

2015

XX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

29 – 30 листопада 2015 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

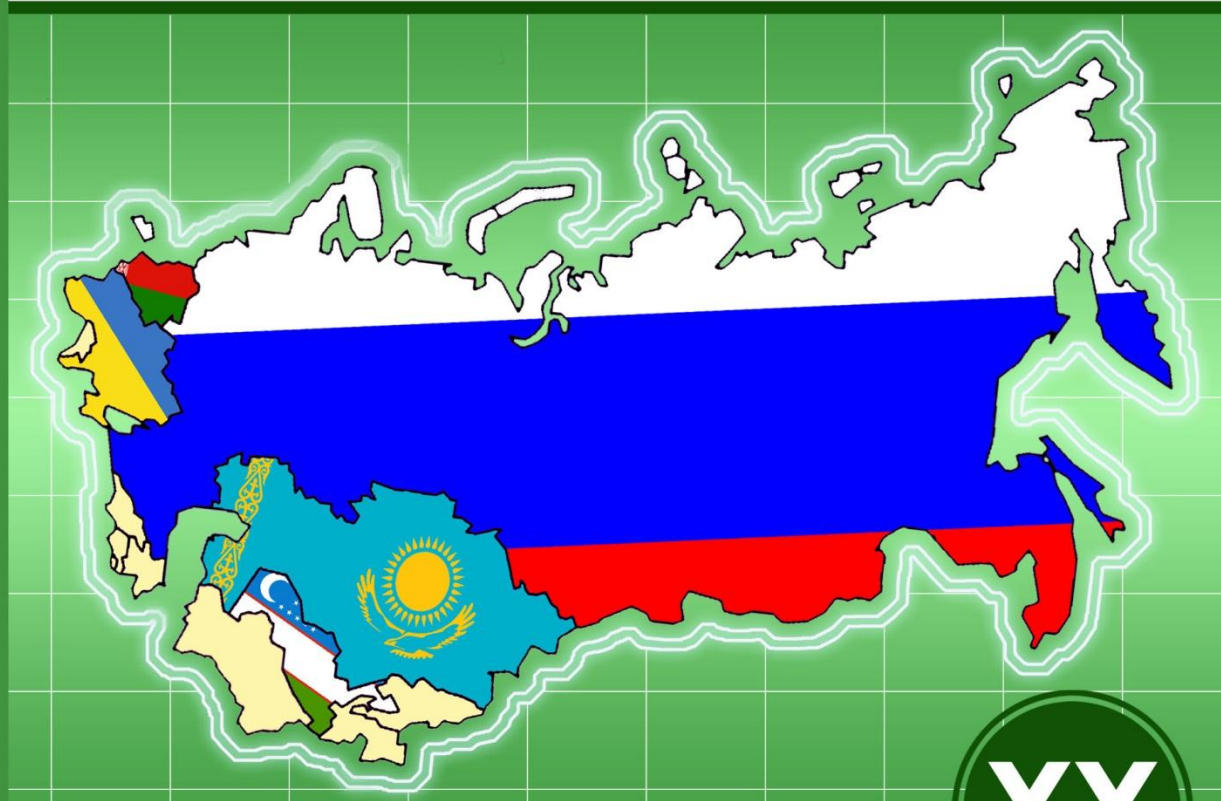
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

29 – 30 листопада 2015 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XX Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

29 – 30 ноября 2015 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 187 с.

Материалы XX Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2015 г. – 187 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.и.н., профессор;
Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Muzaffara Normurodova (SamDCHTI),
Shahnoza Bozorova (SamDU)**

ORGANIZMDA YOD ALMASHINUVI VA UNING FIZIOLOGIK-BIOKIMYOVIY XUSUSIYATLARI

Ma`lumki har bir tirik organizm ma`danli moddalarga muxtoj hisoblanadi. Mineral moddalarning fiziologik ahamiyati juda katta. Ular oqsillar, skelet suyaklari, fermentlar, gormonlar tarkibiga kiradi. Organizmdagi mineral moddalarning umumiy miqdori, tana og'irligining 4,5 % ini tashkil etadi, ularning 5/6 qismi suyaklar tarkibida bo'ladi. Mineral moddalar organizmdagi barcha funksiyalarni mo'tadil bajaralishini ta'min etadi. Mineral moddalarning ionlari to'qima va qonning osmotik bosimini, ishqor-kislota muvozanatini va faol reaksiyasini doimiylikini ta'min etadi. Ular asab tizimi faoliyati, qon ivishi, so'rilish, gazlar almashinuv, sekretsia va ayiruv jarayonlari uchun juda zarur [2].

Ana shunday zaruriy ma`danli moddalardan biri yod hisoblanadi. Bu elementning yetishmasligi moddalar almashinuvining buzilishiga, qalqonsimon bez faoliyatining buzilishiga, odam organizmining jismonan va aqlan zaiflashishiga olib keladi. Yod ayniqsa T₄ (tiroksin) sintezlanishi uchun o'ta muhimdir.

Bugungi kunda dunyo xalqlari orasida tireotoksikoz, gipoterioz kabi yod almashinuvining buzilishlari bilan bog'liq kasalliklar yil sayin ko'payib bormoqda. Buning sabablaridan asosiysi tuproqda, suvda, oziq-ovqat mahsulotlari tarkibida yod yetishmasligidir. Ayrim mualliflarning ilmiy-asoslangan ma'lumotlariga qaraganda [1] odam bir kecha-kunduzda 100-200 mkg yod qabul qilishi zarur. Har bir inson shu bois, yodga boy bo'lgan mahsulotlardan xabardor bo'lmog'i zarur. Bunday mahsulotlarga baliq, tuxum, go'sht, sholg'om, loviya, ko'katlar shular jumlasidandir.

1-jadval

Ba'zi oziq-ovqat mahsulotlari tarkibidagi yod miqdori

(professor Sh. Qurbonov ma'lumoti, 2005)

Mahsulotlar	Yod miqdori 100 g da mkg	Mahsulotlar	Yod miqdori 100 g da mkg
Tuxum	60	Sabzi	35
Sut	45	Kartoshka	32
Piyoz	44	Loviya	24
Shovul	39	Qora non	14
Karam	37	No'xat	10

Ushbu jadval ma'lumotlaridan ham ko'rinib turibdiki, inson turli xastalıklarga chalinmasligi uchun avvalo u ovqatlanish fiziologiyasiga va madaniyatiga to'g'ri e'tibor qaratishi, shu soxada tegishli bilim va malakaga ega bo'lmog'i darkor. Bu yerda hayvon mahsulotlari tuxum, sut kabilarda 60, 45 mkg yod bo'lishi o'simlik mahsulotlariga qaraganda yuqoriroq ekanligi ko'rinib turibdi. Hayvon mahsulotlari ichida baliq ayniqsa yodga boy [2]. 1 kg baliqda 100-200 mkg yod borligi aniqlangan [1]. Demak ushbu ma'lumotlardan xabardor bo'lgan xolda yodga va boshqa makro-mikroelementlarga boy bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini doimiy ravishda iste'mol qilish sog'lom bo'lish va uzoq umr ko'rishimiz garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qurbonov Sh. Ovqatlanish madaniyati. Toshkent, 2005.
2. Rajamurodov Z.T. Odam va hayvonlar fizilogiyasi. Toshkent, 2010.

**Мадина Булегенова, Жумагуль Киркимбаева
(Алматы, Казахстан)**

ВИРУЛЕНТНЫЕ СВОЙСТВА ЛИСТЕРИЙ, ВЫДЕЛЕННЫХ ОТ ОВЕЦ, В ОПЫТАХ НА ЛАБОРАТОРНЫХ ЖИВОТНЫХ

В первые сведения о листериозе появились в конце прошлого столетия, когда в 1892 г. Lucet во Франции описал септическую болезнь кроликов, которая была вызвана грамположительной палочкой. В 1991 г. шведский ученый G.Hulphers из некротического узла печени, павшего кролика выделил аналогичного микроба. В 1918 году L.Dumont, L.Cotoni обнаружили в церебральной жидкости больного менингитом человека аналогичных бактерий. В дальнейшем эти культуры были идентифицированы как листерии.

Систематическое изучение листериозной инфекции начинается с 1926 года, после сообщений Murrau E., R. Webb, M.Smanna, которые наблюдали в питомнике Кембриджского университета своеобразное заболевание морских свинок и кроликов в виде судорог и конвульсий. Они выделили микроб, который при экспериментальном заражении кроликов вызвал изменения крови с выраженным моноцитозом.

В Казахстане впервые листериоз был установлен среди коз в Уральской области в 1953 году С.А. Аманжуловым.

В 1956 году впервые установлен листериоз в Костанайской области. Учет заболеваемости сельскохозяйственных животных листериозом в Казахстане был введен в 1958 году. В период с 1962 года по 1970 года в республике погибло от листериоза более 35 тыс. голов овец, около 4 тыс. свиней и более 500 голов крупного рогатого скота.

Вирулентность, как и всякое свойство микроорганизма, может изменяться. Эти изменения носят либо фенотипический характер, либо являются результатом нарушений в геноме клетки - тогда они передаются по наследству. Фенотипические изменения, ведущие к ослаблению вирулентности, возникают тогда, когда микроорганизмы попадают в неблагоприятные условия, например при воздействии на них различных физических и химических факторов. Эти изменения восстанавливаются, вирулентность снова повышается при попадании микробов в благоприятные условия существования [1].

Целью работы явилось изучение вирулентности листерий на белых мышах.

Листериоз является одной из широко распространенных бактериальных инфекций в Казахстане и представляет актуальную проблему. К листериозу восприимчивы овцы, козы, крупный рогатый скот, свиньи, лошади, кролики, морские свинки, птицы, а также люди. Заражение людей связано с употреблением в пищу инфицированных листериозом овощей и продуктов животноводства [2].

Материалы и методы исследования. Исследования проводились в лаборатории противобактериозной биотехнологии кафедры «Биологическая безопасность» Казахского национального аграрного университета.

Сделали посев культуры листерий на МПБ, МПА на 18 часовую культуру для заражения лабораторных животных. Через 18 часов предварительно изучался рост культуры листерий под микроскопом для определения колоний. Далее физиологическим раствором хлористого натрия делался смыв культуры листерий с агаровой среды и по бактериальному стандарту мутности Тарасевича концентрация бактерий в суспензии доводилась до 1 млн. микробных клеток в 1 мл.

Для определения вирулентности полученных культур листерий, были поставлены биологические пробы на лабораторных животных - белых мышах. Каждой мышке весом 14-15 граммов вводилось внутривнутрибрюшинно однократно 1-2 дозы.

Для внутрибрюшинного введения использовались 1 мл шприцы. С помощью шприца 1 доза (10^3 10^4 10^5 10^6 10^7 КОЕ), вводилась в брюшную полость предварительно зафиксированной мышке [таблица 1].

Перед введением суспензии, брюшко которой обрабатывалось йодным раствором. Игла вкалывалась через стенку в брюшную полость, затем суспензия через нее медленно вводилась в нескольких направлениях брюшного пространства. Подопытные мыши помещались в клетку и за ними проводилось наблюдение в течение 10 суток.

У лабораторных мышей отмечались такие клинические признаки как: слабость, взъерошенная шерсть, повышение температуры, отказ от корма и воды.

Результаты исследований и их обсуждение

Гибель животных начала отмечаться со 2 суток. При вскрытии лабораторных животных отмечались идентичные патологоанатомические изменения, которые проявлялись отеком легких, кровоизлиянием в сердечной мышце, увеличением печени и селезенки с характерными серо – белыми очагами на органах. Далее было сделано посева на питательные среды МПА и МПБ из органов павших лабораторных мышей. На следующие сутки исследовалось рост на МПБ, МПА. На МПБ рост был в виде мути, при встряхивании — образовался в виде грубых «муаровых» волн. Впоследствии на дне пробирки образовался плотный осадок без заметного просветления среды. Осадок при встряхивании поднимался в виде косички и разбивался с трудом в равномерную муть. Пленки или пристеночного кольца на МПБ не образовалось. На МПА колонии под микроскопом были S формы, круглые, мелкие, края ровные, светлые, выпуклые, не деформированные. Из которого были приготовлены препараты для изучения морфологии изучаемой культуры. При сравнении с исходной культурой, выделенная нами культура полностью соответствуют друг к другу.

Рисунок 1 Вскрытие павших мышей

При этом установлено, что доза 10^6 - 10^7 КОЕ вызывает гибель 100% лабораторных животных. Даже доза 10^3 КОЕ привела к гибели 66,6% взятых в опыт животных. Это свидетельствует о высокой вирулентности изучаемой культуры.

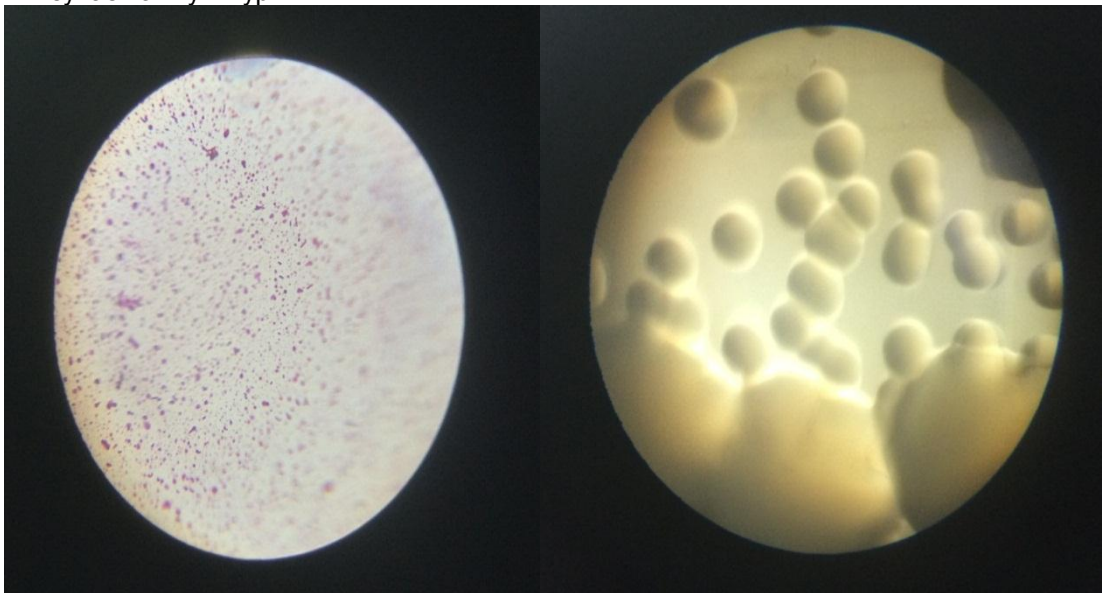

Рисунок 2 Рост культуры листерий на МПБ и МПА

Таблица 1 – Определение вирулентности культур

Число белых мышей	Доза введения	Итоги заражения:		
		Гибель	Живые	Показатель в %
1	2	3	4	5
3	10^7	3	0	100%
3	10^6	3	0	100%
3	10^5	2	1	88,8%
3	10^4	2	1	88,8%
3	10^3	1	2	66,6%

Выводы:

1. Выделенная культура листерий обладает высокой вирулентностью.
2. Сделаны посевы на питательные среды МПБ, МПА, который при сравнении с исходной культурой, выделенная нами культура полностью соответствуют друг к другу.
3. Выделены идентичные культуры листерий.

Література:

1. Мека-Меченко Т. В., Некрасова Л. Е., Атшабар Б. Б., Мека-Меченко В. Г., Бегимбаева Э. Ж., Шишкина Т. С., Избанова У.А., Беляк Л. Г. Эпизоотологическое и эпидемиологическое значение листериоза // Материалы III съезда врачей и провизоров Казахстана «Конкурентоспособному Казахстану – здоровую нацию». - Астана, 2007. –С. 162-164.
2. Киркимбаева Ж.С. Частная микробиология. - Алматы, 2009 – 271 с.
3. Мека-Меченко Т. В., Некрасова Л. Е., Туякбаева Б. М. К экологии возбудителя листериоза в Казахстане //Материалы международной научно-производственной конференции, посвященной 75-летию Казахского НИВИ. – Алматы, 2000. – С. 146-148.

Научный руководитель:

профессор кафедры « Биологическая безопасность», КазНАУ Киркимбаева Жумагуль Слямбековна.

Лілія Тягнирядно
(Одеса, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ АНТАГОНІСТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ БАКТЕРІЙ *PSEUDOMONAS AERUGINOSA*

Антагонізм є одним із основних типів симбіотичних відносин між організмами, в результаті яких один із учасників взаємодій (антагоніст), отримує селективну перевагу в боротьбі за виживання за рахунок конкурентних властивостей: продукції антибіотичних речовин, високих ростових і адаптаційних можливостей [17]. Як форма конкурентних взаємовідносин антагонізм може виникати [9]:

- при спільному розвитку мікроорганізмів різних видів, які потребують одних і тих же поживних речовин. Клітини, які активно розмножуються, першими поглинають поживні речовини і займають простір. Наприклад, представники роду *Pseudomonas*, які виробляють флуоресцентні пігменти, за рахунок синтезу сидерофорів поглинають іони заліза, тим самим обмежуючи ріст інших бактерій [11];

- при утворенні мікроорганізмами речовин (органічних кислот, спиртів та ін.), які змінюють середовище, роблячи його непридатним для розвитку інших. Характерним прикладом є взаємовідносини між молочнокислими і гнильними бактеріями в молоці;

- при продукції речовин, що мають бактерицидну або бактериостатичну дію щодо інших мікроорганізмів (антибіотики, бактеріоцини та ін.).

Під впливом антагоністів, мікроорганізми в деяких випадках припиняють рости і розмножуватись, в інших – їх клітини лізуються або розпадаються [13].

У бактерій антагоністичні властивості найбільш часто виявляють у спороутворюючих паличок – *Bacillus mesentericus*, *B. subtilis* та ін. У випадку неспороутворюючих бактерій виділяють *Pseudomonas aeruginosa*, штами якої пригнічують ріст збудників черевного тифу, дизентерії, сибірської виразки, чуми та ін. [1].

Нещодавно під час вивчення активності *Lactobacillus acidophilus* щодо *L. delbrueckii*, було отримано перші підтвердження щодо залежності проявів антагонізму від чутливої тест-культури [2]. Згодом аналогічна залежність була встановлена при розгляді взаємовідносин між антагоністами *Carnobacterium divergens* і *C. piscicola*; *L. plantarum* NC8 і *L. fermentum*, *L. hilgardii*, *L. sake*, *Lactococcus lactis* subsp. *cremoris*, *Pediococcus pentosaceus*; бактеріями-симбіонтами водоростей і *Staphylococcus aureus*, *P. aeruginosa*, *Escherichia coli*; *Planococcus* sp. та *Serratia licuefaciens* [16].

Як правило, антагонізм виникає при виділенні мікроорганізмом хімічних речовин з антибіотичними властивостями, що пригнічують ріст і життєдіяльність інших. При цьому мікроорганізм, що виділяє хімічну речовину, отримує конкурентну перевагу. Продукція бактеріями різних антимікробних речовин – антибіотиків, бактеріоцинів, літичних ферментів – схильна до мікробного регулювання та визначає взаємодію між мікроорганізмами в асоціаціях, сприяючи стимуляції бактеріального антагонізму [4]. Ефектами, що обумовлювали антагонізм, характеризувались як метаболіти, так і фрагменти пептидоглікану бактерій, причому без виражених таксономічних особливостей. Регулювання антагонізму спостерігалось за напрямками – індиферентне, стимулююче, інгібує та інвертує, тобто повне інгібування ознаки з переключенням на стимуляцію росту. Вивчені бактерії-регулятори мали, в основному, здатність інгібувати та інвертувати прояв антагонізму. Тип впливу одних і тих же клітинних компонентів бактерій-регуляторів залежав від виду тест-культур. Так, клітинні компоненти *Enterobacter agglomerans* інгібували антагонізм *S. aureus* щодо *L. casei*, але посилювали прояв ознаки у випадку *L. acidophilus*. Найбільш яскраво ця особливість виявлялася при вивченні впливу *S. aureus* і *Corynebacterium minutissimum* на антагоністичні властивості *Enterococcus faecalis* [3].

При вивченні відповідних зв'язків між грампозитивними бактеріями, пептидоглікан бактерій-регуляторів стимулював антагонізм активних штамів, тоді як при дослідженні взаємодій за участю грамнегативних бактерій (регулятор або тест-культура) зазначено, в основному, інгібування ознаки [2].

При дослідженні споріднених мікроорганізмів встановлено, що регулюванню піддається не тільки міжродовий, але й внутрішньородовий антагонізм. На прикладі зв'язків між *L. casei* і *L. acidophilus* показано, що антагоністична активність *L. casei* зростає після обробки клітинними компонентами вивчених бактерій-

регуляторів, зокрема їх пептидогліканами. При вивченні взаємодії *S. aureus* із *S. hominis* спостерігалось зниження активності золотистого стафілокока під впливом метаболітів вивчених бактерій-регуляторів [8, 16].

Механізми мікробного регулювання антагоністичної активності можуть бути різноманітними. Інгибування відповідної активності може бути пов'язано з інактивацією бактерією регуляторів антимікробних факторів, з негативною дією на активність деяких генів, а також з негативним впливом на метаболізм антагоніста бактерії-регулятора, наприклад, за рахунок її антимікробних речовин. У разі мікробного регулювання внутрішньородового антагонізму, обумовленого, ймовірно, бактеріоцинами, пригнічення ознаки можна пояснити інтерферуючою дією фосфоліпідів мембран, регуляторних молекул або дією протеаз бактерій-регуляторів, що руйнують антибіотики або індуктори їх синтезу. Підвищення близькоспорідненого антагонізму через метаболіти мікроорганізмів, очевидно, пов'язано з перехресною дією молекул *quorum sensing*, що опосередковано впливають на прояв бактеріоциногенії. Стимулюючу дію пептидогліканів бактерій-регуляторів викликано активацією літичних ферментів антагоніста, здатних руйнувати клітинні стінки споріднених мікроорганізмів [6].

Розуміння принципів антагоністичної активності у бактеріальних взаємовідносинах зазнало суттєвих змін у зв'язку з дослідженням мікробної комунікації «*quorum sensing*», наприклад, у таких угрупованнях клітин, як біоплівка [14]. Бактеріальні взаємовідносини, що здійснюються за допомогою сигнальних молекул, дозволяють мікроорганізмам координувати життєдіяльність групи, що обумовлює підвищення стійкості до факторів навколишнього середовища, у порівнянні з окремими клітинами [9].

З боку представників роду *Pseudomonas* найбільш значний вплив на прояви антагонізму виконує система *quorum sensing*. У межах цієї системи бактерії виробляють та вивільняють хімічні сполуки – сигнальні молекули, т.зв. аутоіндуктори, концентрація яких залежить від чисельності клітин у популяції та регулює експресію багатьох генів. Так, для *P. aeruginosa* характерно щонайменше три системи *quorum sensing* – Las (сукупність деяких протеаз), Rhl (rhamnolipid, рамноліпід) та PQS (*Pseudomonas* quinolone signal, сигнальний хинолон псевдомонад) (рис.). Роль індукторів у цих системах відіграють N-(3-оксидодеканол)-гомосеринлактон (3-охо-C12-HSL), N-бутанол-гомосерин лактон (C4-HSL) та 2-гептил-3-гідроксі-4-хінолон (PQS), відповідно [7]. Частина системи *quorum sensing* регулюють синтез декількох факторів вірулентності, зокрема рамноліпідів та піоціаніну *P. aeruginosa*. Спочатку ці фактори вірулентності було досліджено з метою створення на їх основі протимікробних препаратів, але останні дослідження проливають світло на інші функції цих молекул, що може бути застосовано для контролю групової поведінки бактерій [15]. *P. aeruginosa* використовує два аутоіндуктори – N-ацилгомосеринлактони, 3-оксі-C12-HSL та C4-HSL, які зв'язуються з білками-рецепторами, LasR та RhlR, відповідно.

Нещодавно, було встановлено, що молекула 3-оксі-C12-HSL *P. aeruginosa* сама по собі має антагоністичний вплив на мікроорганізми. Так, ця сполука специфічно пригнічує ріст і утворення біоплівок *Legionella pneumophila*, хоча і не проявляє бактеріоцидну або бактеріостатичну дію щодо інших грамнегативних бактерій [14]. Однак, виявилось, що кислоти, які утворюються при розпаді 3-оксі-C12-HSL, бактерицидно діють проти таких грампозитивних бактерій, як *B. cereus* та *S. aureus*. Показано, що високі концентрації цих кислот також мають антимікробну активність проти грамнегативних бактерій, включаючи *E. coli* та *Klebsiella pneumonia*.

Феназини, особливо піоціанін, які утворюються *P. aeruginosa*, також сприяють виживанню *P. aeruginosa* PA14 в умовах обмеження кисню. Отже, перенос електронів за допомогою феназинів тісно пов'язаний із поведінкою клітин у мікробних суспільствах, зокрема проявами антагоністичної активності.

Рамноліпіди – бактеріальні гліколіпідні біосурфактати, що виробляються представниками роду *Pseudomonas* і *Burkholderia*, але кілька бактерій, що належать до груп *Actinobacteria* та *Firmicutes* також здатні до їх утворення. У *P. aeruginosa* синтез рамноліпідів регулюється системою *quorum sensing*. Антагоністичну активність цих сполук було визначено щодо грамнегативних, включаючи *Serratia*, *Enterobacter* та *Klebsiella*, та грампозитивних, зокрема *Bacillus*, *Rhodococcus*, *Staphylococcus* і *Mycobacterium*, видів [16]. Ці сполуки також беруть участь у руйнуванні, зокрема відокремленні біоплівки.

P. aeruginosa також виробляє мембранні везикули, які переважно складаються із фосфоліпідів, ліпополісахаридів, білків зовнішньої мембрани і периплазматичних компонентів [3, 5]. Так, мембранні везикули *P. aeruginosa* містять фактори вірулентності для пригнічення як клітин господаря, так й інших бактерій: протеази, еластази, гемолізін, фосфоліпазу С, лужну фосфатазу, а також інші антибактеріальні фактори [10]. Оскільки ці утворення *P. aeruginosa* можуть містити антибактеріальні хинолони та деякі літичні ферменти, вони характеризуються значною протимікробною активністю щодо грамнегативних і грампозитивних бактерій. Так, було визначено, що мембранні везикули, отриманні від 15 штамів *P. aeruginosa* здатні спричиняти лізис інших грамнегативних бактерій [12].

Таким чином, мікроорганізми, зокрема види роду *Pseudomonas*, характеризуються значною кількістю специфічних процесів та сполук, які сприяють їх перемозі конкурентів у полімікробних природних угрупованнях.

Література:

1. Лысак В. В. Микробиология: учеб. пособие // Минск: БГУ, – 2007. – 325 с.
2. Семенов А. В. Исследование роли чувствительных тест-культур в проявлении антагонизма бактериями-симбионтами человека // Саратовский научно-мед. журнал. – 2011. – Т 2, № 3. – С. 441 – 445.

3. Ben-Haj A., Moissenet D., Vu T. H. Virulence factors in *Pseudomonas aeruginosa*: mechanisms and modes of regulation // Ann. Biol. Clin. – 2011. – Vol. 69. – P. 393 – 403.
4. Bergsma-Vlamia M., Prinsa M. E., Raaijmakers J. M. Influence of plant species on population dynamics, genotypic diversity and antibiotic production in the rhizosphere by indigenous *Pseudomonas spp.* // FEMS Microbiol. Ecol. – 2005 – Vol. 52. – P. 59 – 69.
5. Caldwell C. C., Chen Y., Goetzmann H. S., Hao .Y, Borchers M. T. *Pseudomonas aeruginosa* exotoxin pyocyanin causes cystic fibrosis airway pathogenesis // Am. J. Pathol. – 2009. – Vol. 175. – P. 2473 – 2488.
6. De Jong A, Van Hijum S., Bijlsma J. J. E. BAGEL, a web-based bacteriocin genome mining tool // Nucleic Acids Res. – 2006. – Vol. 34. – P 273 – 279.
7. Duan K., McCullough W. M., Surette M. G. Comprehensive analysis of gene-environmental interactions with temporal gene expression profiles in *Pseudomonas aeruginosa* // PLoS ONE. – 2012.– Vol. 7. – P 103 – 109.
8. Glick B. R., Cheng Z., Czarny J. Promotion of plant growth by ACC deaminase-producing soil bacteria // Eur. J. Plant Pathol. – 2007.– Vol. 119. – P. 329 – 339.
9. Heydari A., Pessaraki M. A review on biological control of fungal plant pathogens using microbial antagonists // J. Biol. Sci. – 2010. – Vol. 10. – P. 273 – 290.
10. Inglis R. F., Gardner A., Cornelis P. Spite and virulence in the bacterium *Pseudomonas aeruginosa* // PNAS – 2009.– Vol. 106. – P. 5703 – 5707.
11. Loper J. E., Hassan K. A., Mavrodi D. V. Comparative genomics of plant-associated *Pseudomonas spp.*: insights into diversity and inheritance of traits involved in multitrophic interactions // PLoS Genet. – 2012. – Vol. 8. – P. 1115 – 1119.
12. Mavrodi O. V., Mavrodi D. V., Parejko J. A. Irrigation differentially impacts populations of indigenous antibiotic-producing *Pseudomonas spp.* in the rhizosphere of wheat // Appl. Environ. Microbiol. – 2012. – Vol. 78. – P. 3214 – 3220.
13. Minna W., Zhang X., Zhang H. Soil *Pseudomonas* community structure and its antagonism towards *Rhizoctonia solani* under the stress of acetochlor // Crit. Rev. Biotechnol. – 2010. – Vol. 30. – P. 231 – 241.
14. Provorov N. A., Vorobyov N. I. Evolutionary genetics of plant-microbe symbioses // FEMS Microbiol. Lett. – 2008. – Vol. 18. – P. 278 – 282.
15. Sanchez-Contreras M., Bauer W.D. Quorum-sensing regulation in rhizobia and its role in symbiotic interactions with legumes // Phil. Trans. Soc. – 2007. – Vol. 362. – P. 1149 – 1163.
16. Sturme M., Francke C., Siezen R. Making sense of quorum sensing in lactobacilli: a special focus on *Lactobacillus plantarum* // Microbiol. – 2007. – Vol. 153. – P. 3939 – 3947.
17. West S.A., Diggle S.P., Buckling A. The social lives of microbes // Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst. – 2007. – Vol. 38. – P. 53 – 77.

Науковий керівник:
кандидат біологічних наук, Русакова Марія Юріївна

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Тетяна Борденюк
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ПЕРІОДУ ПЕРЕЗИМІВЛІ ОЗИМИХ КУЛЬТУР

Зимостійкість рослин - здатність переносити несприятливі умови зимівлі без істотних пошкоджень - є найважливішою ознакою, сформованою в процесі еволюції рослин. І. І. Туманов (1940) підкреслює, що зимостійкість - мобільна, непостійна і не завжди характерна навіть для одної й тієї ж рослини властивість. Вона обумовлена спрямованістю фізіологічних і біохімічних процесів, що виникають у рослин в холодний період року. В осінній період при зниженні температури повітря і ґрунту в озимих культур протікають складні фізіологічні процеси, що забезпечують підготовку їх до зимівлі, так зване загартування рослин (В. А. Моїсейчик, 1975) [2].

Процес загартування І. І. Туманов ділить на дві фази. Перша фаза проходить в умовах гарного освітлення при зниженні середньої добової температури повітря до 0 ... 6 °С. Найкращі умови для першої фази загартовування створюються в сонячні ясні дні, при великій добовій амплітуді температури (вдень 5 ... 10 °С, вночі -1 ... 2 °С). Перша фаза загартування триває 12- 14 днів. За таких умов рослини ростуть слабо (не вистачає тепла), а фотосинтез протікає нормально. У результаті накопичуються цукри, що виконують функцію захисних речовин. Добре розвинені розкущені рослини озимих здатні накопичити 20-30% цукрів (від сухої маси рослин). Після закінчення першої фази загартування рослини озимих безболісно витримують зниження температури ґрунту на глибині вузла кущіння до -12 °С (в період активного росту їм небезпечна температура нижче -8 °С) [1].

Друга фаза загартування рослин проходить в кінці осені-початку зими при середній добовій температурі повітря -2, -5 °С. Вона можлива при відсутності світла, коли на полях встановлюється сніговий покрив.

Дослідження В. А. Моїсейчик (1970) показали, що ступінь розвитку рослин впливає на їх морозостійкість; при різній мінімальній температурі ґрунту на глибині вузла кущіння вона неоднакова.

Встановлено зв'язок між ступенем зріженості озимих культур, які припинили вегетацію восени в різному стані, і абсолютною мінімальною температурою ґрунту на глибині вузла кущіння за зиму (табл. 1).

Таблиця 1. Зріженість (%) посівів озимої пшениці залежно від мінімальної температури ґрунту на глибині 3 см і ступеня розвитку рослин восени (за В. А. Моїсейчик, 1975)

Сорт	Фаза розвитку	Границі мінімальної температури ґрунту, °С								
		-5	-10	-15	-16	-17	-18	-19	-20	-21
Безоста 1	Сходи-3-й листок	0	12	30	40	50	100	100	100	100
	Кущіння	0	4	12	18	25	50	100	100	100
Миронівська 808	Сходи -3-й листок	0	8	25	30	35	50	70	100	101
	Кущіння	0	4	8	10	15	30	50	75	100

Дуже поганими вважалися такі умови, при яких у добре розвинених рослин навесні на 10-й день після відновлення вегетації було менше 50% пагонів від осінньої їх кількості, поганими -50-70%, незадовільними - 70-90%, задовільними (4) 90-100% і хорошими (5) -більш 100% пагонів. При хороших умовах зимівлі рослини, що припинили вегетацію в фазах сходів або третього листка, можуть розкущитися до двох-трьох пагонів, тобто мати навесні 200-300% пагонів.

Згідно з дослідженнями В.Н.Лічікакі, на території України для проходження першої фази загартування необхідні ясні, сонячні дні з температурою повітря 6 °С -10 °С. Друга фаза загартування в озимих культур проходить на початку зимівлі в період між переходом температури через 0 °С і 5 °С [3].

Нами в таблиці 2 наведені дати переходу температури повітря через 0 °С і 5 °С на території Одеської області.

Так як територія області має значну протяжність з півночі на південь, нами розглядалися умови перезимівлі на трьох станціях: північної - Любашівки, центральної - Одесі, і південної - Болграді.

Таблиця 2 Дати переходу температури повітря через 0 °С і 5 °С і тривалість періоду загартування

Станція	Дата переходу через 0 °С	Дата переходу через 5 °С	Тривалість періоду
Любашівка	9.12	20.01	42
Одеса	15.12	18.01	34
Болград	13.12	13.01	31
Ср. багат.	12.12	17.01	32

З таблиці видно, що в середньому багаторічному періоді загартування починається 12 грудня, а закінчується 17 січня. Тривалість періоду загартування рослин становить 32 дні, причому воно незначно коливається по території області.

Тривалість зимового періоду визначається датами переходу температури повітря через 0 °С восени і навесні. У таблиці 3 наведені середні багаторічні дати переходу температури повітря через ці межі і тривалість періоду зимівлі.

Таблиця 3 Дати переходу температури повітря через 0 °С восени і весною і тривалістю періода перезимівлі

Станція	Дата переходу T_n через 0 °С восени	Дата переходу T_n через 0 °С весною	Тривалість періода перезимівлі
Любашовка	9.12	18.03	97
Одеса	15.12	15.03	89
Болград	13.12	13.03	90
Сер. баг.	12.12	15.03	92

Зима в Одеській області м'яка, коротка, з частими відлигами. Кількість днів з відлигами в середньому багаторічному становить 47, змінюючись від 53 (ст.Болград) до 39 (ст. Любашівка) (табл. 4)

Таблиця 4 Середня багаторічна кількість днів з відлигами в Одеській області.

Станція	Любашовка	Одеса	Болград	Ср. по області
Кільк. днів з відл.	39	49	53	47

Суворість зими, яка характеризується середньою багаторічною сумою негативних температур повітря, значно зменшується при просуванні з півночі області на південь.

Нами були розраховані суми негативних температур повітря по станціях Одеської області. У середньому багаторічному вони складають 384°С (табл.5), таким чином підтверджуючи висновки В.А.Моїсейчик про м'якість південної зими.

Таблиця 5 Середні багаторічні суми негативних температур повітря на території Одеської області

Станція	Сумма негативних температур
Любашівка	400
Одеса	389
Болград	364
Ср. багат.	384

Для оберігання озимих від шкідливого впливу сильних морозів, за даними досліджень В.А.Моїсейчик, оптимальною є висота сніжного покриву не менше 10 см. При такій висоті сніжного покриву на глибині промерзання ґрунту менше 100 см температура ґрунту на глибині вузла кущіння не знижується до критичної температури вимерзання озимих (не нижче -16 °С при морозах до 35 °С) [2].

У середньому багаторічному на досліджуваній території стійкий сніговий покрив встановлюється тільки на півночі області (ст. Любашівка) і в центральній частині. Дата стійкого залягання снігового покриву на півночі області припадає на третю декаду грудня. Поступово висота сніжного покриву з 4 см збільшується до 9 см у другій і третій декадах лютого. Руйнується сніговий покрив на півночі області 5 березня. Тривалість його залягання становить 66 днів (таб.6).

Таблиця 6 Дати встановлення, руйнування і тривалість стійкого снігового покриву на території Одеської області

Станція	Дата устан. ст. сніж. покрива	Дата розруш. ст. сніжн. покрива	залягання (дні)
Любашовка	28.12	5.03	66
Одеса	12.01	10.02	29

На решті території стійкий сніговий покрив не встановлюється. На малюнку 1 наведено графік ходу середньої висоти снігового покриву на півночі області.

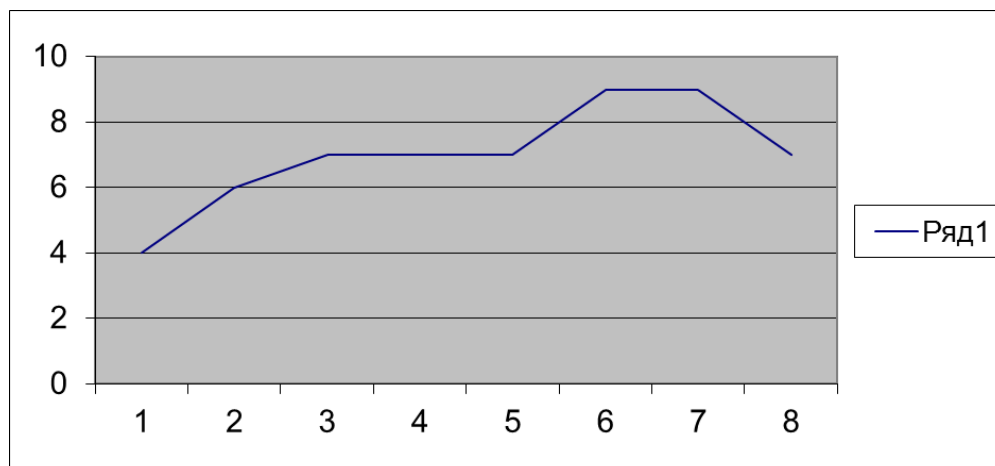

Рис.1 Динаміка середньої висоти снігового покриву на ст. Любашівка

Ґрунт починає промерзати в першій декаді грудня, досягаючи своєї максимальної глибини промерзання в лютому (27-36 см). У першій декаді березня ґрунт на території області повсюдно починає відтавати. А повне

відтавання ґрунту відбувається в кінці березня. У таблиці 2.9 наведені дані про середні багаторічні глибини промерзання ґрунту по станціях Одеської області.

Таблиця 7 Середня багаторічна глибина промерзання ґрунту (см)

Станції	Грудень			Січень			Лютий			Березень		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Любашовка	8	12	15	20	27	33	37	36	37	31	24	
Одеса		7	6	12	17	22	23	23	22	17		
Болград		8	6	12	18	22	22	20	19	11		

Динаміка глибини промерзання ґрунту на станціях Одеської області представлена на рис.2

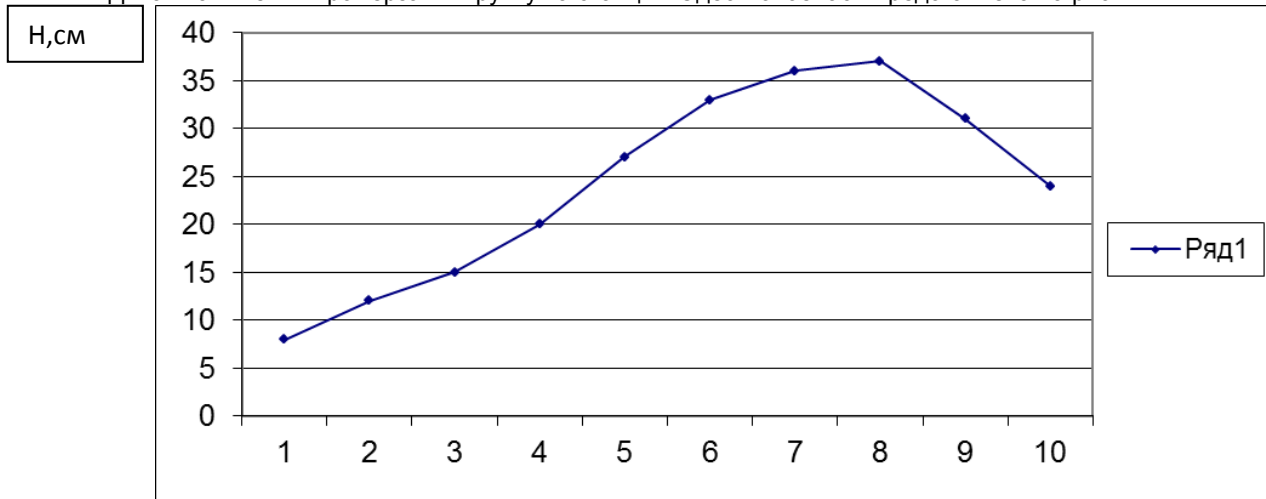

Рис.2 Динаміка середньої глибини промерзання ґрунту на ст. Любашовка

Література:

1. Агрокліматичні ресурси України і урожай : монографія / Міщенко З.А., Кірнасівська Н.В. – Одеса: Екологія, 2011 – 296 с.
2. Моїсейчик В.А. Агрокліматичні умови і перезимівля озимої пшениці. – Л.: Гидрометеоздат, 1975. – 295 с.
3. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України : монографія / колектив авторів : С.М. Степаненко, А.М. Польовий, Є.П. Школьний та ін.. – Одеса: Екологія, 2011. – 696 с.

Науковий керівник:

доцент, Дронова Олена Олександрівна.

**Софія Вікнянська
(Одеса, Україна)**

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗРОСТАННЯ КАРТОПЛІ В ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Велике значення у справі підвищення врожаїв та збереження їх від втрат, в розширенні продовольчих, технічних та кормових культур має найбільш повне використання кліматичних факторів, облік природних умов кожного району і метеорологічних особливостей кожного сільськогосподарського сезону, своєчасно і правильно організована боротьба з втратами в сільському господарстві. Оцінку умов зростання сільськогосподарських рослин залежно від умов погоди і покликана виконувати сільськогосподарська метеорологія.

Культура картоплі є для України однією з провідних сільськогосподарських культур. Численними дослідженнями встановлено, що картопля культурних сортів є рослиною помірного клімату, найбільш стійкі її врожаї отримують у районах середніх широт, що мають відносно невисоку температуру в період вегетації [2, с. 55].

Широке поширення картоплі в світі свідчить про його високу екологічну пластичність. Картопля - культура досить широких температур; чим більше температура середовища виростання картоплі відрізняється від температури батьківщини картоплі, тим більше знижується його врожайність. За агрометеорологічної класифікації він відноситься до культур помірного, вологого клімату і пухких ґрунтів. На батьківщині культурного картоплі Чилі він обробляється в перебігу багатьох тисячоліть в умовах рясного зволоження (до 3000 мм) при середніх добових температурах до 15-16⁰С, тривалості дня 12-15 годин, незначних коливаннях добових амплітуд температури, вкрай рідкісних заморозків в період вегетації і відносній вологості повітря більше 75%. Отже, картопля в філогенезі пристосувалася до знижених температур, рясного зволоження і середньої довжини дня. Кращі ґрунти для картоплі - легкі піщані [1, с. 19].

Нами були проаналізовані умови зростання картоплі на станції Ковель Волинської області. Особливу увагу ми приділили зміні умов теплозабезпечення картоплі в період від посадки до сходів, так як

початковий період розвитку сільськогосподарських культур, а саме температура визначає умови проростання бульб картоплі.

Аналіз даних за період посадка – сходи показав, що садіння картоплі в середньому спостерігається 24 квітня, а поява сходів спостерігається в середньому 25 травня - через 33 дні після садіння.

Тривалість періоду в середньому склала 33 дні. Найменша тривалість періоду за період садіння - сходи за 20-літній період становить 25 днів, а найбільша - 41 день.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. При розрахунку суми ефективних температур, за біологічний мінімум прийнято 8°C.

Середня сума активних температур за 20-літній період склала 412°C, а середня сума ефективних температур за період садіння - сходи склала 159°C.

Середня температура повітря за період садіння - сходи на станції Ковель Волинської області склала 12°C. Сума опадів за період у середньому за багаторічними даними склала 61 мм.

За цей період було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см (для 0-20 см НВ = 40, для 0-50 см НВ = 85, для 0-100 см НВ = 144). Так у шарі ґрунту 0-20 см запаси продуктивної вологи у % від НВ склали в середньому 79 %, у 0-50 см шарі ґрунту – 88 %, у 0-100 см шарі ґрунту – 85 %, що свідчить про задовільну вологозабезпеченості картоплі за період садіння - сходи.

Умови зволоження характеризуються сумою опадів і запасами продуктивної вологи в ґрунті. Оподи характеризуються великою мінливістю по роках. Нижньою термічною межею розвитку сільськогосподарських культур і своєрідним порогом життєдіяльності рослин є біологічний мінімум. Суми активних і ефективних температур є одними з основних агрометеорологічних показників. Отже, від правильного і точного визначення біологічного мінімуму багато в чому залежить успішне вирішення цілого ряду агрометеорологічних завдань. Це такі завдання, як агрометеорологічне прогнозування, агрометеорологічне районування тощо. Значення біологічного мінімуму залежить від біологічних і сортових особливостей культури, фази розвитку і сформованих агрометеорологічних умов. Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y=32,7+8,1x,$$

де у - сума позитивних температур;

8,1 - біологічний мінімум;

х - тривалість періоду;

32,7 - сума ефективних температур вище знайденого мінімуму.

Коефіцієнт кореляції r дорівнює 0,7.

Проаналізувавши дані за період сходи – початок цвітіння картоплі, можна зробити висновок, що сходи в середньому спостерігаються 25 травня. Дата початку цвітіння в середньому спостерігається 2 липня.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. Середня сума активних температур за 20-літній період склала 661°C, а середня сума ефективних температур за період сходи – початок цвітіння картоплі становить 331°C. На досліджуваній території середня температура повітря склала - 17°C. Сума опадів за розрахунковий період в середньому складає 106 мм.

За період сходи – початок цвітіння картоплі було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см. В метровому шарі ґрунту запаси продуктивної вологи у % від НВ склали в середньому 84 %, в шарі ґрунту 0-20 см склали 68 %, а в 0-50 см – 83%, що свідчить про задовільну вологозабезпеченість картоплі за період сходи – початок цвітіння.

Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y=264,2+14,3x,$$

де у - сума позитивних температур;

14,3 - біологічний мінімум;

х - тривалість періоду;

264,2 - сума ефективних температур вище знайденого мінімуму.

Коефіцієнт кореляції r дорівнює 0,8.

Аналіз даних за період початок цвітіння – в'янення бадилля картоплі показав, що найважливішою умовою для нормального зростання картоплі в період цвітіння є достатнє зволоження і хороший термічний режим. В'янення бадилля картоплі спостерігаються в середньому 17 серпня, через 46 днів після початку цвітіння. Тривалість періоду в середньому склала 46 днів.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. Середня сума активних температур за 20-літній період склала 824 °C. Середня сума ефективних температур за розрахунковий період склала 467 °C. Середня температура повітря за період початок цвітіння – в'янення бадилля картоплі на станції Ковель склала 19 °C.

Сума опадів за період початок цвітіння – в'янення бадилля картоплі у середньому склала 110 мм.

За період початок цвітіння – в'янення бадилля картоплі було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см. Так у шарі ґрунту 0-20 запаси продуктивної вологи у % від НВ

склали в середньому 57 %, у 0-50 см шарі ґрунту – 68 %, у 0-100 см шарі ґрунту – 75 %, що свідчить про задовільну вологозабезпеченість картоплі за період початок цвітіння – в'янення бадилля картоплі.

Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y=335,12+16,2x,$$

де y - сума позитивних температур;

16,2 - біологічний мінімум;

x - тривалість періоду;

335,12 - сума ефективних температур вище знайденого мінімуму.

Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,9.

Були проаналізовані агрометеорологічні умови вирощування картоплі за весь вегетаційний період на станції Ковель Волинської області. Середня дата садіння спостерігалася 22 квітня, дата в'янення бадилля за вегетаційний період у середньому спостерігалася 17 серпня. Тривалість вегетаційного періоду картоплі в середньому склала 117 днів.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. Сума активних температур за 20-літній період складає в середньому 1877 °С, а сума ефективних температур за вегетаційний період картоплі в середньому становить 940 °С. Середня температура повітря за вегетаційний період у середньому становить 16°С, а сума опадів - 269 мм.

За весь вегетаційний період було визначено вологоспоживання, вологопотребу та вологозабезпеченість картоплі на станції Ковель Волинської області. Середня сума вологоспоживання картоплі за 20-річний період становить 259 мм, середня вологопотреба картоплі впродовж періоду вегетації за цей же період дорівнює 389 мм. Вологозабезпеченість картоплі за вегетаційний період складає 69 %. З вище сказаного можна зробити висновок, що за досліджуваний період вологозабезпеченість картоплі протягом вегетаційного періоду була задовільною.

Таким чином, були розраховані та проаналізовані агрометеорологічні умови зростання картоплі на станції Ковель Волинської області. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що в цілому в Волинській області спостерігаються задовільні умови для росту і розвитку картоплі. Отримані дані можна використовувати для агрокліматичної оцінки території Волинської області відносно картоплі, при оцінці формування на даній території врожаїв картоплі.

Література:

1. Бондлендер Б.А. Влияние температуры, солнечной радиации и фотопериода на развитие растений и урожая // Рост и развитие картофеля. –М., 1966. – 208 с.
2. Лорх А.Г. О картофеле. –М.: Сельхозгиз, 1960. – 151 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Свидерська Світлана Михайлівна.

**Оксана Вольвач, Альона Пічкур
(Одеса, Україна)**

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ВРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Прогрес сільського господарства сприяв значному збільшенню врожайності всіх культур. Проте при загальному зростанні урожаїв, коливання їх по роках залишаються значними. Тому для отримання програмованих урожаїв і науково обґрунтованого розміщення сільськогосподарських культур, необхідно досліджувати часову мінливість урожайності.

Колівання урожайності сільськогосподарських культур в окремі роки обумовлені впливом великого числа чинників, які прийнято ділити на дві групи. Перша група включає показники, які об'єднують під загальним терміном "культура землеробства". Друга група об'єднує погодні чинники, які визначають значні відхилення урожайності в окремі роки від середнього рівня. Зрозуміло, що урожай в кожному конкретному році формується під впливом всього комплексу чинників. Проте, при рішенні багатьох практичних питань виникає необхідність розділяти оцінку ступеня впливу на урожайність як рівня культури землеробства, так і умов погоди.

В такій постановці, згідно ідеї В.М. Обухова [1] часовий ряд урожайності Y_t можна представити загальною статистичною моделлю такого вигляду:

$$Y_t = f(t) + u_t \quad (1)$$

де $f(t)$ – стаціонарна, повністю детермінована послідовність;

u_t – випадкова складова часового ряду.

Стаціонарна складова часового ряду є наслідком поступового вдосконалення культури землеробства, зміни структури і родючості ґрунту за середніх кліматичних умов. Вона визначає загальну тенденцію зміни урожайності за даний період, представляється плавною лінією, яку ми отримуємо в

результаті згладжування ряду; називається трендом і описується зазвичай рівнянням прямої або параболи другого порядку. Випадкова складова обумовлюється погодними особливостями окремих років, визначає їх вплив на формування урожайності і представляється відхиленнями від лінії тренда.

Таке розкладання обумовлюється тим, що рівень культури землеробства істотно впливає на урожайність сільськогосподарських культур не тільки в поточному році, але і в подальші роки, тобто сільське господарство характеризується певною інерційністю, внаслідок чого різких коливань урожаїв двох суміжних років, пов'язаних із зміною культури землеробства, як правило, не простежується. Тому лінія тренда достатньо точно характеризує середній рівень урожайності, обумовлений певною культурою землеробства, економічними і природними особливостями даного району.

Ясно, що в тих районах земної кулі, де природні ресурси краще, досягти бажаного рівня врожайності легше і зробити це вдається з меншими витратами, ніж в районах з менш сприятливими умовами.

Оптимальних результатів при вирощуванні цукрових буряків можна досягти тільки за високої культури землеробства на всіх полях сівозміни. Це особливо стосується якісного виконання всіх польових робіт в оптимальні агротехнічні терміни. Допущені помилки і недоліки в інших ланках сівозміни не можна виправити на полі цукрових буряків навіть при найвищих витратах.

Всі перелічені чинники визначають загальний рівень врожайності, обумовлюють її поступове зростання в часі, тобто формують тренд. Що ж до щорічних коливань врожайності сільськогосподарських культур біля тренда в будь-якому районі земної кулі, то вони в основному обумовлені погодою і пов'язані з кліматичними особливостями даної території. Мінливість погоди вегетаційного періоду різних років (як одна з особливостей клімату) здійснює свій внесок в коливання урожайності сільськогосподарських культур.

В методах прогнозу по даному часовому ряду робиться припущення щодо виду тренда. Форма тренда і його параметри визначаються в результаті найкращої (за будь-яким з статистичних критеріїв) функції з числа тих, що є. В порівнянні з цими методами метод гармонійних вагів, запропонований в агрометеорології А.М. Польовим [2, 3] має ту перевагу, що тут необхідності в таких припущеннях немає.

Принцип методу гармонійних вагів полягає у тому, що значення часового ряду зважують так, щоб більш пізні спостереження мали більшу вагу, тобто вплив більш пізніх спостережень повинен сильніше відбиватися на тенденції врожайності, ніж вплив більш ранніх.

Для аналізу динаміки урожайності цукрового буряку використовувалися щорічні середньообласні дані по урожайності культури в східному Лісостепу України (на прикладі Полтавській області) за період з 1999 по 2014 роки. Розрахунок трендів здійснювався по методу гармонійних вагів.

Результати цієї роботи представлені на рис. 1 та 2. На рисунках плавна лінія характеризує тренд врожайності, а ламана лінія - щорічні коливання врожайності за рахунок різних факторів, основу яких становить клімат.

Як видно з рис. 1, за досліджуваний період відбувся вельми активний ріст трендової компоненти, що свідчить про суттєве підвищення рівня культури землеробства за період дослідження. Середня за роки досліджень урожайність склала 300 ц/га. Тенденція урожайності, визначена за допомогою методу гармонійних вагів, додатна і складає 15 ц/га.

Протягом зазначеного періоду спостерігалися значні коливання фактичної урожайності на території дослідження. Наприклад, протягом перших чотирьох років дослідження (1999-2002 рр.) вона не піднімалась вище 150-200 ц/га. З 2004 по 2007 рр. рівень урожайності підвищився до 250-300 ц/га, а в 2008 р. спостерігався один з найвищих урожаїв - 421 ц/га.

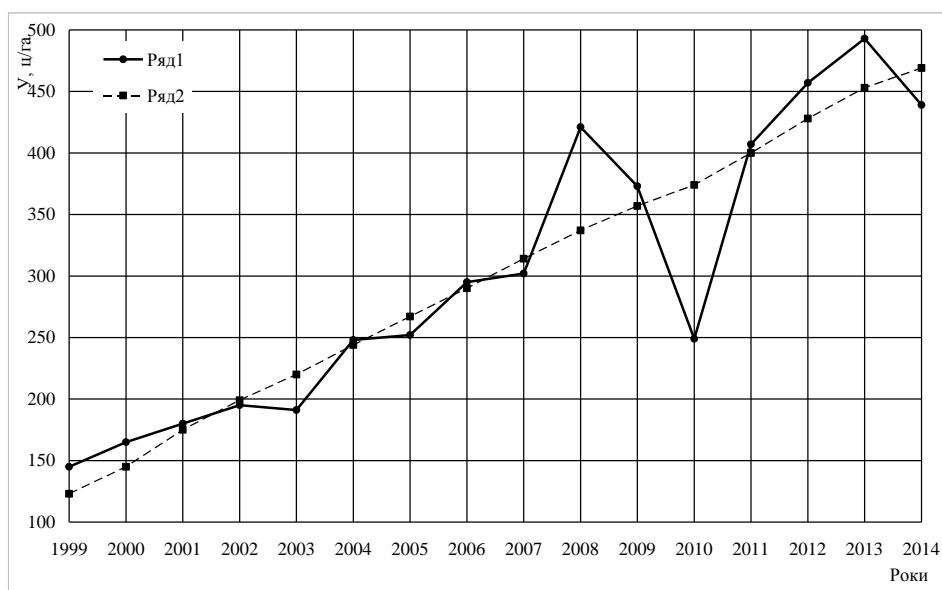
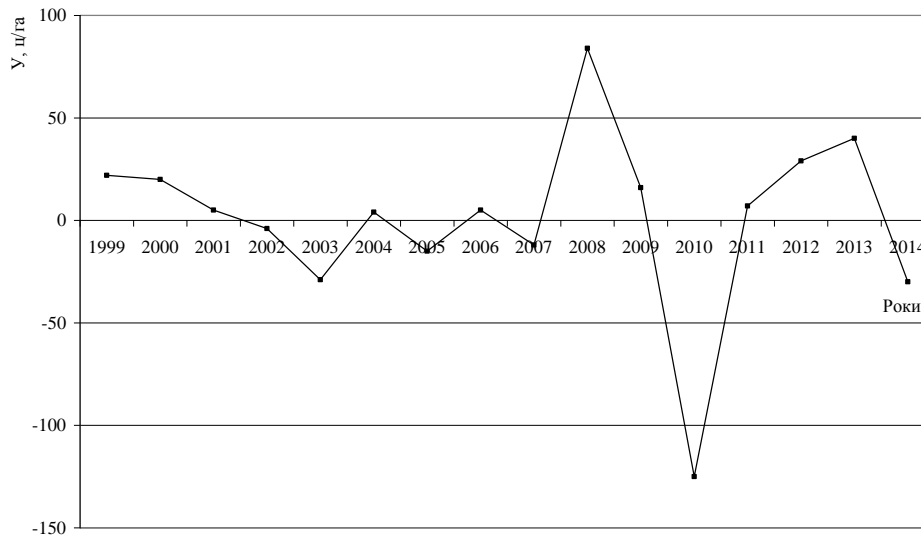

Рисунок 1 – Динаміка урожайності цукрового буряку (ряд 1) та лінія тренду (ряд 2) в Полтавській області

В 2010 аномально жаркі та посушливі погодні умови призвели до суттєвих втрат і урожай склав лише 250 ц/га, що для Полтавської області, як однієї з основних бурякосійних областей України, є замалим значенням. Наступні роки характеризуються швидким та інтенсивним ростом урожайності. Так у 2012-2013 рр. було зібрано найбільші урожаї цукрового буряку – 457 та 493 ц/га.

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю цукрового буряку, розглянемо відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2). За 16 років лише у 5 випадках спостерігались від'ємні відхилення, які були досить невеликими і досягали лише 30 ц/га.

Найбільш несприятливим для вирощування цукрового буряку був, як вже відзначалось, 2010 р., саме у цьому році спостерігалось найбільше від'ємне відхилення від лінії тренду – 125 ц/га. Це свідчить про дуже несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року. У роки ж з високими врожайностями вдавалось отримати збільшення врожаю за рахунок сприятливих погодних умов і відхилення від лінії тренду мали додатні значення. Найбільш сприятливим для вирощування цукрового буряку був 2008 р., коли додатне відхилення від лінії тренду склало 84 ц/га.

Рисунк 2 – Відхилення урожайності цукрового буряку від лінії тренду в Полтавській області

Як можна бачити з рисунка, також великі прирости урожаю за рахунок сприятливих погодних умов було отримано у 1999 р. – 22 ц/га, у 2012 р. - 29 ц/га та у 2013 р. – 40 ц/га. Найбільші втрати урожаю за рахунок несприятливих погодних умов (отже, й від'ємні відхилення) спостерігались у 2003 р. – 29 ц/га, у 2007 р. - 12 ц/га та у 2014 р. – 30 ц/га.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на підвищення культури землеробства протягом останніх років, залежність урожаю цукрового буряку в Полтавській області від клімату залишається значною.

Література:

1. Обухов В.М. Урожайность и метеорологические факторы. – М.: Госпланиздат, 1949. – 318 с.
2. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоздат, 1983. - 175 с.
3. Полевой А.Н. Прикладное моделирование и прогнозирование продуктивности посевов. – Л.: Гидрометеоздат, 1988. – 319 с.

Оксана Вольвач, Дар'я Борщевська
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ КУКУРУДЗИ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Фізіологічні процеси, що протікають в організмах рослин – фотосинтез, дихання, транспірація, живлення та інші, відбуваються за певних рівнів температури та умов зволоження. Вимоги рослин до тепла змінюються в досить широких межах і визначаються перш за все біологічним мінімумом – температурою, нижче якої рослина не розвивається. Потреба рослин в теплі характеризується сумами активних температур, тобто сумами середніх за добу температур після їх переходу через біологічний мінімум. Значення біологічних мінімумів та інших показників теплового режиму вегетаційного періоду провідних сільськогосподарських культур були визначені ще у 50-60-х роках минулого століття у роботах В.М. Степанова [1].

Глобальне потепління є однією з суттєвих екологічних проблем, з якою довелось зіткнутися людству протягом останніх десятиріч. Експерти британської Метеорологічної служби дійшли висновку, що глобальне потепління в останні десятиріччя відбувається швидше, ніж прогнозувалось раніше [2]. Тому, на нашу думку, актуальним є питання уточнення вимог сільськогосподарських культур, зокрема, кукурудзи, до тепла у нових температурних умовах. На території Харківської області за 20-річний період (1991-2010 рр.) були проведені дослідження агрометеорологічних умов вирощування кукурудзи за періоди: сівба – сходи – викидання волоті, викидання волоті – молочна стиглість та за весь вегетаційний період.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сівба – сходи є прямолінійною і, згідно з методикою [3] визначається за наступним рівнянням:

$$\Sigma t_{акт} = 11,4n + 77,$$

де $\Sigma t_{акт}$ - сума активних температур, °С;

n – тривалість періоду, днів;

11,4 - уточнене значення біологічного мінімуму, °С.

У графічному вигляді ця залежність представлена на рисунку 1, з якого можна зробити висновок, що між тривалістю міжфазного періоду та сумою активних температур існує досить тісний зв'язок (коефіцієнт кореляції (R) дорівнює 0,67). Таким чином, можна сказати, що для території Харківської області біологічним мінімумом для кукурудзи вважається температура 10-11°С і саме на таку температуру орієнтуються землероби при плануванні весняних польових робіт.

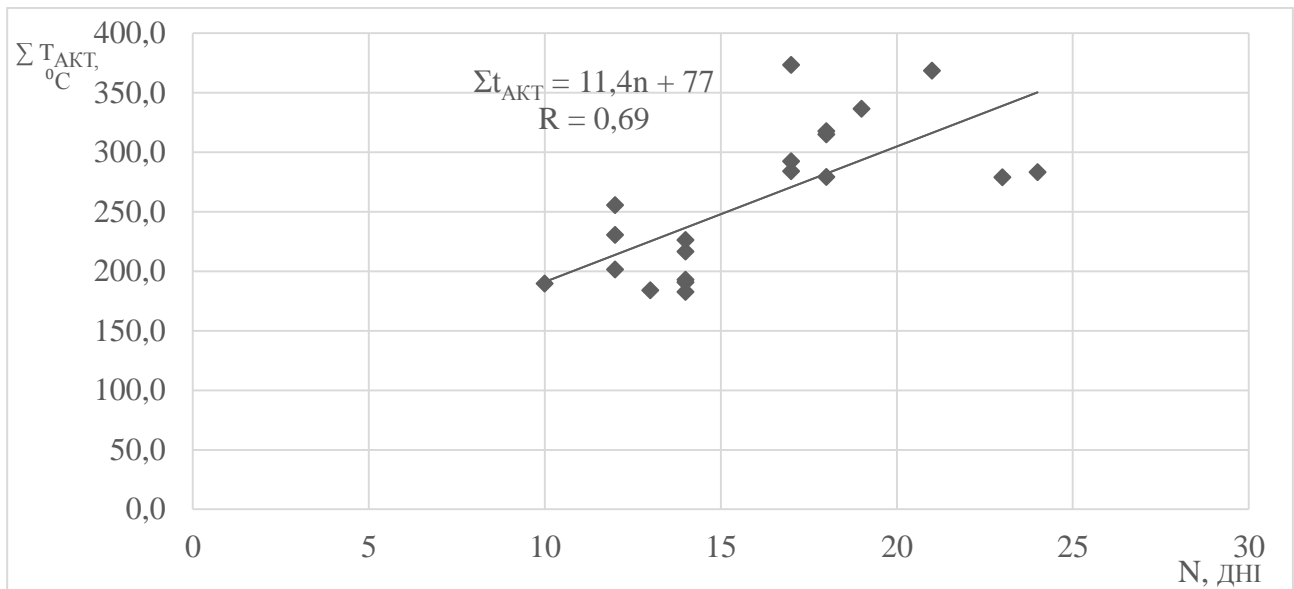

Рисунок 1 - Графік залежності сум активних температур від тривалості міжфазного періоду сівба-сходи у кукурудзи

Згідно до існуючих сценаріїв зміни клімату для України [4], такі температури до 2030 року будуть спостерігатись на місяць раніше, ніж у теперішній час, тобто висівати кукурудзу можна буде уже у на початку квітня.

Аналогічні графіки були побудовані для періодів сходи – викидання волоті (рисунок 2) та викидання волоті – молочна стиглість (рисунок 3).

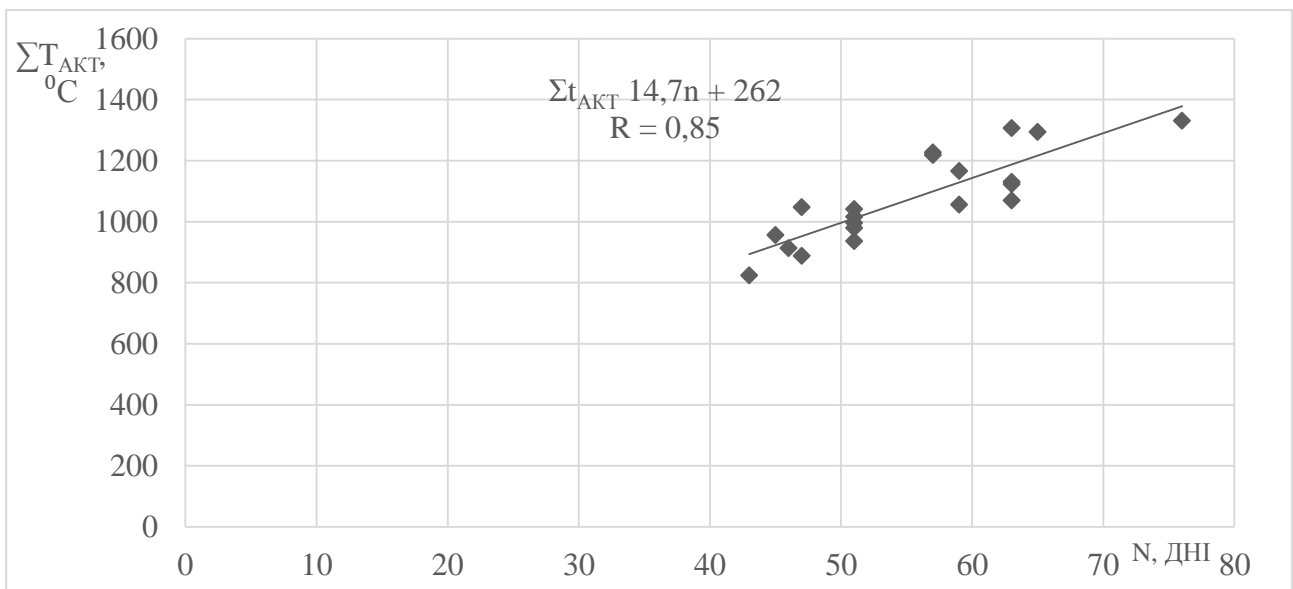

Рисунок 2 - Графік залежності сум активних температур від тривалості міжфазного періоду сходивикидання волоті у кукурудзи

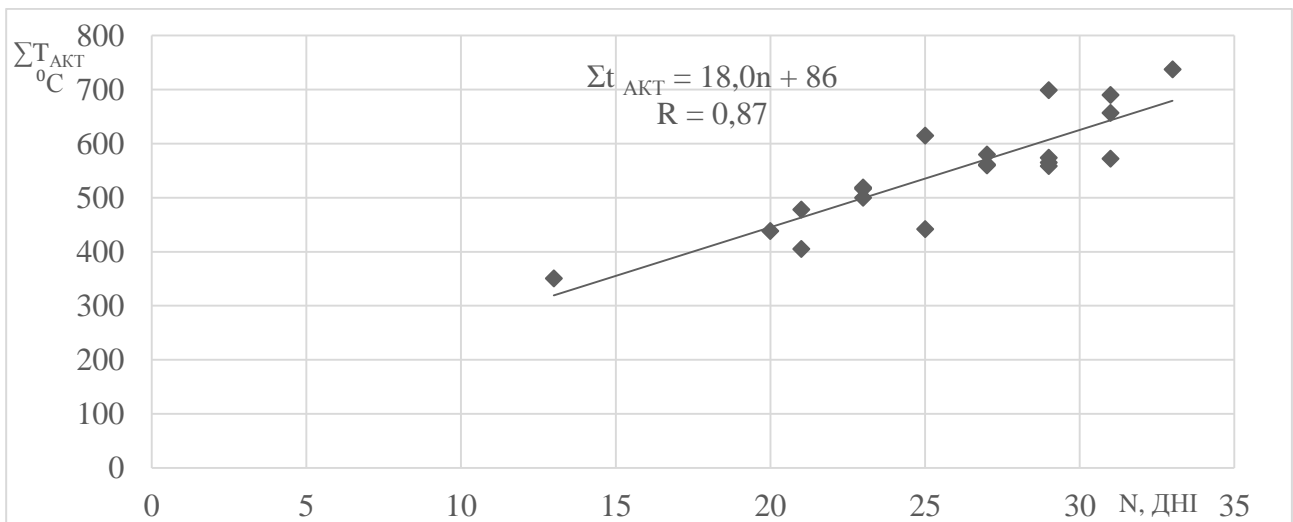

Рисунок 3 - Графік залежності сум активних температур від тривалості міжфазного періоду викидання волоті-молочна стиглість у кукурудзи

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходів – викидання волоті визначається за наступним рівнянням:

$$\Sigma t_{акт} = 14,7n + 262,$$

де $\Sigma t_{акт}$ - сума активних температур за період, °C;

n – тривалість періоду, діб;

14,7 - уточнене значення біологічного мінімуму кукурудзи, °C.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду викидання волоті – молочна стиглість визначається за наступним рівнянням:

$$\Sigma t_{акт} = 18,0n + 86,$$

де $\Sigma t_{акт}$ - сума активних температур, °C;

n – тривалість періоду, діб;

18,0 - уточнене значення біологічного мінімуму кукурудзи, °C.

Тобто вимоги кукурудзи до тепла збільшуються протягом вегетаційного періоду. Згідно з існуючими кліматичними сценаріями, температури, необхідні для проходження окремих міжфазних періодів кукурудзи, будуть спостерігатися раніше. Отже, як показують наші дослідження, а також дослідження з цього питання, що проводяться в Одеському державному екологічному університеті [4, 5], за умов зміни клімату вегетаційний період кукурудзи зсунеться як мінімум на один місяць у бік більш ранніх значень, що створюватиме можливість вирощування після її збирання так званих пожнивних культур.

Таким чином, можна зробити висновок, що при вирощуванні кукурудзи на силос (до фази молочної стиглості) за умов зміни клімату після збирання урожаю цієї культури з'являється

можливість більш повно використовувати земельні ресурси з метою отримання другої врожаю сільськогосподарських культур, що можуть висіватися після збору основної культури. Вирощування поживних культур сприяє більш повному використанню агрокліматичних ресурсів (опаді, тепло, світло), сприяючи тим самим інтенсифікації землеробства. За рахунок таких посівів з однієї площі протягом року можна отримати два, а на зрошуваних землях – і три врожаї.

При цьому ґрунт значно довше перебуває під покривом рослин, які синтезують органічну масу, більша половина якої залишається в ґрунті у вигляді післяжнивних-корневих решток, що активізують мікрофлору, розкладаються на легкодоступні поживні речовини, поліпшують агрофізичні властивості, відновлюють родючість ґрунту та підвищують урожайність сільськогосподарських культур. Під покривом післяжнивних посівів ґрунт менше висушується, захищається від прямих сонячних променів, підвищується вологість у приземному шарі повітря.

Література:

1. Основи агрометеорології: Підручник / Польовий А.М., Божко Л.Ю., Вольвач О.В. – Одеса: ТЕС, 2012. – 250 с.
2. Forster, P., V. Ramaswamy, P. Artaxo et al. Changes in Atmospheric Constituents and in Radiative Forcing. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
3. Уланова Е.С., Сиротенко О.Д. Методы статистического анализа в агрометеорологии. – Л.: Гидрометеоздат, 1969. – 198 с.
4. Степаненко С.М., Польовий А.М. та ін.. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України: [монографія] / за ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Екологія, 2011. - 696 с.
5. Дюльгер М.А. Оценка продуктивности поживных культур гречихи, гороха и проса на территории Украины в условиях изменения климата / М.А. Дюльгер // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 268. – С. 184 – 187.

Олена Крисак
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЇВ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Пшениця – найважливіша продовольча культура. Не випадково озима пшениця є основним продуктом харчування у 43 країнах світу з населенням понад 1 млрд. осіб. Серед найважливіших зернових культур озима пшениця за посівними площами займає в Україні перше місце і є провідною продовольчою культурою. Зерноїї – повноцінний продукт харчування, в ньому міститься 16-17 % білків, 77-78% вуглеводів, 1,2-1,5% жиру, цінні з'єднання кальцію, фосфору, та вітаміни. Пшениця відноситься до сімейства злаків (Graminaea Juss), роду трітікум (Triticum L.); на земній кулі вона представлена великою різноманітністю видів. Оброблювані на Україні сорти представлені, в основному, двома видами: м'якою пшеницею (Tt.aestivumL.), і твердою пшеницею (Tt.durumDesf.) [1, с.3].

Озима пшениця – досить холодостійка культура. Насіння починає проростати при температурі у посівному шарі ґрунту 1-2°C. Сходи при цьому з'являються пізно і не дружно. Оптимальна температура проростання пшениці перебуває в межах 12-20°C. За умови достатнього зволоження ґрунту сходи за такої температури з'являються на 5-6-й день. Кращі строки сівби рипадають на період з середньодобовими температурами повітря 14-17°C [2, с. 99].

Для виявлення впливу погодних умов на формування урожаїв в Полтавській області була розрахована низка агрометеорологічних показників в цілому за весняно-літній вегетаційний період озимої пшениці та критичний період по відношенню пшениці до температурних умов та умов зволоження. До цих показників відносяться: тривалість критичного періоду, сума активних температур, середня температура повітря за критичний період, сума опадів за критичний та весняно-літній період вегетації, середні запаси продуктивної вологи у шарі 0-20 см та 0-100 см за критичний період розвитку, вологозабезпеченість посівів в цілому за весняно-літній період та за критичний період. Були розраховані показники формування врожаїв озимої пшениці в роки з високими та низькими врожаєми.

По кожному з районів були розраховані таблиці з щорічними показниками та середні багаторічні їх значення. На жаль для повної характеристики умов формування врожаїв в Полтавській області нема характеристики умов перезимівлі. За даними Е.С. Уланової це кількість рослин на відновлення вегетації. На території Полтавської області відновлення вегетації озимої пшениці в середньому спостерігається 24 березня, при цьому середня температура повітря була 6,69°C. Однак в залежності від складних метеорологічних умов тривалість періоду, а також дати відновлення вегетації можуть істотно змінюватися. Сама рання дата відновлення вегетації спостерігалася 12 березня 1995 року, а найпізніша дата відзначалася 10 квітня в 2000 році. Забезпечення теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур вище 5°C.

В цілому від відновлення вегетації до воскової стиглості, тривалість періоду склала 108 днів за середньої суми активних температур - 1563°C. Найбільша тривалість періоду весняної вегетації озимої

пшениці становила 136 днів за середньої суми активних температур - 2213 °С. Найменша тривалість періоду осінньої вегетації становила 77 днів, була забезпечена сумою активних температур 2050 °С.

Середня температура за цей період в середньому становила 14,52°С, найменша –12,36°С в 1997 році, найбільша 17,44°С в 1993 році. Сума ефективних температур в середньому за цей період становила 923°С, найменша 146°С (1992р.), найбільша – в 1981 році становила 1553°С.

Посушливі і сухі декади розраховувались за методом М.С. Кулика. Посушливою вважається декада із запасами і продуктивною вологою в шарі 0-20 см менше 20мм, сухою – запаси вологою менше 10мм.

За період відновлення вегетації – воскової стиглості озимої пшениці, кількість посушливих декад в середньому склала - 2. Найбільша кількість посушливих декад – 7 (1991р). Найменша кількість декад - 1 переважала в 1980р., 1993р., 2001р.

Середня кількість сухих декад за даний період склала – 1. Найбільша кількість – 4 в 1982р, найменша – 1 в 1997р, 1982р, 1995р.

Запаси продуктивної вологою являються головним інерційним фактором, який визначає не тільки теперішні, але і майбутні умови формування врожаю озимої пшениці. Крім того вони є інтегральним показником агрометеорологічних умов через те, що вони є функцією цілого комплексу факторів.

Є.С. Улановою на підставі аналізу великої кількості матеріалів спостережень встановлені показники оцінки запасів продуктивної вологою у метровому шарі ґрунту в основні періоди розвитку озимої пшениці в Україні.

Особливо велике значення для озимої пшениці мають весняні запаси вологою. Тому що добре розвинена та добре перезимувавши озима пшениця навесні швидко виходить у трубку та при формування кількості колосків у колосі використовує переважно весняні запаси продуктивної вологою [3].

Були проаналізовані графіки залежності урожаю озимої пшениці від запасів продуктивної вологою на відновлення вегетації. Але чіткої залежності в Київській області не спостерігається через те, що в зимовий період можливе зрідження озимої пшениці через вимерзання, або льодову коринку.

Таблиця1. -Показники оцінки запасів продуктивної вологою метрового шару ґрунту в основні періоди розвитку озимої пшениці

Період	Запаси продуктивної вологою, мм			
	Добрі	Задовільні	Незадовільні	Погані
Відновлення вегетації	150-200	120-150	100 - 200	Менше 100
Рост стебла	140 – 180	100-140	80 - 100	Менше 80
Колосінн	80 – 140	60 – 80	40 - 60	Менше 40
Налив зерна	80 – 100	40 – 80	30 -40	Менше 25

В Полтавській області запаси продуктивної вологою на відновлення вегетації у метровому шарі оцінюються як добрі, на вихід у трубку лише в 7 роках із 21 спостерігаються задовільні запаси вологою, в період колосіння в 9 роках із 21 спостерігаються задовільні запаси вологою, в 10 роках – добрі, в 1 рік – погані.

Для виявлення впливу забезпеченості теплом періоду були побудовані залежності між сумами позитивних температур за період і тривалістю між фазного періоду ми скористалися методом найменших квадратів. Розглянули залежність між сумами позитивних температур $\sum t$ і тривалістю між фазного періоду n , яка описується рівнянням лінійної регресії виду:

$$y = 4,8x + 48,13$$

де: y - сума позитивних температур;
 x – тривалість між фазного періоду; $4,8x$ - біологічний мінімум;
 x - тривалість періоду;
 48,13- сума ефективних температур вище знайденого мінімуму;
 $r = 0,43 \pm 0,01$

Значення біологічного мінімуму залежить від біологічних і сортових особливостей культури, фази розвитку, сформованих агрометеорологічних умов. Для уточнення біологічного мінімуму користуємось методом найменших квадратів і розглянемо залежність між сумами активних температур і тривалістю між фазного періоду в агрометеорології важливим питанням є питання про знаходження залежності тривалості міжфазних періодів сільськогосподарських культур від середньої за період температури повітря. Зв'язок даних міжфазного періоду багатьох культур виражається в днях з середньою температурою повітря за період, зв'язок є зворотним [1, с. 3].

Угрупування точок відповідає розрахованій прямій, що підтверджує стійкість знайдених сум активних температур, як кількісного агрометеорологічного показника для періоду.

Встановлено, що в умовах доброго забезпечення вологою тривалість міжфазного періоду знаходиться в тісній залежності від середньої за період температури повітря. Зв'язок тривалості міжфазних періодів з середньою температурою за період є зворотним.

Побудовано графік залежності тривалості міжфазного періоду відновлення вегетації – вихід у трубку озимої пшениці від середньої температури за період з 1981 по 2000рр.

Чіткої залежності не спостерігається, коефіцієнт кореляції не значимий, але можна сказати, що найкоротший міжфазний період від відновлення вегетації до виходу у трубку спостерігається при середній температурі повітря від 18 до 24 °С.

Дослідження багаторічних агрометеорологічних умов вирощування озимої пшениці в районі Полтавської області дозволили зробити висновки, що у більшості років агрометеорологічні умови складаються сприятливі для розвитку озимої пшениці і формування високого врожаю. Найчастіше несприятливі агрометеорологічні умови складаються через недостатню кількість опадів впродовж вегетаційного періоду, та збільшення повторюваності посушливих явищ.

Література:

1. Вавилов П.П., Гриценко В.В., Кузнецов В.С. и др. Озимая пшеница Растениеводство. – М.: Агропромиздат, 1986. – с. 38 – 54.
2. Польовий А. М., Божко Л. Ю., Вольвач О.В. Основи агрометеорології Одеса. «ТЄС», 2004. – 147с.
3. Зінченко О.І., Салатенко В.Н., Білоножко М.А. Озима пшениця Рослинництво: Підручник. – К.: Аграрна освіта, 2001. – с. 183 – 210.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Божко Людмила Юхимівна.

**Христина Кулинська
(Одеса, Україна)**

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЇВ СОНЯШНИКА В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Олійний соняшник – одна з провідних олійних культур, яка вирощується в Україні. Олійний соняшник поширений на всіх континентах земної кулі. Світова площа його посівів становить понад 14,5 млн. га. На великих площах його висівають і в Україні, США, Китаї, Туреччині та багатьох інших державах. Посівні площі соняшнику в Україні займають понад 2 млн. га, що становить 96% площі всіх олійних культур. Найбільші посівні площі соняшнику в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській та Полтавській областях.

Середня врожайність соняшнику в Україні в останні роки становила 16-18 ц/га. Найвища вона до 30 ц/га і більше в господарствах, де соняшник вирощують за прогресивною технологією, а в умовах зрощення – 38,7 – 40 ц/г. Погодні умови кожного конкретного року суттєво впливають на формування врожаїв [4, с. 89].

Насіння районуваних сортів і гібридів соняшнику містить 50-52 % олії, а селекційних – до 60 %.

Високі і сталі врожай соняшника отримують в областях, де природно-кліматичні умови відповідають вимогам культури до умов навколишнього середовища [1, с. 132].

Головною цінною частиною соняшника, заради якої він і вирощується є його насіння. Сучасні районувани сорти вміщують у насінні 50 – 52 % жиру (у розрахунках на абсолютно суху масу насіння) та 16 – 16,5 % протеїну. За вмістом кількості масла соняшник не має аналогів у світі.

Урожайність соняшника залежить від великої кількості факторів. Динаміка врожаїв соняшника розглядається як зміна культури землеробства, на фоні якої відбуваються випадкові коливання, що пов'язані переважно з особливостями погодних умов окремих років.[5, с. 185].

На підставі досліджень особливостей динаміки врожаїв соняшника по території області появилась можливість оцінити приріст врожаїв окремо за рахунок культури землеробства та погодних умов. Для цього були побудовані графіки динаміки врожаїв соняшника в окремих районах за досліджуваний період.

Аналіз лінії трендів по кожному району показав, що найменший приріст врожайності спостерігався в Синельниковському районі області, а найменша величина врожаю спостерігалась в Нікопольському, найбільш посушливому районі Дніпропетровської області. В цілому тенденції динаміки урожаїв по районах співпадають, характеризуючись лише різними рівнями урожаїв.

Що стосується відхилень величини урожаю від лінії тренду, то в різних районах вони були різні. Так в районі Губинихи вони коливались від -2, -6 ц/га до +3, + 8 ц / га, в районі Синельникове – від -4, -5 до + 6. +7 ц / га. В районі Нікополя – від – 2, - 3 ц / га до + 3, +5 ц / га.

Станції	Рівняння ліній трендів	Врожай		Приріст ц / га
		на початок періоду	на кінець періоду	
Губиніха	$Y = 0,28 X + 15,8$	22,3	16,0	-6,3
Синельникове	$Y = 0,02X^2 - 0,36X + 17,7$	22,3	17,7	-3,5
Комісарівка	$Y = 0,027X^2 - 0,48X + 17,6$	17,1	19,9	-2,8
Лошкарівка	$Y = 0,041X - 0,63X + 15,0$	21,4	14,8	-6,6
Нікополь	$Y = 0,014X^2 - 0,15X + 13,9$	19,1	13,8	-5,3
По області	$Y = -0,585X + 11,86$	23,8	13,8	- 10

Майже в усіх районах тренд має вигляд ввігнутої параболи, або прямої. В усіх без винятку районах спостерігалось зменшення врожаїв. Не викликає сумніву, що провідна роль у збільшенні валових врожаїв насіння соняшника належить покращенню культури землеробства та пристосування введених сортів до агрокліматичних особливостей природних зон.

Були виконані дослідження впливу агрометеорологічних умов на розвиток соняшнику в Дніпропетровській області за період з 1981 по 2006 рр.

Для виявлення впливу агрометеорологічних умов на ріст, розвиток соняшника були розраховані агрометеорологічні показники по міжфазних періодах розвитку:

- 1 – сівба – сходи;
- 2 – сходи – цвітіння;
- 3 – цвітіння - дозрівання;
- 4 - сівба – дозрівання.

По кожному міжфазному періоду розраховувались середні багаторічні дати настання фаз розвитку соняшника, щорічні та середні багаторічні показники: тривалість міжфазного періоду, середня температура за період, сума активних і ефективних температур, сума опадів та середні запаси продуктивної вологи в різних шарах. Крім того, в цілому за вегетаційний період соняшника розраховувалась вологозабезпеченість та кількість сухих і посушливих декад.

Тривалість вегетаційного періоду від сівби до дозрівання в Дніпропетровській області в середньому становила 117 днів, найдовша вона була у 1995 році - 134 дні, найкоротша – 106 днів у 1987 році. Сума активних температур в середньому становила 2195 °С, найменша - 2436 °С у 1988 році, найбільша – 2041 °С у 1983 році. Сума опадів за цей період становила в середньому 212 мм. Вологоспоживання соняшнику за вегетаційний період склала 2334 мм. Середня вологопотреба рослин склала 2434мм. Дефіцит вологи для нормального розвитку соняшнику становив 100 мм. В цілому у більшості років у вегетаційний період склалися задовільні умови для росту і розвитку соняшника. Гідротермічний коефіцієнт впродовж вегетаційного періоду в коливався від 0,4 до 1,5 і в середньому становив 1,0.

Для виявлення впливу забезпеченості теплом періоду були побудовані залежності між сумами позитивних температур за період і тривалістю між фазного періоду.

Зі значенням біологічного мінімуму безпосередньо пов'язані такі поняття, як активна та ефективна температури. Сума активних і ефективних температур є одним з основних агрометеорологічних показників. Значення біологічного мінімуму залежить від біологічних і сортових особливостей культури, фази розвитку і сформованих агрометеорологічних умов цілого ряду агрометеорологічних завдань.

Щоб побудувати графік залежності між сумами позитивних температур за період і тривалістю між фазного періоду ми скористалися методом найменших квадратів. Ми розглянули залежність між сумами позитивних температур T і тривалістю між фазного періоду n , яка описується рівнянням лінійної регресії. :

$$y = 9,922 n + 62,75, \quad r = 0,9,$$

де y – сума позитивних температур;

9,922 – біологічний мінімум;

n - тривалість періоду;

62,75 – сума ефективних температур вище знайденого мінімуму.

Значення біологічного мінімуму залежить від біологічних і сортових особливостей культури, фази розвитку, сформованих агрометеорологічних умов. Для уточнення біологічного мінімуму скористаємося методом найменших квадратів і розглянемо залежність між сумами активних температур і тривалістю між фазного періоду.

Встановлено, що в умовах доброго забезпечення вологою тривалість між фазного періоду знаходиться в тісній залежності від середньої за період температури повітря. Зв'язок тривалості міжфазних періодів з середньою температурою за період є зворотним.

В цілому за вегетаційний період склалися сприятливі умови для росту і розвитку соняшника. В окремі роки складаються несприятливі умови вологозабезпеченості соняшника, коли запаси продуктивної вологи становлять 59 %. НВ, а гідротермічний коефіцієнт, який впродовж вегетаційного періоду в середньому склав 1,0, зменшується до 0,6 – 0,7 відн. од.

Література:

1. Агроклиматический справочник по Днепропетровской области. -Л.: идрометеоиздат, 2010..
2. Борисоник З.Б., Ткалич И.Д., Науменко А.И. и др. Подсолнечник. 2-е изд.-К: Урожай, 1985.
3. Бузиновский С.В. За высокие урожаи масличных культур. –Алтайский крайиздат. 1952.
4. Бялый А.М. Водный режим почвы в травопольных севооборотах. - Науч. отчет Ин-та сельского хозяйства Юго-Востока за 1943-1947 гг. Саратов, 1947.
5. Воробьева Н.Ф. Влияние сроков посева на масличность сортов подсолнечника «169» - Селекция и семеноводство. №1, 1936.
6. Растениеводство : Вавилов П. П. Учеб. Для вузов / Вавилов П. П., Гриценко В.В., Кузнецов В. С. и др.; Под ред. П. П. Вавилова. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1986. -389 с.
7. Рослинництво К: Зінченко О. І., Салатенко В. Н., Білоножко М. А., Аграрна освіта, 2001. – 357 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Божко Людмила Юхимівна.

Вікторія Українець

(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗРОСТАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Цукровий буряк – найважливіша технічна культура, що вирощується для отримання з неї цукру і на корм тваринам. Його вирощують у багатьох країнах. Найбільші його площі знаходяться в Україні, Росії, Франції, США, Португалії, Німеччині, Італії, Румунії, Чехії, Словаччині, Англії, Бельгії, Угорщині, Туреччині. Близько 80% усіх посівних площ та валового збору цукрових буряків припадає на Європу. На території України посівні площі під цукровий буряк становлять 1,25млн га. Основні його посіви зосереджені в лісостеповій зоні. У Степу вони займають біля 25 % посівної площі. На успіх вирощування культури значною мірою впливають змінні умови середовища. Цим обумовлена цінність кількісної оцінки поточного і майбутнього стану культури як результату вирощування [1, с. 212].

Сучасні сорти цукрового буряка містять в коренеплодах у середньому 17-19% цукру і можуть забезпечити збір цукру до 100 ц/га і більше.

За кормовим достоїнством цукровий буряк значно перевершує кормовий: на 100 кг його коренеплодів міститься 26 кормових одиниць і 1,2 кг перетравного протеїну, 0,5 – кальцію і 0,5 кг фосфору. В урожаї 300 ц/га коренеплодів і 150 ц/га листя міститься 10500 кормових одиниць. При врожайності 400 ц/га забезпечують вихід 50-55 ц цукру, 150-200 ц гички, 260-280 ц сирого жому, 15-18 ц меляси, які використовують на корм. При постійному підвищенні культури землеробства можна стабільно одержувати врожаї цукрових буряків 350-450 ц/га. За української інтенсивної технології вирощування буряків урожай їх досягає 450-500 ц/га [2, с. 200].

Нами були проаналізовані умови зростання цукрового буряка на ст. Первомайськ Миколаївської області. Особливу увагу ми приділили зміні умов теплозабезпечення цукрового буряка в період від посіву до сходів, так як початковий період розвитку сільськогосподарських культур саме температура визначає умови проростання насіння.

Аналіз даних за період сівба – сходи показав, що сівба в середньому спостерігається 25 квітня, а поява сходів 9 травня. Тривалість періоду в середньому складала 14 днів. Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. При розрахунку суми ефективних температур, за біологічний мінімум прийнято 6,8⁰С. Середня сума активних температур за 20-літній період склала 178⁰С, а сума ефективних температур за період сівба-сходи склала 88⁰С. Середня температура повітря за період сівба-сходи на станції Первомайськ склала 14⁰С. Сума опадів за період в середньому за багаторічними даними склала 18 мм.

За цей період було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см (для 0-20см НВ = 45, для 0-50см – НВ = 102, для 0-100см – НВ = 193). Так в шарі ґрунту 0-20 см запаси продуктивної вологи у % від НВ склали в середньому 62%, у шарі 0-50 см – 53%, у шарі ґрунту 0-100 -69%, що свідчить про задовільну вологозабезпеченість цукрового буряку за період сівба-сходи.

Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y = 6,8x + 85,6,$$

де y – сума позитивних температур;

6,8 – біологічний мінімум;

x – тривалість періоду;

85,6 – сума ефективних температур вище знайденого мінімуму;

Коефіцієнт кореляції r дорівнює 0,7

Проаналізувавши дані за період сходи – початок росту кореня можна зробити висновок, що сходи цукрового буряку в середньому спостерігається 9 травня, а початок росту кореня в середньому 6 червня – через 28 днів після сходів. Тривалість періоду в середньому складала 28 днів.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. При розрахунку суми ефективних температур, за біологічний мінімум прийнято $6,8^{\circ}\text{C}$. Середня сума активних температур за 20-літній період склала 471°C , а сума ефективних температур за період сходи – початок росту кореня склала 279°C . Середня температура повітря за період сходи – початок росту кореня на станції Первомайськ склала 17°C . Сума опадів за період в середньому за багаторічний період склала 45 мм.

За період сходи – початок росту кореня було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см (для 0-20 НВ = 45, для 0-50 – НВ = 102, для 0-100 – НВ = 193). Так в шарі ґрунту 0-20 см запаси продуктивної вологи у % від НВ склали в середньому 56%, у шарі 0-50 см – 48%, у шарі ґрунту 0-100 – 63%, що свідчить про задовільну (у шарі ґрунту 0-20 та 0-100) та погану (у шарі 0-50) вологозабезпеченість цукрового буряку за сходи – початок росту кореня.

Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y = 11,4x + 148,$$

де y – сума позитивних температур;

11,4 – біологічний мінімум;

x – тривалість періоду;

148 – сума ефективних температур вище знайденого мінімуму;

Коефіцієнт кореляції r дорівнює 0,7

Аналіз даних за період початок росту кореня – пожовтіння листя показав, що початок росту кореня цукрового буряку в середньому спостерігається 9 травня, а пожовтіння листя в середньому 25 серпня – через 81 день після початку росту кореня. Тривалість періоду в середньому складала 81 день.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. При розрахунку суми ефективних температур, за біологічний мінімум прийнято $6,8^{\circ}\text{C}$. Середня сума активних температур за 20-літній період склала 1613°C , а сума ефективних температур за цей же період склала 1061°C . Середня температура повітря за період початок росту кореня – пожовтіння листя на станції Первомайськ склала 20°C . Сума опадів за період в середньому за багаторічний період склала 210 мм.

За період початок росту кореня – пожовтіння листя було визначено запаси продуктивної вологи у % від НВ в шарі ґрунту 0-20, 0-50, 0-100 см (для 0-20 НВ = 45, для 0-50 – НВ = 102, для 0-100 – НВ = 193). Так в шарі ґрунту 0-20 см запаси продуктивної вологи у % від НВ склали в середньому 42 %, у шарі 0-50 см – 32 %, у шарі ґрунту 0-100 – 42%, що свідчить про погану вологозабезпеченість цукрового буряку за період початок росту кореня – пожовтіння листя.

Для уточнення біологічного мінімуму використавши метод найменших квадратів і розглянувши залежність між сумами активних температур і тривалістю міжфазного періоду було побудовано графік і виведено рівняння залежності:

$$y = 17,9x + 153,3,$$

де y – сума позитивних температур;

17,9 – біологічний мінімум;

x – тривалість періоду;

153,3 – сума ефективних температур вище знайденого мінімуму;

Коефіцієнт кореляції r дорівнює 0,9.

Також було проаналізовано агрометеорологічні умови вирощування цукрового буряку за весь вегетаційний період на станції Первомайськ Миколаївської області. З цих даних видно, що сівба цукрового буряку в середньому спостерігається 25 квітня, а пожовтіння листя в середньому 25 серпня – через 123 дні після сівби. Тривалість періоду в середньому складала 123 дні.

Забезпеченість теплом міжфазного періоду характеризується сумою активних температур. При розрахунку суми ефективних температур, за біологічний мінімум прийнято $6,8^{\circ}\text{C}$.

Середня сума активних температур за 20-літній період склала 2261°C , а сума ефективних температур за весь вегетаційний період склала 1426°C . Середня температура повітря за весь вегетаційний період на станції Первомайськ склала 18°C , сума опадів – 246мм.

За весь вегетаційний період було визначено вологоспоживання, вологопотребу та вологозабезпеченість цукрового буряку на станції Первомайськ Миколаївської області .

Середня сума вологоспоживання за 20 річний період становить 329 мм, середня вологопотреба цукрового буряку впродовж періоду вегетації за цей же період склала 679 мм. Середня сума вологозабезпеченості становить 51%. З цього можна зробити висновок, що за досліджуваний період вологозабезпеченість цукрового буряку протягом періоду вегетації була задовільно.

Також за весь період вегетації за методом Кулика було визначено кількість засушливих і сухих декад на станції. В середньому за 20 річний період кількість засушливих і сухих декад на станції Первомайськ Миколаївської області становило 3 декади.

Таким чином,були розраховані та проведено аналіз агрометеорологічних умов зростання цукрових буряків в Миколаївській області на станції Первомайськ. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що в цілому в Миколаївській області спостерігаються задовільні умови для росту і розвитку цукрового буряка.

Література:

1. Землеробство та рослинництво / Н.В. Кирнасівська. – О.: Екологія, 2008. – 212 с.
2. Растениеводство / Под ред. П. П. Вавилова. — М.: Агропромиздат, 1986. – 200 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Свидерська Світлана Михайлівна.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**Віктор Бабіченко
(Кременчук, Україна)****КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ**

Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується суттєвими трансформаціями, визначальною ознакою яких є безпрецедентне зростання кількості та значення інформаційних потоків. Фактично інформація перетворилася на один із ключових факторів конкурентної боротьби як на рівні держав, так і на рівні підприємницьких структур, окремих індивідумів. Зважаючи на стрімкий розвиток технологій, поняття «інформаційна економіка» набуло реальних обрисів не тільки в економічно розвинених, але й більшості інших країн.

В останні десятиліття фактично було сформовано глобальне інформаційне середовище, яке чинить значний вплив на суспільство в цілому та діяльність різних економічних суб'єктів зокрема. Україна не залишається осторонь цього процесу. Враховуючи значну кількість фахівців, наукові надбання у різноманітних сферах, можна стверджувати про існування значного потенціалу для розвитку інформаційної економіки в нашій державі.

Проте в Україні, навіть з врахуванням зростання основних кількісних показників, слід виділити і значні суперечності, характерні для сучасного етапу формування інформаційної економіки. Загалом кількість користувачів телекомунікаційних технологій та мережі Інтернет в Україні зростає – з 3,6 млн. користувачів у 2010 році до 5,8 млн. у 2014. Швидкими темпами збільшувалась кількість абонентів мобільного зв'язку та мережі Інтернет. Разом з тим, слід відзначити, що рівень інформатизації населення – лише один із основних показників розвитку інформаційної економіки.

Зокрема надзвичайно важливим є показник проникнення Інтернету, тобто відношення кількості користувачів до загального обсягу населення. Частка користувачів мережі Інтернет в Україні впродовж 2004-2014 рр. постійно зростала: для 2014 року цей показник становить 57 %, проте такий рівень проникнення є доволі низьким порівняно з розвиненими країнами. Для них характерна частка користувачів мережі Інтернет у загальній кількості населення на рівні 70-90 %.

Отже можна сказати, що в Україні є значний потенціал до поширення Інтернету та збільшення кількості його користувачів. Відповідно, розвиток цього сектору слід розглядати не тільки в контексті поширення інформаційних технологій на рівні користувачів, але й у контексті змін в діяльності різних економічних агентів в частині забезпечення власних конкурентних переваг.

Варто відмітити, що інформатизація в Україні відбувається нерівномірно. Переважну більшість користувачів становлять люди віком від 15 до 29 років, також високу частку має група віком від 30 до 44 років. Враховуючи це, можна стверджувати про значні перспективи подальшої інформатизації. Нерівномірним є й територіальний розподіл користувачів. Переважна більшість із них проживає в Центрі та на Сході країни. Досить низькою є частка сіл – основна маса користувачів знаходиться у великих містах.

Обсяг експорту інформаційних послуг в Україні значно перевищує імпорту та постійно зростає. Так, протягом 2011-2014 років він зріс із 0,48 млрд. грн. до 1,25 млрд. грн. та більш ніж у 3 рази перевищив імпорту. Цей сектор є одним із найбільш перспективних у країні, отже може стати локомотивом економічного зростання.

Одним із прямих наслідків інформатизації є розвиток електронної комерції. До неї відносять всі фінансові та торговельні трансакції, що здійснюються з використанням комп'ютерних мереж. В Україні переважає такий сегмент електронної комерції, як електроніка та побутова техніка. Його обсяг хоч і впав у 2014 році на 25 %, проте становить досить значні 750 млн. дол.

Також високі показники демонструє сектор товарів для дому (включно з їжею), де падіння було не таким значним. Також значною є доля авіаквитків. Кількість залізничних та автобусних квитків, проданих через Інтернет, є суттєвою, проте даний ринок набагато менш прозорий, що не дає змоги отримати достовірні дані. Варто відмітити низький обсяг сегменту книг та мультимедійної продукції.

Можна виділити також два основних фактори, що чинитимуть значний вплив на інформаційний сегмент в Україні у найближчому майбутньому. Першим із них є запуск технології мобільного зв'язку 3G. Вища швидкість доступу до мережі Інтернет надає можливість більш активно користуватись перевагами електронної комерції.

Другим фактором є швидке зростання сегменту державних електронних закупівель. Завдяки запуску проекту «ProZorro» з початку 2015 року вже було проведено понад 5000 тендерів на загальну суму в майже 1,5 млрд. грн. Загальний же обсяг ринку державних закупівель оцінюється в 250 млрд. грн.

Ще однією особливістю формування інформаційної економіки в Україні є поява та швидкий розвиток аутсорсингових контакт-центрів, які дозволяють компаніям налагодити роботу з клієнтами без значних затрат на створення власної інфраструктури. Найчастіше їх послугами користуються телекомунікаційні компанії та підприємства сфери дистанційної торгівлі.

Отже, все активніше та ширше залучення України до глобального інформаційного середовища викликає розвиток нових напрямів діяльності в Україні. Сектор може стати одним із драйверів економічного зростання та вже зараз забезпечує надходження значних валютних потоків за рахунок експорту продукції.

Галузь інформаційно-комунікаційних послуг є однією з найбільш динамічних галузей в Україні. Бар'єри входу в галузь дуже низькі, і, як наслідок, їй притаманне вільне переміщення капіталів, технологій,

розробок з більш розвинених ринків на менш розвинені. Ринок інформаційно-комунікаційних послуг як одна із важливих складових інноваційної економіки демонструє високі темпи зростання, що випереджають темпи зростання економіки в цілому.

Проте українське законодавство у низці аспектів «відстає» від динаміки змін, що відбуваються у процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні. Через це багато елементів останнього існують поза правовим полем, не регулюються нормативними актами, що стримує його повноцінний розвиток. Досі відсутня значна частина підзаконних нормативно-правових актів, розробка та затвердження яких передбачена чинним законодавством.

Відповідно на часі реалізація виваженої регуляторної політики, яка б дала можливість в повній мірі використати потенціал та ресурси інформаційного сегменту економіки.

**Лаура Байтуова, Айгуль Ахметжанова, Дина Сарсенова
(Астана, Қазақстан)**

ҰЙЫМДА БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ЕСЕП САЯСАТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Нарықтық экономикаға өту барлық басқару жүйесін өзгеріске ұшырауына алып келді. Кез – келген басқару жүйесі сәйкесінше белгілі бір мәліметтерге сәйкес орнықтырылады. Ұйымның кез–келген түрінде мәлімет-тер жүйесінің негізін бухгалтерлік есеп құрастырады.

Ұйымдарды иелік етудің түрлі меншік түрлерінің пайда болуы, нарықтық құрылымның пайда болуы, яғни әр ұйымның есеп саясаты болуы керек.

Есеп саясаты – бұл ұйымның есептік нұсқасын, нұсқалар рұқсат еткен есеп объектілерін бағалаудың, сондай – ақ белгіленген нормалардың талаптарына және ұйым қызметінің ерекшеліктеріне орай бухгалтерлік есепті жүргізу мен ұйымдастырудың техникасының нысандарын таңдау.

Ұйымның есеп саясаты жалпылама қабылданған, белгілі бір қағидалар жиынына негізделеді. Ол бас бухгалтермен жасалынып, ұйым басшысымен бекітіледі.

Есеп саясатының басты міндеттері:

- ұйымның қаржы – шаруашылық қызметін объективті көрсету;
- ұйым қызметін тиімді басқару мақсатында ұйым қызметі туралы толық және шынайы ақпараттарды қалыптастыру.

Есеп саясатын қалыптастыру кезеңдері: бухгалтерлік есептің объектілерін анықтау; бухгалтерлік есепті жүргізу тәсілдерін таңдауға әсер ететін факторларды табу, талдау және бағалау; есеп саясатын құрудың бастапқы ережесін таңдау және негіздеу; нақты ұйым үшін бухгалтерлік есепті жүргізу тәсілдерін таңдау; таңдап алынған есеп саясатын рәсімдеу.

Есеп саясатын қалыптастырған және қолданған кезде есептің мынадай принциптерін сақтау керек:

1. Есептеу – ұйымның табыстары мен шығыстары олардың келіп түсуіне немесе туындауына қарай танылады және бухгалтерлік есепте көрсетіледі.

2. Үздіксіздік – яғни объектілер үздіксіз әрекет ететін, болашақта да жұмыс жасайтын болып саналады. Оның таратылуға немесе қызмет көлемін едәуір қысқартуға ешқандай ниеті де, мұқтаждығы да жоқ деп болжамданады.

3. Түсініктілік – қаржы есептемелеріндегі барлық ақпараттар пайдаланушыларға түсінікті болуға тиіс.

4. Маңыздылық. Пайдаланушылар негізделген басқару шешімдерін қабылдауды және ұйымның шаруашылық қызметін бағалауы үшін қаржылық ақпарат маңызды болуы керек.

5. Мәнділік. Ақпарат мәнді болуға тиіс. Егер біз қаржылық есептемеде қандай да бір мәліметті жіберіп алсақ, не дұрыс ұсынбасақ, онда бұл ақпаратты пайдаланушылардың экономикалық шешіміне әсер етуі мүмкін.

6. Растық. Ақпаратта қателік немесе жалғандық жоқ болса, ол рас болып табылады және оған пайдаланушылар сенеді.

7. Бейтараптық. Қаржылық ақпарат тәуелсіз болуға тиіс.

8. Сақтық, яғни активтер мен кірістер артық бағаланбас үшін шешім қабылдағын кезде қауіпсіздік жағдайын сақтау, абайлау.

Бұл принциптер ұйымның есеп саясатын әзірлеуге және қабылдауға негіздемені қамтамасыз етеді. Бұларды сақтамау ұйымның мүліктік және қаржы жағдайы туралы көріністі бұрмалайды. Бухгалтерлік есептің стандарттары есеп саясатын қалыптастыруға база болып саналады.

Бухгалтерлік есеп принциптері бойынша кәсіпорынның есеп саясаты деп ұйымның бухгалтерлік есепті жүргізу әдісінің жиынтығын, яғни алғашқы бақылау, құндық өлшеу, ағымдағы топтау мен шаруашылық (жарғылық және басқа) қызметтің фактілерін жинақтап қорытындылау жолдарын айтады.

Бухгалтерлік есепті жүргізу әдістеріне шаруашылық қызмет фактілерін топтау мен бағалау әдістері, активтердің құнын есептеу, құжат айналымын қабылдауды ұйымдастыру, түгендеу (инвентаризациялау), бухгалтерлік есеп шоттарын қолдану әдістері, бухгалтерлік есептің тіркелім жүйесі, мәліметті өңдеу мен басқа да сәйкес әдістер мен амалдар кіреді.

Ұйымның өзінің есеп саясатын өңдеу мүмкіндігі мен қажеттілігі бухгалтерлік есеп пен басқа екінші деңгейлі нормативтік құжаттар бойынша баптарда (стандарттарда) қарастырылған бухгалтерлік есептің кез келген мәселелерін шешудің көп түрлілігімен анықталады. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп

беру туралы” Қазақстан Республикасының заңы мен бухгалтерлік есеп принциптерінде кәсіпорын өзінің есеп саясатын құруы барысында бұйрық немесе жарлық бойынша қажетті құжаттар тізімін бекітуі керек екендігі көрсетілген. Бұл бекітілген құжаттардың қатарына мыналар жатады:

- бухгалтерлік есептің уақтылы және есеп берудің толық тиісті талаптарына сәйкес жүргізілуі;
- бухгалтерлік есеп жұмысын жүргізуде қолданылатын синтетикалық және аналитикалық шоттарының жұмыс жоспары;
- алғашқы есеп құжаттарының типтік нысандары;
- ұйымның ішкі бухгалтерлік қорытынды есеп құрудағы құжат нысандары;
- актив пен міндеттемелер түгендеуін (инвентаризациясын) өткізу тәртібі;
- актив пен міндеттемелерді бағалау әдістері;
- құжат айналымы ережелері мен есеп ақпараттарын өңдеу технологиясы;
- шаруашылық операцияларды бақылау тәртібі;
- бухгалтерлік есепті ұйымдастыруға қажетті басқа шешімдер.

Кәсіпорынның қабылдаған есеп саясаты сол ұйымдағы бухгалтерлік есептің маңызда мәселелерінің бірі.

Ұйымның есеп саясатын таңдауы мен негіздеуіне келесі негізгі факторлар әсер етеді:

- меншік нысаны мен құқықтық-ұйымдастырушылық нысаны (ЖШС, ААҚ, ЖАҚ, өндірістік кооператив және т.б.);
- салалық қызметінің түрі (өнеркәсіп, құрылыс, сауда, көлік, ауыл шаруашылығы және т.б.);
- қызметінің көлемі, жұмысшылары мен қызметкерлерінің орташа тізімдік саны және тағы басқа;
- салық салу жүйесі мен арақатынасы (әртүрлі салық түрлері бойынша жеңілдіктер немесе салық салудан босату, салық мөлшері және тағы басқа);
- қаржы-шаруашылық қызметін дамыту стратегиясы ;
- ұйымның ақпараттық қамсыздандыру жүйесі (оның тиімді әрекетіне қажетті барлық бағыттары бойынша);
- материалдық базасының болуы;
- кәсіпорындағы бухгалтер мамандарының біліктілігі және басшылардың экономикалық батылдылығы, ынталылығы мен тапқырлық деңгейі;

Кәсіпорынның есеп саясаты сол кәсіпорында қолданылатын бухгалтерлік есеп жүйесінің тұтастығын және оны құраушы әдістемелік, техникалық, ұйымдастырушылық жақтардың барлығын қамтиды.

Есеп саясатының әдістемелік жағына мына элементтер кіреді: мүлік пен міндеттемелерді бағалау әдістері, мүліктің әрбір түрлері бойынша амортизация есептеу әдістері, табысты (түсімді) есептеу әдістері және тағы сол сияқты.

Осылайша белгіленген заңға сәйкес кез келген заңды тұлға болып табылатын ұйым өзінің есеп саясатын құрастыратын уақытта төменде аталған бухгалтерлік есептің негізгі әдістемелік аспектілерін айқындауы қажет.

- негізгі құралдарына амортизациялық аударым сомасын есептеу әдістері;
- материалдық емес активтеріне амортизациялық аударым сомасын есептеу және оларды есептен шығару жолдары;
- шығындарды топтау мен өндіріс шығындарына жатқызу (апару) есептеу әдістері;
- өндіріс шығындарын және өнімнің өзіндік құнын есептеу, яғни калькуляциялау жүйесі;
- жанама шығындарды анықтау және оларды объектілер арасында тарату әдісі;
- дайын өнімдерді кіріске алудың есебі;
- аяқталмаған өндірісті анықтау және бағалау жолдары;
- материалдық қорларды бағалау есептеу әдістері;
- негізгі құралдарды жөндеу бойынша шығындар есебін ұйымдастыру;
- курстық айырманы есептеу;
- тағы да басқалар.

Өндірістік шығындарды есептеу мен өнімнің өзіндік құнын есептеу, яғни калькуляциялау жүйесі.

Өндірістің технологиялық және ұйымдастырушылық ерекшеліктеріне, өндірістік циклдың ұзақтығына, өнім түріне, оның күрделілігіне, өндірістің түрі мен сипатына байланысты кәсіпорындар шығындарды есептеу мен өнім құнын калькуляциялаудың келесі негізгі әдістерін қолдана алады:

- нормативтік әдіс;
- өндірістік өңдеу сатысы;
- тапсырыстық әдіс.

Үстеме шығындарды калькуляциялау объектілері арасында тарату әдісі.

Үстеме шығындарды тарату базасы ретінде кәсіпорын мына төменде аталған әдістерді пайдалана алады:

- өндірістік жұмысшылардың еңбекақысын төлеуге байланысты тікелей шығындар;
- тікелей шығындардың жалпы сомасы;
- материалдық шығындардың сомасы;
- сметалық мөлшерлеме;
- өткізілген (шығарылған) өнім көлемі.

Аяқталмаған өндірістің бағалануы.

Жаппай және сериялы өндірісте аяқталмаған өндіріс былайша бағаланады:

- нақты немесе нормативті (жоспарланған) өндірістік құн бойынша;
- тікелей шығындар бойынша;
- жұмсалынған шикізаттар мен материалдардың құндары бойынша.

Өнімнің бір ғана түрін өндіретін кәсіпорындардың бухгалтерлік балансында аяқталмаған өндіріс нақты жұмсалған шығындар бойынша есептеледі.

“Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы” Қазақстан Республикасының заңы бойынша кәсіпорындардағы бухгалтерлік есепте қолданылатын тіркелімдердің мазмұны және бухгалтерлік ішкі есеп мәліметтері коммерциялық құпия болып есептеледі.

Кәсіпорынның есеп саясаты осы ұйымның құрылған уақытында дайындалады. Оны дайындаумен кәсіпорынның бас бухгалтері немесе арнайы есеп (экономикалық) бөлімі айналысады. Дайындалған есеп саясатын кәсіпорынның басшысы өзінің бұйрығымен немесе өкімімен бекітеді.

Бұйрықтың құрамында есеп саясатының есеп беру жылына қабылданған барлық пункттерінің мазмұны толық ашылып жазылады. Сонымен қатар әр пунктке тоқтала келіп қандай нормативтік құжат бойынша немесе қандай заң негізінде есеп саясатының дайындалғандығы көрсетіледі. Қазақстан Республикасының заңдарымен қатар есеп саясатын дайындауда ұйымның ішкі құжаттары негізге алынған болса (лауазымды тұлғалар туралы, ішкі ережелер, бұйрықтар мен өкімдер тағы да басқа) міндетті түрде ол турал түсініктеме берілуі қажет

Кәсіпорынның есеп саясатына енгізілген өзгертулер осы ұйымның басқару құжаттарымен, яғни бұйрық, өкім немесе қаулыларымен рәсімделуі қажет. Ұйымның қабылдап бекіткен есеп саясаты сол кәсіпорынның қызмет атқаруы барысында қолданылады. Оған өзгеріс енгізу мынадай жағдайларда жүргізілуі мүмкін:

- Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы заңының өзгеруіне сәйкес;
- бухгалтерлік есеп бойынша нормативтік актілердің өзгеруі салдарынан;
- жаңа бухгалтерлік есеп стандартына көшуге байланысты және тағы да басқа.

Бұл есеп саясаты кәсіпорынның барлық құрылымдық бөлімшелерінде олардың орналасқан орындарына қарамастан қолданылады. Ұйымның филиалдарының, еншілес және тәуелді серіктестерінің және тағы басқа бөлімшелерінің өзіндік бухгалтерлік есеп саясатын таңдауына құқығы жоқ.

Бас кәсіпорын қаржылық қызметінің бөлімшелерін есеп саясатындағы болған өзгерістер туралы алдын ала қамтамасыз етуі қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒЫН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баймұханова С.Б. «Бухгалтерлік есеп» Оқу құралы- Алматы: Экономика, 2005 жыл
2. Бейсенова М. Кәсіпорын экономикасы. - /М.Бейсенова, А.Садықбеков, Алматы, Ғылым, 2002 жыл
3. Оразалин К.Ж. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы. – Алматы, 2007 жыл

Ғылыми жетекшісі:

«Қаржы академиясы» АҚ «Есеп және аудит» кафедрасының магистр, қытушысы
Байтуова Лаура Толегетаевна.

Лаура Байтуова, Бунед Абдивалиев
(Астана, Қазақстан)

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТЕРГЕ САЛЫНҒАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕБІ МЕН ОЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан экономикасын тұрақтандыру және дамытудың маңызды жолдарының бірі – инвестициялық қызметті ұлғайту, ең алдымен еліміздің ішкі резервтерін жұмылдыру және көбірек тиімді пайдалану болып табылады.

Президент Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасына Жолдауында өтпелі кезеңнің қиындығын және ХХІ ғасырдағы республиканың бет бейнесі айқын көрсетілді. Болашақта Орталық Азиядағы Барыс болу үшін, халықтың әл-ауқатын және қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін экономикалық күш-қуатты арттыру керек. Осы мақсатқа байланысты жеті стратегиялық басым бағыттарды жүзеге асырудың бір көзі – шетел инвестициясын пайдалану. Әрине Қазақстанның халықаралық байланыстары осы кезеңде де алдымен жақын көршілеріміз – Қырғызстан, Өзбекстан, Ресей және басқа да ТМД елдерін қамтиды.

Бірақ ірі трансұлттық капиталды, ҚХР, Батыс және Шығыс елдері, Мұсылман әлемімен де экономикалық қтынастар ұлғаяды. Мұны біздің республиканың геосаяси, геоэкономикалық, географиялық жағдайлары талап етеді. «Қазақстан – 2030» стратегиясында Н. Ә. Назарбаев халықаралық қатынастардың мынадай маңызды бағыттары мен факторларын атады: - қуатты сыртқы күштер келешегімізді айқындауға сөзсіз елеулі рөл атқаратын күннен-күнге өсе түскен ауқымдану мен ұлғайып келе жатқан өзара тәуелділік дәуірінде өмір сүріп отырмыз; - шетел инвестициялары мен ішкі жинақталымдардың деңгейі жоғары ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу; - Ұлттық қауіпсіздікке Ресей, ҚХР, Орта Азия, Таяу және Орта шығыс елдерінің, АҚШ, БҰҰ, Халықаралық валюта

қоры, Дүниежүзілік Азия, Еуропа, Ислам даму банктерінің, халықаралық институттардың қолдауларын барынша пайдалану

Инвестициялар деп - өнеркәсіпке, құрылысқа, ауыл шаруашылығына және өндірістің басқа да салаларындағы шаруашылық субъектісіне мүліктей, заттай, сондай-ақ ақша қаражаты түрінде, яғни капитал түрінде салынып ол шаруашылықты әрі қарай өркендетіп дамыту үшін жұмсалынатын шығындардың жиынтығын айтады.

Инвестицияның көзі болып жаңадан жасалған қосымша құнның, яғни таза табыстың пайдаланылмай сақталған бір бөлігі саналады. Басқаша айтатын болсақ, инвестиция көзі – жаңадан жасалынған құн немесе таза табыстың сақталатын бөлігі болып табылады. Шаруашылық субъектілері немесе кәсіпкерлер инвестицияны өзінің таза табысының есебінен, өзін-өзі қаржыландыру немесе ол үшін сырттан несие алу арқылы жасайды. Тағайындалу түрлері бойынша инвестициялар нақтылық және қаржылық инвестиция болып екі түрге бөлінеді.

Нақтылық инвестиция дегеніміз – шаруашылық субъектіндегі белгілі бір материалдық, өндірістік қорлардың, яғни активтердің өсуіне, дамуына жұмсалыну үшін салынатын салымдар болып табылады.

Қаржылық инвестиция дегеніміз – акционерлік қоғамдар немесе мемлекет шығарған акцияларға, облигацияларға және басқадай құнды қағаздарға банктердің депозиттеріне салынған салымдар болып табылады.

Қазіргі өндіріс үшін ұзақ мерзімді факторлардың маңызын өсуі ерекше. Егерде кәсіпорын ойдағыдай жұмыс істейтін, өндіріс қуаттарын кеңейтетін, өзінің шығарған өнімдерінің бәсекеге жарамдылығын арттыратын және рынокта өзінің жайғасынын нығайтатын болса, онда капитал салу қажет және оны салу пайдалы. Сондықтан да оған инвестициялық стратегияны мұқият әзірлеп жоғарыдағы айтылған мақсаттарға жету үшін оны үнемі жетілдіріп отыруы қажет. Кәсіпорынның инвестициялық екі біріктіруден анықталады: көлемі және ресурстар сипаты, сол сияқты нарыққа және бәсекеге жарамдылығы. Бұл екеуінің біріктілігін талдау кәсіпорынның стратегиясын қисынға келтіруге мүмкіндік береді.

Қандай да бір кәсіпкер құрылысты салу үшін қаржы керек етеді. Мұндай жағдайда құрылыс нақты инвестицияның объектісі болып табылады. Кәсіпкер бұл құрылысты қаржыландыру үшін өзінің акцияларын шығарып, басқа біреулерге сатуы мүмкін. Сөйтіп бұл мысалда кәсіпкердің құрылысқа салған салымы нақты инвестиция, ал қатысушының акцияны сатып алуға жұмсаған шығыны қаржылық инвестиция болып саналады.

Жоғарыда аталған инвестицияның қай түрінің болмасын алдына қойған мақсаты салым салған саланы, өндірісті дамыту, ондағы өндірілетін өнімдердің, дайындалатын бұйымдардың сапасын барынша жақсарту, яғни олардың халықаралық стандартқа сай етіп сыртқы рынокта сата алатын дәрежеге жеткізу, өндіріске жаңа техникалар мен технологияны қолдану арқылы табыс табу болып табылады.

Қаржылық инвестициялар иелену мерзіміне қарай мынадай категорияларға жіктеледі:

а) қысқа мерзімдік – иелену мерзімі бір жылға дейін;

ә) ұзақ мерзімдік – иелену мерзімі бір жылдан артық.

Жылжымайтын мүліктерге салынған инвестицияларды иеленуші субъектілер ұзақ мерзімдік ретінде есептейді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне сай шаруашылық тараптарды серіктестігі, егер басқа (негізгі немесе бас) шаруашылық серіктестігінің, оның жарғылық капиталындағы үлесінің басымдылығына байланысты немесе олардың өзара келісіміне орай немесе өзгеше жолдармен, шешімдерді айқындауға мүмкіндігі болса, онда ол еншілес деп есептеледі; тәуелді акционерлік қоғам, яғни бірлесіп бақыланатын заңды тұлғалар деп жасалған келісімдер нәтижесінде инвестицияланған объектіге қатысты қаржылық және өзге аспект деңгейін анықтау құқығына ие болған басқа заңды тұлғалардың ықпалына түсіп қалған серіктестерді айтамыз.

Инвестициялардың есебі 2000 «Инвестициялар» бөлімшесінің шоттарында жүргізіледі, оның құрамына мынадай синтетикалық шоттар кіреді: 2120 «Еншілес серіктестерге салынған инвестициялар», 2140 «Тәуелді серіктестіктерге салынған инвестициялар», 2130 «Бірлесіп – бақыланатын заңды тұлғаларға салынған инвестициялар», 2180 «Басқа инвестициялар».

2120-2180 шоттар активті және күрделі болып келеді. Талдамалы (аналитикалық) есеп инвестицияланған кәсіпорындар мен инвестициялар түрлері бойынша жүргізіледі.

Инвестицияларға есеп жүргізілгенде төмендегідей әдістер қолданылады:

Үлестік қатысу әдісі - инвестицияларды иеленген мезетте сатып алу құнымен көрсетіп, кейінірек тәуелді шаруашылық серіктестерінің таза активтеріндегі өзгерістерде инвестордың үлесі мойындалуына байланысты олардың құнының өсуін (кемуі) есепке алу әдісі. Тәуелді шаруашылық серіктестестігінің таза кірісінде (шығынында) инвестор үлесінің өзгеруі қаржылық – шаруашылық қызмет туралы есепке табысқа жатқызылады.

Үлестік қатысу әдісін қолданған кезде инвестициялардың баланстық құны тәуелді шаруашылық серіктестіктерінің таза табысындағы инвестордың үлесін сараптағандағы өсуі (кемуі) табысқа жатқызады.

Еншілес ұйымдардың жинақталған таза табысының жалпы сомасынан тиісті дивидендтер инвестициялардың баланстық құнын кемітеді.

Еншілес ұйымдардың шаруашылық серіктестігінің активтерінің қайта бағалануына байланысты инвестордың үлесінің өзгеруі, инвестициялардың баланстық құнын көтереді (кемітеді) және меншікті капиталдың бөлімшесінде көрсетеді.

Инвестор өзінің еншілес ұйымдардың таза табысында үлестік қатысын қайта жаңғыртуға, тек таза табыс үлесі, таза шығындар үлесіне тең болғанда ғана мүмкіндік алады.

Құн әдісі - инвестицияларды иелену мезетінде сатып алу құнымен көрсетілетін есеп әдісі. Инвестордың қаржылық – шаруашылық қызметінің нәтижелері туралы есепте, инвестиция табысы деп, тәуелді шаруашылық серіктестігінің, жинақталған жалпы таза табысының сомасынан тиісті дивидендтердің мөлшері алынғаннан кейін барып мойындалады.

Инвестицияланған кәсіпорын өте қатаң, ұзақ мерзімді, шектеулі жағдайларда жұмыс істеп, инвесторға табыс бере алу қабілеті төмен болса, инвестицияға иеліктің құны сатып алу құнымен есептеледі. Мұндай шектеулерді тудыратын төмендегідей себептер: реттеуші органның бақылауында болса, кәсіпорын дивидендтері бөлу аспектісіне араласуы мүмкін; кәсіпорын өз қызметін, дивидендтерді (табыстарды) шетелге аударуға шек қойылған немесе валюта бағасы жедел кеміп кететін елде жүргізілуі мүмкін.

Еншілес ұйымдардың шаруашылық серіктестігіне инвестициялар оларды болашақта сату мақсатында алғаннан басқа жағдайда үлестік қатысу әдісі бойынша біріктірілген қаржылық есепте есептеледі; тәуелді шаруашылық серіктестігі инвесторға қаражат беру қабілетін төмендететін қатаң ұзақ мерзімді жағдайда жұмыс істейді. Бұл жағдайда олар құн әдісімен есептелуі тиіс.

Бөлек қаржылық есеп-беруді жүргізуші инвестор, еншілес ұйымдарға біріктірілген қаржылық есеп – беруді жасаған кезде, тек өзінің инвестициясы туралы мәліметті ғана беруі керек. Біріктірілген қаржылық есеп-беруді жасамайтын инвестордың есебі, жеке қаржылық есеп беруден тұрғанымен, ол мынадай жайларды ескереді: үлестік қатысу әдісімен немесе құн әдісімен (тәуелді шаруашылық серіктестігі қатал ұзақ мерзімді шектеулер жағдайында қызмет істесе немесе инвестициялар жақын болашақта сату мақсатында алынса); сатып алу құнымен немесе қайта бағалау құнымен немесе ұзақ мерзімді инвестицияларды есепке алудың қабылданған есеп саясатына сай сатып алу мен ағымдағы құнының ең төменгі бағасы бойынша есептеледі.

Қорды басқару және қызмет етуге келесі ұйымдар қатысады:

- компанияны басқарушылар қор мүліктерін басқарады, инвестициялық шешімдер қабылдайды, инвестицияларға әкімшілік қызмет етеді; бас-қарушылар сату процесін ұйымдастыру үшін (кері сатып алу) орналастыру бойынша агенттерді қатыстырады;
- қор активтерін сақтаушы (қор типтеріне және елге (мемлекетке) байланысты — қамқоршы депозитаршы, кастодиан) мүлкіне қатысты қор бойынша компанияларды басқарушылардың іс-әрекеттерінің заңдылық функцияларын бақылауды жүзеге асыра отырып, қор мүліктерінің есебін жүргізеді және сақтайды; қор активтерінің номиналды ұстаушысы болып табылады, қор мүлкімен басқарушының нұсқау ережесі бойынша мәмілелер жасалады;
- тіркеуші — қордың бағалы қағаздар иелерінің реестрін жүргізеді, кейде тіркеу функцияларын компанияның басқарушысы жүзеге асырады;
- аудитор — есептің дұрыс жүргізілуін және өздеріне сәйкес елдегі (мемлекеттегі) сектордың есеп беруін тексереді, бірақ олардың мақсаты барлық жерде бірдей.

Қорларды негізгі екі параметр бойынша ажыратады - заңды және операциянды құрылым. Қорлар құрылымы бойынша корпоративті, трасталық және келісім-шартты болып бөлінеді.

Ең кең тараған қорлардың типі — корпоративті, ол акционерлік қоғам тәріздес құралады, басқа компаниялардың облигацияларын өздерінің акционерлерінің атынан инвестициялауды жүзеге асырады; бұл инвестициялардан түскен табыс, қор акционерлерінің арасында дивидендтер түрінде бөлінеді ал олардың акция пакеттерінің құны қор инвестициясының құнындағы өзгерістерге сәйкес өседі (немесе төмендейді). Корпоративті қордың иесі акционерлер болып табылады, оны компанияның директоры олардың атынан басқарады. Қордың инвестициялық портфельдік басқаруын компанияның тәуелсіз басқарушысы жүзеге асырады.

Трасталық қорлар. Трасталық қордың қызметінің негізінде қор активтерінің және қордың жариялаған қызметінің мақсаттарының аман сақталуына жауап беретін, қамқоршысы мен қордың басқарушы компаниясы арасындағы нақты бөлініс жатыр. Қамқоршымен келісім-шарт бойынша басқарушы компания қордың инвестициялық портфелін басқарады, тәртіп бойынша, әкімшілік процедураларды жүзеге асырады. Мұндай функциялардың бөлінісі қор мен оның инвесторлары үшін қорға жетекшілік етудің қосымша қорғау құралы болып табылады. Трасталық типті қорлар Ұлыбританияда және Ұлыбританияның бұрынғы колониялары мен Австралия сияқты, британдық жалпы құқығы бар елдерге кеңінен тараған; бұл нысан сирек болса да Америка Құрама Штаттарында пайдаланылады.

Келісім-шарттық қорлар. Кейбір елдердің заңдары бойынша ұжымдық активтерді басқару үшін трасталарды жасауға рұқсат етілмейді, бұл мемлекеттерде (негізінен романо-германдық құқық немесе азаматтық кодекс жүйесімен) ол үшін қордың келісім-шарттық нысаны жасалынған. Мұндай нысан кезінде қор активтерінің заңды иеленушісі болып не басқарушы, не ұйымдасқан инвесторлар болып табылады. Активтердің сақталуына жауап беретін көбінесе банк немесе басқа кредиттік институт, еншілес құрылымы немесе оның бөлімшесі басқарушы болып табылады. Активтерді сақтау функциясымен қордың басқару функцияларын бөлу кредиттік институттардың жоғары репутациясымен және реттеушілер жағынан олардың үстінен қатаң бақылау арқылы жүзеге асырылады.

Инвесторлардың өздері - акционерлер емес, дивидендтермен және капиталдың өсуін алуға құқықтары бар қатысушылар, бірақ дауыс беру құқықтары жоқ. Олар пайдалана алатын жалғыз құқық — ол өздерінің активтерін сату құқығы, егер оларға ол қорды басқару ұнамаса, одан шығып кете алады. Қорлардың бұл типі Германия және Францияда қолданылады. Операцияндық көзқарас бойынша жабық және ашық типтегі қорлар болып бөлінеді.

Жабық типтегі қорлар. Мұнда акциялардың нақты белгіленген саны болады, акционерлік қоғамдағы сияқты акциялардың саны, заңдасқан нысанда құрылады. Сондықтан, қордың акцияларын қандай да бір тұлға алатын болса, олардың осыған сәйкес саны басқа тұлға арқылы сатылуы керек және бұл операция қор биржасында акцияларды жай қолдан-қолға беру ретінде жүргізіледі. Қосымша акцияларды жасау және шығару немесе акцияларды жою үшін сатып алу, әдетте акционерлердің келісімін талап етеді.

Ашық типтегі қорлар нақтылы белгіленген капиталы бар жабық типтегі қорға қарағанда олардың капиталы өзгермелі болады. Акциялар сатушылар және сатып алушыларға байланысты әрдайым шығарылып және жойылып отырады. Осындай тәсілмен қор капиталының өсуі немесе төмендеуіне акционерлер жиналысын ұйымдастырмай-ақ уақытымен азая немесе кеңейе алады. Ашық типтегі қордың акцияларын қорлардан сатып алуға болады немесе тұрақты түрде көбінесе күн сайын сатуға ұсына алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы N 234 Заңы//Бухгалтер бюллетені-№7, 2007
2. Міржақыпова С.Т. Банктегі бухгалтерлік есеп//Алматы, 2004
3. Кеулімжаев Б. Бухгалтерлік есеп принциптері// Алматы – 2004
4. Кәсіпорындағы сауданы ұйымдастырудағы бухгалтерлік есеп, Бухгалтерлік есеп және аудит // N 8, 2001

Ғылыми жетекшісі:

«Қаржы академиясы» АҚ «Есеп және аудит» кафедрасының магистр, оқытушысы
Байтуова Лаура Толегетаевна.

Гайрат Бердиев, Бобур Янгибоев
(Гулистан, Узбекистан)

ЎЗБЕКИСТОН ВА ХИТОЙ ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Ўзбекистон билан Хитой ўртасидаги ҳамкорлик савдо, иқтисодиёт, сармоя, энергетика каби кўплаб соҳаларда изчил ривожланиб бормоқда, бунда икки давлат раҳбарларининг учрашувларида эришилган келишувлар муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилаётганини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўзбекистон билан Хитой ўртасидаги алоқалар Дўстлик, ҳамкорлик ва шериклик муносабатлари тўғрисидаги шартнома, Стратегик шериклик ўрнатиш тўғрисидаги қўшма декларация ҳамда Икки томонлама стратегик ҳамкорликни янада чуқурлаштириш ва ривожлантириш ҳақидаги қўшма декларация руҳида барча соҳаларда ривожланмоқда. Хитой мамлакатимизнинг савдо-иқтисодий ва сармоявий ҳамкорлари орасида етакчи ўринни эгаллайди. 2011 йилда таъсис этилган Ўзбекистон — Хитой ҳукуматлараро ҳамкорлик кўмитаси савдо-иқтисодий ва сармоявий, энергетика, нефть-газ, транспорт ва илмий-техникавий алоқаларни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.¹

Ўзбекистон билан Хитой ўртасида иқтисодий соҳада энг кўп қулайлик яратиш тартиби амал қилмоқда. Ўзаро товар айирбошлаш ҳажми муттасил ўсиб бораётир. Юртимизда Хитойнинг етмишдан зиёд компанияси ваколатхонаси ишлаб турибди.

Мамлакатимиздаги қулай бизнес муҳити, хорижий сармоядорларнинг манфаатларини таъминлашга қаратилган афзалликлар ва кафолатлар тизими хитойлик ишбилармонларнинг юртимиз иқтисодиётига қизиқиши ва ишончини оширмоқда.

Хитой ишбилармонлари мамлакатимизда ташкил этилган иқтисодий-индустриал зоналарда фаол иш юритмоқда. Хусусан, “Жиззах” махсус индустриал зонасида Хитой компанияларининг 50 миллион доллардан зиёд миқдордаги тўғридан-тўғри инвестициялари иштирокида ўн бешдан ортиқ қўшма лойиҳа амалга оширилмоқда.

Икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик ёқилғи-энергетика соҳасида ҳам изчил тараққий этмоқда. Марказий Осиё — Хитой газ қувурининг тўртта тармоғи ҳам Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ўтгани нефть-газ соҳасида юксак даражадаги ўзаро ишонч ва яқин ҳамкорликдан далолат беради.

Мамлакатларимиз Ўзбекистон — Хитой газ қувурининг тўртинчи линиясини куриш ва ишга туширишни стратегик аҳамиятга молик муҳим лойиҳа, деб ҳисоблайди. Хитой Халқ Республикаси Раиси Си Цзиньпиннинг 2013 йил сентябрь ойида мамлакатимизга давлат ташрифи доирасида йилига 30 миллиард куб метр газ етказиб бериш қувватига эга мазкур линия қурилишига оид ҳужжат имзоланди. Бу Марказий Осиёдан ХХРга табиий газ экспорти ва транзитини янада кенгайтириш имконини беради.

Хитой компаниялари юртимиздаги углеводород конларини қидириш ва қазिश ишларида фаол иштирок этаётир. Хитой Миллий нефть-газ корпорацияси (CNPC) истиқболли углеводород конларини қидириш ва ишга тушириш, шунингдек, Муборак газ-кимё мажмуасида табиий газни чуқур қайта ишлаш лойиҳасини амалга оширишда қатнашмоқда. Икки мамлакат ҳам Хитойга узлуксиз табиий газ етказиб

¹Халқ сўзи. 2011 йил 21 апрель

беришни таъминловчи “Марказий Осиё – Хитой” газ қувурини қуриш ва ишга туширишни стратегик муҳим аҳамиятга молик лойиҳа ҳисобланади.²

Мамлакатимиз Хитой Давлат тараққиёт банки ва Эксимбанки билан ҳам фаол ҳамкорлик қилмоқда. Хитой Давлат тараққиёт банки энергетика, транспорт, телекоммуникация, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқа йўналишлардаги умумий қиймати 3,8 миллиард доллардан зиёд турли лойиҳаларда иштирок этмоқда.

Юртимизда нефть-газ қазиб олиш билан бирга уларни чуқур қайта ишлаш, шу орқали маҳсулотлар турини кўпайтиришга эришилмоқда. Шундай корхоналар барпо этилаётгани самарасида мамлакатимизда илғор технологияларга асосланган нефть ва газ кимёси саноати ривожланаётир.

Хитойлик ишбилармонлар Ўзбекистондаги иқтисодий барқарорлик халқаро миқёсда улкан эътибор қозонаётганини таъкидлаб, мамлакатимизда амалга ошириладиган йирик лойиҳаларда иштирок этишга тайёр эканлигини билдирди.

Ўзбекистон иқтисодиёт ва энергетика соҳаларида улкан салоҳиятга эга, Мамлакатимизнинг бу соҳалардаги алоқалари ғоят самарали, ҳар икки томон учун фойдали бўлмоқда. Қуёш ва шамол энергетикаси соҳалари ҳам ҳамкорлигимизнинг истиқболли йўналишларидан.

Ўзбекистон билан Хитой ўртасида иқтисодиёт, нефть-газ, энергетика соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш, ўзаро манфаатли қўшма лойиҳаларни амалга ошириш янада кенгаймоқда.

Сўнги йилларда Ўзбекистон-Хитой муносабатлари кенг кўлам қасб этиб, стратегик шериклик юксак даражага кўтарилди. Мамлакатларимизнинг миллий манфаатларига, Ўзбекистон ва Хитойнинг иқтисодий тараққиётига, жаҳондаги нуфузи юксалишига хизмат қиладиган бу алоқалар, аввало, Ислом Каримов ва Си Цзиньпин ўртасидаги дўстлик, мустақкам ишонч негизида, шунингдек, Дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома ҳамда Икки томонлама стратегик ҳамкорликни янада чуқурлаштириш ва ривожлантириш ҳақидаги қўшма декларация руҳида тараққий этмоқда.

Бу икки давлат раҳбарлари мунтазам учрашиб, ўзаро муносабатларни янада юқори поғонага кўтаришнинг янги имкониятларини очиш ва ишга солиш, Ўзбекистон ва Хитойнинг барча соҳалардаги салоҳиятини тўла юзага чиқариш борасида фикр алмашиб келаётганида ҳам яққол намоён бўлмоқда. Хусусан, Президент Ислом Каримовнинг 2012 йил июнь ойида Хитойга ташрифи чоғида ўттиздан ортиқ сармоявий лойиҳани амалга оширишга қаратилган умумий қиймати 5,3 миллиард АҚШ долларига тенг ҳужжатлар имзоланган эди. ХХР Раиси Си Цзиньпиннинг 2013 йил сентябрь ойидаги Ўзбекистонга ташрифи доирасида яна 15 миллиард долларлик лойиҳаларни кўзда тутувчи 31 ҳужжат имзоланди.³

Давлат раҳбарлари савдо-иқтисодий ва сармоявий алоқалар ўзаро муносабатларнинг муҳим бўғини эканини инobatга олган ҳолда, ишбилармонларнинг бевосита мулоқотларини янада фаоллаштириш, савдо ва инвестицияга оид кўрсаткичларни юксалтириш, энергетика, ноҳомашё, юқори технологиялар, транспорт инфратузилмаларини ривожлантириш соҳаларидаги ҳамкорлик кўламини ошириш масалаларини муҳокама қилдилар.

Ўзбек ва хитой халқлари ўртасидаги муносабатлар Буюк Ипак йўли тарихи билан чамбарчас боғланиб кетган бўлиб, миллий кадрият ва аъналаримиз жаҳон маданиятини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган, савдо алоқаларимиз эса дунё аҳлига ўз даврининг ноёб буюмларини тақдим этган. Бугун инсон ҳаётининг эҳтиёжларига айланган чой, пахта, ипак, қоғоз каби маҳсулотлар уларнинг бир қисми, холос. Ана шундай узоқ тарихга эга иқтисодий ва маданий ҳамкорликни ҳозирги замон руҳи ва талаблари асосида янада ривожлантириш зарур.

Хитой Ўзбекистоннинг энг йирик савдо-иқтисодий ва сармоявий шерикларидан бири эканини қайд этиш жоиз. Хусусан, сўнги олти йилда мамлакатларимиз ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми қарийб 6 баробар ошди ва 2013 йилда 5,2 миллиард АҚШ долларини ташкил этди. Ўзбекистонда Хитой сармояси иштирокида тузилган 482 корхона фаолият юритмоқда. Уларнинг етмишдан зиёди тўлалигича Хитой инвестициялари ҳисобига ташкил этилган. Юртимизда Хитойнинг 74 компанияси ўз ваколатхонасини очган.

Хитой Ўзбекистоннинг барқарор тараққиёт суръатларини юксак баҳолашини ҳамда юртимизда иқтисодиётнинг янги юқори технологияли тармоқларини яратиш ва ривожлантиришга, саноат корхоналарини модернизациялаш ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга қаратилган саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватлашини билдирмоқда.

2013 йилда “Жиззах” махсус индустриал зонаси шаклида Ўзбекистон-Хитой юқори технологиялар саноат парки ташкил этилди. Бу ерда мобил телефонлар, қурилиш материаллари ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Жорий йилда “Жиззах” махсус индустриал зонасида Хитой компанияларининг қиймати 50 миллион доллардан зиёд тўғридан-тўғри сармояси иштирокида ўн бешдан ортиқ қўшма лойиҳани амалга ошириш кўзда тутилган. Ҳамкорликнинг кўлами нақадар кенг эканини ёқилғи-энергетика мажмуи ҳам яққол намоёиш этади.

Ўзбекистон ва Хитой ўртасида энг қисқа темир йўл тармоғини барпо этиш ҳам иқтисодий ҳамкорликнинг стратегик йўналишларидандир. Бу Хитойнинг Марказий Осиё мамлакатларига, ундан кейин Жанубий Осиёга чиқишини таъминлайди. Ўзбекистон Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўли қурилишини қўллаб-қувватлайди. Мазкур йўналиш 124 километрлик электрлаштирилган Ангрен – Поп темир йўли қурилиши лойиҳасини ўз ичига олган. 2013 йилда “Ўзбекистон темир йўллари” давлат

² Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги маълумотлари

³ Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги маълумотлари

акциядорлик темир йўл компанияси ва Хитойнинг China Railway Tunnel Group компанияси ўртасида Қамчиқ доводидан туннел орқали ўтадиган “Ангрен – Поп” темир йўл линиясини қуриш бўйича умумий қиймати 455 миллион долларлик шартнома имзоланиши билан хитойлик ҳамкорлар иштирокида бу борадаги ишлар бошлаб юборилди. Лойиҳа 19 километрлик темир йўл туннели қуришни кўзда тутди. Айти пайтда линиянинг 60 километрдан кўпроқ қисми қуриб битказилган.

Молиявий соҳадаги ҳамкорлик фаол ривожланмоқда. Хитой Давлат тараққиёт банки ва ЭКСИМБАНКИ сингари молия институтларининг жами кредитлари ҳажми 4,5 миллиард доллардан ошади. Улар соғлиқни сақлаш, таълим, энергетика, транспорт ва телекоммуникация соҳаларига йўналтирилган.

Мамлакатларимиз ўртасида маданият, фан ва техника соҳаларидаги ҳамкорлик ҳам изчил ривожланмоқда. 2003 йилда Хитойнинг Чанчунь шаҳрида ўтган VI жаҳон ҳайкалтарошлари форуми доирасида буюк миниатюрчи Камолитдин Беҳзод ҳайкали очилди.

Ўзаро маданий-гуманитар муносабатларни мустаҳкамлашда “Ўзбекистон – Хитой” ва “Хитой Халқ Республикаси – Марказий Осиё мамлакатлари” дўстлик жамиятлари муҳим аҳамият касб этмоқда.

2013 йил 15 май куни Шанхай университети ҳузуридаги ШХТ Жамоат дипломатияси илмий тадқиқот институтида Ўзбекистон тадқиқотлари ва таълим алмашувлари маркази очилди.

2011 йилда Пекин ва Сиань шаҳарларида Ўзбекистон маданияти ҳафталиги, 2012 йилда Тошкент ва Самарқандда Хитой маданияти ҳафталиги ўтказилди. 2013 йилда Хитойнинг бир қатор йирик шаҳарларида “Ўзбекистоннинг таниқли рассомлари асарлари” бадиий кўргазмаси ташкил этилди.

Мамлакатларимиз маданият ва санъат намояндалари Ўзбекистон ва Хитойда ўтадиган барча йирик маданий тадбирларнинг доимий иштирокчиларидир. Хусусан, Хитой санъаткорлари ҳар икки йилда Самарқандда ўтадиган “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалида мунтазам ва фаол қатнашиб келмоқда.

Таълим соҳасида ҳукуматлар ва идоралараро, жумладан, ўзбек ва хитой тилларини ўрганиш доирасида талаба ва стажёрлар алмашиш тобора кўпаймоқда. Тошкентдаги Конфуций номидаги институтда ҳар йили 350 дан зиёд тингловчи сабоқ олади. 2010 йилнинг июнь ойида Хитой миллатлар марказий университети рус тили ва Марказий Осиё халқлари тиллари факультетида ўзбек тили бўлими очилди. 2012-2013 ўқув йилидан бошлаб Пекин чет тиллар университетида ўзбек тили ўқитилиши йўлга қўйилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Халқ сўзи. 2011 йил 21 апрель
2. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги маълумотлари
3. www.xushnudbek.uz

Ельвіра Борвінко, Володимир Гордієнко
(Дніпропетровськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЦІЛЮВИХ ПРОГРАМ (ЦП)

Взагалі паспорти програм включають мету, завдання, показники оцінки [1, 2, 3]. Особливості ПЦМ далеко не завжди знаходять своє відображення у ЦП. Яскраво демонструють це ЦП Дніпропетровської міської ради (ДМР) [4, 5].

Як відомо, мета має формулюватися коротко, ясно і відображати основний зміст її здійснення. Аналіз спільностей і відмінностей встановлення мети при застосуванні ПЦМ і методики SMART представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Аналіз спільностей і відмінностей встановлення мети при застосуванні ПЦМ і методики SMART.

Критерій	Особливості встановлення мети		Причини відмінності
	У ЦП	При застосуванні SMART	
1	Може бути неконкретна і тільки вказувати шлях руху	Конкретна(включає одиниці виміру)	У ЦП використовується системний підхід. Мета декомпонується на завдання і показники оцінки які і означають виконання ЦП
2	Може бути якісною(не вимірюваною)	Вимірювана	У ЦП для вимірювання використовуються показники
3	Досяжна	Досяжна	Відмінності нема
4	Реалістична	Реалістична	Мета у ПЦМ повинна бути амбітною. Реалістичність досягається декомпозицією мети на завдання.
5	В часі невизначена	Визначена в часі	Визначеність в часі досягається декомпозицією на завдання

Такого підходу до встановлення мети якраз і бракує в програмах ДМР (табл. 2).

Таблиця 2. Аналіз мети бюджетних програм ДМР

Назва програми	Мета сформульована ДМР	Рекомендоване формулювання мети
1	2	3
1	2	3
1. Програма сприяння діяльності громадських консультативних рад при ДМР на 2009-2010 рр.	Сприяння розвитку місцевої демократії та забезпечення участі громадян у прийнятті рішень загальноміського значення.	Забезпечити участь громадян у прийнятті рішень загальноміського значення
2. Програма розвитку позашкільної освіти у місті Дніпропетровську у 2009-2012 рр.	Забезпечення вільного, творчого, інтелектуального, духовного розвитку дітей, учнівської молоді, їх доступності до всіх форм та методів розвитку в системі позашкільної освіти міста.	Забезпечити вільний творчий, інтелектуальний, духовний розвиток дітей, учнівської молоді
3. Програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2009-2012 рр.	Створення сприятливих умов для якісного, змістовного відпочинку та оздоровлення дітей міста, в першу чергу у літній період.	Створити сприятливі умови для якісного відпочинку та оздоровлення дітей міста,

Не чіткість визначення мети приводить до завдань які ні до чого не ведуть і взагалі протирічать ідеології ПЦМ - фінансування цілі, а не установ(див., наприклад завдання програми 1,2. 3 таблиця 3.)

Таблиця 3. Аналіз завдань програм ДМР

Назва програми	Завдання(ДМР)	Рекомендоване формулювання завдань
1. Програма сприяння діяльності громадських консультативних рад при ДМР на 2009-2010 рр.	1. Забезпечення належного функціонування вже існуючих громадських консультативних рад при ДМР; 2. Створення громадських консультативних рад з різних питань суспільного життя	1. Визначення пріоритетних проблем міста. 2. Створити консультаційні ради по цим проблемам 3. Забезпечити прийняття рішень по вирішенню проблем
2. Програма розвитку позашкільної освіти у місті Дніпропетровську у 2009-2012 рр.	1. Збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів, творення умов та підтримка сучасних перспективних ініціатив учнівської молоді міста. 2. Створення системи запровадження кращого педагогічного досвіду в організації позакласної, позашкільної освіти міста. 3. Узагальнення та оптимізація програмно-методичного розвитку педагогічних ініціатив. 4. Соціальний захист учасників навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах.	1. Виявити найбільші потреби(інтереси). 2. Забезпечити заходів по реалізації визначених потреб. 3. Залучити максимальну кількість дітей до участі у програмі.
3. Програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2009-2012 рр.	1. Удосконалення нормативно-правової бази щодо організації відпочинку та оздоровлення дітей; 2. Удосконалення мережі дитячих оздоровчих закладів; 3. Збільшення кількості дітей, охоплених організованими формами відпочинку;	1. Вжити заходів щодо оздоровлення дітей 2. Вжити заходів для забезпечення змістовного дозвілля дітей 3. Збільшення кількості дітей, охоплених організованими формами відпочинку;

Аналіз показників зазначених програм таблиці 4-6.

Таблиця 4. Програма сприяння діяльності громадських консультативних рад при ДМР.

Показники	Показники у програмі (ДМР)	Рекомендовані показники
Продукту	1. Вирішення проблеми досягнення розвитку демократії та громадянського суспільства, що полягає у створенні інститутів, які забезпечують самоорганізацію і підвищення громадянської свідомості населення; 2. Новий якісний рівень взаємовідносин і діалогу між владою та громадськістю; 3. Вирішення проблеми обмеженості впливу громадських консультативних рад завдяки відсутності нормативної бази, яка б регулювала їх діяльність та відносини з органами місцевого самоврядування; і т.д.	1. Кількість людей, залучених до слухань, чол.. 2. Кількість людей, що проінформовані, чол.. 3. Кількість прийнятих рішень, шт..
Витрат	Σ тис. грн.	1. Витрати на інформування (друк анкет та ін..) та залучення людей, тис. грн.. 2. Витрати на оренду та комунальні послуги за приміщення, тис. грн.
Ефективності	–	1. Вартість інформування та залучення одного запрошеного, грн./один. 2. Вартість прийняття одного рішення, грн./один.
Якості	–	1. Рівень задоволення залучених рішеннями ДМР, % 2. Рівень задоволення мешканців міста та роботою ДМР, %

2. Програма розвитку позашкільної освіти в місті (табл. 5).

Таблиця 5. Програма розвитку позашкільної освіти в місті

Показники	Показники у програмі (ДМР)	Рекомендовані показники
Продукту	1. Підвищення якості та позитивних показників позашкільної освіти 2. Запровадження методичних методик 3. Удосконалення форм та методів роботи, спрямованих на виховання. 4. Популяризація моделі сучасного розвитку позашкільної освіти.	1. Кількість дітей, що навчаються у комп'ютерних класах, кружках художньої самодіяльності, спортивних секцій та інших місцях змістовного дозвілля, чол.. 2. Кількість проведених заходів, шт..
Витрат	Σ тис. грн.	1. Витрати на залучення педагогів для роботи з дітьми, тис. грн.. 2. Обладнання (комп'ютери, спортивний інвентар, інше), шт..
Ефективності	–	1. Вартість навчання 1 дитини, грн./чол.. 2. Вартість проведення одного заходу, грн./один.
Якості	–	1. Зменшення кількості правопорушень, що скоюють школярі на ...% 2. Підвищення успішності учнів на ...% 3. Рівень задоволення змістовним дозвіллям з боку школярів та їхніх батьків, %

3. Програма оздоровлення та відпочинку дітей (табл. 6).

Таблиця 6. Програма оздоровлення та відпочинку дітей

Показники	Показники у програмі (ДМР)	Рекомендовані показники
Продукту	1. Збільшення кількості дітей, охоплених організованими формами відпочинку 2. Зміцнення матеріально-технічної бази діючих дитячих оздоровчих закладів. 3. Урізноманітнення та підвищення якості оздоровчих послуг.	1. Кількість дітей, залучених до змістовного відпочинку, чол.. 2. Кількість дітей, що отримали медичну допомогу, чол.. 3. Кількість проведених заходів, шт..
Витрат	Σ тис. грн.	1. Обладнання (комп'ютери, спортивний інвентар, приміщення), шт.. 2. Витрати на залучення вчителів та модераторів заходів, тис. грн.. 4. Витрати на лікарів, тис. грн..
Ефективності	-	1. Витрати на забезпечення відпочинку 1 дитини, грн./чол. 2. Витрати на оздоровлення однієї дитини, грн./чол.
Якості	-	1. Зниження захворюваності дітей на ...% 2. Збільшення кількості дітей, залучених до заходів змістовного дозвілля на ...% 3. Зменшення кількості правопорушень, скоєних школярами, % 4. Рівень задоволення дітей і батьків станом відпочинку та оздоровлення дітей, %

Аналіз довів, у всіх програмах забезпечена наявність показнику витрат, які формулюються навмання, спрямовані на формальні, фіктивні заходи і не мають нічого спільного з метою програми, а інших показників просто немає. Треба наголосити, що ЦП починається із зосередження уваги спершу на результатах, яких необхідно досягти в державному секторі, а вже потім ставиться питання про те, які ресурси слід використати для досягнення цих результатів.

Програми розроблені ДМР неможливо не те щоб реалізувати, їх неможливо навіть проконтролювати, бо в них відсутній основний оціночний показник-якості. Таким чином, застосування ЦП виконання бюджету є формальним. Дійсно ж використовується традиційний метод. Тому ми рідко відчуваємо на собі реалізацію програм, що були затверджені для задоволення наших потреб.

Мету, завдання і показники оцінки які розроблено згідно з методології використання ЦП наведено в відповідному аналізі.

Література:

1. Наказ Міністерства фінансів України від 02.08.2010 р. №805 „Про затвердження основних підходів до запровадження програмно – цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів”.– Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..**
2. Наказ Міністерства фінансів України від 10.12.2010 р. №1536 „Про результативні показники бюджетної програми”.– Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..**
3. Гордієнко В.О. Програмно – цільовий метод – інструмент побудови сучасної економіки: монографія. - Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. фін. акад., 2014. – 268 с.
4. <http://dniprorada.gov.ua/ukr/>
5. <http://www.dnprstat.gov.ua/>

Людмила Деденко
(Київ, Україна)

РОЗРАХУНКОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

В тезах доповіді досліджено діяльність банківських установ з розрахункових операцій, теоретичні основи розрахункових операцій банків в Україні. Розглянуто законодавчі та правові акти у розрахунковому обслуговуванні. Запропоновано впровадження нового рівня сервісу клієнтів з метою зниження рівня банківських ризиків.

Найбільш перспективними операції з готівковими коштами стають безготівкові розрахунки (вони сягають понад 80% грошового обороту).

Порядок організації безготівкових розрахунків в господарському обороті України, принципи його організації викладені в Інструкції № 7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України»,

затвердженій постановою Правління Національного банку України від 02.08.96 за № 204 із урахуванням змін, затверджених Постановою НБУ від 31.12.97 за № 473 [1].

Розрахункові обслуговування клієнтів - це одна із трьох базових операцій банку, яка класифікує їх як фінансові установи, що називаються банками і спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин.

Безготівкові розрахунки - перерахування банками певної суми коштів із рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів [2].

В сучасних умовах більшість банків перейшли до безготівкового масового обслуговування клієнтів системи онлайн-банкінгу, яка здійснює різні операції дистанційно, що спрощує розрахунковий термін і робить його миттєво.

Основні системами, які банк використовує для надання послуг клієнтам є :

- «Клієнт-банк» - дозволяє клієнту банку - юридичній особі здійснювати платежі без фізичного звернення до банку;
- Інтернет-банкінг - надає можливість отримання всього основного спектру послуг банку через Інтернет;
- war-банкінг та sms-банкінг - технології здійснюється за допомогою мобільного телефону або портативного «кишенькового» комп'ютера;
- Інтернет-еквайрінг - дозволяє підприємцям і організаціям, які займаються продажем товарів і послуг в мережі Інтернет, приймати для оплати платіжні картки в режимі онлайн на своїх сайтах;
- термінал - автономний, високотехнологічний, програмний комплекс, який дає можливість держателю платіжної картки здійснити ряд операцій без допомоги операційного персоналу банку.

На сьогоднішній день в Україні Інтернет-банкінг пропонують лише 24 банки з 50 найбільших, при цьому у 8 ця послуга є безкоштовною..

Обираючи ту чи іншу систему, банк повинен аналізувати переваги та недоліти які будуть поставлені як для банку, так і для його клієнтів, а саме: вартість новітніх технологій, система захисту, ефективність, технологічність, масштабність.

На даному етапі розвитку банківської діяльності в Україні широко використовуються різноманітні банківські технології для безготівкового розрахунку з клієнтами, зокрема банкомати, POS-термінал і BASS-термінал, які здійснюють операції з приймання та видачі готівки за допомогою банківських ідентифікаційних карток. Також до форм безготівкових розрахунків належить: платіжне доручення, вимога-доручення, розрахунковий чек.

POS-термінал - це електронний пристрій, що зчитує дані пластикової картки з магнітної смуги або чіпа, розташованого на пластиковій картці, і зв'язується з банком по електронних каналах зв'язку. Сума операції вводиться із клавіатури (якщо це POS-термінал, інтегрований у касу, то сума береться з даних каси до оплати). Всі дані операції друкуються на чеку терміналом [3].

POS-термінал приймає до оплати всі типи міжнародних банківських карт(наприклад «Visa» та «MasterCard»), що значно прискорює проведення операції оплати.

BASS-термінал - це назва платіжного терміналу Приватбанку, через який можна внести готівку, щоб здійснити переказ грошових коштів, поповнити карту, погасити кредит, оплатити мобільний телефон, придбати квитки тощо.

До форм розрахунків платіжною картою належить банкомат - це пристрій для автоматизованого касового самообслуговування клієнтів. Банкомати включаються в систему автоматизації банків і застосовуються з метою:

- скорочення поточних витрат банків на ведення касових операцій;
- розширення спектра банківських послуг для клієнтів;
- розширення частки банку на ринку роздрібних послуг.

Сучасні банкомати можуть виконувати такі операції:

- інформувати клієнтів про стан їхніх рахунків;
- видавати готівку з рахунків;
- приймати готівку для розміщення на рахунках клієнтів;
- приймати готівку для погашення позичок;
- приймати доручення про переведення грошей з одного рахунку клієнта на інший тощо.[3]

Задані операції банкомат виконує через пластикові ідентифікаційні картки та ПІН-код клієнта. Після завершення операції банкомат видає клієнту квитанцію з повною характеристикою про: сума, час, порядковий номер, вид операції, назва банку тощо.

Поширеним розрахунковим документом в наш час є і платіжне доручення - це розрахунковий документ, що містить в собі що містить вимогу отримувача безпосередньо до платника, сплатити суму грошей та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми грошей зі свого рахунку на рахунок отримувача. [5]

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який рідше використовується в банках, складається з двох частин:

верхня — вимога постачальника (одержувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому за договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг);

нижня — доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунку суму, яка проставлена у рядку «сума до оплати літерами». [5]

Розрахунковий чек належить до розрахункових документів, що містять письмові безумовні розпорядження власника рахунка (чекодавця) банку-емітенту переказати вказану у чеку грошову суму одержувачеві (чекодержателю).

Актуальною формою розрахунків в сучасних умовах виступають векселі, які є важливим інструментом безготівкових розрахунків, за яким одна сторона зобов'язується сплатити іншій визначену суму за певний період часу. Вексельна даний період часу є знаряддям обігу комерційного кредиту і поліпшення відносин між суб'єктами господарської діяльності з приводу розрахункових операцій. Розрізняють два форми векселя: простий та переказний.

Формою безготівкового розрахункового документа є **акредитив**, за якою банк-емітен, що відкриває акредитив, за дорученням клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний здійснити платіж на користь третьої особи (бенефіціара) за поставлені товари, виконані роботи чи надані послуги (**табл.1**).

Таблиця 1.

Види акредитиву	
1. Покритий	• грошові кошти платника акумулюються на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку;
2. Непокритий	• оплата гарантується банком-емітентом та здійснюється за рахунок банківського кредиту;
3. Візитний	• може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром;
4. Безвізитний	• може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара.

Джерело: складено автором на підставі [2]

Чинне місце в сучасному світі в сфері розрахункових операцій посідають банківські платіжні картки, що забезпечують безготівкову оплату за товари та послуги надані власникові картки чи для отримання готівкових коштів з поточного карткового рахунка. Є різноманітні види платіжних карток. Серед них розрізняють: платіжні, клубні, дисконтні, ідентифікаційні, кредитні, дебетові, АТМ, магнітні, старт, індивідуальні, корпоративні, сімейні, VISA, MasterCard, American Express, Diner Club, стандартні, золоті, електронні та багато інших видів.

Тенденція розвитку безготівкових розрахунків надає банкам можливість збільшувати комісійний дохід, як винагороду за обслуговування карткових рахунків клієнтів, що значно збільшує рентабельність і конкурентоспроможність банку. Також розрахунки через банкомати, POS-термінали і BASS-термінали прискорюють обіг коштів, що теж позитивно впливає на роботу банку.

Отже, розрахункові операції тісно пов'язані з іншими банківськими операціями, що забезпечують рух грошових коштів на рахунках клієнтів банків згідно з їхніми дорученнями. Відповідно до статті 341 Господарського кодексу України розрахункові операції банків сприяють забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері. Безготівкові розрахунки проводяться у формі розрахункових документів на носіях електронного чи паперового вигляда. Ці операції відіграють важливу роль у забезпеченні успішного перебігу економічних процесів, будь-яка операція, як активна, так і пасивна супроводжується здійсненням платежу. При збільшенні обсягів розрахункових операцій зростають доходи і підвищується рентабельність банківської діяльності, це буде забезпечувати конкурентоспроможність банків у розрахунковому обслуговуванні клієнтів.

Література:

1. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік і прийняття рішень в банках [Електронний ресурс] / Л. М. Кіндрацька – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/70/19/>
2. Васюренко О.В. Банківські операції [Електронний ресурс] / Васюренко О.В. - Режим доступу до ресурсу: <http://westudents.com.ua/glavy/436-52-rozrahunkov-operats-bankv.html>
3. POS-термінал [Електронний ресурс] / POS-термінал - Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/POS%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB>
4. Господарський кодекс [Електронний ресурс] / Господарський кодекс - Режим доступу до ресурсу: <http://radnuk.info/komentar/gky/gky-rozdil6/88-gk-gl35/1640--341---.html>
5. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 01.07.2015 N 569-VIII [Електронний ресурс] / - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, Кичань О.М.

ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

Економіка розвивається, а разом з нею і банківська система. Першим та самим основним етапом співробітництва клієнта з банком є відкриття депозиту. Отже, депозит – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у національній або іноземній валюті. Ці операції регулюються постановами НБУ та правилами обліку доходів і витрат банків та діляться на два рівні: синтетичний та аналітичний.

Суть синтетичного обліку полягає у наданні загальної інформації про депозитну операцію у грошовому еквіваленті. Аналітичний облік - система даних про цю операцію, яка має окремий рахунок, вид вкладення, номер, термін дії та закінчення угоди, відсоткову ставку.

Згідно з Положенням про організацію бухгалтерського обліку та звітності у банківських установах України виконується внутрішній контроль за депозитами, який має значну роль. Банки повинні визначати процедури внутрішнього контролю, виконувати перевірку документів з відкриття і реєстрації депозитних рахунків, операцій з вилучення коштів з депозиту, нарахування відсотків, їх сплати клієнтами. На сьогоднішній день депозити – це спосіб «приманити» клієнта для подальшої співпраці з ними та отриманні необхідних послуг комерційного банку, тому банки з кожним роком удосконалюються.

Отриманням банком депозитів клієнтів підтверджується:

- договором банківського рахунку;
- договором банківського депозиту з наданням депозитної книги;
- договором банківського депозиту з наданням депозитного сертифіката;
- договором банківського депозиту з наданням іншого документа, який підтверджує внесення грошової суми та вимагає всім законам та нормативно-правовим актам у сфері банківської діяльності.

Депозитна політика комерційного банку спрямована на оптимізацію витрат по залученню коштів на депозитному ринку за умови їх ефективного використання. Такий механізм реалізації інтересів всіх суб'єктів депозитного ринку формує ціну на депозитні кошти. Безпосередній вплив на процентні витрати мають середні залишки по оплачуваних депозитах, середня процентна ставка по них, на яку впливають:

1. ринковий рівень процентної ставки по депозитах, який залежить від кон'юнктури грошового ринку;
2. структура депозитної бази, управління якою має важливе значення для регулювання прибутковості та зниження очікуваних витрат [1, с. 3-13].

Сучасна банківська практика характеризується великою різноманітністю вкладів депозитів і депозитних рахунків. Це зумовлено бажанням банків, в умовах високої конкурентності найбільш точно задовольнити попит різних груп клієнтів на банківські послуги і залучити їх заощадження та вільні грошові капітали на банківські рахунки.

Депозити настільки різноманітні, що вони складають цілу класифікацію. У економічній літературі, а також нормативно-правових актах НБУ, депозити класифікуються за такими ознаками, як:

- економічна сутність;
- строки використання коштів;
- категорія вкладників;
- види валютних цінностей, внесених на депозит;
- форма грошового обігу;
- спосіб юридичного оформлення вкладу;
- види виплачуваних відсотків;
- платність;
- умови вкладання і вилучення коштів;
- цільове призначення [2].

Більш детальну класифікацію представлено на таблиці 1.

Таблиця 1. Класифікація депозитів

За категоріями вкладників	Депозити банків
	Депозити за рахунок бюджетних коштів
	Депозити суб'єктів господарської діяльності
	Депозити фізичних осіб
За строками використання коштів	До запитання
	Строків:
	а) добові
	б) короткострокові
За формою грошового обігу	Готівкові
	Безготівкові
За валютою, у якій номіновано депозит	У національній валюті

	В іноземній валюті: а) у ВКВ б) у не ВКВ
За формою визначення власника депозиту	Іменні депозити
	Депозити на пред'явника
За цільовим призначенням	Дохідні депозити
	Гарантійні депозити
За способами юридичного оформлення зобов'язань за депозитом	Оформлені угодою
	З наданням ощадної книжки
	З наданням депозитного сертифіката
За формою вилучення депозиту та нарахованих процентів	Безумовне: а) без попереднього повідомлення б) з попереднім повідомленням
	Умовні (кошти можуть бути вилучені при настанні певних обумовлених угодою обставин)
За економічним змістом	Активні депозити (розміщені)
	Пасивні депозити (залучені)

Джерело: складено автором на підставі [2].

Депозитні операції відіграють значну роль у діяльності банку :

- вони є одним із найголовніших джерел здійснення активних і пасивних операцій. Адже, розмір доходу банку залежить від такого фактора, як характер депозиту;
- точна організація депозитних операцій забезпечує ліквідність комерційних банків;
- депозитні операції сприяють швидкому темпу безготівкових розрахунків;
- ресурси, які отримані від депозитних операцій, завжди дешевші від міжбанківських кредитів [3, с. 384].

Депозитні операції також мають недоліки, а саме:

- операції щодо отримання коштів у депозити пов'язані з не простими маркетинговими зусиллями, а також грошовими і матеріальними витратами цих банків. Це заважає банку отримувати кошти для здійснення активних операцій, коли це потрібно;
- мобілізація коштів у депозити в більшості випадків залежить від клієнтів, які їх вкладають, а не від банку, якому важко, а то й неможливо отримати додаткові кошти;
- загальний обсяг вільних грошових коштів, які тимчасово розміщені у межах певного банку або району обмежений.

Отже, депозитні операції взаємопов'язані з іншими банківськими операції, що забезпечують рух грошових коштів на рахунках клієнтів банків згідно з їхніми дорученнями. Депозитна політика займає одне із самих важливих місць серед заходів, які спрямовані на підвищення доходів банку. Її метою є отриманням банком найдешевших і найраціональніших з точки зору їх використання, коштів клієнтів.[4, с.342-345]

Комерційний банк докладає багато зусиль для відкриття нових депозитних рахунків клієнтів, адже депозитна база формується із них.

Сучасна депозитна політика комерційних банків має потребу в оновленні та вдосконаленні. Кучеренко С. А., Лихочас Я. В. запропонували наступні шляхи удосконалення депозитної політики :

- вдосконалення нормативно-правового регулювання захисту коштів клієнтів, які перебувають на їхньому рахунку;
- створення інформаційної системи доступності та правдивість інформації про ліквідність, платоспроможність, прибутковість і рентабельність банків;
- запровадження обов'язкового страхування вкладів (депозитів). Необхідність такого страхування полягає у таких факторах, як: зменшення довіри населення до банків, необхідності стабілізації грошових коштів банків, потребою банків, які є неплатоспроможними в підтримці, захисту коштів фізичних та юридичних осіб, в разі банкрутства банку;
- введення системи заходів, які допоможуть збільшити депозитні вклади за такими частинами економіки: страхові компанії та недержавні пенсійні фонди, інші фінансові посередники та організації, центральні органи державного управління, некомерційні організації та місцеві органи державного управління;
- створення всіх умов для розвитку виробництва за рахунок зменшення податків, збільшення конкурентоспроможності продукції, введення сучасних технологій;
- підвищення рівня життя населення за рахунок зменшення кількості людей, які займаються неповною зайнятістю та безробітних, які є працездатними. [5]
- Успішний розвиток та ефективне функціонування банку неможливе без детально продуманої й економічно обґрунтованої депозитної політики. Використання в практичній діяльності розглянутих напрямів удосконалення депозитної політики банків, могло б значною мірою розширити їх можливості у сфері мобілізації ресурсів і їх ефективного розміщення.

Література:

1. Андрушків Т. Депозитна політика комерційного банку та напрями її вдосконалення в умовах економічної кризи / Т. Андрушків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2012. – Вип. 17. – С. 3–13.
2. Васюренко О.В. Банківські операції [Електронний ресурс]/ Васюренко О.В. - Режим доступу до ресурсу: <http://westudents.com.ua/glavy/436-52-rozrahunkov-operats-bankv.html>
3. Мілай А. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: навч. посіб. / Міжрегіональна академія управління персоналом. — К. : МАУП, 2007. — 384с.
4. Кучеренко С. А., Лихочас Я. В. Депозитна політика банку та основні напрями її реформування / С. А. Кучеренко, Я.В. Лихочас // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013.- № 6.- С.342-345.
5. Співак С. І. Депозитна політика вітчизняних банків [Електронний ресурс] / Співак С. І. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbu.gov.ua>.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Кичань Ольга Миколаївна.

**Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова
(Вінниця, Україна)****ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ОЦІНКИ ПОТОЧНИХ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ**

Положенням(стандартом) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» внесено суттєві зміни щодо організації бухгалтерського обліку на підприємствах сільського господарства. У зв'язку з цим з'явилось багато питань, які не мають однозначного вирішення в теорії і практиці, зокрема, щодо формування інформації про поточні біологічні активи, оцінки сільськогосподарської продукції, відображення на рахунках бухгалтерського обліку її наявності та руху.

Дослідженням питання обліку поточних біологічних активів займалися такі вчені, як Пархоменко В. М., Гаврилюк В. М., Огійчук М.Ф., Жук В.М. та інші. В працях науковців висвітлюються питання особливостей обліку біологічних активів, формування доходів і витрат, визначення фінансових результатів на сільськогосподарських підприємствах, формування та висвітлення інформації у статистичній і фінансовій звітності. Незважаючи на значні наукові та практичні доробки вітчизняних науковців-економістів, залишається ще ряд проблемних питань, які потребують детального вивчення й опрацювання.

Метою написання статті є удосконалення організації та ведення обліку поточних біологічних активів.

Біологічні активи є відносно новим поняттям для бухгалтерського обліку в Україні. В сучасній літературі економічного характеру майже відсутні визначення терміну «біологічні активи», крім визначення, що наводиться в МСБО 41 і П (С) БО 30 «Біологічні активи», яке набуло чинності (табл. 1).

Таблиця 1

Сутність поняття «біологічні активи»

Джерело	Сутність поняття
Біологічні активи за:	
М(с)БО 41 [1]	Біологічний актив – це жива тварина або рослина.
П(с)БО 30 [2]	Біологічний актив - тварина або рослина, яка в процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди.
Авторські визначення біологічних активів	
Пасенко В.В. [3]	Біологічний актив - це сукупність природних (біологічних) ресурсів, які в процесі біологічних перетворень здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або поточні додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди
Остапчук О.В. [4]	Біологічні активи - це живі істоти та організми в сільському господарстві, що здатні рости, розвиватися, містять "активне начало", яке за відповідних умов може створювати живий організм.

Як видно з табл. 1, М(с)БО 41 дає всеохоплююче та неконкретне визначення біологічних активів, яке не тільки не розкриває зміст терміну, але й не конкретизує об'єкт обліку, оскільки не кожна жива тварина і рослина є активом і відповідно об'єктом обліку. Більшість вчених трактують біологічні активи як живі істоти, організми, явище життя, біологічні ресурси.

Умови визначення біологічних активів наведені на рисунку 1.

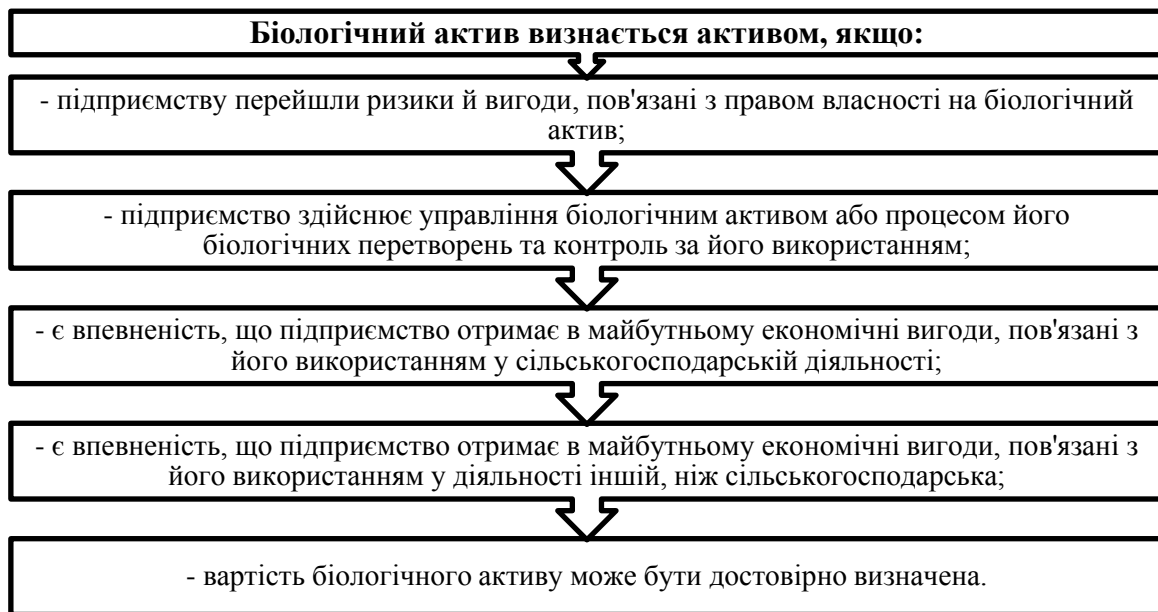

Рис. 1. Умови визнання біологічних активів [2]

Поточні біологічні активи - біологічні активи, здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварини на вирощуванні та відгодівлі.

Поточними біологічними активами є біологічні активи, здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварини на вирощуванні та відгодівлі. Всі інші біологічні активи вважаються довгостроковими.

Об'єктом бухгалтерського обліку біологічних активів рослинництва можуть бути види сільськогосподарських рослин (зернові, кормові, олійні, ефіроолійні, технічні, прядивні, овочеві, лікарські, квіткові, плодові та ягідні рослини, виноград, картопля тощо), або однорідні групи біологічних активів, які складаються з підвидів сільськогосподарських рослин (озимі та ярі зернові, кісточкові, зерняткові, горіхоплідні тощо), чи окремих культур (ячмінь, кукурудза, соняшник тощо).

Об'єктом бухгалтерського обліку біологічних активів тваринництва можуть бути види тварин (велика рогата худоба, свині, вівці, птиця, хутрові звірі, сім'ї бджіл тощо) або однорідні групи біологічних активів, які складаються з певних статево-вікових (технологічних) груп [4].

В аналітичному обліку біологічні активи відображаються у вартісному та кількісному виразі. Одиницею виміру біологічних активів є штуки, голови тощо. Окремі види біологічних активів тваринництва, можуть додатково характеризуватися їх живою масою, якщо її на дату балансу можна достовірно визначити (велика рогата худоба, свині тощо).

Біологічні активи рослинництва в аналітичному обліку кількісно можуть відображатися у одиницях площі, яку вони фактично займають, у разі якщо їх кількість неможливо визначити або це економічно недоцільно (зернові культури, соняшник, цукрові буряки тощо).

Рахунок 21 «Поточні біологічні активи» призначено для обліку й узагальнення інформації про наявність та рух поточних біологічних активів тваринництва, зокрема тварин, що перебувають на вирощуванні та відгодівлі, птиці, звірів, кролів, сімей бджіл, а також худоби, вибракунаної з основного стада й реалізованої без ставлення на відгодівлю, тварин, прийнятих від населення для реалізації, та рослинництва, які оцінюються за справедливою вартістю, зокрема зернові, технічні, овочеві та інші культури тощо.

За дебетом рахунку 21 «Поточні біологічні активи» відображається надходження (оприбуткування зернових, технічних, овочевих та інших культур тощо, приплоду молодняку продуктивної й робочої худоби, вибракунаної з основного стада худоби для подальшої відгодівлі або реалізації без відгодівлі) поточних біологічних активів; приріст живої маси молодняку тварин, за кредитом — вибуття поточних біологічних активів унаслідок передачі на переробку, продаж, безоплатної передачі тощо.

Рахунок 21 містить в собі три субрахунки, які наведені на рисунку 2.

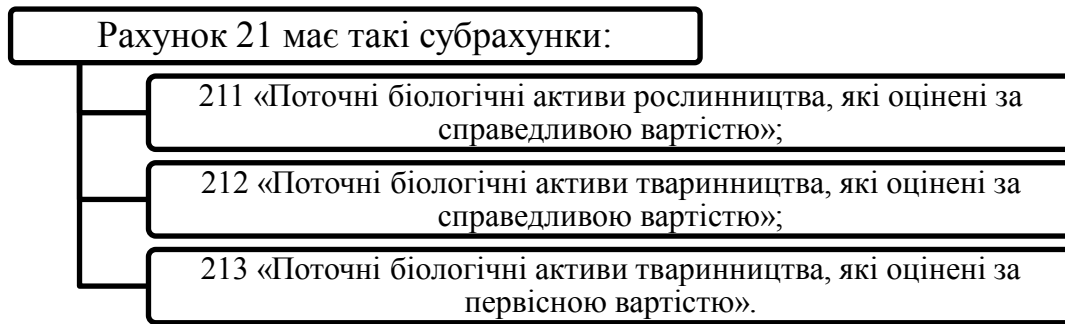

Рис. 2. Субрахунки рахунку 21 «Поточні біологічні активи» [5]

На субрахунку 211 «Поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю» ведеться облік наявності та руху поточних біологічних активів рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу. Аналітичний облік ведеться за видами (культурами) поточних біологічних активів рослинництва (посіви зернових, технічних, овочевих тощо).

На субрахунку 212 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю» ведеться облік наявності та руху поточних біологічних активів тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу. Аналітичний облік ведеться за видами (групами) поточних активів тваринництва (молодняк тварин на вирощуванні, тварини на відгодівлі, птиця, звірі, кролі, сім'ї бджіл, доросла худоба, що вибракувана з основного стада, тощо).

На субрахунку 213 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за первісною вартістю» ведеться облік наявності та руху поточних біологічних активів тваринництва, справедливую вартість яких достовірно визначити неможливо, унаслідок чого їх оцінка здійснена відповідно до ПСБО-9 «Запаси». Аналітичний облік ведеться за видами (групами) поточних біологічних активів тваринництва.

Поточні біологічні активи, придбані за плату, оприбутковуються за первісною вартістю, яка складається з витрат, фактично понесених підприємством для їх одержання (рис. 3).

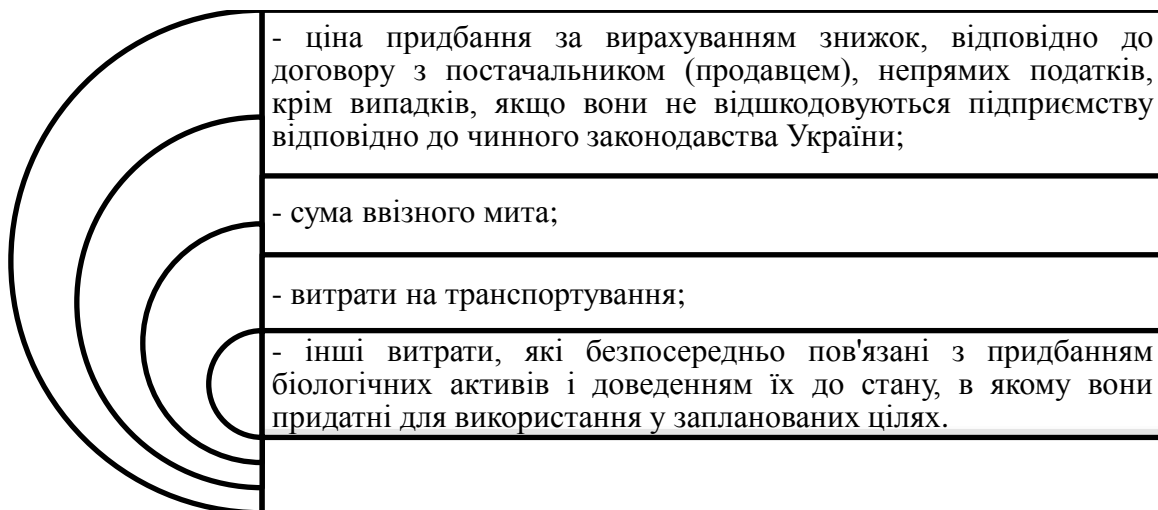

Рис. 3. Фактично понесені витрати придбаних за плату поточних біологічних активів [2]

Первісна вартість безоплатно одержаних поточних біологічних активів дорівнює їх справедливій вартості з урахуванням витрат, безпосередньо пов'язаних з доведенням їх до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою ціллю. На справедливую вартість безоплатно отриманих поточних біологічних активів тваринництва збільшується інший операційний дохід.

Первісною вартістю біологічних активів, що одержані як внесок до статутного капіталу підприємства, визнається погоджена засновниками (учасниками) підприємства їх справедлива вартість з урахуванням витрат, безпосередньо пов'язаних з доведенням їх до стану, у якому вони придатні для використання в запланованих цілях.

Витрати на доставку та інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням безоплатно отриманих та одержаних як внесок до статутного капіталу біологічних активів до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою метою, включаються до первісної вартості поточних біологічних активів.

Не включаються до первісної вартості біологічних активів, а належать до витрат того періоду, в якому вони були здійснені (встановлені):

- відсотки за користування позиками;
- витрати на утримання відділів постачання та інших служб підприємства з аналогічними функціями;
- курсові різниці, які виникають у разі здійснення розрахунків з іноземними постачальниками за одержані біологічні активи;

- витрати, пов'язані з придбанням іноземної валюти для оплати заборгованості за придбані біологічні активи;
- понаднормовані витрати і нестачі;
- витрати на збут;
- адміністративні та інші подібні витрати, які безпосередньо не пов'язані з придбанням і доставкою біологічних активів та приведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях [3].

Первісною вартістю поточного біологічного активу тваринництва, отриманого в обмін на подібний біологічний актив, є справедлива вартість переданого біологічного активу. Подібними вважаються біологічні активи одного виду та функціонального призначення.

Первісною вартістю поточного біологічного активу тваринництва, придбаного в обмін (або частковий обмін), на неподібний біологічний актив, є справедлива вартість переданого біологічного активу, збільшена (зменшена) на суму грошових коштів чи їх еквівалентів, що належать до сплати (отримання) за обмінною операцією.

Висновки. За результатами дослідження поняття біологічних активів можна зробити висновок, що ця категорія є однією з найважливіших у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств. Удосконалення методологічної основи обліку в сільському господарстві неможливе без чіткої та науково обґрунтованої системи бухгалтерського обліку біологічних активів. Оцінка біологічних активів є важливою для підприємства, оскільки безпосередньо впливає на актив балансу та показники фінансового стану підприємства.

Література:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Сільське господарство». – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_027.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790. // Все про бухгалтерський облік. - 2007. - № 18. - С. 103-106.
3. Пасенко В.В. Проблемні питання обліку фінансових результатів за П(С)БО 30 «Біологічні активи» та їх врегулювання / В.В. Пасенко // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи. – К.: «Юр-Агро-Веста», 2014. – С. 82-84.
4. Остапчук О.В. Удосконалення обліку у поточних біологічних активів рослинництва/Облік і фінанси АПК. – 2012. – №1.
5. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджено Наказом Міністерства фінансів України 30.11.1999р. № 291.

Науковий керівник:
асистент, майстер Людмила Анатоліївна

**Оксана Мельничук, Марина Тадеуш, Ірина Мельник
(Вінниця, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ДОХОДІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЙОГО РОЗКРИТТЯ ТА ВИЗНАННЯ

На сьогоднішньому етапі розвитку кожне підприємство незважаючи на форму власності, тип чи розміри ставить собі за мету в результаті господарської діяльності здобути якомога більше економічних вигод, тобто максимізувати свої доходи. Це прагнення є головною ціллю і метою діяльності кожного підприємства. Також, з доходами підприємства пов'язане рішення важливих соціальних, економічних, політичних, етичних проблем суспільства як на мікро-, так і на макрорівні.

Аспекти обліку доходів є предметом дослідження багатьох українських науковців та практиків таких як, О. Бородкіна, Ф. Бутинця, Б. Валуєва, С. Голова, В. Єфіменка, М. Кужельного, М. Лучка, О. Петрик, М.Пушкаря, В.Сопка, а також зарубіжних дослідників: Ч. Гаррісона, К. Друрі, Р. Ентоні, В.Івашкевича, Р. Каплана, Р. Манна, Е. Майера, Б. Нідлза, С. Ніколаєвої, В. Палія, Дж. Піса, С. Сатубалдіна, С. Стукова, В. Ткача, М. Ткача, Дж. Фостера, Д. Хана, Ч. Хорнгрена, А. Шеремета, А. Яругової та інших [1].

Метою написання статті є розкриття поняття доходу, критеріїв визначеності та його облік, оскільки він складає фундаментальну проблему сучасної теорії обліку, дохід є основним джерелом покриття здійснених підприємством витрат та формування прибутку. Це один з найголовніших показників, що впливає на фінансовий стан підприємства.

У країнах з розвинутою ринковою економікою дохід існує як інструмент суттєвого впливу на економічні інтереси господарюючих суб'єктів у процесі прийняття управлінських рішень та є метою здійснення фінансово-господарської діяльності. Також він виступає основним джерелом прибутку, який повинен забезпечити розвиток підприємства та створювати визначені гарантії для подальшого існування підприємства і допомагає переборювати наслідки економічного ризику.

Як економічна категорія, дохід є потоком грошових коштів та інших надходжень за певний період від продажу продукції, товарів, робіт, послуг.

Згідно з міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку, доходи - це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, внаслідок чого збільшується власний капітал підприємства (за винятком збільшення капіталу за рахунок внесків власників) [4].

Методологічні засади формування, оцінки і визначення у бухгалтерському обліку інформації про доходи, а також порядок їх розкриття у фінансовій звітності малих підприємств визначають П(С)БО 15 «Дохід» та П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва». Відповідність обліку та контроль за його веденням на кожному підприємстві забезпечується наказом про облікову політику, який в обов'язковому порядку повинен містити розділ про облік доходів.

Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Не визнаються доходами надходження від інших осіб, представлено на рис. 1.

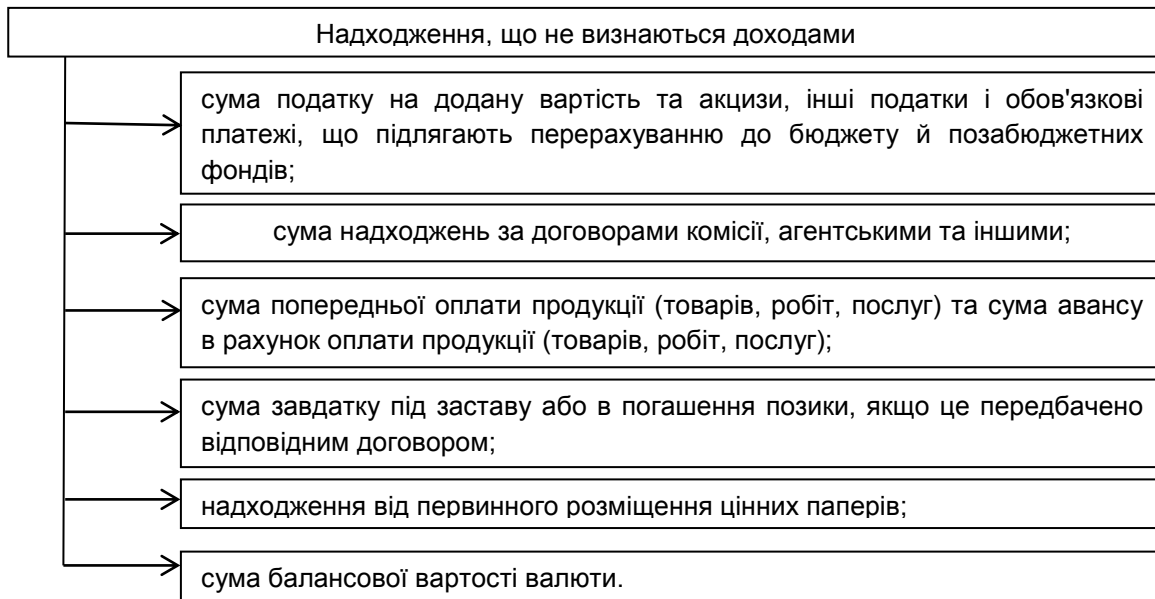

Рис.1 Надходження, що не визнаються доходами [3]

Для визнання доходу необхідний фінансовий наслідок цих подій, тобто дохід визнається в момент збільшення активу або зменшення зобов'язань, які обумовлюють збільшення власного капіталу.

Критерії визнання доходу застосовуються окремо до кожної операції. Проте, за певних умов для відображення суті операції необхідно застосовувати критерії визнання до окремих елементів однієї операції, які підлягають оцінці, якщо не впливає із сутності такої господарської операції.

Дохід від реалізації визнається за умов, зазначених на рис. 2.

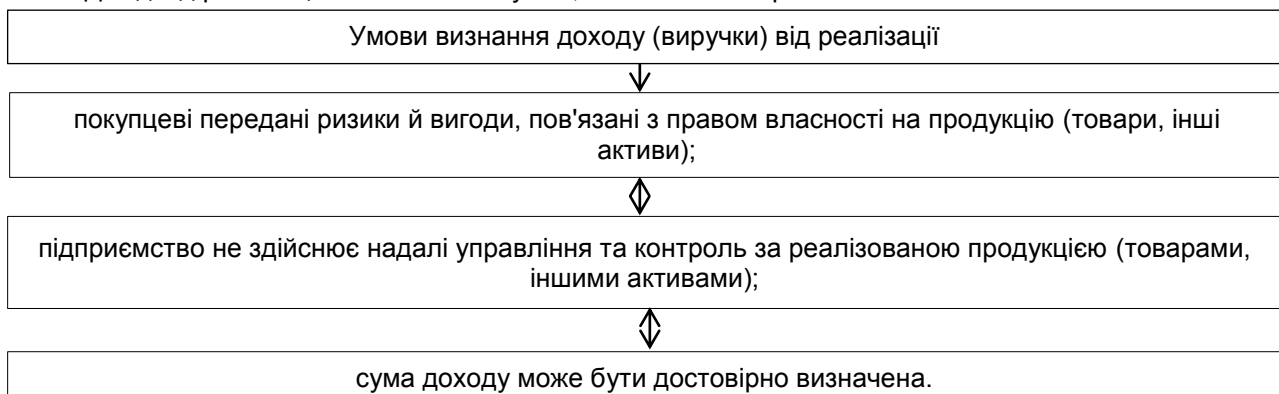

Рис. 2 Умови визнання доходу від реалізації

Доход не визнається, якщо здійснюється обмін продукцією (товарами, роботами, послугами та іншими активами), які є подібними за призначенням та мають однакову справедливую вартість [4].

Доход, пов'язаний з наданням послуг, визнається, виходячи зі ступеня завершеності операції з надання послуг на дату балансу, якщо може бути достовірно оцінений результат цієї операції за наявності певних умов зображених на рис. 3.

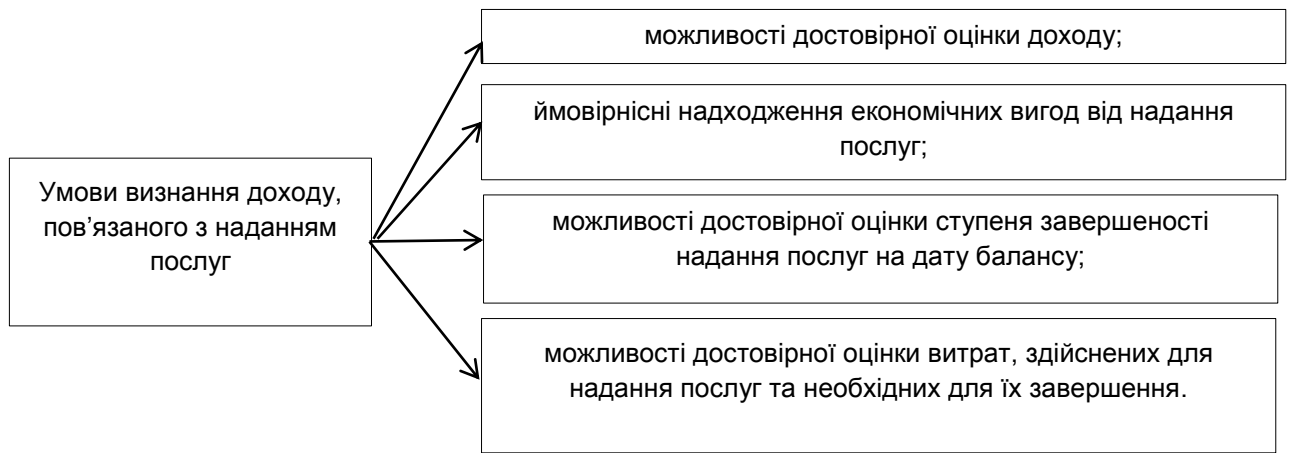

Рис. 3. Умови визнання доходу, пов'язаного з наданням послуг [4].

Для обліку доходів діяльності малі підприємства застосовують рахунок 70 «Доходи». За кредитом рахунка відображаються отримані підприємством доходи (від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, основних засобів та ін.) [2]. Якщо мале підприємство є платником єдиного податку за ставкою 4 %, то за дебетом рахунка 70 відображається сума нарахованих податкових зобов'язань з ПДВ.

Закриття усіх видів отриманих підприємством доходів (рахунок 70) за спрощеним Планом рахунків здійснюється на рахунок 79 «Фінансові результати» [5].

За кредитом рахунка 79 в кореспонденції з дебетом рахунка 70 відображають доходи:

- від реалізації готової продукції, товарів, робіт, послуг та іншої звичайної діяльності;
- від участі в капіталі, інших фінансових доходів, доходів від інвестиційної й іншої звичайної діяльності та отриманих від надзвичайних подій.

Сальдо рахунка 79 при його закритті перераховується на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)». Крім того, на рахунку 44 ведеться облік використаного в поточному році прибутку. За кредитом рахунка 44 відображається збільшення прибутку від всіх видів діяльності, за дебетом - збитки та використання прибутку.

Методичними рекомендаціями № 422 для обліку і систематизації інформації про доходи і фінансові результати призначено III розділ відомості 5- м [3].

Таблиця 1

Методика заповнення III розділу відомості 5-м про доходи і фінансові результати

Графа	Рядок	Запис
11-15	1-5	за кредитом рахунка 70;
	6	за кредитом рахунка 74;
	7	за кредитом рахунка 44;
5	1-4	відомість 1-м - за кредитом рахунка 30; відомість 3-м - за кредитом рахунків 37, 64, 68; розділ III відомості 5-м - за кредитом рахунка 79;
	6	відомість 2-м - за кредитом рахунка 26; розділ I відомості 5-м - за кредитом рахунків 84, 85; розділ II відомості 5-м - за кредитом рахунка 23; розділ III відомості 5-м - за кредитом рахунків 44, 70;
	7	відомість 3-м - за кредитом рахунка 68; розділ III відомості 5-м - за кредитом рахунків 44, 79; розділ IV відомості 5-м - за кредитом рахунка 40.

Одним із найважливіших завдань обліку доходів на підприємствах є забезпечення користувачів необхідною та достовірною інформацією для систематичного контролю за якістю продукції, аналізу впливу чинників на розміри виручки від продажу й ухвалення управлінських рішень, а це є передумовою формування достовірної інформації про доходи.

Висновок. Таким чином, головною ціллю і метою діяльності кожного підприємства чи організації є отримання якомога більше економічних вигод, тобто максимізувати свої доходи. Доходи виступають основним джерелом прибутку, який повинен забезпечити розвиток підприємства, створювати визначені гарантії для подальшого існування підприємства, допомагає переборювати наслідки економічного ризику.

Отже, доходи - це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, внаслідок чого збільшується власний капітал підприємства (за винятком збільшення капіталу за рахунок внесків власників).

Для обліку доходів діяльності малі підприємства застосовують рахунок 70 «Доходи», а його закриття за спрощеним Планом рахунків здійснюється на рахунок 79 «Фінансові результати». Для обліку і систематизації інформації про доходи і фінансові результати призначено III розділ відомості 5-м.

Література:

1. Уткіна Н. В. Економічний зміст фінансових результатів діяльності підприємства. / Н. В. Уткіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 11. – С. 133-137.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку, активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого Наказом МФУ від 30.11.1999 р. № 291.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджені наказом МФУ від 25.06.2003 р. № 422.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. П(С)БО 15 «Дохід»: затверджене наказом МФУ № 290 від 29.11.1999 р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» затверджене наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000р. № 39.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва, затверджений Наказом МФУ від 19.04.2001 р. за № 186
7. Пилипчук О.В. Прибуток як узагальнений показник господарсько-фінансової діяльності підприємства / О.В. Пилипчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – №2. – С.26-30.

Кунсулу Садуакасова, Лаура Байтуова, Айжан Абуева
(Астана, Казахстан)

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Возникновение и эволюция контроллинга как инструмента управления обусловлены развитием и усложнением структуры рыночных отношений.

Контроллинг (от англ. “controlling”) в дословном переводе означает руководство, регулирование, управление, контроль. Контроллинг возник в первой половине XX века как результат формирования новой концепции управления бизнесом.

Понятие контроллинга как научной категории возникло в западной экономической науке и впоследствии в 90-е гг. было воспринято в России в связи с поиском механизмов, способных обеспечить эффективное функционирование хозяйствующих субъектов в рыночных условиях.

Теория и практика контроллинга развивались постепенно, проходя ряд последовательных этапов. Как указывал Дитгер Хан (Dietger Hahn), истоки контроллинга лежат в области государственного управления и уходят своими корнями в Средние века. Уже в XV веке при дворе английского короля существовала должность с названием “Courtrollour”, в задачи которой входили документирование и контроль денежных и товарных потоков. В современном значении слово “контроллинг” как характеристика области задач на предприятии стало использоваться в США с конца XV века. Однако широкое развитие контроллинга началось только с 20-х гг. XX века.

До Великой депрессии слово “контроллер” на предприятиях оставалось неизвестным. Основной причиной появления понятия контроллинга в экономической литературе называют, прежде всего, промышленный рост в США в конце XIX–начале XX века, который вызвал усложнение процессов планирования и появление новых подходов к планированию на предприятии. Беспрецедентный рост размеров отдельных предприятий и сложности производства повлек за собой необходимость улучшения методов управления. В разных группах предприятий и в разных странах развитие контроллинга шло неравномерно, поэтому сосуществуют концепции контроллинга, соответствующие разным этапам его развития и разным экономическим школам. Во всем мире интерес к контроллингу постоянно растет.

Контроллинг стремится стать мощным средством пропаганды и внедрения современных методов управления, способствовать повышению уровня, качества и конкурентоспособности продукции и услуг на предприятии. Сегодня в мире крупные компании открывают подразделения контроллинга на более качественном уровне, интегрируя, координируя и направляя специалистов по контроллингу для выполнения поставленных целей и задач.

В высших учебных заведениях преподают “контроллинг” как одну из востребованных дисциплин для экономических и технических специальностей, формирующую профессиональную компетентность среди студентов.

Определения контроллинга «Контроллинг» – это функционально обособленное направление экономической работы на предприятии, связанное с реализацией финансово-экономической комментирующей функции в менеджменте для принятия оперативных и стратегических управленческих решений.

Цели контроллинга состоят в следующем: способствовать оптимизации управления затратами (расходами) и прибылью (доходами); вести компанию к ее целям, идентифицировав представление об отклонениях и требованиях к адаптации, обеспечить своевременное наблюдение и разработку

мероприятий по устранению отклонений; оказывать помощь в декомпозиции общих целей организации на более мелкие цели структурных подразделений; распознавать проблемы и управлять структурными подразделениями; помогать руководству компании в принятии решений, адекватных целям; оказывать помощь при разработке рациональной политики компании, причем максимально эффективным путем; в повышении высокого качества продукции и услуг, а также активизаций той деятельности, которая направлена на привлечение внимания к проблеме качества;

Важнейший интеграционный и координационный инструмент контроллинга — система планирования и контроля с интегрированными, ориентированными на результат и ликвидность расчетами. Такие расчеты, в свою очередь, требуют соответствующим образом организованной на базе производственного финансового учета информационной системы. Расчеты по планированию и контролю, ориентированные на результат и ликвидность, служат инструментом улучшения экономических результатов через совершенствование процесса управления. Для эффективного применения инструментов контроллинга сегодня необходима автоматизированная обработка экономических данных.

В настоящее время, при постоянно усиливающейся международной конкуренции, система контроллинга должна гибко реагировать и быстро предоставлять менеджерам актуальную, ориентированную на результат и ликвидность информацию, обеспечивающую эффективное принятие оптимальных управленческих решений. Чтобы соответствовать этим требованиям, инструменты и структура контроллинга должны быть простыми и гибкими.

Таким образом, принятие плана (утверждение целей мероприятий), выдача плановых заданий (задание целей и мероприятий), а также контроль реализации плана (всеобщий или частичный) являются обязательными (неотъемлемыми) видами деятельности руководителей (линейных инстанций, а также координирующих инстанций с исключительными правами принятия функциональных решений и отдачи распоряжений).

С возрастанием значения планирования руководители должны принимать участие не только в формулировании плановой проблемы и постановке важнейших целей, но и в поиске и оценке альтернатив.

Руководители на всех уровнях управления при разработке планов и контроле за их осуществлением пользуются помощью руководителей других уровней и вспомогательного управленческого персонала — лиц, занимающихся исключительно (или преимущественно) подготовкой планов (решений) и/или их контролем для руководителей.

Общая задача контроллинга — ориентация всех видов деятельности и решений на предприятии на результат (прибыль) и эффективное использование потенциала, способствующего его получению, поэтому руководители всех уровней должны быть наилучшим образом оснащены соответствующими инструментами и информацией. Для этого предстоящие мероприятия и решения прорабатываются по всем критериям и на всех этапах управления.

Направленность контроллинга, его структуры, процессы и инструменты должны быть ориентированы на систему целей и организационную структуру предприятия.

Кроме того, за достижение установленных целей должны отвечать конкретные лица, тогда появятся условия для реализации принципа управления по целям при соответствующем делегировании задач, полномочий и ответственности.

Поскольку контроллинг ориентирован на эффективное использование потенциала, способствующего получению результата, к нему предъявляются высокие требования, и он становится особенно необходимым для поддержки стратегического управления. Нельзя внедрять контроллинг после того, как стратегические решения уже приняты.

Напротив, он должен активно поддерживать формирование стратегий при помощи подходящих инструментов и информации.

Значение контроллинга для оперативного управления и регулирования в качестве несущей конструкции общепризнано.

Контроллинг позволяет показать последствия предпринимательской деятельности и требует создания комплексной концепции. Только таким образом контроллинг может выполнить поставленную перед ним задачу — обеспечить взаимозависимость и взаимосвязанность процессов на предприятии.

Литература:

1. Ташенова С.Д. Контроллинг: Учеб. пособие. — Алматы: Экономика, 2007 г.
2. Каренов Р.С., Каренова Г.С. Проблемы менеджмента затрат на горнодобывающих предприятиях Казахстана. — Караганда: ИПЦ «Профобразование», 2007 г.

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

В умовах економічної кризи сьогодні дуже важливим є питання бюджетної системи України. Бюджетна система будь-якої країни формувалася не один рік та під впливом різних факторів. Перш ніж характеризувати бюджетну систему треба визначити поняття “бюджету”. Бюджет – це сукупність всіх бюджетів країни, які перебувають у постійній взаємодії та створюють цілу систему [2].

Деякий час термін “бюджет” трактували як шкіряний мішок, але з часом його розуміння та використання змінилося. Сьогодні поняття бюджету має декілька тлумачень. Першим є те, що бюджет-план розпису доходів та видатків держави, а друге це грошові відносини, що виникають між державою та різними суб’єктами господарювання з приводу розподілу чи перерозподілу грошових ресурсів.

Бюджетна система України – головна ланка фінансової системи країни, яка собі підпорядковує державний та місцеві бюджети. Учасниками бюджетної системи є:

- платники податків
- відомства
- отримувачі бюджетних коштів

Основний нормативно-правовий акт на якому ґрунтується принцип побудови та функціонування бюджетної системи – Бюджетний кодекс України [3]. Згідно кодексу є такі принципи побудови бюджетної системи:

- єдності
- збалансованості
- самостійності
- повноти
- обґрунтованості
- публічності
- цільового використання бюджетних коштів
- відповідальності

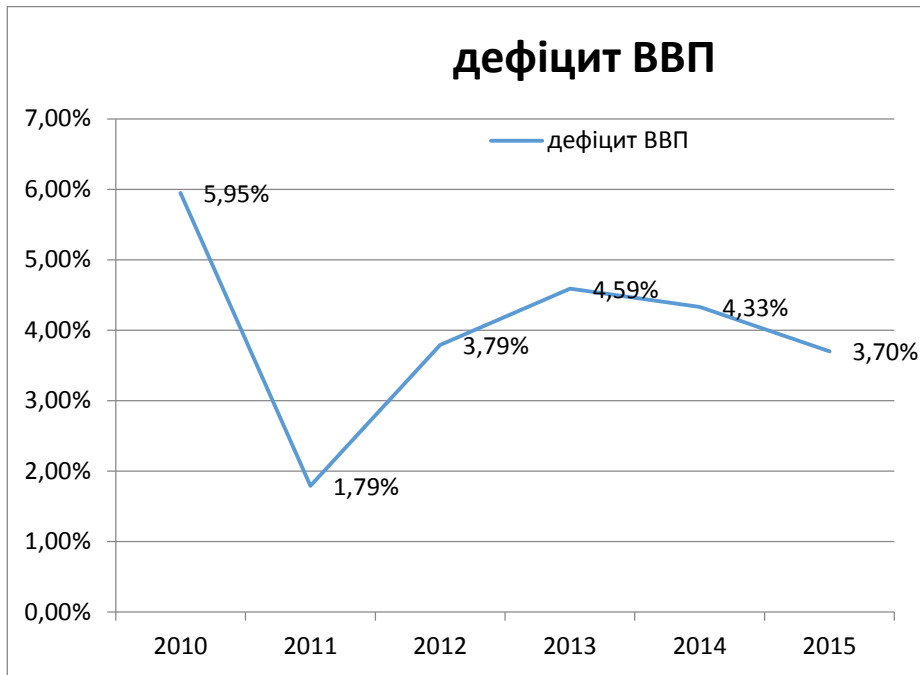
Як вже було зазначено бюджетна система України складається з державного та місцевого бюджетів. Державний бюджет- грошовий фонд, який формується за допомогою різних методів акумулювання та використовується на певні цілі. Місцевий бюджет- грошовий фонд яким керують органи місцевого самоврядування. Сьогодні по всій Україні нараховано близько 12 тис. місцевих бюджетів [3].

Стан бюджету у період з 2010 – 2015 року має такий вигляд(табл1.1) [1]:

Роки	Доходи		Видатки		Сальдо	% ВВП (дефіцит)
	Млн.грн	%ВВП	Млн.грн	%ВВП	Млн.грн	
2010	240477,1	22,21%	303596,4	28,04%	64416,8	5,95 %
2011	314572,5	23,89%	333459,5	25,33%	23554	1,79 %
2012	445400	31,61%	395661,8	28,08%	53387,4	3,79%
2013	339180	24,07%	403403	28,63%	64 708	4,59 %
2014	392600	23,75%	471300	28,51%	71600	4,33 %
2015 (перспектива)	475,9	27,6%	527,9	30,6%	68,6	3,7%

Аналізуючи 2010 і 2011 рік можна зробити висновок, що темп росту доходів буде більшим у 2011 році на 74095,4 млн. грн, а видатки були вищими на 29863,1. Відсоток дефіциту ВВП був меншим у 2011 році на 4,16%. Доходи 2012 року в порівнянні з 2011 зросли на 130827,5 млн грн, а також Дефіцит бюджету зріс на 2%. 2013 рік характеризувався спадом на 106220 млн грн, а % ВВП (дефіциту) зріс на 0,8%. Доходи 2014 року в порівнянні з 2013 роком зросли на 53420 млн грн. Рівень дефіциту ВВП склав 4,33 %, що менше на 0,26%. У перспективі доходи за 2015 рік будуть 475,9 млн грн. А дефіцит ВВП 3,7%, що на 0,63% менше за попередній рік. Якщо подивитись на діаграму (табл. 1.2), то можна казати, що простежується темп спаду дефіциту ВВП у 2011 році на 4,16 %. У 2012 році простежився підйом рівня дефіциту ВВП на 2%. Порівнюючи 2012 та 2013 роки помітні зрушення у 2013 році на 0,8%. 2014 рік характеризувався хоч і не великим, але спадом даного показника на 0,26%. У 2015 році очікується зменшення дефіциту бюджету на 0,63%.

Табл. 1.2

Отже, у перспективі дефіцит ВВП зменшиться до 3,7%, а це є досить не поганим показником в порівнянні з минулими роками.

Зазвичай, дефіцит не є позитивним явищем, але є його скорочення вже є тим кроком, який може зробити кожна держава. На кожне негативне явище країна в особі уряду чи виконавчих органів повинна мати підготовлений комплекс дій та методів боротьби з несприятливою ситуацією. У нашому випадку – дефіцит ВВП [4].

Аналізуючи політику нашої держави можна поставити основні дії держави під час дефіциту:

1) *скоротити витрати на певний відсоток частки*. Суть даного методу полягає у тому, що держава повинна правильно розставити пріоритети та цілі на конкретно визначений термін;

2) *емісійне покриття*. Цей метод є дієвим, але недосконалим. Недосконалість полягає у тому, що частково позбувшись однієї проблеми ми накликаємо іншу – інфляцію. А у наш час це явище не буде позитивним та корисним для сьогодення;

3) *податкове навантаження*. Суть даного методу полягає у запровадженні нових податків, які б змогли задовольнити потреби держави. Але цей метод має й інший бік. Мова йде о не зручності та не вигоді інвестування у якісь проекти та як наслідок різкий спад активності підприємницьких структур [5].

Аналізуючи дані методи можна зробити висновок, що найбільш оптимальний варіант є перший. Тобто, скорочення витрат на певний відсоток частки. На нашу думку саме цей метод не несе за собою інші негативні чи кризові явища, а отже шкоди не несе.

Таким чином питання бюджетної системи винесено на перше місце кожної держави світу. Це пояснюється тим, що бюджетна система слугує своєрідним індикатором держави, своєрідним показником “здорової держави”. Саме тому повинна бути розроблена правильна політика розподілу доходів і видатків на певний рік.

Література:

1. Державне казначейство України: офіційний сайт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>.
2. Дерлиця А.Ю. Інституційне регулювання бюджетного процесу. // Фінанси України.-2011.-№10.
3. Кулик В.В., Кулик А.В. Бюджет як інструмент розвитку внутрішнього ринку. // Фінанси України.-2011.-№7.
4. Пасічник Ю.В. Бюджетна система: Навчальний посібник. – Черкаси: Відлуння. – 2009.
5. Юрій С.І. Концептуальні засади сутності бюджету. // Фінанси України. - 2001.-№10.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Кичань Ольга Володимирівна.

XYZ - МЕТОД В АНАЛІЗІ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВА

Аналіз сучасних досліджень визначив, що в сучасних економічних умовах реалізація продукції є сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих видів діяльності. Результат цього процесу напряму пов'язаний з тим, що відбувається у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Для здійснення безперебійної виробничо-господарської діяльності будь-якого підприємства необхідно мати певний запас сировини, матеріалів та інших матеріальних цінностей, які використовуються в процесі виробництва.

На підприємстві запаси займають особливе місце не лише у складі майна підприємства, а й у структурі витрат, оскільки вони є однією з основних складових при формуванні собівартості готової продукції. Виходячи з цього, актуальним є вивчення основних етапів та методів аналізу виробничих запасів на підприємстві.

Теоретичні основи управління запасами розроблялися багатьма вченими і практиками. Серед них такі: Б.А. Анікін, Ю.А. Беляев, А.М. Гаджинский, А.А. Давидова, О.А. Новиков, Л.Б. Миротин, Т.В. Яркіна, Д.Д. Бауерсокс, Д.Д. Клосс, Д.Ф. Вуд. та ін. Питання удосконалення процесу аналізу виробничих запасів знаходили відображення у працях таких вчених, як: Попович П.Я., Бутинець Ф.Ф., Сопко В.В., Завгородній В.П. та ін. Праці зазначених вчених є ґрунтовними, проте залишились певні невиявлені аспекти управління виробничими запасами підприємства.

Метою дослідження є аналіз теоретичних аспектів та підходів до управління запасами на промислових підприємствах. В собівартості продукції питома вага затрат виробничих запасів в різних галузях народного господарства коливається в межах від 50 до 80 %. Виробничі запаси – придбані або самостійно виготовлені вироби, які підлягають подальшій переробці на підприємстві. До них належать: сировина і матеріали, купівельні напівфабрикати та комплектувальні вироби, паливо, тара і тарні матеріали, будівельні матеріали, матеріали, передані на переробку, запасні частини, матеріали сільськогосподарського призначення, інші матеріали.

Особливістю виробничих запасів є те, що вони під час виробництва повністю використовуються, і для кожного наступного виробничого циклу необхідні нові. Для забезпечення безперебійної роботи виробництва на складах підприємства повинні завжди знаходитись виробничі запаси в межах норм, передбачених потребами підприємства. І хоча утримання запасів пов'язане з певними витратами, підприємства змушені це робити.

Основними причинами цього є наступні:

- ймовірність порушення встановленого графіка поставок виробничих запасів. Особливо це актуально для підприємств з безперервним циклом;
- можливе коливання попиту;
- зниження чутливості до зростання цін чи коливання валютних курсів (під час поставки запасів за зовнішньоекономічними договорами);
- можливість своєчасного реагування на сезонні коливання виробництва (переважно це стосується продукції сільськогосподарства, яку закуповують переробні підприємства);
- витрати, пов'язані з оформленням кожного нового замовлення (так звані «транзакційні витрати» – витрати на пошук нового постачальника, переговори, відрядження, проведення сертифікації якості тощо);
- можливість рівномірного здійснення операцій з виробництва і розподілу;
- можливість негайного обслуговування покупців, що позитивно впливає на імідж підприємства;
- зведення до мінімуму простоїв у виробництві через відсутність запасних частин;
- спрощення процесу управління виробництвом. Наявність запасів дає змогу знизити вимоги до ступеня узгодженості виробничих процесів на різних ділянках, а отже, і знизити відповідні витрати на організацію управління цими процесами.

Відповідно, в процесі управління запасами виникає питання методики оцінки ефективності їх використання. Досить часто в процесі вивчення проблеми скорочення запасів використовують ABC та XYZ методи. Згадані методи ґрунтуються на так званому методі Парето (20/80, "великого пальця"), згідно з яким п'ята частина (20%) від всієї кількості об'єктів дає зазвичай приблизно 80 % результатів. Відповідно внесок решти 80 % становить лише 20 %.

Суть принципу Парето полягає в тому, що в процесі досягнення будь-якої цілі нераціонально приділяти рівну увагу об'єктам, які мають незначну віддачу і об'єктам, які є визначальними.

Метод ABC - це спосіб нормування і контролю за станом запасів, який полягає в розділенні номенклатури (N) товарно-матеріальних цінностей, які підпадають під реалізацію, на три нерівномірних підмножини А, В, С на основі деякого формального алгоритму [1].

Даний метод контролінгу використовується при селективному відборі найцінніших для підприємства постачальників і клієнтів, найважливіших видів сировини і матеріалів, найвагоміших елементів затрат, найрентабельнішої продукції, найефективніших напрямів капіталовкладень.

ABC-аналіз полягає у виявленні та оцінці незначного числа кількісних величин, які є найціннішими та мають найбільшу питому вагу у загальній сукупності вартісних показників. Згідно з цим методом досліджувана сукупність, наприклад запаси сировини та матеріалів, ділиться на три частини:

1. група А — запаси, які є найціннішими з погляду їх вартості, однак можуть використовуватися підприємством у незначній кількості в натуральному виразі;
2. група В — середні за величиною запаси як у кількісному, так і в грошовому виразі;
3. група С — запаси з найбільшою часткою в натуральному виразі, однак незначні з погляду їх вартості [4].

Для повноти аналізу, додатково до ABC - аналізу проводять уточнення XYZ - методикою, призначеною для вивчення стабільності показників. Якщо ABC-аналіз дає змогу визначити внесок конкретного елемента у підсумковий результат, то XYZ-аналіз визначає відхилення й нестабільність збуту.

При цьому формуються такі три укрупнені групи витрат підприємства:

- X-витрати: перші найбільші статті витрат, частка яких складає не менше 50 % сукупних витрат суб'єкта господарювання;
- Y-витрати: інші статті витрат, частка яких складає не менше 25 % сукупних витрат суб'єкта господарювання;
- Z-витрати: решта статей витрат, частка яких, відповідно, складатиме не більше 25 % сукупних витрат суб'єкта господарювання.

Зрозуміло, що найбільша увага при виявленні резервів скорочення

витрат суб'єкта господарювання або ж оптимізації їхньої структури зосереджується на групі X - витрат, які можуть забезпечити максимальну віддачу, у той час як навіть суттєве скорочення статті витрат, що включена до групи Z - витрат, у масштабах підприємства забезпечить несуттєву (а інколи й невиправдану) економію.

Крім того, реалізація XYZ - аналізу передбачає його інтеграцію з

іншими фінансово-математичними методами, оскільки XYZ-аналіз є лише методологічною основою, що дозволяє прискорити прийняття обґрунтованих управлінських рішень, а також скоротити витрати (як фінансові витрати, так і витрати часу) на їх прийняття [5].

Можна зробити висновок щодо оптимізації розміру запасів (обсягу оборотних коштів, які заморожуються в них):

1. запаси X-сировини повинні бути мінімальними;
2. Y - високими в певні періоди;
3. Z - постійні запаси створювати недоцільно [2].

Суть XYZ-аналізу полягає в оцінці сталості попиту на товарний асортимент підприємства, який може передбачатися й мати детермінований характер або бути непередбачуваним, мати випадковий і навіть стохастичний характер. Так є розуміння дає можливість відображати структуру реалізації товару за фактором стабільності попиту. Тобто цей метод сприяє виявленню за обсягом споживання та фактором упевненості в попиті (обсягах, періодичності) трьох головних груп товарів (стабільної, сезонної та стохастичної тенденції споживання) і передбачає групування об'єктів за однорідністю аналізованих параметрів, тобто за коефіцієнтом варіації.

Особливу увагу необхідно приділити вивченню стану запасів щодо внутрішньо групового асортименту. Це дозволить ужити конкретні заходи стосовно обліку зрушень в обсязі та структурі попиту й вплинути на своєчасну перебудову асортименту товарів, що продаються, своєчасно вжити заходів щодо тих видів товарів, які не мають попиту або на які попит зменшується.

Одним із завдань формування асортименту є вилучення з програми товарів, що морально застаріли й економічно неефективні, хоча вони можуть користуватися певним попитом. При цьому важливо врахувати інформації всіх сегментів ринку, де вони реалізуються, для встановлення реального обсягу продажу та рівня рентабельності (прибутковості) в динаміці.

Найчастіше XYZ-аналіз застосовується в управлінні товарними запасами торговельних підприємств. Антонченко М.Ю. зазначає, що XYZ -аналіз для підприємств може бути застосований за наступними напрямками:

- аналіз структури збуту щодо груп продуктів;
- аналіз структури клієнтів;
- регіональний аналіз структури обігу [3].

Висновки. Основний науковий результат статті полягає в адаптації методів ABC та XYZ-аналізу до управління товарними запасами підприємства. Застосування вдосконаленої методики ABC-аналізу дозволить зробити більш коректний добір номенклатур до відповідних класифікаційних груп й уникнути недоліків, властивих ABC-аналізу, у якому як класифікаційна ознака використовується вартість річного споживання, що досягається за рахунок того, що при використанні рейтингу споживання номенклатур вплив факторів вартісного чи натурального споживання нівелюється у випадку незначної величини одного з них. Відповідно, XYZ-аналіз як статистичний метод дає можливість оцінювати стабільність продажів товарних груп або окремих товарів і порівнювати продажі продукції різного типу попиту, різних цінових категорій. З його допомогою асортимент, що перебуває на складі, розподіляється залежно від частоти споживання. Досвід показує, що отримані результати досить надійні, кількість помилок невелика і після відповідної статистичної обробки результати можуть використовуватися для оптимізації асортименту, а успіх певного товару на ринку завжди залежить від реакції споживачів на цей продукт.

Література:

1. Заблудська І.В. Товарна політика підприємства: механізм формування: Монограф. / І.В.Заблудська - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 240 с.
2. Кардаш В.Я., Антонченко М.Ю. Маркетингова товарна політика: Навч.-метод. Посіб. Для самост. вивч. дисц. – Вид. 3-тє, доп. та перероб. / В.Я.Кардаш, М.Ю. Антонченко. – К.: КНЕУ, 2013. – 248 с.
3. Лаврентьева Л.С. Управління асортиментом і параметрами продукції у ринкових умовах к.е.н., : 08.00.04 / Л.С.Лаврентьева - Х, 2012. – 247 с.
4. Новікова І.В. Шляхи застосування системи фінансового контролінгу у діяльності вітчизняних підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 35-40.
5. Хамініч С.Ю. Маркетингова товарна політика: Навчальний посібник / С.Ю. Хамініч – Д.: Наука і освіта, 2011. – 200 с.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Сегеда Сергій Андрійович.

**Лаура Байтуова, Торехан Дүйсенбі
(Астана, Қазақстан)****КӘСІПОРЫННЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ**

Бухгалтерлік есеп жұмысын жүргізу үшін кәсіпорында күнделікті орындалып отыратын барлық операциялардың міндетті түрде үздіксіз құжаттарға жазылып отыратындығы. Бухгалтерлік құжат деп кәсіпорындар мен ұйымдарда орындалған операцияларды дәлелдейтін және алдағы уақытта орындалатын жұмыстар мен атқарылатын қызметтерге құқық беретін жазбаша куәлікті атауға болады.

Құжат кәсіпорындағы орындалған шарушалық операцияларына сәйкес үздіксіз толтырылып, олардың мазмұнын толық ашық көрсетеді және ол бухгалтерлік есептің негізі болып табылады.

Бухгалтерлік құжат – кәсіпорындағы шарушалық операциялардың орындалғанын растайтын немесе оны орындауға заңды түрде құқық беретін жазбаша куәлік.

Орындалған шарушалық операцияларын бастапқы құжатқа түсірду бухгалтерлік есеп териясында алғашқы есеп сатысы деп атайды.

Кәсіпорында жүргізілетін шарушалық құбылыстарының әр түрлі болсы себебінен бастапқы құжаттардың нысаны (формасы) бірдей болмайды.

Құжат көрсеткіштерін деректемлер (реквизиттер) деп атайды. Олар міндетті және толықтырушы болып бөлінеді. Міндетті деректемелер бухгалтерлік құжаттарды заңды құқықпен қамтамасыз етеді.

Міндетті деректемеге (реквизитке) жататындар:

- құжаттың аты, нысанның коды;
- құжаттың толтырылған уақыты (күні, айы және жылы);
- құжатты толтырған заңды немесе жеке тұлғаның аты-жөні;
- шарушалық операциясының мазмұны;
- шарушалық операциясының өлшемі (натуралдық немесе ақшалай);
- шарушалық операцияның жүргізілуіне және соған сәйкес құжаттарды толтыруға жауапты адамдардың аты-жөні;
- жауапты атқарушының қолы.

Қосымша деректемелер шарушалық операция көрінісінің ерекшеліктерімен және құжаттардың тағайындалуымен анықталады. Әртүрлі талаптарға байланысты бастапқы құжатта келісілгендей қосымша деректемелер болуы керек: құжаттың реттік нөмірі, ұйымның банк мекемесіндегі есеп айырсу шотының нөмірі, шарушалық операцияны орындау үшін негізі болатын құжаттар және тағы басқалар.

Құжаттардың нысандары (формалары) келесі есеп бөлімдері бойынша топтасады:

- 1) ауылшарушалық өнімі мен шикізаты
- 2) еңбек және еңбекақы;
- 3) негізгі құралдар мен материалдық емес активтер;
- 4) материалдар;
- 5) кем бағалы және тез тозғыш заттар;
- 6) капиталдық құрылыстағы жұмыс;
- 7) құрылыс машиналары мен механизмдердің жұмысы;
- 8) автокөліктегі жұмыс;
- 9) түгендеу нәтижелері;
- 10) кассалық операциялар;
- 11) сауда операциялары.

Құжаттар дер кезінде, яғни операцияның орындалу барысында толтырылуы керек. Ақша операциялары бойынша толтырылатын құжаттар және есеп айырсу құжаттары, сонымен қатар кәсіпорынның қаржылық-несиелік міндеттерін куәландыратын құжаттар бас бухгалтердің қолынсыз заңсыз болып саналып, оны орындау жүзеге асырылмайды. Егер кейбір операцияларды орындау барысында кәсіпорын басшысы мен бас бухгалтерінің көзқарастары әр түрлі болған жағдайда оларға толтырылатын

құжаттар кәсіпорын басшысының жазбаша өкімі бойынша толтырылады. Соған сәйкес бұл операция үшін барлық жауапкершілікті кәсіпорынның басшысы өз мойнына алады.

Алғашқы (бастапқы) құжаттарды толтырғанда жасалаған қателерді келесі жолдармен түзетуге болады: дұрыс емес тесті не соманы оқылатындай етіп түзу сызықпен сызады да оның жанына дұрыс жазба жазылады. Бұл құжатқа түзету енгізілген жазылып және уақыты (күні, айы, жылы) көрсетіліп құжат толтырушы өз қолын қояды.

Кассалық және банктік құжаттарға түзету енгізуге болмайды. Егер аталған құжаттарды толтыру барысында қате жіберілген жағдайда оларды қайта толтыру қажет.

Бухгалтерлік есепте пайдаланылатын алғашқы құжаттардың басқадай түрлеріне түзету енгізу тек қана шаруашылық операцияларына қатысушылардың келісімімен жүргізіліп және олар өздерінің келісім бергендігін растап, түзету енгізілген уақыты (күні, айы, жылы) көрсетіп қолдарын қояды.

Мақсаты бойыша құжаттар үкімдік, атқарушылық, бухгалтерлік толтыру және құрамдастырылған болып бөлінеді.

Операцияның көрініс алу тәсіліне байланысты бухгалтерлік құжаттарды алғашқы құжаттар және жиынтық құжаттар деп бөліп қарастырылады.

Алғашқы құжаттардың өзі олардың толтырылатын операцияларының мазмұнына қарай бір рет қолданылатын және жинақталған деп аталатын екі түрге бөлінеді.

Бір рет қолданылатын құжат арқылы бір ғана операция құжатталады немесе ондай құжат орындалған операцияның соңында ғана толтырылады.

Жұмыс кезінде бухгалтерлер түрлі құжаттармен жұмыс жасайды: нормативті-құқықтық, ұйымдастырушылық-өкімгерлік, ақпараты-анықтамалық, есеп айырысу ақша құжаттары және басқа да алғашқы есептік құжаттар. Олар ұйымның шарушалық қызметін айқындайды. Бухгалтерлік қызметтің сапасы құжат айналымының ұйымдастыруын байланысты. Кәсіпорындар мен ұйымдарда құжаттар бірнеше кезеңнен өтеді. Олар: жасалу немесе толтырылу, есепке алыну, тексерілу немесе өңделу, бухгалтерлік есепте операцияларды айқындау, мұрағатқа өткізу және тағы да басқа кезеңдер. Сонымен құжат айналымы дегенміз – кәсіпорындардағы құжаттардың қозғалысы, немесе басқаша түрде олардың жасалуынан, яғни толтырылуынан бастап олардың қызметінің аяқталуы және мұрағатқа өткізілу кезеңін айтады.

Құжат айналымының ережесі және есептік ақпараттың өңделу технологиясы кәсіпорынның қабылдаған есептік саясатында көрсетіліп бекітіледі.

Құжат айналымының басқару механизмін дайындау, кәсіпорындағы бухгалтерлік есептің үрдісінде негізгі буын болып табылады. Құжат айналымын ұйымдастыру арқылы бухгалтерлік қызметтің тұрақтылығы, құжаттың қозғалысы мен өңделуінің жолдары және оперативтілігі, ұйымдық шешімдерді қабылдаудың уақыттылығы қамтамасыз етіледі.

Құжат айналымын басқарудың жүйесі кәсіпорында келесі кезеңдерді қамтиды:

- бухгалтерлік қызмет туралы ережені дайындау;
- бухгалтерияның және кәсіпорындағы есепке қатысы бар басқа қызметкерлердің лауазымдық қызмет нұсқалығын дайындау;
- кәсіпорындағы құжат айналымының кестесін құрау;
- есепті ақпаратты өңдеу технологиясын құру;
- істің номенклатурасын құру және құжатты ағымдағы сақтау тәртібі;
- құжаттың бағалы сараптамасы және істі ұзақ сақтауға дайындау.

«Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру» туралы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес кез келген кәсіпорынның басшысы есептік жұмыстың көлеміне байланысты мынадай жұмысты жүргізе алады:

- 1) бухгалтерлік қызметті құрылымдық бөлімше ретінде құру;
- 2) қызметкерлер құрамына бухгалтер лауазымын енгізу;
- 3) шарттық негізде бухгалтерлік есептің жүргізілуін мамандандырылған ұйымға немесе бухгалтер-маманына беру;
- 4) кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп жұмысын өзі жүргізу.

Кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп құжаттары мен құжат айналымы кестесін құруды кәсіпорынның бас бухгалтері ұйымдастырады. Құжат айналымының кестесі кәсіпорын басшысының бұйрығымен бекітіледі. Кесте немесе тәсім құру, тексеру және талдау жөніндегі жұмыстар тізбесі түрінде рәсімделуі мүмкін. Оларда барлық құрылымдық бөлімшелермен орындаушылардың өзара байланысы және жұмыстың орындалу мерзімі көрсетілуі керек. Кәсіпорынның есепке қатысы бар қызметкерлері өздерінің саласына қатысты құжаттарды құжат айналымы кестесіне сәйкес жасайды және ұсынады. Ол үшін әрбір орындаушыға кестеден көшірмесі беріледі. Көшірмеде орындаушының саласына қатысты құжаттар аталып, олардың орындалу мерзімі жазылады. Осы кестенің сақталуын ұйымның бас бухгалтері қадағалап отыруға тиіс. Сонымен қатар кәсіпорынның бас бухгалтері кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп жұмысының дұрыс және уақытылы жүргізуіне жауапты болып табылады. Құжаттар кестеде көрсетілген уақытта бухгалтерияға өткізілуі тиіс. Құжаттарды қабылдау кезінде бухгалтер құжаттардың белгілі талаптарға сай, дұрыс рәсімделуін тексеру керек. Ережеге сай рәсімделмеген құжаттар жауапты адамға, яғни оны жасаған адамға қайта өңдеу үшін қайтарылуы қажет.

Бухгалтер құжатты қабылдау барысында ең біріншіден мазмұны бойынша тексереді, яғни жүргізілген жұмыстардың заңдылығын анықтайды. Олардың нормативтік актілер мен қолданылып жүрген нұсқауларға қайшы келмейтіндігін қадағалайды. Сақтау мерзімдері әртүрлі құжаттар бірге

орналастырылмайды. Номенклатурадағы істердің бас тақырыптары құжаттардың маңыздылығы және олардың өзара байланысына қарай белгілі бір жүйелілікпен орналастырулары қажет.

Жалпы құжаттарды сақтау мерзімі құжаттарын Мемлекеттік мұрағатқа тапсырмайтын ұйымдар үшін белгіленген. Мұндай Мемлекеттік мұрағаттарға құжаттарын тапсырмайтын ұйымдар, өз іс-құжаттарын (тәжірбиелік қажеттілігі жоқ және тізімге сәйкес сақтау мерзімі өткен) мұрағат органдарымен келіспей жоя алады. Кәсіпорындағы жоюға іріктелініп алынған құжаттарға акт жасалып, жойылатын құжаттар мен шикізаттарды қата өңдеумен айналысатын кәсіпорынға өңдеуге беріледі. Құжаттарды жоюға берген уақытта қабылдау-өткізу жүкқұжаттары толтырылады. Кәсіпорындардағы негізгі бухгалтерлік құжаттарды сақтау мерзімі олардың түрлеріне қарай әртүрлі болып белгіленген.

Мүліктер мен міндеттемелерге дұрыс және уақтылы түгендеу жүргізуге кәсіпорынның басшысы жауапты болады. Ол қысқа мерзім ішінде нақты қолда бар құндылықтардың толық және дәлеме-дәл тексерілуін қамтамасыз ететіндей етіп жағдайлар жасауға міндетті (жүктерді өлшеу мен тасу үшін жұмыс күшімен қамтамасыз ету, техникалық жағынан жұмыс істейтін таразы жабдықатырмен қамтамасыз ету).

Түгендеу жүргізу тәртібі (бір есеп беру жылында жүргізілетін түгендеу санын, оларды жүргізу уақыты, олардың әрқайсысында тексерілетін мүлік пен қаржылық міндеттемелер тізімі), түгендеулерді міндетті түрде жүргізу қажет болған жағдайды басқа ретте ұйым басшысымен анықталады).

Бухгалтерлік есептің басқа ғылымдардан ерекшелігі, онда ақшалай өлшем кеңінен қолданылады. Бұл өз кезегінде кәсіпорындардың активтері мен қорлану кездері туралы ақпараттарының жинақ түрде, яғни белгілі бір экономикалық талдау жасауға ыңғайлы болуын қамтамасыз етеді. Жалпы бухгалтерлік есеп жүйесінде барлық объектілер тек қана ақшалай өлшемде көрсетіледі.

Кәсіпорынның белгілі бір материалдық объектіні жасап шығаруға жұмсаған ақша қаражаттарының көлемі - өзіндік құн деп аталады. Ал оның көлемін есептеу мүмкіндігі өзіндік құнның калькуляциясы болып табылады.

Калькуляция – бухгалтерлік есеп әдісінің бір элементі бола отырып, басқа элементтермен тығыз байланысты болады. бірінші кезекте бухгалтерлік есептің шоттарымен, себебі объект есебінің өзіндік құнының (әртүрлі шығындардың сомасы) анықтау үшін алдын ала шоттарда көрсетеді.

Калькуляция – бухгалтерлік есептің бағалау әдісінің негізі болып табылады. Өйткені калькуляция көмегімен алынған мәліметтер кәсіпорындағы объектілерді бухгалтерлік есепте ақшалай өлшеммен есептеуде, яғни бағасын анықтауды негізгі дәлел болатын элемент ретінде қолданылады.

Кәсіпорындағы өндірістік немесе коммерциялық қызметтің нәтижесінде болып отыратын әртүрлі өзгерістерді түсініп, бақылап отыру үшін сандық және сапалық деп аталатын есеп көрсеткіштері пайдаланылады.

Сандық көрсеткіштер – кәсіпорында орындалған қандайда бір шарушалық үдерісінің салдарынан болған өзгерістің сандық өлшемде қандай көлемде өзгергенін сипаттайды.

Сапалық көрсеткіштер – кәсіпорындағы орындалған жұмыстың және атқарылған қызметінің соңғы нәтижелерінің экономикалық тиімділігін сипаттайды.

Сандық көрсеткіштерге мыналар жатады:

Өнеркәсіп саласында - өндірілген өнім көлемі, сатып алынған өндірісті қордың көлемі және тағы басқалар.

Өндірісте, ауыл шарушылығында, құрылыста және басқа да халық шарушалығы салаларында өнімнің өзіндік құны деген сапалық көрсеткіш маңызды орын алады. Бұл кәсіпорынның өнім өндіруге және оны өткізуге жұмсаған шығындарымен сипатталады. Өнімнің өзіндік құнының төмендеу (орындалған жұмыстың немесе көрсетілген қызметтің) ұйымның табыстылығының жоғарылауының маңызды факторы болып табылады.

Кітаптар - өз алдына белгілі бір пішінде жазылған қағаз беттері болып табылады. Оларды маңызды, яғни көбірек бақылау қажет деп есептелетін бөлімдерде қолданады. Кітаптарды пайдаланудың артықшылығы – жеке беттерді жаңаға ауыстырудың мүмкін болмауы, яғни жауапты тұлғалар атынан қиянат жасау мүмкіндігі төмендейді.

Егер қате баланс құрылғанға дейін анықталса және шоттар корреспонденциясына өзгеріс енгізу қажет болмаса түзетпелі әдіс қолданылады.

Осы жерде қате жазбаны (соманы немесе мәтінді) кейіннен оқылуға мүмкін болатындай етіп бір сызықпен сызады және қажет болған жағдайда сызылған жазба үстіне дұрыс жазба жазылады. Түзетілген жазбалар келісілген және бухгалтердің қолтаңбасымен бекітілген болуы керек.

Егер шоттар корреспонденциясы дұрыс, бірақ шарушалық операциясының сомасы дұрыс жазылмаса немесе бұл қате есеп тіркелімінде қорытынды жасалғаннан кейін анықталса, онда қатені түзету қосымша жазу әдісі арқылы жүргізіледі.

Мысалы: кәсіпорынға басқалардан келіп түскен 130 000 теңге материалдарға мына түрдегі екі жақты жазу жазылған делік.

Д-т: Материалдар шоты 100 000тг.

К-т: Жабдықтаушы – мердігерлер шоты 100 000тг.

Бұл қатені түзету үшін айырма сомаға (130 000-100000)= қосымша жазу жазылады.

Д-т: Материалдар шоты 30 000 тг.

К-т: Жабдықтаушы мердігерлер шоты 30 000тг.

Егер қате бухгалтерлік балансты жасағаннан және оны тиісті органға тапсырғаннан кейін белгілі болса, ондай қате «қызыл түзетпе» әдісі арқылы түзетіледі.

Мысалы: кәсіпорынның кассасына жұмысшыларға еңбекақы төлеу үшін есеп айырысу шотынан 500000 теңге келіп түсті делік. Осы операцияға мына түрде жазу азылған.

Д-т: «Валюталық» шоты 500 000тг.

К-т: «Есеп айырысу» шоты 500 000тг.

Қатені түзету үшін осындай жазу арқылы, бірақ қызыл бояумен, яғни сторно етіліп жазылады.

Д-т: «Валюталық» шоты 50 000тг.

К-т: «Есеп айырысу» шоты 50 000тг.

Одан кейін мына түрде дұрыс жазу жазылады:

Д-т: «Касса» шоты 500 000тг.

К-т: «Есеп айырысу» шоты 500 000тг.

Мұндағы қызыл түзетпе мәні бұрыс жазу теріс санмен алынып тасталаып, оның орнына дұрыс сома жазылады.

Бухгалтерлік есеп нысандары деп – белгілі бір дәйектілікпен және өзара байланысты, екі жақты принципті пайдалана отырып, бухгалтерлік есеп жазуын жүргізуге арналған есеп тіркелімін айтады.

Бухгалтерлік есеп нысандарын және есептелетін ақпаратты өңдеу технологиясын әрбір кәсіпорын өзі таңдайды және оны есеп саясатында көрсетеді.

Қазіргі кезде кәсіпорындарда бухгалтерлік есеп нысандарының келесідей түрлері қолданылады: мемориалдық-ордерлі, бас-журнал, журнал-ордерлі, жай және ықшамдалған (мүлікті есептеу тіркелімдерін бірге қолдану).

Бухгалтерлік есептің мемориалдық-ордерлі нысандары қазіргі кезде қолданылатын ескі нысандардың бірі болып табылады. Есептің бұл нысандарында кітаптық және карточкалық тіркелімдер жүргізіледі. Синтетикалық есеп үшін кітаптарды қолдану ыңғайлы болса, ал аналитикалық есеп үшін көбінесе карточкалар қолданылады.

Аудитті қаржылық, экономикалық, техникалық, заңдық және басқа да қызмет салаларында жүргізуге болады. Аудиттің ең негізгі мақсаттарының бірі – шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық есеп берулерінің нақты екендігін анықтау болып табылады.

ҚР «Аудиторлық қызмет туралы» Заңында мынадай анықтама берілген: «Аудит Қазақстан Республикасының заңында белгіленген талаптарға сәйкес қаржылық есептіліктің дұрыс және объективті жасалғаны туралы тәуелсіз пікір білдіру мақсатында заңды тұлғалардың қаржылық есептілігін тексеру болып табылады».

Аудит мақсатының консалтингтік қызметті жүзеге асыру барысында клиенттің коммерциялық қызметін жақсартатын жоғары сапалы кеңес беру қызметі болады, сонымен қатар аудитордың беделі мен табысы қоса өседі.

Алға қойылған аудит мақсаттарына қол жеткізу үшін нақты міндеттерді шешіп алу қажет. Олардың ішінен ерекшелеп мыналарды бөліп көрсету керек:

1. Кәсіпорынның қаржылық есептемесінің шындыққа жанасымдылығын қамтамасыз ету және осы есеп беруді пайдаланушылар үшін ақпараттық тәуекелді қолайлы деңгейге дейін азайту;
- 2) Шешім қабылдаудың логикалық тұрғыдан негізделген базасын құру үшін жеткілікті дәрежеде құзыретті мағлұматтарды алып, бағалау;
- 3) Кәсіпорын экономикасын немесе оның белгілі бір қызмет түрінің, оның ішінде, инвестициялық, маркетингтік және сыртқы экономикалық қызметін жүйелі талдау;
- 4) Кәсіпорын қызметі және оның жарғысының бір-біріне сәйкестігін, жасалған бизнес-жоспардың және басқа да тапсырмалар мен нормативтердің орнықтылығын тексеру;
- 5) Заңның сақталуын, бухгалтерлік есепті жүргізудің және есеп берудің дұрыстығын, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық жағдайы туралы шындыққа жанасымды ақпаратпен пайдаланушылардың қамтамасыз етілуін бақылау;
- 6) Заңды белгілейтін бастапқы құжаттар мен олардың шынайы мазмұнына шаруашылық операцияларының қаншалықты сәйкесетіндігін тексеру;

Аудиттің ең нақты міндеттері алға қойылған мақсаттарға, оның түрлері мен жүргізу шарттарына байланысты болады. Мысалы, ішкі аудитте оның саны ақпаратық базаның ұлғаюына, талдамалы рәсімдері акценттерінің өзгеруіне қарай артады.

Аудиторлық қызметті жүзеге асырудың негізгі формаларының біріне тексеру жатады. «Тексеру» термині латынның «revisio» сөзінен шыққан, оның аудармадағы мағынасы «қайта қарау» немесе «қызметтерді зерттеу» дегенді, ал «тексеруші» - «тексеріс жүргізетін тұлға» дегенді білдіреді.

Тәуекелге негізделген аудит – бұл кәсіпорының жұмыс жағдайына, негізінен оның қызметіндегі тар өрі қиын межелеріне қарай тексеруді іріктеп жүргізетін аудит. Ол тексеру немесе кеңес беру барысында болуы мүмкін тәуекелдікті есертуді және оның алдын алуға бағдарланған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы N 234 Заңы//Бухгалтер бюллетені-№7, 2007
2. Міржақыпова С.Т. Банктегі бухгалтерлік есеп//Алматы, 2004
3. Кеулімжаев Б. Бухгалтерлік есеп принциптері// Алматы – 2004
4. Әбдішүкіров Р. С., Мырзалиев Б. С. Бухгалтерлік есеп. Нұр-пресс, 2009 ж.— 329 б.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Теперішні умови господарювання потребують дієвого управління фінансовою безпекою держави. Це обумовлено тим, що фінансова безпека призначена вирішувати важливі для держави питання.

Фінансова безпека держави – це стан, в якому безпосередньо захищені фінанси та національні економічні інтереси. Дії фінансової безпеки спрямовані на покращення національного економічного стану держави. Головним завданням фінансової безпеки є протистояння внутрішнім та зовнішнім небезпекам (Табл. 1).

Ладюк О.Д. у своїй праці «Фінансова безпека держави» розглядає фінансову безпеку як складну багаторівневу систему, яку утворюють ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру і характер розвитку. Система фінансової безпеки держави включає бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову безпеку, безпеку страхового ринку та безпеку фондового ринку. З огляду на це, забезпечення безпечного рівня функціонування фінансово-кредитної сфери можливе лише за умови розробки і реалізації обґрунтованої стратегії розвитку усіх сегментів вітчизняного фінансового ринку, проведення дієвої грошово-кредитної, валютної, бюджетної, боргової та інвестиційної політики, здійснення конкретних заходів щодо уникнення небезпеки грошового обігу, валютного ринку, бюджетної системи, державних запозичень, поліпшення інвестиційного клімату в Україні [2, с. 151].

Таблиця 1

Внутрішні та зовнішні загрози фінансової безпеки держави

Загрози фінансової безпеки держави	
Внутрішні	Зовнішні
1. Високий рівень боргової залежності держави, критичний стан ринку державних цінних паперів.	1.3 невизначеністю держави у сучасному геополітичному просторі, непричетністю до інтеграційних процесів.
2. Зниження інвестиційної та інноваційної активності.	2. Обмеженістю доступу до зарубіжних фінансових ринків, безконтрольністю щодо накопичення зовнішньої заборгованості.
3. Неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків.	3. Динаміка сальдо торгового і платіжного балансу та значна залежність України від експортно-імпоротної діяльності.
4. Недостатній рівень золотовалютних резервів.	4. Втручання міжнародних фінансових організацій у внутрішні справи держави.
5. Низький рівень бюджетної дисципліни і перманентний бюджетний дефіцит.	5. Вплив світових фінансових криз на фінансову систему України.
6. Неефективне регулювання і низький рівень правової культури у фінансовій сфері.	
7. Тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відтік капіталів за кордон.	
8. Нереальність (штучність) курсу національної валюти.	
9. Високий рівень корупції у фінансово-кредитній сфері.	
10. Стагнація фондового ринку.	

Якщо приділяти недостатньо уваги вище перерахованим загрозам може виникнути фінансова криза, для того щоб забезпечити безпеку потрібно ліквідувати загрози та компенсувати збитки. Для цього потрібно забезпечити цілісність прав і свобод людини і громадян, своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам, чітко розмежувати повноваження та дію між органами державної влади у забезпеченні безпеки, використати в інтересах України міжнародні системи на механізми міжнародної колективної безпеки, забезпечити державний суверенітет і територіальну цілісність, подолати фінансові протиріччя індивідуальних, корпоративних та загальнодержавних інтересів, ефективно виконувати державні рішення у фінансовій сфері, захистити права власності. Також, для того щоб забезпечити фінансову безпеку механізм має бути реалізовуватися на основі наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки, визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки

На думку О. Барановського фінансова безпека є ступенем захищеності фінансових інтересів; рівнем забезпеченості суб'єктів усіх рівнів управління фінансовими ресурсами; станом складових фінансового ринку; якості фінансових інструментів і послуг; станом фінансових потоків в економіці, що

дозволяє вважати її одним з найважливіших системоутворюючих елементів економічної безпеки держави [5, с. 456].

Виходячи з вище сказаного, потрібно визначити основні сфери впливу на фінансову безпеку України, які повинні бути збалансовані в інтересах фінансової системи країни в цілому (Рис. 1).

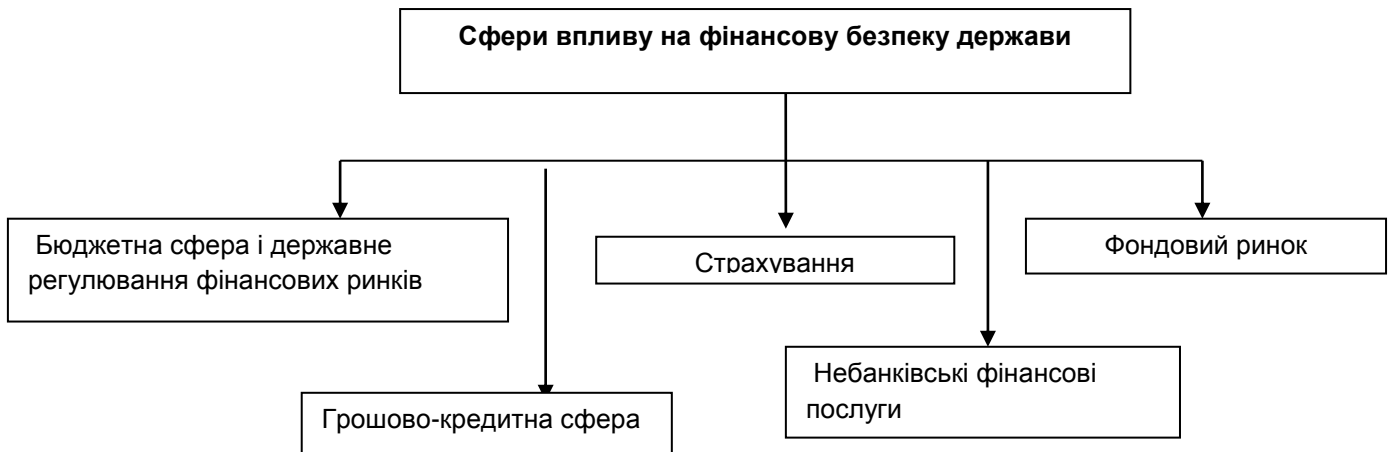

Рис.1. Сфери впливу на фінансову безпеку держави

Одним із показників фінансової безпеки держави являється рівень інфляції. Загалом інфляція — це явище, яке пов'язане не тільки з грошовим обігом, а з усією економічною системою, із станом економіки, її місцем у світовому розподілі праці. Також важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість національної валюти. Цього можна досягти за наявності досконалого валютного законодавства, достатніх резервів національного банку, ефективної валютної політики в державі.

Для того щоб краще розуміти сутність фінансової безпеки доцільно розглянути її в різних аспектах і з різних підходів. Існує багато підходів щодо фінансової безпеки держави (табл.2).

Таблиця 2

Підходи до фінансової безпеки

Автор	Визначення фінансової безпеки
В. Геєць [6, с.145]	Фінансова безпека – це стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до потенційно негативного впливу зовнішніх і внутрішніх шоків.
О. Власюк [7,с.48]	Фінансова безпека стає основним економічним гарантом стабільності, забезпечуючи виробничий базис інфраструктурними інститутами розподілу фінансових та інвестиційних ресурсів.
О. Василик [8, с.150]	Фінансова безпека – це надійна захищеність фінансової системи від внутрішніх та зовнішніх загроз.
А. Сухоруков [2, с.160]	Фінансова безпека – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань.
Папехин Р.С. [9,с.21]	Фінансова безпека – визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, і який характеризується спроможністю підприємства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам
Епіфанов А. О. [10,с.295]	Фінансова безпека – це стан підприємства, що: 1) дозволяє забезпечити стабільність, платоспроможність і ліквідність у довгостроковому періоді; 2) забезпечує достатню фінансову незалежність; задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; 3) здатен протистояти існуючим і виникаючим небезпекам, що прагнуть завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру власного капіталу, або примусово ліквідувати підприємство; 4) забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень, захищає фінансові інтереси власників підприємства .

Кириченко О.А., Лаптев С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І. [11,с.412]	Фінансова безпека – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат по цінних паперах підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку.
---	---

Аналізувавши фінансову безпеку ми можемо сформулювати чітке уявлення про це поняття. Аналіз показав її багатогранність і нам вдалось не тільки проаналізувати основні підходи вчених до розуміння даної категорії, але й визначити саму суть фінансової безпеки.

Отже, ми можемо зробити висновок, що фінансова безпека держави є однією з головних складових економічної безпеки держави, її головною ознакою є самостійність, результативність та функціональність. Але фінансова безпека потребує постійної уваги для того, щоб не виникли загрози фінансової кризи. Для того, щоб проаналізувати рівень фінансової безпеки держави, потрібно оцінити її складові та показники.

Література:

1. Даценко, В. В. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. В. Даценко, Дніпропетровська державна фінансова академія. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=486>.
2. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – Київ, 2011. – с. 151
3. Оспіщева В. І. Фінанси: курс для фінансистів / В. І. Оспіщева. – Житомир, 2010.-с. 211
4. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: Монографія. — К., 2011-С. 180
5. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О.І.Барановський/ – Київ. нац. торг.-екоп. ун-т. – К.: КНТЕУ, 2014. – 456 с.
6. Геєць В.М. Концепція економічної безпеки України // Ін-т екоп. прогнозування; кер.проекту В.М.Геєць. – К.: Логос, 2014. – 145 с.
7. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
8. Василик О. Фінансова безпека // Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т.3 / О. Василик, С. Мочерний. – К.: Вид.центр «Академія», 2012 – 150с.
9. Папехін Р.С. Фактори фінансової стійкості і безпеки: Папехін. – Волгоград, 2012. – 21 с.
10. Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
11. Кириченко О.А. Управління фінансово-економічною безпекою // 2010. – 412 с.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Кичань О.М.

Мастура Шодибоева, Бобур Янгибоев
(Гулистан, Узбекистан)

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ТРУДА

Многообразие форм собственности предполагает разделение ответственности за эффективное использование трудовых ресурсов между всеми участниками рынка труда: государством, работником и работодателем. Регулирующая функция государства состоит в том, чтобы максимально сблизить спрос на наемную рабочую силу со стороны работодателей и предложения трудоспособного населения. Причем сближение и сбалансированность спроса и предложения необходимо обеспечить не только по количеству и качественной структуре, но и во времени и пространстве, на макроуровне и на микроуровне. В силу регулирования занятости объектом микроуровня является предприятие, как первичное звено экономики, и город, район, населенный пункт, как первичное звено территории, жители которого характеризуются общностью интересов в реализации права каждого из них на трудовую деятельность.

Концепция государственной политики занятости должна базироваться на критериях экономической эффективности и социальной справедливости, ориентация на которые призвана решать задачи содействия занятости и защиты трудоспособных граждан от безработицы. В свою очередь, воздействуя на решение задач в области занятости и социальной политики в целом, государство системой взаимосвязанных мер участвует в создании и поддержке необходимого для экономического возрождения социально-политического климата.

Таким образом, речь идет о формировании регулирующей функции государства в области занятости населения, которое не должно ограничиваться организацией содействия в трудоустройстве населения, им следует охватить и сферу «занятого» наемного труда (внутри-фирменный рынок труда). Невнимание к этой сфере может сказаться на уровне занятости и безработицы, постоянно сводя на нет меры по трудоустройству незанятого населения, состав которого будет пополняться из среды занятого наемного труда.

Для решения проблем занятости государство должно прогнозировать ситуацию на рынке труда, находить и поддерживать, либо формировать «точки роста» в экономике, проводить соответствующую структурную, региональную и инвестиционную политику, регулировать внешнеэкономические связи, способствовать адаптации работников к требованиям рынка труда.

Следует также учитывать, что возможности государства в области создания новых рабочих мест меньше возможностей частного капитала. Это, однако, не снижает роли государства как гаранта занятости, оно должно стимулировать активность предпринимателей. В то же время государству необходимо ограничивать определенными рамками их поведение на рынке труда, обеспечивая защиту социально уязвимых групп населения и регулируя в сложных ситуациях высвобождение рабочей силы.

Для обеспечения экономического роста, сопровождаемого увеличением занятости требуется:

- появление рыночно ориентированного, защищенного государством и социально ответственного собственника производственных и финансовых ресурсов, поощрение его предпринимательской активности;
- привлечение внутренних и иностранных инвестиций;
- обеспечение условий для материальной заинтересованности работников, а также соответствия их профессионального уровня уровню производства.

Государство определяет основные направления политики на рынке труда, которые реализуются на различных уровнях регулирования. Так, регулирование рынка труда характеризуется следующими мероприятиями государства.

1. На национальном рынке труда оно предполагает:

- установление оптимального уровня налогообложения, которое направлено на поддержку реального сектора экономики, а также регулирования доходов населения;
- поддержку реального сектора экономики, стимулирование малого и семейного бизнеса, частного предпринимательства, фермерского движения, дехканского хозяйства, сферы услуг, надомничества: предоставление кредитов, налоговых льгот, с целью расширения числа рабочих мест, то есть стимулирование спроса на услуги труда;
- государственную поддержку неконкурентоспособных работников;
- обеспечение мобильности рабочей силы путем представления субсидий и кредитов на переезд с семьей из районов с избытком рабочей силы в трудонедостаточные районы;
- повышение общеобразовательного уровня безработных, обучение и переобучение профессиям, имеющим устойчивый спрос на рынке труда.

2. На региональном уровне данные мероприятия включают:

- предоставление каждому ищущему работу полной информации о вакантных местах по профессиям, отраслям и регионам страны и создание для этой цели повсеместно общедоступных банков данных;
- организацию, в целях поиска путей активизации региональной занятости общественных работ, в основном для незащищенных групп наемных работников;
- предоставление льгот предприятиям, предоставляющим рабочие места для инвалидов, молодежи и др.;
- предоставление льгот малому бизнесу, особенно начинающим предпринимателям, учитывая структуру экономики региона;
- организацию в целях поиска путей активизации региональной занятости общественных работ, в основном для незащищенных групп наемных работников;
- анализ структурно-технологических изменений в экономике региона;
- регулирование вложений в человеческий капитал с учетом требований региональной экономики;
- анализ статистики рынка труда, маркетинговые исследования рынка труда, на основе которых обеспечивается создание условий и влияние на факторы в наиболее благоприятных для населения направлениях.

3. На внутрифирменном уровне данные мероприятия предусматривают:

- гарантии равной оплаты за равные услуги труда, независимо от финансового состояния предприятия;
- регулирование контрактных отношений между работодателями и наемными работниками;
- создание единых тарифов оплаты труда и т.п.

Литература:

1. Абдурахманов К.Х., Габзалилова В.Т. Совершенствование занятости населения на рынке труда Узбекистана // <http://www.gea.uz>.
2. Алексеев С.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности. – М.: ЮНИТИ, 2004. – 502 с.

3. Анискин Ю.П. Организация и управление малым бизнесом. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 152 с.
4. Антология экономической классики. У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо.- М.: Эконов, 1993. - 486 с.
5. Артыков А.А., Зокирова Н.К., Абдурахманов О.К. Человеческий капитал в условиях реформирования и модернизации экономики. Монография. –Т.: Фан ва технология, 2008.

Олим Юсуфалиев, Холбоев С.И.
(Гулистан, Узбекистан)

МИКРОКРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИ МИКРОМОЛЯВИЙ ХИЗМАТЛАР КЎРСАТУВЧИ ЮРИДИК ШАХС СИФАТИДА

Бозор муносабатлари шароитида субъектларнинг фуқаролик муомаласидаги фаол иштироки ҳар бир мамлакат иқтисодий ривожланишида алоҳида аҳамият касб этади. Субъектларнинг фуқаролик муомаласида фаол иштирок этишида хизмат кўрсатиш муносабатларининг салмоғи ортиб бораётганлигини таъкидлаш лозим. Янгидан-янги иқтисодий муносабатларнинг вужудга келиш натижасида хизмат кўрсатиш турлари ва усуллари кенгайиб бораётганлиги ҳозирги кунда уларни изчил ҳуқуқий тартибга солишни тақозо этмоқда.

Таъкидлаш лозимки, бозор муносабатлари шароитида хизмат кўрсатиш турлари ранг-барангдир. Ушбу хизмат турлари мутахассислар томонидан хизмат кўрсатувчининг фаолиятига қараб қуйидагича бўлинади:

Биринчидан, хизмат кўрсатиш шартномасининг фактик тусдалиги (багаж ва юк ташиш, омонат сақлаш, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш);

Иккинчидан, хизмат кўрсатиш шартномасининг юридик тусдалиги (топшириқ шартномаси, воситачилик);

Учинчидан, хизмат кўрсатиш шартномасининг юридик ҳамда фактик туси (транспорт экспедицияси, мол-мулкни ишончли бошқариш);

Тўртинчидан, хизмат кўрсатиш шартномаси молия кредитли тусдалиги (қарз ва кредит, факторинг, банк омонати, банк ҳисобварағи ҳамда суғурта).

Шу ўринда, хизмат кўрсатишнинг санаб ўтилган барча турлари фуқаролик муомаласи учун ўзига хос аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб, молиявий хизматлар, хусусан, микромолиявий хизмат ва уларни амалга оширувчи кредит ташкилотлар, уларнинг турлари, шунингдек, улар тизимида микрокредит ташкилотларининг фуқаролик-ҳуқуқий мақоми хусусида фикр юритсак.

Микромолиялаш бу кам даромадли одамларга микробизнесни ташкил этиш ва ривожлантириш мақсадида молиявий маблағлардан фойдаланиш имконини бериш жараёнидир.

Микромолиялаш кенг тушунча бўлиб, ўз таркибига микрокредит, микролизинг, микроқарз каби хизматларни, шунингдек, микросуғуртани ҳам қамраб олади. Микромолиялашнинг энг асосий таркибий қисми бу микрокредитлаш ҳисобланади. Микрокредитлаш инглизчада “microcredit” молиявий тармоқ бўлиб, банк кредитларини олишга имконияти чекланган микротадбиркорларга кам миқдорда кредит бериш тушунилади. Ривожланган мамлакатларда микрокредитлаш тадбиркорларга ўз моддий ҳолатини яхшилашга кўмаклашиб келмоқда.

Микромолиялаш қонун ҳужжатларида ифодаланган молиялаш фаолиятининг турларини (микрокредит, микроқарз, микролизинг) белгиланган миқдордан ошмайдиган суммада амалга ошириш ҳисобланади. Микромолиялаш таркибига, шунингдек, микрокредит, микрожамғарма, микролизинг, консалтинг хизматлари кўрсатиш, пул жўнатиш кабилар киради. Микромолиялашнинг ҳар бир тури учун максимал сумма қонун ҳужжатларида белгиланади. Масалан, микрокредит учун энг кам иш ҳақининг минг баравари, микроқарз учун энг кам иш ҳақининг юз баравари хизмат кўрсатиш максимал миқдори ҳисобланади. Бунда амалга ошириладиган молиялаш ушбу суммадан кўп бўлиши мумкин эмас. Зеро, микромолиялаш барча молия ташкилотларида ҳам амалга оширилавермайди. Бундай фаолият тури одатда микромолия ташкилотлари деб номланадиган молия ташкилоти томонидан амалга оширилиши қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Микромолиялаш хизматларини амалга оширувчи микромолиявий ташкилотларнинг ўзига хос хусусияти, микромолиялашни фақат бир турдаги кредит ташкилоти эмас, балки банк ҳамда нобанк кредит ташкилотлар амалга ошириши мумкинлигидадир. Буни қуйидаги мисолларда кўриш мумкин.

Микромолиялаш хизматини хориж тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳозирги кунга келиб микромолиявий ташкилотлар вазифаси, ташкилий тузилиши, бошқарув усули, хизмат кўрсатиш усули ҳамда молиялашнинг мақсади кабилар билан аҳамият касб этмоқда. Жаҳон банкининг баҳолари микромолиялашнинг ҳозирги молиявий хизматлар бозоридаги ролини тасдиқлаб, дунё бўйича ривожланаётган мамлакатлардаги 500 млн.дан ортиқ камбағал одамларга хизмат кўрсатадиган 10000 та микромолиявий институтлар мавжудлиги таъкидламоқда.

Буни Иқтисодий Тадқиқотлар Маркази маърузалари таҳлилида кўриш мумкин: Мозамбикда халқаро донор ташкилотлар кўмаги ҳамда акционерлик компаниялари қишлоқ аҳолисига микромолиявий хизматлар кўрсатиш билан, Малида қишлоқ жамғарма ва кредит ташкилотлари қишлоқларга коммунал хизматларда микромолиялаш хизматларини кўрсатади. Боливия, Ҳиндистонда нобанк молиявий воситачи Share Microfin Limited тижорат ташкилоти камбағаллик чегарасидан пастда яшаётган аёллар учун хизмат кўрсатадилар. Чилида Banco del Desarelo хусусий тижорат банкининг микромолиявий филиаллари орқали

амалга оширилади. Филиппин ва Камбоджада иқтисодий ривожланиш агентликлари ассоциацияси донорлар ёрдамида банкка айлантирилиб, микромолиялаш хизматлари шулар орқали амалга оширилиб келинмоқда. Мўғулистон, Бразилия, Грузия, Босния-Герцеговина каби давлатларда махсус ташкил этилган “Микрокредитбанк” микромолиялаш хизматларини кўрсатади.

Микромолиялашни баъзи йирик халқаро ташкилотлар ҳам амалга ошириши мумкинлиги микрокредит институтларининг ўзига хос хусусиятидир.

Ўзбекистонда микромолиялаш билан 2003, 2005 йилдаги таҳлилларга кўра тижорат банклар, жамғарма кредит уюшмалар, нодавлат-нотижорат ташкилотлар, шунингдек, бюджетдан ташқари (Дехқон ва фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш фонди, иш билан бандликка кўмаклашувчи давлат фонди) ва халқаро молия институтларининг (ЕТТБ, ОТБ ва бошқаларнинг) кредит линиялари шуғулланган. Банклар микромолиялашда етакчилик қилиб, микрокредитлар умумий ҳажмининг 80%дан кўпроғи улар ҳиссасига тўғри келган.

Ўқоридаги таҳлиллар асосида микромолиялаш хизматларини кўрсатувчи ташкилотларни шартли равишда икки турга ажратишимиз мумкин:

1. Банклар;
2. Нобанк кредит ташкилотлар.

Ўзбекистон Республикаси “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонунининг 1-моддасига мувофиқ, банк тижорат ташкилоти бўлиб, банк фаолияти деб ҳисобланадиган қуйидаги фаолият турлари мажмуини амалга оширадиган юридик шахсдир: юридик ва жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳамда қабул қилинган маблағлардан таваккал қилиб кредит бериш ёки инвестициялаш учун фойдаланиш; тўловларни амалга ошириш.

Нобанк кредит ташкилоти деган тушунча Ўзбекистон қонунчилиги учун янги тушунчалардан биридир. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг 1996 йилги “Банк ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонунида ҳам кредит ташкилотлари ва нобанк кредит ташкилотларига оид бирор норма мавжуд эмас. Аммо, Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки Бошқарувининг 2007 йил 21 июлдаги 20/3-сонли қарори билан тасдиқланган “Кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари ва ломбардлар томонидан касса операцияларини амалга ошириш қоидалари”да илк нобанк кредит ташкилотлар деган тушунча қўлланилган.

Иқтисодиётчи Д.А. Таджибаева кредитлашда “нобанк молия институтлари” деган тушунчани келтириб ўтади ва бу тушунча бевосита биз таҳлил этаётган нобанк кредит ташкилотлари тушунчаси билан бир хилдир. Шунингдек, тадқиқотчи микрокредит ташкилотларини шартли равишда икки турга ажратади:

1. Микрокредитлашни бевосита амалга оширувчи ташкилотлар;
2. Микромолиялашда техник ёрдам кўрсатувчи ташкилотлар.

В.Н. Додонов, Е.В. Каминская, О.Г. Румянцев, А.Б. Барихинлар томонидан тайёрланган энциклопедик луғатларда кредит ташкилотига таъриф берилган ва уларда нобанк кредит ташкилоти тушунчаси келтириб ўтилади. Бунинг асосий сабаби Россия қонунчилигида (“О Банках и банковской деятельности” 1996) кредит ташкилотлари банк ва нобанк кредит ташкилотларига ажратилганлигини кўриш мумкин.

В.М. Юровицкий фикрига кўра, банкларнинг нобанк кредит ташкилотларидан фарқи иқтисодий назарияга асосланади. Ушбу назария молиявий шахс деган шартли тушунча билан боғлиқ. Молиявий шахс бу пулни тасарруф этувчи шахс. Банк фақат молиявий шахсларга хизмат кўрсатади. Молиявий шахс банк миждози бўлиб, пулни тасарруф этишга тўла ҳақлидир. Банкдан фарқли ўлароқ нобанк кредит ташкилотлар ўз миждозларини молиявий шахс ташкил этмаган ҳолда хизмат кўрсатадилар. Яъни мулкдор сармояни, сармоя эгаси ўз пулларини тасарруф этиш ҳуқуқини ташкилотнинг фойдаси эвазига топширади ва шу вақтдан бошлаб сармояни тасарруф этиш ҳуқуқини йўқотади, бунда мулкдор сармоялардан ташкилот ҳисобида ҳисоб-китоб қила олмайди, бунинг учун у уларни ташкилотнинг эгалик доирасидан чиқариб олиши лозим. Нобанк кредит ташкилотлари банк билан муносабат ўрнатган ҳолда ўзи ҳам молиявий шахсга айланади. Ўз навбатида, нобанк кредит ташкилотлари ўз клиентларига нисбатан банкларга тегишли бўлган ҳисоб-китоб хизматларини амалга ошира олмайдилар.

Одатда иқтисодий назарияда банк пул воситаси ҳаракатида воситачи ҳисобланади. Банк “кредит ёрдамида сармоя ишлаб чиқариш, пул олди-бердиси, ёки бой берилган сармояни ишлаб чиқариш, пул олди - бердиси ёки бой берилган сармояни ҳисоб-китоблар воситасида қоплаш ўрнини эгалловчи ҳаракатдаги капитални фойдаланиш учун бериш”да акс этувчи фаолиятни амалга оширади. Иқтисодчи Лифман банк пул капиталини фойдаланиш учун тақдим этадиган ва уни сақлаш, йиғиш бўйича тижорат тармоғидир, яъни банк пул капитали билан тижорат қилади, -деб ҳисоблайди. М. Сперанский ўзининг “Плане финансов” номли 1810 йилги асарида банкларнинг аҳамиятини фойдали пул курсини таъминлашда кўради. Ҳозирги вақтда илмий адабиётлар ҳамда қонунчиликни умумлаштириб айтиш мумкинки, банк уч функцияни амалга оширувчи ташкилот сифатида намоён бўлади: омонатларни жалб этиш, жалб этилган маблағларни ўз номида, ўз ҳисобига жойлаштириш ва ҳисоб-китобларни амалга ошириш.

“Банковское дело” ўқув қўлланмасида банкнинг қуйидаги асосий функциялари санаб ўтилади:

- 1) пул воситаларини қайта тақсимлаш йўли билан амалга ошириладиган кредитда воситачи;
- 2) алоҳида иқтисод субъектлари ўртасидаги ҳисоб китобларда воситачилик;
- 3) йиғимларни мувофиқлаштириш;
- 4) қимматбаҳо қоғозлар операцияларида воситачилик.

Бу функциялар фақат банкларни ўзигагина хос бўлган махсус функция бўлиб, тўлов айланмаларига кўмаклашиш ҳисобланади. Ушбу функцияни иқтисодий маъносини қайта баҳолаш қийин, банк тўлов айланмаларига кўмаклашар экан, ҳисоб-китоблар ташкилотчисига хос хусусиятларни қўлга киритади.

Алоҳида банк операциялари мустақил фаолиятни кўришни вужудга келтиради. Барча банк операциялари ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлиб, уларнинг йиғиндиси “тўлов воситаларини муомалага киритилиши ва чиқарилиши”ни вужудга келтиради. Бу банкларнинг иқтисодий хусусиятлари бўлиб, банкни иқтисодиётни тўлов воситалари билан таъминловчи ташкилот сифатида ўрганишга имкон беради, ҳамда банкни нобанк кредит ташкилотлардан фарқлайди. Ўз навбатида таъкидлаб ўтиш мумкинки, биринчидан, нобанк кредит ташкилотларини банк деб аташга асос йўқ, иккинчидан, шу нарса аниқ бўлиб қолмоқдаки, нобанк кредит ташкилотларига уларнинг туридан қатъи назар банк сифатида қараш учун банк томонидан амалга ошириладиган функцияларнинг тўлиқ намоён бўлмаётгани етишмаяпти.

“Нобанк” атамаси билан боғлиқ тушунчаларда назариячилар қуйидаги фикрларни билдирадilar. С.Ю. Кравцовани фикрига кўра, “ушбу атама мазмуни бўйича мос эмас ва шунинг учун “бошқа кредит ташкилотлар” деган атама билан алмаштириш мақсадга мувофиқ бўлар эди. А.Е. Шерстобитовнинг фикрига кўра, “бошқа кредит ташкилотлар” атамаси “нобанк кредит ташкилотлар” ўрнига мақбулроқ бўлиб, нобанк кредит ташкилотлар кредит ташкилоти сифатида, алоҳида банк операцияларини амалга ошириш нуқтаи назаридан мантиқсиздир”.

а) Ўзбекистонда микрокредит ташкилотлари Марказий Банк лицензияси асосида фаолият олиб борадилар.

Нобанк кредит ташкилоти фақат қонунда белгиланган алоҳида банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқига эга. Шу билан бирга баъзи банк операцияларини амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки томонидан ўрнатилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Банковское дело. Учебное пособие в 2-х частях. Ч.1. /Под редакцией В.И.Колесникова.—Санкт-Петербург:1993. – 5 с.
2. Ямпольский М.М. Особенности деятельности коммерческого банка. //Деньги и кредит. 1994. -№ 2. - С. 34.
3. Кравцова С.Ю. Правовой режим уставного капитала банка. –М.: Дело, 1999. – С. 22.
4. Шерстобитов А.Е. Правовое положение банков и иных кредитных организаций// Правовое регулирование банковской деятельности./ Под.ред. Е.А. Суханова. -М.: Юринформ, 1997.– С. 16.

Бобур Янгибоев
(Гулистан, Ўзбекистан)

СТРУКТУРА РЫНКА ТРУДА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Рынок труда — наиболее сложный элемент рыночной экономики. Здесь не только переплетаются интересы работника и работодателя при определении цены труда и условия его функционирования, но и как в зеркале отражаются практически все социально-экономические явления, происходящие в обществе.

В узком понимании рынок труда — это система экономических отношений в области использования рабочей силы (воспроизводства, функционирования, социальной защиты) на различных уровнях хозяйствования. В рыночной экономике система производственных (экономических) отношений базируется на свободной купле и продаже рабочей силы, в силу чего эти отношения называются рыночными.

В функционировании рынка труда можно отметить несколько принципиальных положений. Во-первых, это совокупность экономических отношений между спросом и предложением рабочей силы на рынке труда. Во-вторых, место пересечения различных экономических и социальных интересов и функций. "Третьих, с позиций предприятия — поле взаимоотношений с сотрудниками, т.е. потенциальных или фактических работников, но думающих о переходе на новое место работы в пределах фирмы.

Прежде чем рассматривать сущность и структуру рынка, необходимо выяснить, что продается и покупается на рынке труда — «рабочая сила» или «труд». Сторонники марксистской теории рыночных отношений утверждают, что на рынке труда продается рабочая сила, т.е. способность к труду, которую и эксплуатирует работодатель. Современная экономическая теория доказывает, что на рынке труда продается и покупается именно труд, что заработная плата есть плата за труд (и называется это оплатой труда). Сторонники третьей точки зрения считают рынок труда ресурсным рынком. В качестве основных субъектов купли-продажи выступают работодатель — покупатель труда, а также юридически свободный и юридически защищенный собственник — продавец ресурса труда. Последний является носителем и собственником своей рабочей силы, то есть всей совокупности своих способностей к определенным делам трудовой деятельности. Это особый ресурс, специфика которого заключается в физической неотделимости его от собственника, что отражается на характере объекта купли-продажи на рынке труда. Здесь объектом рыночной сделки является право использования единицы ресурса труда определенного качества при определенных условиях в определенный отрезок времени.

Цена труда на рынке труда выступает в форме ставки заработной платы (часовой ставки), указываемой в договоре (кон тракте), заключаемом между работодателем и нанимающимся на работу. На этой основе рыночная цена единицы ресурса труда данного качества сложится в зависимости от соотношения спроса и предложения на рынке труда. В результате фактическая цена труда отразит равновесную ставку заработной платы. Данную точку зрения разделяют и авторы настоящего учебника.

Рынок труда имеет ряд важных особенностей, накладывающих отпечаток на его функционирование.

Неотделимость прав собственности на товар (труд) от его владельца. Труд представляет собой процесс расходования рабочей силы от своего носителя, в процесс купли-продажи труда возникают особые отношения.

Большая продолжительность контакта продавца и покупателя. Сделка, совершаемая на рынке труда, предполагает начало длительных отношений между продавцом и покупателем.

Наличие и действие неденежных аспектов сделки. Это прежде всего условия труда, микроклимат в коллективе, перспективы продвижения по службе и профессионального роста.

Наличие большого числа институциональных структур особого рода. К их числу относятся: система трудового законодательства, различные учреждения и службы регулирования занятости, государственные программы в области труда и занятости и т.д.

Высокая степень индивидуализации сделок. Они отличаются скромным разнообразием, поскольку каждый работник в своем роде уникален, а каждое рабочее место в той или иной мере отличается от другого и предъявляет к претендентам свои специфические требования.

Главными составными частями рынка труда являются совокупное предложение (П), охватывающее всю наемную рабочую силу, и совокупный спрос (С) как общая потребность экономики к наемной рабочей силе* Они составляют совокупный рынок труда.

Таким образом, та часть, которая образуется путем пересечения совокупного спроса и совокупного предложения, носит название удовлетворенный спрос на труд (УС). Непересекающиеся части соответствуют текущему рынку:

$$TP = CP - УС,$$

где CP — совокупный рынок труда;

TP — текущий рынок труда;

Текущий рынок труда образуется за счет естественного и механического движения рабочей силы и рабочих мест (ввод новых и выбытие старых). Он состоит из отдельных элементов:

- открытый рынок труда — это экономически активное население, которое ищет работу и нуждается в подготовке, переподготовке, а также все вакантные рабочие места во всех секторах экономики.

- скрытый рынок труда — это лица, которые формально заняты в экономике, но в то же время в связи с сокращением производства Или же с изменением его структуры могут быть высвобождены.

Исходя из определения и характеристики рынка труда можно установить основные его элементы: субъекты рынка труда; правовые аспекты, регламентирующие отношения субъектов на рынке труда; конъюнктуру рынка; службы занятости населения; инфраструктуру рынка труда; систему социальной защиты и др.

Основными субъектами рынка труда являются работодатели и наемные работники.

Работодатель — наниматель, который может быть представлен разными «фигурами» в зависимости от узаконенной структуры отношений собственности. Им могут быть: государственные предприятия, акционерные общества, общественные организации, колхозы, частные предприятия, хозяйственные ассоциации, кооперативы, совместные предприятия, индивидуальные наниматели и т.п.

Наемные работники — это свободные трудоспособные граждане, для которых работа по найму является главным источником средств существования и индивидуального воспроизводства. Для работодателей они представляют различную ценность в зависимости от пола, возраста, квалификации, социального статуса и ряда социально приобретенных качеств (ответственности, исполнительности, дисциплинированности, предприимчивости и др.).

Рынок труда выполняет ряд функций:

- организация встречи работодателей и наемных работников;
- обеспечение конкуренции на рынке труда как между работодателями, так и наемными работниками;
- установление равновесных ставок заработной платы;
- решение вопросов занятости населения;
- осуществление социальной поддержки безработных путем перераспределения рабочей силы в народном хозяйстве между отраслями и сферами производства и обеспечения работой незанятого населения.

Конъюнктура рынка — это соотношение спроса и предложения в разрезе всех составляющих структуру рынка труда. Она складывается в зависимости от состояния экономики (подъем или спад); отраслевой структуры хозяйства; уровня развития технического базиса; благосостояния (уровень дохода населения, в том числе душевного) развития рынка товаров и услуг, жилья, ценных бумаг; состояния социальной и родственной инфраструктуры; степени развития многоукладности экономики; меры развития интеграционных связей (отраслевых и территориальных). Кроме того, на нее оказывают влияние демографические, этносоциальные, политические, экологические и некоторые другие факторы.

В зависимости от соотношения между спросом и предложением конъюнктура рынка труда может быть трех типов:

- трудодефицитной, когда рынок труда испытывает недостаток предложения труда;
- трудоизбыточной, когда на рынке труда имеются большое число безработных и соответственно избыток предложения труда;
- равновесной, когда спрос на труд соответствует его предложению.

Текущая конъюнктура российского рынка труда характеризуется диспропорциями в соотношении спроса и предложения труда, которые носят застойный характер, что сдерживает движение работников между предприятиями, секторами экономики.

Конкуренция представляет собой наличие большого числа независимых покупателей и продавцов на рынке труда и возможность для них свободно входить на рынок труда и покидать его. Она — неотъемлемая составляющая механизма любого рынка. Чисто конкурентный рынок характеризуется наличием большого количества покупателей (фирм), которые конкурируют друг с другом при найме конкретного вида труда; свой труд предлагают независимо друг от друга многочисленные работники, имеющие равную квалификацию; ни фирмы, ни работники не контролируют и не диктуют ставки заработной платы.

Для полноценного функционирования рынка труда требуется развитая инфраструктура. *Инфраструктура рынка труда* это государственные учреждения, негосударственные структуры содействия занятости, кадровые службы предприятий и фирм, общественные организации и фонды и др., обеспечивающие наиболее эффективное взаимодействие между спросом и предложением на рынке труда. Инфраструктура призвана регулировать отношения между работодателем и работником по поводу цены рабочей силы, условий труда, подготовки и переподготовки работников, а также организовывать и регулировать процессы защиты прав работодателей и наемных работников на рынке труда.

Литература:

1. Абдурахманов К.Х., Габзалилова В.Т. Совершенствование занятости населения на рынке труда Узбекистана // <http://www.rea.uz>.
2. Алексеев С.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности. – М.: ЮНИТИ, 2004. – 502 с.
3. Анискин Ю.П. Организация и управление малым бизнесом. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 152 с.
4. Антология экономической классики. У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо.- М.: Эконов, 1993. - 486 с.
5. Артыков А.А., Зокирова Н.К., Абдурахманов О.К. Человеческий капитал в условиях реформирования и модернизации экономики. Монография. –Т.: Фан ва технология, 2008.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Андрей Гавриков
(Беларусь, Гомель)

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРАВОМОНАРХИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ПАРТИЙ И ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СВОИМИ ОТДЕЛАМИ В ЗАПАДНЫХ ГУБЕРНИЯХ (на примере Священной дружины, РС, СРЛ, РМП)

К началу XX в. общественно-политическая жизнь в Российской империи заметно активизировалась. Это было обусловлено многими факторами:

- экономический кризис 1900-1903гг,
- запоздалую модернизацию в империи,
- рост влияния социалистических идей, а на их фоне рост рабочего и крестьянского движения,
- усиление и распространение либерализма (в первую очередь среди интеллигенции и политической элиты),
- рост национального движения среди народов империи (что отразилось в создании национальных партий),
- Русско-японская война и поражение в ней.

Эти факторы не являются исчерпывающими. Каждый из них в отдельности значительно влиял на общественно-политическую жизнь в стране. Их совокупная неразрешенность в конечном итоге привела к первой Русской революции.

К началу XX в. в России значительно усилили свои позиции революционные и либеральные партии и организации. Монархические организации, которые существовали в конце XIX – начале XX вв. были не многочисленны, элитарны и в большинстве не легализованы. Одна из первых охранительных монархических организаций «Священная дружина» была создана сразу после убийства императора Александра II – 1883 г. 1 января. Ее функции заключались: охрана императора и его семьи. Стоит заметить, что в период ее деятельности в ее состав входили будущие видные государственные деятели: Константин Петрович Победоносцев, Сергей Юльевич Витте и Петр Аркадьевич Столыпин [1, с. 69].

Организация просуществовала сравнительно не долго (два года). Она являлась конспиративной и не могла значительно повлиять на общественно-политическое развитие страны [2, с.119]. Так как организация была конспиративной - о ее деятельности в западных губерниях ничего не известно.

Ввиду своей элитарности и малочисленности эта ранняя монархическая организация не могли значительно повлиять на общественно-политическое развитие империи, а так же противостоять усилившимся либеральными и революционным партиям и организациям в стране.

Первой общественно-политической монархической организацией, которая на ряду с просветительскими вопросами постепенно поставила и политические является «Русское Собрание» (РС).

Эта организация возникла в Санкт-Петербурге в ноябре 1900г. Ее учредителями являлись писатель Д.П. Голицын и поэт Н.А. Энгельгардт. Устав РС был зарегистрирован в 1901г. заместителем министра внутренних дел П.Н. Дурново 26 января 1901 г. Организация на начальном этапе не предусматривала деятельности в политической борьбе и ограничивалась лишь культурно просветительскими целями [3, с. 39]. Основная цель «Русского Собрания» из устава «...содействовать выявлению, укреплению в общественном сознании и проведению в жизнь исконных творческих начал и бытовых особенностей русского народа» [5, с. 9].

У организации на протяжении ее существования имелось множество отделов, которые имели свои уставы [5, с.138-140].

РСк 1902 г. насчитывала около 1500 членов. Активная деятельность РС выходила и за пределы столицы. Например, в Харьковской губернии на базе Харьковского университета в 1903 г. был открыт первый отдел этой организации [6, с. 30]. Затем были открыты отделы в Одессе 1903 г., в Киеве 1904 г. В Украине самыми массовыми были Полтавский и Симферопольский отделы [6, с. 19].

В западных губерниях было открыто к 1905г. около 36 отделов РС. Самый крупный отдел находился в царстве Польском и насчитывал к 1905г. 1600 человек [3, с. 103]. Количественный перевес РС этого региона был обусловлен тем, что враждебное отношение местного населения и политических элит заставляло: военных чиновников, священников, предпринимателей и др. переселенцев из внутренних губерний России преимущественно русского происхождения консолидироваться друг с другом. В Белоруссии известно о деятельности отдела этой организации в Могилевской губернии, Гомельского уезда и в Вильно [4].

Параллельно с умеренной организацией РС в западных губерниях проводили свою деятельность и радикальные местные (локальные) организации и партии. Они принимали участие в еврейских погромах 1903-1906гг. Этим организациям в империи насчитывалось несколько десятков. Про их общественно-политическую деятельность сохранились весьма противоречивые и не многочисленные сведения.

До 1905г. большое число правомонархических организаций и союзов, которые были разрознены по всей империи и практически не были объединены, мало что могли противопоставить революционным и либеральным партиям, которые к этому периоду имели уже достаточное влияние на общественно-политическую жизнь в стране [4, с. 119]. В частности этот процесс значительно тормозился самими

монархистами. Обер-прокурор Святейшого Синода К.П. Победоносцев свидетельствовал по поводу партий России: «Партия выражает интерес только части народа, мы же выражаем интерес всей России».

К началу 1905г. перед правомонархистами стала проблема создания общероссийской партии. Первой организацией, которая претендовала на общероссийский статус правомонархической партии являлся «Союз русских людей» (СРЛ). Идея создания СРЛ принадлежит дворянам братьям Петру и Павлу Шереметьевым, которые являясь участниками консервативно-дворянского кружка «Московских дворян» планировали на его основе объединить столичное дворянство в партию. Однако, организация столкнулась с трудностями, с которыми сталкивались все до манифестовские правомонархические организации и союзы: она была элитарна (отсюда вытекает ее малочисленность), слабо приставлена в окраинных регионах России. Организация находилось под влиянием неославянофильства и была представлена неославянофилами публицистами Сергеем Федоровичем Шараповым и Павловым Николаем Алексеевичем. Их политическая и публицистическая деятельность значительно повлияла на уставную программу СРЛ особенно в области экономической политики.

Уставные положения СРЛ были более значимыми, чем у других существующих на тот момент правомонархических организаций и союзов. Стоит заметить, что каждый отдел имел свой устав, но все они базировались на охранительной теории Уварова 1831 г. В уставных документах организация называет себя партией и ставит следующие общие задачи всех отделов: 1) неограниченное самодержавие власти русских царей, 2) поддержка русских людей и членов партии в пределах губернии [5, с. 19]. У отделов были особые статьи в уставе, которые касались членских взносов, о национальном происхождении кандидата в члены организации и др.

СРЛ постепенно увеличивал свое влияние и был представлен в западных губерниях России. Она являлась первой не столичной организацией, которая открыла свои отделы в западных губерниях. Однако организация так и не смогла преодолеть элитарность и малочисленность. По свидетельству украинского историка И.В. Омелянчука, в 1911 г. в Киеве было около 311 человек [5, с. 19]. Одесский отдел этой организации по его же данным И.В. Омелянчука так же насчитывал около 300 членов организации. Помимо этих двух крупных губерний отделы в 1906 г. были открыты: г. Кривом-Рог, п. Кривая Белка, с. Солоное Елизаветинского уезда, г. Аккерман, железнодорожный отдел на станции «Одесса-товарная», с. Петрово Александровского уезда, Екатеринославская губерния, Запорожье-Каменском, Александровке, Бердянске, Очаковке, в Чернигове (4 филиала), Городне (4 отдела), Коногоне [5, с. 20]. Время появления 1905-1908 гг. Высокая численность отделов СРЛ в Украине не свидетельствует о сильном влиянии на общественно-политическую жизнь СРЛ в Украине. В зависимости от того где он находился в селе, уезде или губернии отдел насчитывал от 30 до 300 членов организации. Период 1908г. является наиболее интенсивным развитием правомонархического движения в России. Но сопоставив данные по численности видно, что СРЛ не был ведущим политическим звеном в правом движении Украины (так как численность правого лагеря от 390 до 440 тыс).

В Белоруссии начала XXв. по данным белорусских историков К.М. Бондаренко и Д.С. Лавриновича отделы СРЛ появились в Северо-Западном крае в 1905 г. Но данные об их деятельности, численности и уставных положениях не известны.

Так же сохранилось мало сведений о Виленском отделе СРЛ, который известно был создан при финансовой помощи братьев Шереметьевых и являлся одной из организаций объединявших: администрацию, военных, чиновников, интеллигенцию и православных священников.

Таким образом, СРЛ являлся попыткой московской интеллигенции и дворян создать общероссийскую партию, но организация включала в своей программе элементы просветительно-культурной организации и лишь отчасти программных требования партии. Многие вопросы в уставах отделов не затрагивались. Организация так и осталась элитарной и практически закрытой, что не дает возможности утверждать, что она являлась всесословной. Однако, организация смогла значительно расширить свое влияние среди консервативно настроенного населения, среди элит в западных губерниях, в первую очередь в Украине, Белоруссии и в Прибалтийских губерниях (Вильно).

Самодержавие в период революции вынуждено было искать себе союзников. Правомонархисты на эту роль подходили больше всего. Правомонархические организации, партии, которые возникли в период революции в своих требованиях защиты самодержавия уже были более решительны и категоричны.

Первой правомонархической партией революционного периода многими исследователями выделяется Русская монархическая партия (действует и сейчас), основанная публицистом и общественно-политическим деятелем Владимиром Андреевичем Григмутом. Партия быстро получила в условиях революции поддержку со стороны правительства.

Первоначальные программные положения РМП разрабатывались В.А. Грингмутом весной-летом 1905г. в его статьях, опубликованных в «Московских ведомостях». Положения не были опубликованы сразу, они публиковались постепенно и единым положением вышли лишь к началу 1906 г. после. Чего эти публикации были сведены в единую программу, которая была дополнена руководством «Черносотенца монархиста». РМП объявляла своей главной задачей «сохранение Самодержавия».

В западных губерниях РМП сумела объединить радикально настроенную: интеллигенцию, православное духовенство, разночинцев, антисемитов, квалифицированных рабочих и не большую часть крестьян. Таким образом в РМП вступали те, кого не устраивали методы борьбы умеренных монархических организаций, союзов и хоругвей.

Программа РМП была дополнена руководством «Черносотенца монархиста» по причине того, что В.А. Григмунт четко решил отмежевать партию от уставов, культурно просветительских организаций,

которые он считал весьма умеренными в период революции и мало эффективными. Руководство носило форму вопроса и ответа на этот вопрос. Оно представлено широким диапазоном политических событий первой Русской революции.

В западных губерниях РМП была наиболее широко представлена в Украине, где по подсчетам украинского историка И.В. Омелянчука эта партия была представлена около 2,5 тыс. человек [5, с. 19]. В Белоруссии и Прибалтийских губерниях о деятельности РМП, мало что известно, это может быть обусловлено тем, что в этих регионах в этот период существовали местные правомонархические и консервативные организации, которые имели более заметное политическое влияние на общественно-политическую жизнь этих регионов.

Таким образом, правомонархические организации партии и их отделы в западных губерниях возникли в предреволюционный период, как общественно-просветительские организации. Участие в политической жизни региона они принимали первоначально косвенно. Но усиление влияния революционного и либерального лагеря существенно радикализовало и консолидировало правый лагерь.

Литература

1. Сенчакова, Л. Т., «Священная дружина» и ее состав. Л.Т. Сенчакова // Вестник МГУ. Серия 9. История. – 1967. – № 2. – С. 67–71.
2. Гавриков А.В. Борьба правомонархических партий за влияние на массы в условиях поляризации партийно-политических сил в западных губерниях Российской империи начала XX в. (на примере Могилевской губернии) / А.В. Гавриков // Гісторыя Магілева. Минулае і сучаснасьць: зборнік навуковых прац удзельнікаў IX Міжнар. Навук. Канф., 25-26 чэрвеня 2015г., Магілеў / уклад А.М. Баццоку, І.А. Пушкін. – Магілеў: МДУХ, 2015 –С. 119 –124.
3. Кирьянов. Ю.И. Русское собрание / И.Ю. Кирьянов 1900-1917. М.: РОСПЭН, 2003. – 384 с.
4. Бондаренко, К.М. Правые партии и их организации в Беларуси 1905-1917гг. моногр./К.М. Бондаренко. - Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова». Могилев 2010. - 404 с. ил.
5. Омелянчук, И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1901 – 1914). моногр. // И.В. Омелянчук. Киев: МАУП, 2000 г. – 402 с.

Научный руководитель:

старший преподаватель Бровкин Евгений Александрович.

**Наталья Пасічник
(Кіровоград, Україна)**

ЙОЗЕФ ЛАНГ ТА ЙОГО МАКРОЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ

В першій чверті XIX ст. економічна та фінансова проблематика почала викладатися у новоствореному Харківському університеті – першому університеті Наддніпрянської України і другому в сучасних межах нашої держави. Утвердження на вітчизняних теренах економічної науки та науки про фінанси відбувалось у тісній взаємодії з провідними тенденціями розвитку тогочасної європейської науки. Значну роль у становленні фінансової та фінансово-правової науки як самостійної сфери наукових досліджень на початку XIX ст. відіграли представники так званої російсько-німецької школи – іноземні, переважно німецькі, наукові діячі, запрошені до викладання в Харківському університеті. У межах даної статті наведемо фрагменти біографії німецького науковця Йозефа Ланга (Joseph Lang) (1775 (або 1776) – 1820), який викладав у Харківському університеті економічні і фінансові дисципліни, та охарактеризуємо розроблені ним макроекономічні моделі суспільного відтворення, які за формою представлення набагато випередили свій час.

Йозеф Ланг по закінченню гімназії у Фрайбурзі навчався в одному з найстаріших вищих навчальних закладів Німеччини – Фрайбургському університеті, який з моменту заснування (1457 р.) мав репутацію потужної академічної школи. Майбутній науковець закінчив університет за спеціальністю філософія і правознавство. Терміни навчання Й. Ланга в університеті визначені нечітко: в деяких джерелах зазначено, що університетське навчання тривало протягом 1793–1798 рр. [1, с. 309]; сучасні дослідники Г. Юбе, М. Покидченко у своїх роботах зазначають, що університетське навчання тривало рік або півтора [2, с. 266], причому після закінчення курсу Й.Ланг перебував на службі в тому ж університеті репетитором філософії і математики, а в 1795 році заміняв штатного професора математики Ріндерле (Rinderle) з нагоди його хвороби. У період навчання майбутнього науковця в університеті Фрайбурга відбувалися суттєві зміни у сфері суспільних наук, що знайшло відображення у відходженні від теорії державного регулювання економіки як феодального, так і меркантилістського типу і поширенні ідеї саморегулювання економіки, провідниками якої були фізіократи і представники класичної школи політичної економії [3]. Проте необхідно зазначити, що незважаючи на те, що теорія фізіократів була в Німеччині достатньо відомою, під час навчання Й. Ланга в університеті серед його викладачів не було прихильників цього напряму, також не були поширеними і популярними у той період і ідеї А.Сміта (перші рецензенти його твору вважали, що це розвиток ідей фізіократів) [2, с. 266]. У той час у Німеччині панувала державно-економічна школа камералістики (Cameralia), до якої відносилось вчення про різні галузі промисловості,

котрі виступали джерелами задоволення державних потреб: агрономія, гірнича справа, лісівництво, торгівля; частково приєднувалася політична економія та деякі основи державного благоустрою і вчення про способи задоволення державних потреб [4, с. 44].

Протягом 1796–1798 рр. Й.Ланг служив актуаріусом у містечку Вальдкірх поблизу Фрайбурга [5], потім адвокатом у Фрайбурзі [6, с.151], нарешті, 11 квітня 1803 року прибув до Харківського університету через Петербург із Фрайбурга.

Інформація щодо запрошення випускника юридичного факультету Фрайбургського університету Йозефа Ланга до Харківського університету міститься у Збірнику розпоряджень народної освіти. У фонді Департаменту народної освіти (Російський державний історичний архів, ф. 733) знаходяться документи про його зарахування і звільнення (інформація по Харківському університету оп. 49 – 50).

На початку своєї наукової кар'єри в університеті Й. Ланг отримує посаду ад'юнкта відділення філософії і математики, потім переходить на відділення політичної економії, де працює на посаді екстраординарного (з 1810 р.), а з 1812 року – ординарного професора кафедри дипломатики та політичної економії. За період перебування у Харкові (1803 – 1820 рр.) Й. Ланг викладає значну кількість навчальних дисциплін, а саме: народну економію та політичну арифметику; науку про суспільні прибутки; науку про фінанси; природне право; загальне цивілізаційне та народне право; поліцію та науку про державні прибутки; політичну економію; логіку та метафізику; державне господарство; дипломатику (перелік дисциплін складено за щорічним оглядом публічних викладань) [7]. Це був корисний досвід для викладача, оскільки створював можливості для використання міждисциплінарного підходу, котрий вимагає використання відповідного науково-методичного інструментарію [8, с. 5].

За вибором Ради університету протягом 1803–1812 рр. виконує функції секретаря морально-політичного відділення, з 1807 року – суббібліотекаря університету, а 1813 року обирається секретарем університетської ради і членом училищного комітету. Бере участь в організації Інституту цивільних чиновників при університеті, з 1813 року виконує функції секретаря відділення Словесних наук Харківського наукового товариства [5].

Наукові дослідження Й. Ланга (оформлені німецькою мовою) та дисертація (оформлена латиною) відображають основні напрями творчого пошуку автора: «Про вищий принцип політичної економії» («Ober den obersten Grundsatz der politischen Öconomie», 1807 р.), «Основні напрями політичної арифметики» («Grundlinien der politischen Arithmetik», 1810 р.), «Принципи економіки» («Grundsatz Öconomie», 1813 р).

На прикладі першої праці Й. Ланга [9] продемонструємо авторську трьохсекторну модель суспільного відтворення. У науковій літературі поширена ідея, що Ланг розвиває ідеї Ф.Кене, який здійснив геніальну спробу проаналізувати процес відтворення та обігу всього суспільного продукту з метою виявлення головних народногосподарських пропорцій економічного розвитку [10, с. 166], проте форма представлення цього загальноекономічного фінансового розрахунку набагато випередила свій час і, використовуючи сучасну термінологію, можна констатувати, що Й. Ланг подає у своїй праці першу в історії економічної науки статичну модель економічної рівноваги. Так, Й. Ланг виділяє в економіці 3 сектори: сільськогосподарський, промисловий і грошовий, використовуючи довільні додатні константи: a , A , b , B , c , C (на сучасному етапі використовуються індекси потоків).

(1) Сільськогосподарський		(2) Промисловий		(3) Грошовий	
0	0	B	a	C	A
a	B	0	0	c	b
A	C	b	c	0	0
a+A	C+B	b+B	a+c	C+c	A+b

Рис. 1. Сектори національної економіки

Взаємозв'язок між секторами представляє у вигляді звичайних потоків.

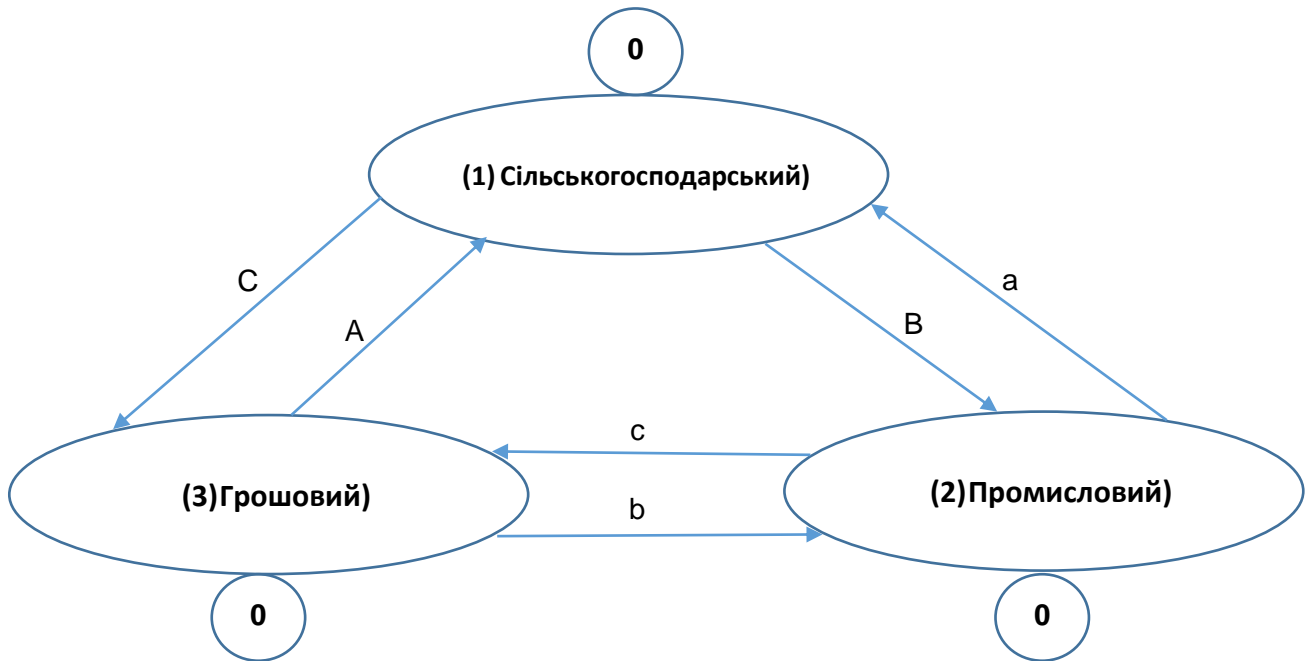

Рис. 2. Модель господарського кругообігу Й. Ланга

Господарський кругообіг Й. Ланг аналізує з використанням простих лінійних рівнянь, створюючи три національні баланси.

$$\begin{cases} 0 + B + C = x_1 = 0 + a + A \\ a + 0 + c = x_2 = B + 0 + b \\ A + b + 0 = x_3 = C + c + 0 \end{cases}$$

Рис. 3. Баланси у вигляді системи лінійних рівнянь

У праці «Основні напрями політичної арифметики» [11] Й. Ланг доопрацьовує розроблену у попередній праці модель господарського кругообігу та на основі цієї моделі здійснює спробу порівняти економіку тогочасної Російської імперії з економікою європейських країн [2].

У праці «Що є гроші?» (1815 р.) Й. Ланг створює вже чотирьохсекторну модель макроекономічного кругообігу та показує взаємозв'язок потоків продуктів, капіталу і грошей [3]. Оцінюючи її з позицій сьогодення, Йозеф Ланг у провінційному Харкові на початку XIX ст. першим в історії фінансової науки здійснює спробу розробити інтегровані матриці фінансових потоків, які були оформлені лише в середині XX ст.

За часи життя Й. Ланга його відкриття не отримали визнання, що можна пояснити різноманітними факторами, серед яких – віддаленість провінційного Харкова від центрів наукової економічної і фінансової думки, рання смерть науковця (1819 року за самовільну відсутність з Харкова був звільнений з університету без атестату і помер по дорозі з Харкова до Санкт-Петербурга), особистісні якості вченого (був боязким, сором'язливим, скромним) [6, с. 242], які не сприяли популяризації його ідей у наукових колах за часи життя, та широке використання математичного апарату в дослідженні економічних і фінансових процесів, що робило його винаходи незрозумілими для колег (його математичні будови були викладені сухо і формально порівняно з відомими економічними дослідженнями того часу). У той період економічна наука не була готова до сприйняття таких абстрактних ідей, а тому моделі Й. Ланга не мали практичного використання. Більше того, науковець висунув ідеї, які набагато випередили свій час. На сучасному етапі наукова спадщина Й. Ланга потребує додаткового вивчення та популяризації з метою гідного її представлення в історії української економічної і фінансової думки.

Література:

1. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905). Т. 1: История факультета / [под ред. М.П.Чубинского, Д.И.Багаляя – Х.: Печатное дело, 1908. – 309 с.
2. Покидченко М.Г. Йозеф Ланг – новое имя в истории российской науки / М.Г.Покидченко // Вестник Российской академии наук, 1994, том 64, № 3, с. 266 – 270.
3. Winbel H. Die deutsche Nationalökonomie im 19. Jahrhundert. Darmstadt, 1977. С. 1-10.
4. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки : Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М.: Статут, 2002. – 555 с.
5. Юбе Г., Кратц Г. Ланг Йосиф Матвеевич . [Електронний ресурс]: Немцы в России. – Режим доступу: http://rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3978

6. Воспоминания о Харьковском университете профессора Людвиг Якоба // Харківський історіографічний збірник. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2014. – Вип.. 13. – 328 с.
7. Обзорение публичных преподаваний в Императорском Харьковском университете за 1806-1825 гг. – Х., (ежегодное издание).
8. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія / В.М.Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
9. Lang J, Adjunkt der moralisch-politischen Sektion an der kaiserl. Universität zu Charkow, Riga 1807 bey Carl Johann Gottfried Hartmann: „Über den obersten Grundsatz der politische Ökonomie“. Mit Bewilligung der kaiserl. Cenzur-Committee zu Dorpat. Gedruckt bey Johann Fridrich Steffenhagen und Sohn.
10. Історія економічних вчень: Підручник: У 2 ч. – Ч. 1 / За ред. В.Д.Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 567 с.
11. Lang Joseph. Grandlinien der politischen Arithmetik. 1811. Hrsg. von Gotz Uebe. Bern: Verlag Peter Lang, 1988.

Жанара Смагулова
(Караганда, Казахстан)

ИНИЦИАТИВЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ

На сегодняшний день Казахстан является членом таких крупных международных организаций и договоров, как ООН, ШОС, СНГ, ЕАЭС, ОБСЕ, ОИК, а также ОДКБ. Особое место занимает деятельность республики в Организации объединенных наций, представляющей собой универсальный инструмент многосторонней дипломатии и предоставляющий платформу для переговоров с целью решения вопросов в социально – экономической, политической, экологической, индустриально – энергетической, а также культурной сферах.

История казахстанского членства в ООН началась со 2 марта 1992 благодаря продуктивной работе видного дипломата АкмаралАрыстанбековой, чуть позже занявшей Пост Представителя Республики Казахстан при ООН. Всего за двадцать три года с момента становления РК членом данной организации Казахстан внёс существенный вклад в развитие мирового сообщества, выдвигая собственные идеи и инициативы, среди которых выделяются следующие:

- созыв Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА);
- создание под эгидой ООН Центрально – азиатского миротворческого батальона (Центразбат)
- формирование фонда миротворческих усилий ООН по формуле «1+1» («Один плюс один»);
- создание регистра глобальных экологических проблем с механизмом их решения;
- создание Специальной Программы ООН для экономик Центральной Азии (СПЕКА);
- реабилитация зон экологической катастрофы Арала и Семипалатинска;
- разработка Глобальной энерго – экологической стратегии и Программы Партнерства «Зелёный мост»;
- разработка и принятие Евразийского пакта стабилизации энергопоставок;
- объявление 29 августа Международным днём действий против ядерных испытаний [1].

В данной статье рассматриваются основные моменты сотрудничества Казахстана с ООН в области разоружения, борьбы с наркотрафиком, в области устойчивого развития, защиты прав и свобод человека, и, наконец, в области культурного наследия и межкультурного диалога.

В области разоружения укрепления режима нераспространения ядерного оружия. Закрытие Семипалатинского ядерного полигона с четвёртым на планете потенциалом – воистину мужественный поступок, за который Президент РК Нурсултан Абишевич Назарбаев не раз был номинирован на Нобелевскую премию мира. Стоит также напомнить о предложении Главы государства, прозвучавшего во время выступления на 70-й Сессии Генеральной Ассамблеи ООН о формировании мира, свободного от ядерной опасности [2].

В связи с этим, 2 декабря 2009 года Генеральная Ассамблея ООН на основе консенсуса приняла выдвинутую Казахстаном резолюцию «Международный день действий против ядерных испытаний». Кроме того, наша республика принимала участие в Договоре о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний (ДВЗЯИ)[2]. Что касается центральноазиатского региона, то в марте 2009 года был разработан Договор о зоне свободной от ядерного оружия в Центральной Азии, который иначе именуется Семипалатинский договор.

Борьба с терроризмом и наркотрафиком. Казахстан присоединился к 13 международным универсальным конвенциям по борьбе с терроризмом и неукоснительно выполняет указанные в них поручения. В учебных заведениях страны эксперты регулярно проводят семинары и лекции, связанные с терроризмом с целью его профилактики.

Казахстан ратифицировал все основные конвенции ООН в области наркобизнеса, благодаря чему в Алматы функционирует Центрально – азиатский региональный информационно – координационный центр по борьбе с незаконным оборотом наркотиков (ЦАРИКИ) при поддержке ООН.

В области устойчивого развития. Казахстан осуществляет договоренности, достигнутые на Конференции ООН по устойчивому развитию Рио +20, по итогам которой была создана Программа Партнерства «Зелёный мост». В связи с этим была разработана национальная концепция перехода к

«зеленой» економіці, національна програма на забезпечення ключових секторів стійкого розвитку: енергетика, водне, комунальне і сільське господарство, промисловість і біорізноманітність. Також Казахстан взяв на себе добровільні зобов'язання по скороченню парникових газів в рамках Рамочної Конвенції по зміні клімату ООН. Крім того, вироблена національна система торгівлі квотами парникових газів, подразумеваюча скорочення викидів вуглекислого газу і інвестиції в низьковуглеродне розвиток, також правова база, облагаюча додатковим податком виробництво продукції з високим виділенням вуглекислого газу. Також примічально, що міжнародна виставка «EXPO - 2017», яка буде проводитися в Астані, присвячена темі «Енергії майбутнього» для подальшої розробки і просування нових альтернативних джерел енергії. Міжнародними спеціалістами високо оцінена ідея Н.А. Назарбаєва про щорічне перерахування кожним державою одного відсотка від свого оборонного бюджету в Спеціальний Фонд ООН на цілі стійкого розвитку, оскільки, згідно статистики 2014 року, загальні військові витрати всіх держав перевищили 1,7 трильйонів доларів або 2,3 відсотка світового ВВП. Варто також враховувати рекомендації по співпраці між розвиваючися державами по лінії Юг – Юг і трьохстороннього співпраці. Не виключено розвиток переговорів між Казахстаном і ЮНЕП [3].

Захист прав і свобод людини. Казахстан прагне до демократичного шляху розвитку згідно Конституції ООН, Всесвітньої Декларації прав людини, Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародному пакту про громадянські і політичні права. Стремління республіки в цій сфері не залишилися незаміченими, в результаті чого в лютому 2010 року Казахстан провів перший Універсальний періодичний огляд (УПО) в рамках Ради ООН з прав людини. Крім того, Казахстан, вперше серед середньазійських держав, був обраний членом в Раді з прав людини на 2013 – 2015 роки [1].

В області культурної спадщини і міжкультурного діалогу. Тут необхідно розповісти про співпраці Казахстану з ЮНЕСКО: при Міністерстві закордонних справ діє національна комісія РК з питань ЮНЕСКО, що здійснює заходи з метою збереження нашої культурної спадщини. Казахстан обраний членом Виконавчої ради ЮНЕСКО на 2009 – 2013, з честю виконавши свої зобов'язання. По ініціативі Казахстану в рамках 62 – ой Сесії ГА ООН була прийнята резолюція про провозглашення 2010 року Міжнародним роком зближення культур. Також РК ініціювала ідею проведення Сходу лідерів світових і традиційних релігій в 2003, 2006, 2009 і 2012 роки, що дозволило Казахстану ввійти в групу друзів Альянсу. Разом з тим, по ініціативі нашої держави в 2013 – 2022 роки була проведена Міжнародна декада зближення культур [1].

Громадяни РК в системі ООН. В даний час в різних органах системи ООН задіяно 20 казахстанських громадян, які займаються миротворчістю, боротьбою з наркотиками, бюджетними питаннями, конференційним забезпеченням, зв'язью і інформаційними технологіями [4]. Особливе місце мають заслуги Голови Сенату Парламенту Республіки Казахстан Касым – Жомарта Токаєва, який в 2011 році був призначений Заступником Генеральної Асамблеї Організації об'єднаних націй [5].

В світлі останніх подій можна помітити, що Казахстан набирає великий політичний вагу на світовій арені, надаючи платформу для російсько – українських переговорів, а також ініціюючи діалог ООН з іншими міжнародними організаціями, до яких входять ОБСЄ, ШОС, ШОС, ОДКБ і ЕАЕС [6].

Вдобавок, Президент республіки Нурсултан Назарбаєв на 70 – й сесії Генеральної Асамблеї ООН закликав міжнародне співтовариство створити під егідою ООН єдину світову мережу протидії міжнародному тероризму і екстремізму, прийняти Всесвітню декларацію ООН про досягнення миру, свободи від ядерної зброї. Назарбаєв запропонував до 100 – летию ООН розробити План глобальної стратегічної ініціативи – 2045. Експерти вважають, що серед пропозицій Нурсултана Назарбаєва найбільше заслуговує ініціатива про переведення штаб – квартири ООН в Азію, куди поступово переміщується економічний центр світу [7].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що Казахстан, завдяки своїм заслугам на благо світу, займає гідне місце в побудові загальної угоди. Багатонаціональна республіка, що знаходиться в серці Євразії, де представники більш ніж 130 національностей живуть в мирі і згоді, за допомогою діалогу з ООН показує іншим наочний приклад динамічно розвиваючогося демократичного шляху держави, претензуючого на статус регіональної держави, тоді як ООН, в свою чергу, надає всеможливу підтримку Казахстану в подальшому розвитку і подоланні проблем в соціально – економічній, політичній, культурній і енергетичній сферах.

Література:

1. Офіційний сайт МІД РК, Співпраця Республіки Казахстан з ООН <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/ka..>
2. Байгарин М., Астана, КАЗИНФОРМ, 70 – летию ООН: Казахстан прагне через співтовариство Націй вносити свій внесок в рішення загальних проблем людства <http://www.inform.kz/rus/article/2820989>
3. Сарпеков Р.К. Миротворча діяльність і внесок Казахстану в глобальну безпеку <http://www.parlam.kz/ru/blogs/sarpekov/Details/4/9555>
4. Астана, КАЗИНФОРМ, ООН надихнута тим, що може розраховувати на внесок, приверженість і підтримку Казахстану <http://kazinform.kz/kaz/article/2221399>

5. Идрисов Е., Казахстанская правда, Казахстана в ООН: на службе мира и прогресса <http://www.nomad.su/?a=3-201310250035>
6. Пашенко А., Радио ООН, Как ЭКСПО – 2017 в Казахстане внесёт вклад в развитие устойчивой энергетики <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/20..>
7. Мамашулы А., Радио Азаттык, Назарбаев назвал главные задачи человечества в XXI веке <http://rus.azattyq.mobi/a/nazarbayev-generalnaya-assa..>

Научный руководитель:
магистр Байгожина Гульнара Муратовна

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Малохат Босимова
(Гулистан, Узбекистан)

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ УРАВНЕНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРИКЛАДНЫХ ЗАДАЧАХ

Дифференциальные уравнения, устанавливающие связь между независимыми переменными, широко используются в химической технологии для описания нестационарных процессов, а также процессов с распределенными параметрами. Например, концентрация реагента, вступающего в реакцию, является функцией времени пребывания, условий ведения процесса, и для того чтобы определить закон ее изменения во времени, необходимо составить дифференциальное уравнение, решение которого и устанавливает необходимую функциональную зависимость. Аналогично, для определения числа ступеней разделения в процессе периодической ректификации необходимо определить состав кубового остатка и дистиллата как функции степени отгона. Это можно осуществить путем решения системы дифференциальных уравнений материального и теплового балансов.

Дифференциальные уравнения являются основным математическим аппаратом при исследовании динамических свойств объектов, в частности переходных процессов.

Пример 1. Математическое описание нестационарных процессов, происходящих в ректификационной колонне, основывается на уравнениях материального и теплового балансов, являющихся количественным выражением закона сохранения. Однако в отличие от анализа статических свойств объекта здесь закон сохранения массы и энергии как равенство входных и выходных потоков не сохраняется. При протекании процесса происходит накопление массы и энергии, т.е.

$$\text{ВХОД} - \text{ВЫХОД} = \text{НАКОПЛЕНИЕ}.$$

Математическое описание динамики ректификационной колонны содержит: уравнения материального и теплового балансов; уравнения, описывающие механизм взаимодействия между паровой и жидкой фазами на отдельных тарелках; уравнения для описания фазового равновесия.

При решении ряда практических задач можно допустить, что мольные потоки пара и жидкости по высоте секций колонны постоянны, тем самым исключить рассмотрение теплового баланса, а также принять постоянство коэффициентов относительной летучести компонентов. Дальнейшим упрощением является принятие концепции теоретической тарелки, т.е. пар, покидающий тарелку, находится в равновесии с жидкостью. Исходя из принятых допущений математическое описание ректификационной колонны представляет систему дифференциальных уравнений, записанных для каждой тарелки, включая куб и дефлегматор.

Для произвольной тарелки дифференциальное уравнение, записанное для компонента j , имеет вид

$$\begin{aligned} L_{i+1}x_{i+1,j} + V_{i-1}Y_{i-1,j} - V_iY_{i,j} - L_ix_{i,j} = \\ = \frac{d(H_{L,i} + H_{V,i})}{dt} (1 \leq i \leq N), \quad (j = 1, 2, \dots, k), \quad (i \neq f). \end{aligned} \quad (1.1)$$

Уравнения, записанные для куба колонны, дефлегматора и тарелки питания при условии, что питание подается в жидкой фазе, соответственно имеют вид

$$L_1x_{1,j} - V_0Y_{0,j} - Wx_{0,j} = \frac{d(H_{L,0} + H_{V,0})}{dt}, \quad (1.2)$$

$$L_{f+1}x_{f+1,j} + V_{f-1}Y_{f-1,j} - V_fY_{f,j} - L_fx_{f,j} + Fx_{f,j} = \frac{d(H_{L,f} + H_{V,f})}{dt}, \quad (1.3)$$

$$V_NY_{N,j} - L_{N+1}x_{N+1,j} - Dx_{N+1,j} = \frac{d(H_{L,N+1} + H_{V,N+1})}{dt}. \quad (1.4)$$

где H_L - задержка жидкости на тарелке; H_V - задержка пара на тарелке; W - количество кубового продукта; D - количество дистиллата; L, V, F - количества жидкости, пара и питания соответственно.

Поскольку $H_L \gg H_V$, то задержкой пара на тарелке можно пренебречь без значительной потери точности. Тогда, учитывая, что

$$Y_{i,j} = K_{i,j}x_{i,j} = \frac{\alpha_j}{\sum_{z=1}^R a_z x_{i,j}} x_{i,j}, \tag{1.5}$$

систему уравнений (1.1) – (1.4) можно переписать в виде

$$\begin{pmatrix} \frac{dH_{0,j}}{dt} \\ \frac{dH_{1,j}}{dt} \\ \frac{dH_{2,j}}{dt} \\ \dots \\ \frac{dH_{i,j}}{dt} \\ \dots \\ \frac{dH_{N,j}}{dt} \\ \frac{dH_{N+1,j}}{dt} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} B & C & 0 & 0 \dots 0 \\ A & B & C & 0 \dots 0 \\ 0 & A & B & C \dots 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & \dots & A & B & C \dots 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 \dots A & B & C \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 \dots 0 & A & B \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_{0,j} \\ x_{1,j} \\ x_{2,j} \\ \dots \\ x_{f,j} \\ \dots \\ x_{N,j} \\ x_{N+1,j} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ \dots \\ Fx_{1,j} \\ \dots \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \tag{1.6}$$

где $A = V_i K_{i,j}; \quad B_i = -(L_i + V_i K_{i,j}); \quad C = L_i x_{i,j}$

или $dH / dt = A(t)X(t) + F(t).$ (1.7)

Система (1.7) в общем виде неразрешима обычными способами. Для ее решения необходимо воспользоваться приближенными методами.

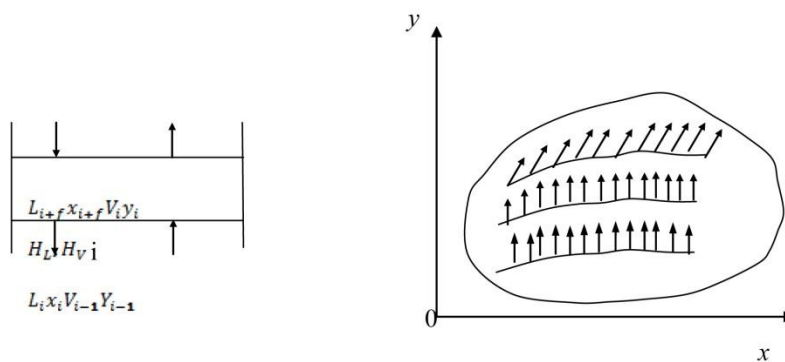

Рис. 1

Рис. 2

Решением дифференциального уравнения является некоторая функциональная зависимость, которая в простейших случаях может быть получена аналитически, а в более сложных – численными методами в виде таблицы значений независимой переменной и соответствующих значений функции.

Если неизвестные функции рассматриваются как функции одной независимой переменной, то дифференциальные уравнения называются *обыкновенными*, в противном случае – уравнениями с *частными производными*. Порядок наивысшей производной, входящей в данное уравнение, называется порядком этого уравнения.

Рассмотрим дифференциальное уравнения первого порядка

$$y' = f(x, y). \quad (1.8)$$

Функцию $f(x, y)$ будем рассматривать заданной в некоторой области изменения ее аргументов $a \leq x \leq b, c \leq y \leq d$, причем переменные x, y можно рассматривать как декартовы координаты произвольной точки A области определения G (рис. 2).

Дифференциальное уравнение (1.8) устанавливает в каждой точке A связь между координатами и производной от функции y в этой точке. Таким образом, для любой точки области G по уравнению (1.8) можно вычислить производную т.е. тангенс угла наклона кривой $y = y(x)$. Выбирая достаточно большое число точек в области G и вычисляя в каждой точке угол наклона, можно затем соединить точки, имеющие один и тот же угол наклона, некоторыми кривыми, которые называются изоклинами дифференциального уравнения. Любая функция $y(x)$, у которой в каждой точке области G производная определяет направление, совпадающее с направлением, задаваемым для изоклины, проходящей через эту точку (рис.2, кривая $P_0 P_1 P_2 P_3$), является решением уравнения (1.8). На этом свойстве изоклин основаны некоторые графоаналитические методы интегрирования дифференциальных уравнений. Число кривых решения, направление касательных к которым в каждой точке совпадает с полем направлений изоклин, вообще говоря, бесконечно, что непосредственно следует из рис. 2.

Для того чтобы выбрать из бесконечного числа решений единственное, необходимо зафиксировать некоторую начальную точку, через которую должно проходить решение. Это эквивалентно заданию дополнительного условия, накладываемого на решение дифференциального уравнения и называемого начальным условием.

Наряду с одним дифференциальным уравнением во многих теоретических и практических задачах используются также и системы дифференциальных уравнений. Система обыкновенных дифференциальных уравнений имеет столько уравнений, сколько в нее входит неизвестных функций, причем все неизвестные функции являются функциями одной независимой переменной. Для систем уравнений в частных производных число независимых переменных больше единицы, но число уравнений также равно числу неизвестных функций. При решении дифференциальных уравнений системы имеют важное значение, поскольку любое уравнение порядка выше первого может быть путем замены переменных преобразовано в систему уравнений первого порядка. Действительно, если имеется уравнение

$$y^{(n)} = f(x, y, y', y'', \dots, y^{(n-1)}), \quad (1.9)$$

то, полагая $y_1 = y', y_2 = y'', \dots, y_n = y^{(n-1)}$, его можно записать в виде системы уравнений

$$y' = y_1,$$

$$y_1' = y_2,$$

...

$$y_{n-2}' = y_{n-1},$$

$$y_{n-1}' = f(x, y, y_1, y_2, \dots, y_{n-1})$$

или, воспользовавшись матричными обозначениями,

$$y' = f(x, y), \quad (1.10)$$

где y' и y - вектор-функции.

Решением уравнения (1.10) будет вектор-функция y , определяющая некоторую линию в $n + 1$ -мерном пространстве, в котором начальное условие изображается как точка.

Методы решения одного дифференциального уравнения первого порядка с начальным условием часто можно распространить и на системы уравнений первого порядка, а следовательно, на уравнения более высокого порядка. Поэтому в дальнейшем будут рассматриваться методы решения применительно только к уравнениям первого порядка.

Литература:

1. Н. С. Бахвалов и др. «Численные методы». М.Наука. 1987.
2. В. П. Демидович и др. «Основы вычислительной математики». М.Наука. 1987.
3. Березин И. С. и др. «Методы вычислений». М.Наука. 1996.

ОБ ОДНОМ МНОЖЕСТВЕННОЙ ЛИНЕЙНОЙ КОРРЕЛЯЦИИ

На практике часто встречаются величины, зависящие от нескольких величин. Например, урожайность зависит от количества выпавших осадков в различные периоды роста растения, от глубины вспашки почвы и т.д., т.е., зависит от многих факторов. В данной работе изучим линейную статистическую связь между четырьмя переменными. Эта задача в случае линейную статистическую связь между тремя переменными рассматривалось в работе [1]. По крайней мере неизвестно, что такая задача рассматривалось, когда связь между многими переменными.

Пусть результаты n наблюдений признаков x, y, z, U некоторой статистической совокупности представлены в следующей таблице.

Таблица 1.

x	y	z	u	частота
x_1	y_1	z_1	u_1	n_1
x_2	y_2	z_2	u_2	n_2
-	-	-	-	-
x_i	y_i	z_i	u_i	n_i
-	-	-	-	-
x_k	y_k	z_k	u_k	n_k
Сумма				n

Будем считать, что переменная u линейно зависит от x, y, z , тогда форма связи между этими величинами будет иметь вид

$$u = ax + by + cz + d \quad (1)$$

Пользуясь данными таблицы 1 и способом наименьших квадратов, определим коэффициенты a, b, c, d наилучшим образом, т.е. так, чтобы функция

$$F(a, b, c, d) = \sum_{i=1}^k (ax_i + by_i + cz_i + d - u_i)^2 \cdot n_i \quad (2)$$

при найденных значениях a, b, c и d имела минимум. Необходимое условие минимума функции (2) следующее

$$\begin{cases} F'_a = 2 \sum_{i=1}^k (ax_i + by_i + cz_i + d - u_i) \cdot x_i n_i = 0 \\ F'_b = 2 \sum_{i=1}^k (ax_i + by_i + cz_i + d - u_i) \cdot y_i n_i = 0 \\ F'_c = 2 \sum_{i=1}^k (ax_i + by_i + cz_i + d - u_i) \cdot z_i n_i = 0 \\ F'_d = 2 \sum_{i=1}^k (ax_i + by_i + cz_i + d - u_i) \cdot n_i = 0 \end{cases}$$

Каждое из этих уравнений разделим на $2n$, n – объём совокупности, заданной таблицы 1, произведем группировки членов уравнений относительно, неизвестны a, b, c и d имеем систему уравнений:

$$\left\{ \begin{array}{l} a \frac{\sum_{i=1}^k x_i^2 n_i}{n} + b \frac{\sum_{i=1}^k x_i y_i n_i}{n} + c \frac{\sum_{i=1}^k x_i z_i n_i}{n} + d \frac{\sum_{i=1}^k x_i n_i}{n} = \frac{\sum_{i=1}^k u_i x_i n_i}{n}, \\ a \frac{\sum_{i=1}^k x_i y_i n_i}{n} + b \frac{\sum_{i=1}^k y_i^2 n_i}{n} + c \frac{\sum_{i=1}^k y_i z_i n_i}{n} + d \frac{\sum_{i=1}^k y_i n_i}{n} = \frac{\sum_{i=1}^k u_i y_i n_i}{n}, \\ a \frac{\sum_{i=1}^k x_i z_i n_i}{n} + b \frac{\sum_{i=1}^k y_i z_i n_i}{n} + c \frac{\sum_{i=1}^k z_i^2 n_i}{n} + d \frac{\sum_{i=1}^k z_i n_i}{n} = \frac{\sum_{i=1}^k u_i z_i n_i}{n}, \\ a \frac{\sum_{i=1}^k x_i n_i}{n} + b \frac{\sum_{i=1}^k y_i n_i}{n} + c \frac{\sum_{i=1}^k z_i n_i}{n} + d \frac{\sum_{i=1}^k n_i}{n} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k u_i n_i. \end{array} \right.$$

Введем обозначений:

$$\begin{aligned} \bar{x}^2 &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i^2 n_i, & \bar{x} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i n_i, & \overline{xy} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i y_i n_i \\ \overline{xz} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i z_i n_i, & \overline{y^2} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k y_i^2 n_i, & \overline{yz} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k y_i z_i n_i \\ \overline{y} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k y_i n_i, & \overline{ux} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k u_i x_i n_i, & \overline{uy} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k u_i y_i n_i \\ \overline{z^2} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k z_i^2 n_i, & \overline{z} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k z_i n_i, & \overline{uz} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k u_i z_i n_i, \\ \overline{u} &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k u_i n_i \end{aligned}$$

Учитывая введенных обозначений и имея ввиду того, что $\sum_{i=1}^k n_i = n$, получим систему уравнений:

$$\left\{ \begin{array}{l} a\bar{x}^2 + b\overline{xy} + c\overline{xz} + d\bar{x} = \overline{ux} \\ a\overline{xy} + b\overline{y^2} + c\overline{yz} + d\overline{y} = \overline{uy} \\ a\overline{xz} + b\overline{yz} + c\overline{z^2} + d\overline{z} = \overline{uz} \\ a\bar{x} + b\overline{y} + c\overline{z} + d = \overline{u} \end{array} \right. \quad (3)$$

Из (3) уравнения найдём параметр d :

$$d = \overline{u} - a\bar{x} - b\overline{y} - c\overline{z} \quad (*)$$

и, подставив его значение в уравнение (1), получим,

$$u - \overline{u} = a(x - \bar{x}) + b(y - \overline{y}) + c(z - \overline{z}) \quad (4)$$

Отсюда видно, что зависимость между “ u ” и x, y, z можно было искать в форме (4). Для определения неизвестных a, b , и c в первое, во второе и в третье уравнения системы (3) подставим найденное значение d , имеем

$$\left\{ \begin{array}{l} a\bar{x}^2 + b\overline{xy} + c\overline{xz} + (\overline{u} - a\bar{x} - b\overline{y} - c\overline{z})\bar{x} = \overline{ux} \\ a\overline{xy} + b\overline{y^2} + c\overline{yz} + (\overline{u} - a\bar{x} - b\overline{y} - c\overline{z})\overline{y} = \overline{uy} \\ a\overline{xz} + b\overline{yz} + c\overline{z^2} + (\overline{u} - a\bar{x} - b\overline{y} - c\overline{z})\overline{z} = \overline{uz} \end{array} \right.$$

или

$$\begin{cases} \overline{ax^2 + bxy + cxz} + \overline{u} \overline{x} - a(\overline{x})^2 - b\overline{y} \overline{x} - c\overline{z} \overline{x} = \overline{ux} \\ \overline{axy + byz + cyz} + \overline{u} \overline{y} - a\overline{x} \overline{y} - b(\overline{y})^2 - c\overline{z} \overline{y} = \overline{uy} \\ \overline{axz + byz + cz^2} + \overline{u} \overline{z} - a\overline{x} \overline{z} - b\overline{y} \overline{z} + c(\overline{z})^2 = \overline{uz} \end{cases}$$

или же

$$\begin{cases} a(\overline{x^2} - (\overline{x})^2) + b(\overline{xy} - \overline{x} \overline{y}) + c(\overline{xz} - \overline{x} \overline{z}) = \overline{ux} - \overline{u} \overline{x} \\ a(\overline{xy} - \overline{x} \overline{y}) + b(\overline{y^2} - (\overline{y})^2) + c(\overline{yz} - \overline{y} \overline{z}) = \overline{uy} - \overline{u} \overline{y} \\ a(\overline{xz} - \overline{x} \overline{z}) + b(\overline{yz} - \overline{y} \overline{z}) + c(\overline{z^2} - (\overline{z})^2) = \overline{uz} - \overline{u} \overline{z} \end{cases} \quad (5)$$

Учитывая, что

$$\begin{aligned} r_{xy} &= \frac{\overline{xy} - \overline{x} \overline{y}}{\sigma_x \sigma_y}, & r_{xz} &= \frac{\overline{xz} - \overline{x} \overline{z}}{\sigma_x \sigma_z}, \\ r_{yz} &= \frac{\overline{yz} - \overline{y} \overline{z}}{\sigma_y \sigma_z}, & r_{ux} &= \frac{\overline{ux} - \overline{u} \overline{x}}{\sigma_u \sigma_x}, \\ r_{uy} &= \frac{\overline{uy} - \overline{u} \overline{y}}{\sigma_u \sigma_y}, & r_{uz} &= \frac{\overline{uz} - \overline{u} \overline{z}}{\sigma_u \sigma_z}, \end{aligned}$$

$$\sigma_x = \sqrt{\overline{x^2} - (\overline{x})^2}, \quad \sigma_y = \sqrt{\overline{y^2} - (\overline{y})^2}, \quad \sigma_z = \sqrt{\overline{z^2} - (\overline{z})^2}, \quad \sigma_u = \sqrt{\overline{u^2} - (\overline{u})^2}$$

Из (5) получим:

$$\begin{cases} a\sigma_x^2 + br_{xy}\sigma_x\sigma_y + c\sigma_x\sigma_z r_{xz} = \sigma_u\sigma_x r_{ux} \\ ar_{xy}\sigma_x\sigma_y + b\sigma_y^2 + cr_{yz}\sigma_y\sigma_z = r_{uy}\sigma_u\sigma_y \\ ar_{xz}\sigma_x\sigma_z + br_{yz}\sigma_y\sigma_z + c\sigma_z^2 = r_{uz}\sigma_u\sigma_z, \end{cases}$$

или сокращая соответственно первое, второе и третье уравнения на $\sigma_x, \sigma_y, \sigma_z$ имеем

$$\begin{cases} a\sigma_x + br_{xy}\sigma_y + c\sigma_z r_{xz} = \sigma_u r_{ux} \\ ar_{xy}\sigma_x + b\sigma_y + cr_{yz}\sigma_z = r_{uy}\sigma_u \\ ar_{xz}\sigma_x + br_{yz}\sigma_y + c\sigma_z = r_{uz}\sigma_u \end{cases} \quad (6)$$

Решим систему уравнение (6) методом Крамера относительно неизвестных a, b, c

$$\begin{aligned} \Delta &= \begin{vmatrix} \sigma_x & r_{xy}\sigma_y & \sigma_z r_{xz} \\ r_{xy}\sigma_x & \sigma_y & r_{yz}\sigma_z \\ r_{xz}\sigma_x & r_{yz}\sigma_y & \sigma_z \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x \sigma_y \sigma_z \begin{vmatrix} 1 & r_{xy} & r_{xz} \\ r_{xy} & 1 & r_{yz} \\ r_{xz} & r_{yz} & 1 \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x \sigma_y \sigma_z (1 + r_{xy} r_{yz} r_{xz} + r_{xy} r_{yz} r_{xz} - r_{xz}^2 - r_{yz}^2 - r_{xy}^2) = \\ &= \sigma_x \sigma_y \sigma_z (1 + 2r_{xy} r_{yz} r_{xz} - r_{xy}^2 - r_{xz}^2 - r_{yz}^2) \end{aligned} \quad (7)$$

Вычислим теперь $\Delta_a, \Delta_b, \Delta_c$

$$\begin{aligned} \Delta_a &= \begin{vmatrix} r_{ux}\sigma_u & r_x\sigma_y & \sigma_z r_{xz} \\ r_{uy}\sigma_u & \sigma_y & r_{yz}\sigma_z \\ r_{uz}\sigma_u & r_{yz}\sigma_y & \sigma_z \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_y\sigma_z\sigma_u \begin{vmatrix} r_{ux} & r_{xy} & r_{xz} \\ r_{uy} & 1 & r_{yz} \\ r_{uz} & r_{yz} & 1 \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_y\sigma_z\sigma_u \left(r_{ux} + r_{xy}r_{yz}r_{uz} + r_{xz}r_{uy}r_{yz} - r_{xz}r_{uz} - r_{xy}r_{uy} - r_{ux}r_{yz}^2 \right), \end{aligned} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} \Delta_b &= \begin{vmatrix} \sigma_x & \sigma_u r_{ux} & \sigma_z r_{xz} \\ r_{xy}\sigma_x & \sigma_u r_{uy} & \sigma_z r_{yz} \\ r_{xz}\sigma_x & \sigma_u r_{uz} & \sigma_z \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x\sigma_z\sigma_u \begin{vmatrix} 1 & r_{ux} & r_{xz} \\ r_{xy} & r_{uy} & r_{yz} \\ r_{xz} & r_{uz} & 1 \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x\sigma_z\sigma_u \left(r_{uy} + r_{xz}r_{yz}r_{ux} + r_{xy}r_{xz}r_{uz} - r_{xz}^2 r_{uy} - r_{xy}r_{ux} - r_{uz}r_{yz} \right), \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \Delta_c &= \begin{vmatrix} \sigma_x & r_{xy}\sigma_y & r_{ux}\sigma_u \\ \sigma_x r_{xy} & \sigma_y & r_{uy}\sigma_u \\ \sigma_x r_{xz} & r_{yz}\sigma_y & r_{uz}\sigma_u \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x\sigma_y\sigma_z \begin{vmatrix} 1 & r_{xy} & r_{ux} \\ r_{xy} & 1 & r_{uy} \\ r_{xz} & r_{yz} & 1 \end{vmatrix} = \\ &= \sigma_x\sigma_y\sigma_u \left(r_{uz} + r_{xy}r_{xz}r_{uy} + r_{xy}r_{yz}r_{ux} - r_{xz}r_{ux} - r_{xy}r_{uy}r_{xz} - r_{yz}r_{uy} \right) \end{aligned} \quad (10)$$

Отсюда получим, формулы для вычисления неизвестных коэффициентов a, b , и c :

$$a = \frac{\Delta_a}{\Delta} = \frac{r_{ux} + r_{xy}r_{yz}r_{uz} + r_{xz}r_{uy}r_{yz} - r_{xz}r_{uz} - r_{xy}r_{uy} - r_{ux}r_{yz}^2}{1 + 2r_{xy}r_{yz}r_{xz} - r_{xy}^2 - r_{xz}^2 - r_{yz}^2} \cdot \frac{\sigma_u}{\sigma_x} \quad (11)$$

$$b = \frac{r_{uy} + r_{xz}r_{yz}r_{ux} + r_{xy}r_{xz}r_{uz} - r_{xz}^2 \cdot r_{uy} - r_{xy}r_{ux} - r_{uz}r_{yz}}{1 + 2r_{xy}r_{yz}r_{xz} - r_{xy}^2 - r_{xz}^2 - r_{yz}^2} \cdot \frac{\sigma_u}{\sigma_y} \quad (12)$$

$$c = \frac{r_{uz} + r_{xy}r_{xz}r_{uy} + r_{xy}r_{yz}r_{ux} - r_{xz}r_{ux} - r_{xy}r_{uy}r_{xz} - r_{yz}r_{uy}}{1 + 2r_{xy}r_{yz}r_{xz} - r_{xy}^2 - r_{xz}^2 - r_{yz}^2} \cdot \frac{\sigma_u}{\sigma_z} \quad (13)$$

Найдённые коэффициенты a, b и c называются коэффициентами регрессии, а коэффициент d – параметром, значение которой находим из равенства (*).

Следовательно, уравнение линейной корреляционной связи (1) или (4) между переменными x, y, z и « u » найдено, т.е. решаемая первая основная задача теории корреляции.

В II части мы рассматриваем одна конкретная задача раскрывающую суть линейной корреляционной связи между переменными x, y, z и u .

Литература:

1. Н.Н.Лихолетов. Высшая математика теория вероятностей и математическая статистика. Минск, 1976.
2. В.А.Семёнов. Теория вероятностей и математическая статистика. М., 2013.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

**Майя Камінська
(Шепетівка, Україна)**

РОЗВИТОК ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ

На сучасному етапі існування системи освіти є потреба своєчасного донесення вчителем підростаючій молоді інформації про те яка чудова наша країна, багата на геніальних та неповторних людей здібних на історичні вчинки, з прекрасними самобутніми краєвидами та прекрасним майбутнім. Побудувати демократичну правову державу здатні тільки свідомі громадяни, які мають чіткі ціннісні орієнтири, людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль; знають свої права і свободи та вміють відстояти їх. Безумовно, навчання фахівців, які через кілька років повинні стати «осередком» української інтелігенції, потребує значних зусиль.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуків шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії навчання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Патріотичне навчання підростаючого покоління – основа стабільного розвитку країни в майбутньому. Цей процес тривалий за часом, складний за змістом і достатньо розбалансований з погляду методичного здійснення [7]. Уроки естетичного циклу завжди були і є важливими в цілісному педагогічному процесі. Формування патріотичних відчуттів багато в чому залежить від розвитку емоційної сфери людини котра знаходиться в стадії формування. Опираючись на власний досвід, можу зазначити, що найбільш вдалим є те, коли створена атмосфера таким чином, що учні самостійно починають пропонувати яким чином можна виконати тематичне завдання щоб воно якнайкраще розкривало всю велич та красу нашого народу. На власних творчих уроках я використовую інтерактивні вправи та творчі пошукові завдання. Учні виконуючи тематичні завдання з таких тем як «Портрет», «Фігура людини», «Фігура людини в національному одязі розміщена в інтер'єрі» та ін. зображають українських діячів, досліджують їх життєвий та творчий шлях. Вивчають історію рідного краю, досліджують своїх місцевих відомих митців та художників-аматорів, що узагальнюють в своїх творчих роботах, презентаціях та слайд-шоу і таким чином, привнесення патріотичних настроїв в навчальний процес стає не лише теоретичним, а й практичним – учням самим стає цікаво змішувати «Українознавство» з класичними тематичними роботами.

В Стратегії національної безпеки України зазначається, що заради консолідації українського суспільства слід поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств Українського народу ідею спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні [4].

Але особливу увагу потрібно приділяти саме молоді. Патріотичне навчання молоді сьогодні є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики в Україні, важливою складовою національної безпеки України. Метою національно-патріотичного навчання є формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків [5]. Навчання молоді на кращих прикладах життя борців за становлення української державності є одним з найбільш важливих шляхів формування історичної пам'яті [6].

Якщо вчитель в повсякденній роботі почне регулярно звертатися до патріотичних думок та символів, то їх використання дозволить виростити покоління людей переконаних, відданих Батьківщині, готових до подвигу, тих, яких прийнято називати коротким і емким словом «патріот». У міру дорослішання у людей, як відзначають учені-дослідники, починає формуватися так зване «джерельце героїзму», що вимагає реалізації. Сили підростаючого організму, що прокидаються, можуть знайти своє застосування зі вступом до громадських організацій, потік яких рік від року зростає. Взагалі було б досить добре щоб з метою створення цілісної системи національно-патріотичного навчання, глибшого розуміння сутності його процесу я рекомендувала б на основі орієнтованої моделі (опираючись на Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді, затверджену наказом Міністерства освіти та науки України від 16.06.2015 № 641) розробити свою модель національно-патріотичного навчання кожному окремо взятому педагогу, враховуючи специфіку навчального закладу, обговорити її під час засідання методичних засідань та затвердити на педагогічній раді [3].

Патріотичне почуття за своєю природою – інтегральне, оскільки об'єднує в одне ціле всі сторони розвитку особистості: моральну, трудову, розумову, естетичну, фізичну. Воно формується поступово під впливом навколишнього середовища та інших виховних чинників. Бути патріотом – означає любити материнську мову, свій дім, батьків і усіх людей, природу рідного краю, звичаї, шанувати традиції народу, людську працю, прагнути не лише зберігати духовні скарби народу, а й примножувати їх. Патріотизм – це,

образно кажучи, сплав почуття й думки, осягнення святині - Батьківщини – не тільки розумом, а й передусім серцем...

Є такі святині, які ні з чим не можна зіставити і порівняти. Вітчизна, відданість рідній землі й народові. Навчання любові до своєї країни я поєдную з поданням знань про державу і право, про національну символіку – Державний герб, Прапор, Гімн, з навчанням поваги до символів української держави. Ознайомлення учнів зі звичаями, традиціями, народними обрядами, жанрами фольклору.

Проблема громадянина-патріота давня, як світ. Вона постала перед людством тоді, коли виникла перша держава. Патріотичне навчання створює певні передумови громадянської поведінки. Однак це лише передумови. Любов до Вітчизни починається з любові до своєї Малої Батьківщини – місця, де людина народилася. У цьому зв'язку, як мені здається, величезного значення набуває визначення мети, завдань, змісту та засобів патріотичного навчання молоді. Вивчаючи та практично виконуючи тематичні завдання викладач спец. дисциплін має всіляко спонукати учнів до вивчення вікових традицій та героїчних сторінок історії українського народу та його збройних сил (це може бути виконання особливих домашніх робіт – наприклад ілюстрування тих чи інших історичних подій; - виховання моральної відповідальності за все, що робиться на рідній землі, палке прагнення боротися за розквіт, велич і могутність Батьківщини. Патріотичне навчання — складна планомірна поетапна діяльність. Має застосовування як у сім'ї та навчальному закладі, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення. « Патріотичне навчання - це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується (В. О. Сухомлинський).

«Той, хто забув колиску, з якої піднявся, щоб піти по землі,
хто байдужий до матері, що вигодувала та виховала його,
не здатен пережити високі патріотичні почуття»

В.О.Сухомлинський

Суверенній Україні потрібні громадяни, які мають глибоко усвідомлену життєву позицію, налаштовані патріотично й водночас толерантно, з повагою ставляться до інших людей, їхніх національних культур, держав. Зростити і виховати таку генерацію українців, духовно багатих особистостей можна за умови розвитку національної освіти, у якій би система виховання, навчання і розвитку ґрунтувалася на передових ідеях вітчизняної і зарубіжної філософії, засадах української етнопедагогіки, прогресивній науково-педагогічній думці і яка б органічно синтезувала суспільні освітні впливи та родинне виховання [2].

Одним із завдань української системи освіти є пробудження і навчання молодих людей патріотичних почуттів, залучення до вищих цінностей. До проблем навчання молодого покоління на засадах патріотизму в різні часи зверталися такі класики педагогічної науки, як Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Огієнко, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинського, Г. Ващенко та інші видатні вчені. Особливо цінною для сучасної практики є педагогічна спадщина талановитого українського педагога-гуманіста, педагога-новатора і філософа В.Сухомлинського. Запропоновані ним форми і методи освітнього впливу на особистість актуальні й тепер. Він вбачав пріоритет у формуванні нового покоління свідомої молоді, вихованні справжніх патріотів, що по-справжньому люблять Батьківщину, горді за свій народ та його історичне минуле, відповідальні за його майбутнє [1].

Цю найважливішу закономірність навчання видатний педагог визначав по-своєму: виховувати людину так, щоб у неї були цінності душі, які дісталися їй дорогою ціною.

Патріотичне навчання це проектна діяльність, це постійне спрямування учнівської уваги на краєзнавчі музеї, взаємодія вчителя і учня, комплекс засобів, що спрямовані на досягнення виховної мети та вдосконалення педагогічної діяльності. Це постійна пошуково-дослідницька робота педагогів над своїм саморозвитком, спільна волонтерська робота вчителя та учнів на благо своєї землі, відповідна художня творча праця педагога де в мистецьких творах буде чітко висвітлюватись «червоною ниткою» головна думка автора про що можу з власного досвіду зазначити наскільки колосально впливають такі патріотичні полотна на учнів. Також не варто забувати про проведення моніторингів, адже думки та настрої своїх учнів потрібно знати та тримати на контролі постійно, та саме опираючись на них можна правильно та влучно складати поурочні плани і готуватись до уроку. Разом із тим національно-патріотичне навчання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в минулому.

Проаналізувавши всю вищесказану інформацію можна прослідкувати та підсумувати, Настав час відродити українське національно-патріотичне навчання і водночас піднести його на сучасний науково-педагогічний рівень розвитку. Молоді люди дуже вразливі до політичних історичних подій, вони завжди пропускають все через своє юне та незіпсоване серце. Сьогодні перед Україною як ніколи гостро стоїть проблема інтегративного вибору. Не інтегруватися Україна не може, бо тоді б держава на сучасному рівні глобалізаційних процесів, розвитку інформаційного суспільства, мобільності людей та капіталообміну, прирікала б себе на неминучу деградацію. Прагнення України інтегруватися у світовий освітній простір вимагає проведення реформ у сфері освіти. Інтеграційні процеси розкрили актуальність громадянської освіти у навчанні підростаючих поколінь. Саме освіта має сприяти входженню у світовий та європейський простори, розвитку транснаціональної освіти, інформаційних і комунікаційних технологій тощо. Головними

принципами становлення майбутнього освітянського простору є свобода вибору, індивідуальний інтерес, права людини, рівність і доступність у сфері освіти тощо. Сучасне суспільство потребує такої форми політичної організації, яка б забезпечувала розкриття творчого потенціалу людини.

Література:

1. Щербань П. Проблеми сучасної освіти. // Літературна Україна". – 13 липня 2006.
2. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електрон. ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи [веб-сайт] - Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/poll>
3. Державний стандарт базової і середньої освіти. [Електрон. ресурс] //Міністерство освіти і науки України [веб-сайт] - Режим доступу: [//www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua)
4. Юхновський, І. Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті/ І. Юхновський // Дзеркало тижня. – 2007. - №40. – С 16-18.
5. Афанасьєв А. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України/ А. Афанасьєв — К., 2005. — 266 с.
6. Пласт – Національна скаутська організація України [Електрон. ресурс] //Пластовий портал [веб-сайт] - Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/plast/fact-list/>
7. Робоча група з питань патріотичного виховання молоді при апараті РНБО ініціює розробку загальнодержавної концепції патріотичного виховання молодих людей [Електрон. ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України [веб-сайт] - Режим доступу: <http://www.rainbow.gov.ua/news/450.html>

Людмила Пашкова
(Белгород, Россия)

ДИЗАЙН ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ В КУРСОВЫХ РАБОТАХ

По учебному плану для студентов - дизайнеров архитектурной среды профиля «Проектирование городской среды» предусмотрено выполнение многих курсовых проектов по дисциплине «Архитектурно-дизайнерское проектирование». Некоторые темы курсовых проектов, как Монумент (въездной знак, вход в парк); Музей на 200 посетителей, Интерьер музея; Структура городского пространства, Площадь; Праздник в городе; Парк, Ландшафтный объект и др. неразрывно связаны с культурно - воспитательным потенциалом молодежи [1] и искусством дизайна. Тема воспитания культурой и искусством обусловлена реальными потребностями современного российского общества и, в целом, мирового сообщества, в развитии поликультурного образования как одного из главных факторов освоения, сохранения и развития культурного наследия человечества и укрепления межнационального сотрудничества.

В последние годы возрос интерес общества к массовым праздникам, фестивалям, театральным постановкам, ландшафтными спектаклям, разным формам зрелищного искусства. Зрелища дают возможность наиболее доступному познанию, отвечающему потребностям, стилю жизни современного человека.

Развивается рынок социальных и культурных услуг. Современное постиндустриальное общество западные социологи называют «цивилизацией досуга», что предполагает опережающее развитие «непроизводственной сферы», где сосредоточивается огромный рыночный потенциал. В современном мире люди испытывают постоянные стрессы, перегружены на работе, устают от бытовых проблем, поэтому организации культуры должны дать им возможность отдохнуть, отвлечься от проблем, а если обучаться, то «играючи». Общение с «прекрасным» или «познавательным» должно радовать людей, давать им позитивные эмоциональные переживания и новые впечатления.

Направления развития предприятий социально-культурной сферы отражается в целом на состоянии культуры, образования и, соответственно, на интеллектуальной жизни общества.

На начальном этапе студенты – дизайнеры выполняют сбор информации, изучают историю праздника и затем рисуют клаузуру. Клаузура в учебном проектировании ставит главную задачу образного решения поиска темы проекта [2].

Рис. 1 – Клаузура по теме «Праздник в городе. Дизайн среды»

Индустрия праздничных развлечений и традиции убранства среды, сценографии и дизайна уходят своими корнями в глубокую историю, к церемониальным праздникам, к народным праздникам разных культур с их погруженностью в ритуально-обрядовую специфику. А сегодня тенденции развития праздничной индустрии приобретают все более широкое распространение в современной отечественной культуре.

Комплексный дизайн оформления городов, фрагментов городской среды, интерьеров и отдельных событий становится сегодня предельно актуальной задачей для профессионалов, в рамках которой создание художественно-проектной (и более того, градостроительной) концепции праздничного оформления города предусматривает формирование среды для разнообразных форм коммуникации. Это включает проектирование и изготовление объектов и средств визуальной коммуникации (въездные стелы, информационные табло и указатели, вывески, рекламные и афишные тумбы, рекламные установки); разработку подсветки зданий и цвето-световой рекламы; создание праздничного дизайна предметно-пространственной среды (павильонов, остановок, элементов уличного оборудования и благоустройства, ограждений и пр.); специальных объемно-пространственных, декоративных и свето-динамических конструкций и арт-объектов, которые задумываются для конкретных праздников и событий и т.д.

Исследование особенностей формирования праздничной культуры и ее идеологии, процессы освоения и проектного использования обусловлены разнообразием типов существующих праздников: религиозных (церковных), светских, корпоративных, семейных, детских и пр.

Толковый словарь определяет «Праздник» как: 1. День торжества, установленный в честь или в память кого-л. (чего-л.), (например, праздник Победы, Первого мая, революционные праздники); 2. День, особо отмечаемый обычаем или церковью (п. Нового года); 3. Выходной, нерабочий день; 4. День радости и торжества по поводу чего-л. (семейный п.; на душе п. (перен.), на нашей улице п. (у нас радость, торжество)); 5. День игр, развлечений и т.п. (спортивный п., п. песни.) [3]. В качестве культурного феномена, праздники и зрелища предстают важной ступенью на пути осознания культурной многогранности «места», служат способом консолидации жителей и ориентированы на проявление образов идентичности города, фрагментов его среды, на создание корпоративных имиджей.

Характерной чертой любого праздника является коммуникация. «Праздник соединяет людей узами общности, порождает чувство свободы и коллективности. На празднике люди более, чем где-либо, ощущают конкретно, чувственно свое материальное единство и общность» [4]. Традиционными основами праздника, определяющими формы преемственности и специфику праздничных действ, служат обряды, застолье, семейственность, песня, игра и состояние радости. Еще одним компонентом праздничного события является его предчувствие – его канун, а также система праздничного оформления, правила украшения, типы нарядов и пр. [5]. Особенно это характерно для народных праздников, к опыту существования которых постоянно обращаются профессионалы в процессе проектирования сценариев любого праздника, поиска образов и дизайна его оформления, имиджей персонажей и визуальных символов.

А на кафедре темы курсовых также связаны непосредственно с культурой родного края.

Рис. 2 – Курсовой проект по теме «Праздник в городе. Дизайн среды»

Студенты творческих специальностей БГТУ им. В.Г. Шухова постоянно участвуют в реализации программ развития г. Белгорода и Белгородской области [6]. Разработана научная и архитектурно-художественная концепция музея, который станет открытой экспозицией историко-мемориального музея "Белый город".

Дизайнеры трактуют праздник как особую форму идентификации и создания образов и предлагают различные элементы и системы праздничного оформления города.

Рис. 3 – Курсовые проекты по теме «Праздник в городе. Дизайн среды»

В дизайн - концепциях праздник представлен как пространство коммуникации. Студенты выбирают концепции нескольких праздников, предлагают сценографию, оформление и оборудование пространства среды, цвето - световой дизайн. Иногда рекомендуется использовать одну и ту же площадку для разных праздничных церемоний, что позволяет максимально раскрыть средовой ресурс «места» искусством дизайна, а также попытаться создать систему трансформируемого, либо многофункционального оборудования.

Дизайн оформления среды и проектирование убранства праздника в городе определяются концепцией самого праздника, для чего подбираются стилистика и способы самовыражения, а также важную роль в разработке дизайн - проекта праздника играют цвет и световое решение, т.к. цвето - световое воздействие на весь праздничный ритуал, включая систему его визуальных образов, чрезвычайно велико и характеризуется специфическим «энергетическим» влиянием на настроение человека. Оно отражает дух времени, способствует передаче задуманного образа. Особая выразительность цвето-света в наибольшей степени проявляется в лазерных шоу, салютах, иллюминациях, свете фонарей и прожекторов, а также – в разноцветных флагах, гирляндах, живописных и декоративных композициях и пр.

Обращение к историко-культурному наследию, традициям организации праздников становится также важным основанием для формулирования концепции, выраженной искусством дизайна.

Литература:

1. Пашкова, Л.А. Архитектурное проектирование-ступень в профессиональную деятельность // Россия и Европа: связь культуры и экономики: сб. науч. тр. X Междунар. науч.-практ. конф. /Прага, Чешская республика: Изд-во WORLD PRESS s.r.o., 2014. — С. 119-121.

2. Чернышев Ю.В. К проблеме развития конструктивно-пространственного мышления инженеров-архитекторов в процессе обучения архитектурному рисунку // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. 2010. №3. С. 183-185.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов/Под ред.чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой.-20-е изд., стереотипное.- М.: Рус. яз., 1988.-750 с.
4. Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление (опыт историко-теоретического исследования).- М.: Наука, 1978. - 392 с.
5. Панфилов В.В. Режиссеру праздника – об игре. - М.: ВЦХТ («Я вхожу в мир искусств»), 2004.- 176 с.
6. Пашкова Л.А. Практики способствуют преемственности специалистов. В сборнике: Современные тенденции в науке и образовании: материалы Международной науч.-практ. конф: В 6 частях. ООО "Ар-Консалт". Москва, 2014. С. 142-143.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

To`rayeva N.
(Namangan, VTXQTMOI)

**O`QISH DARSLARIDA O`QUVCHILAR NUTQINI O`STIRISHDA INNOVATSION
TEKNOLOGIYADAN FOYDALANISH**

Har bir o'qituvchining dunyoqarashi uning muomalasida namoyon bo'ladi. Muomalaning asosiy vositasi - tildir. Xalqimizda shunday naql bor: «Bola - shirin so'zning gadosi». Shunday ekan, o'qituvchi muomala jarayonida juda ehtiyotkor bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun ham o'qituvchi har doim nutq madaniyatiga qattiq e'tibor berishi, o'zining psixologik, estetik, jismoniy, axloqiy jihatlarini namuna sifatida namoyon etishi muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchining faoliyati faqat darslarini o'tish bilan cheklanmaydi, uning vazifasiga "Ifodali o'qish", "Yosh adabiyotchilar" to'garaklarini tashkil etish hamda tanlovlarni tayyorlash va o'tkazish, o'quvchilarning nutq madaniyatini nazorat qilish, badiiy adabiyotlarni o'qish va ularni uyushtirish, bolalar va qo'g'irchoq teatri ishini yo'lga qo'yish kabi tadbirlar ham kiradi. Nutq madaniyatini shakllantirish ishlari o'quvchilarga, maktab jamoalariga, ota-onalarga, jamoatchilikka o'zining nutq, muloqot madaniyati bilan ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. Bu ishlar faqat dars faoliyatida (she'r aytishda, ifodali o'qishda) pedagogik mahoratni egallashnigina emas, balki o'quvchilarning nutq faoliyatini boshqara olishini ham taqozo etadi.

Nutq madaniyati haqidagi bilimlar boshlang'ich ta'lim pedagogikasining tarixi va nazariyasini ham, muomala madaniyatini o'rgatish uslubiyotini ham o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi, avvalo, o'quvchilarga umumiy estetik tarbiya berish vazifalarini tushunib olishi lozim. Bu vazifalar faqatgina yaxshi muomala qilishni o'rgatishdangina iborat bo'lib qolmasligi kerak. Bunda, eng muhimi, bolaga nutq madaniyatini o'rgatish va unda har bir mashg'ulotlarga qiziqish uyg'otish, so'z, gap yordamida nutqiy faoliyatga ehtiyoj hosil qilish, shuningdek, ularda bilim, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishdir.

Boshlang'ich ta'limda birinchi sinfdan boshlab, so'zlarning ma'no- mazmuni va ularning rang-barangligi, ularni nima maqsadda va qanday holatlarda ishlatish lozimligini sodda qilib o'quvchilarga tushuntirish hamda ushbu so'zni ishlatishda mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish zarurligini o'qitirish lozim.

Kichik yoshli o'quvchilarda turli usullar bilan so'zlash va xilma-xil gaplar tuzish qobiliyatini tarbiyalashning eng yaxshi vositasi bu badiiy adabiyotlarni o'qishdir. Ohangdor, ifodali o'qish o'quvchi nutq madaniyatining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning nutq malakalarini takomillashtirishda yordam beradi. "Ichki eshitish" nutqini kamol toptiradi.

Bunda so'zlarning xususiyatlarini tushunish qobiliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir so'z mohiyatini yaqqol va to'la tasavvur qilmay turib, ifodali o'qish mumkin emas. Chunki har bir so'zni tushunish va uning qaysi maqsadda qo'llanishini bilish natijasida tovush ohanglari har xil xarakterga bog'liq bo'lishi mumkin.

O'quvchida oddiy so'zlar orqali kichik gaplar tuzish qobiliyatini rivojlantirish voqea va hodisalarni tushunishga, o'z oldiga qo'yilgan maqsad, vazifa va vositalarni to'liq anglashiga bog'liq. Bunda materialni tanlashda puxta ovlash va o'quvchiga tavsiya etiladigan gaplarning emotsional xarakteriga asoslanish kerak.

Darsda o'qituvchi avval o'quvchiga so'z mazmunini tushunish, eslab qolish, o'zlashtirgan bilimlarini og'zaki va yozma ravishda ifodalashning ahamiyatini tushuntiradi. Ular tahlil qilinadi va yoziladi.

Ifodali o'qishda pauzalar tushuntiriladi. Keyin o'quvchi yoddan aytgan yana bir nechta she'rlar yoziladi. Tushuntirishni o'quvchi uchun mos va qiziqarli tarzda olib borish kerak. Bunday holda o'quvchi nutq madaniyatiga mavhum narsa deb emas, balki ilgari o'zi o'qigan badiiy asarlarning qayd qilinishi deb tushunadi. Shu bilan birga, unda o'ziga tanish bo'lgan she'rlardan parchalar o'qish, uni tahlil qilish va aytib ko'rish, tasavvur etish qobiliyati tarbiyalana boshlaydi.

She'rning matnini idrok etish asosiy omildir. Uni tahlil qilish tushunib o'qishdan boshlanadi. Bu ishning metodikasi quyidagicha, o'quvchiga topshiriq beriladi, u topshirilgan she'rni o'zicha juda

sekin o'qishi, uni qayta-qayta takrorlab, tinish belgilarini tushunib olishi, o'qishni yana takrorlab, ifodali o'qish uchun kerakli harakatlarni ko'z oldiga keltirishi kerak. She'r matni bilan mana shu tariqa ishlashda vujudga keladigan tasavvurlar she'r matnida yashiringan badiiy obrazlarni gavdalantirish uchun zarur harakatlarni yuzaga keltiradi.

O'quvchining eshitish tasavvurlari, faol eshitish yo'nalishi va ijro vositalari harakatlar o'rtasidagi to'la mutanosiblikka texnikaviy rivojlanish va takomillashish uchun tayanch hamda turtki bo'la oladi. Ta'limning boshlang'ich bosqichida o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun tavsiya etilayotgan ustoz metodikasining dastlabki bosqichida quyidagilarga erishish mumkin:

- nutq madaniyati kuchsiz yoki bunday iste'dodi mutlaqo ko'rinmaydigan bolalar nutq jihatdan kamol topishga layoqatli bo'lib boradilar;
- she'rlarni ifodali o'qish malakalarini shakllantirishga doir ishlar samaraliroq olib boriladi;
- o'quvchining obrazli tafakkuri, ijodiy tasavvuri kuchayadi;
- ularda nutq faoliyati uchun kerakli sifatlar shakllanadi;
- o'quvchilarda mustaqillik va tashabbuskorlik rivojlanadi;
- uning diqqat-irodasi faollashadi, o'zini nazorat qilish mas'uliyati ortadi;
- o'quvchining nutq madaniyatiga xos sifatлари jadal rivojlana boshlaydi.

Shuni aytish kerakki, yuksak sezgirlikka ega bo'lgan o'qituvchi bolalarning kayfiyati, noxushligini darrav fahmlaydi.

Bola ahvolini tushunish, unga hamdard bo'lish, kerak bo'lsa, madad berish kerak bo'ladi. O'qituvchi o'zining pedagogik faoliyatida, avvalo, to'g'ri so'z bo'lishi, ishlarini adolat bilan olib borishi kerak. Bu xislat o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi yaqinlikni oshiradi. Chunki nutq madaniyati insonlar munosabatlarini baholovchi muhim mezondir

Bugungu kunda oldimizda turgan maqsadimizga ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohotlarimizning samarasi - avvalombor zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan bog'liqdir.

O'quvchilarda mavzu yuzasidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jartayoniga nisbatan yondashuvini talab etadi.

O'quvchining shaxs sifatida shakllanishi uchun o'z fikri, o'z so'zi, o'zining mustaqil nuqtai nazari bo'lishi talab etiladi. Bunga maktabda o'qituvchi tomonidan nazorat qo'yilib, bolalarni erkin, mustaqil fikrlashga, bir – birini hurmat qilishga yo'llaydigan, umuman, insonni inson sifatida qadrlashni ta'minlash juda muhimdir. O'qitishda ta'lim shakllari, metod usullarining samaradorligini oshirishda o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Shuning uchun o'qituvchidan o'quvchini turli vaziyatlarda to'g'ri fikr yurita olish, fikrlarini taqqoslay bilish, o'z fikrini ma'lum bir tizimda ifodalash ko'nikmalarini hosil qilishda faqat bir xil o'qitish metodidan foydalanmay, balki o'qitish metodlarini o'zaro aloqada qo'llashni talab etadi.

**Сандугаш Асылбекова (Астана, Казахстан),
Галина Ткач (Павлодар, Казахстан)**

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ ИНФОРМАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Под моделированием в образовании в целом понимают этапное распределение учебной деятельности на уроке, включающее в себя использованный дидактический материал, целеполагание, деятельность педагога, основные выводы.

В обучении выделяется два основных аспекта моделирования – как средство обучения (учебное действие) и как содержание, которое должны усвоить учащиеся.

Принципы учебного моделирования в последние годы успешно разрабатываются учеными с использованием графического метода в деятельности учителя и самих учащихся. Именно графические модели сейчас являются самыми совершенными способами для развития мышления детей в школе. Создано несколько классификаций учебных моделей, каждая из которых несет свои цели.

Педагогическое моделирование тесно связано с другими научными дисциплинами и социально-культурными явлениями. Основные положения педмоделирования находят переклички даже с технической сферой деятельности.

Моделирование весьма успешно применяется в педагогике не только при подготовке к урокам, но еще и при системе подготовки кадрового состава. Этот вопрос, как никакой другой, требует системного рассмотрения. Здесь следует составить модель предполагаемой деятельности, к которой готовится будущий специалист, и подготовить модели подготовки (содержание обучения и образования).

Моделирование в структуре образования можно условно разделить на три раздела: моделирование в образовательных системах, моделирование обучения, моделирование профессиональной деятельности. Этот вопрос более подробно может заинтересовать всех работников образования (особенно управления в образовании), педагогов-исследователей, учителей, которые активно используют в своей практике новые педагогические технологии.

Развитие информационных технологий и средств информатизации способно кардинальным образом может повлиять на интенсивность и качество обучения в любом учебном заведении. Компьютеры и связанные с ними программные средства не только расширяют возможную экспериментально-практическую базу для организации обучения самым разным дисциплинам, но и дополняют содержание образования за счет ознакомления обучаемых с особенностями функционирования, возможностями и направлениями практического использования средств информатизации в областях будущей профессиональной деятельности школьников и студентов.

Одной из возможных информационных технологий вносящих существенный вклад в информатизацию образования является технология информационного моделирования. Человек издавна использует моделирование для исследования объектов, процессов и явлений, непосредственное исследование которых затруднено, нецелесообразно или даже опасно.

Построение и исследование моделей необходимо для:

- определения и улучшения характеристик реальных объектов и процессов;
- понимания сути явлений и выработки умения приспособливаться или управлять ими;
- конструирования новых или модернизация старых объектов;
- принятия обоснованных и продуманных решений;
- предвидения последствий своей деятельности;

- получение на основе модели новой информации об объекте;
- интеграция и систематизация информации об объекте;
- сохранение и передача информации об объекте моделирования.

В развитии теории и практики моделирования задействованы научные исследования из различных областей философии, философской и математической логики, психологии, педагогики, математики, семиотики и информатики. С помощью этих наук строятся и исследуются модели, используемые человеком для представления знаний и решения задач из разных предметных областей, специальные методы представления информации для построения электронных компьютерных средств, задействованных при автоматизации решения задач информационного характера.

Информационная модель – это приближенное описание и возможная демонстрация какого либо объекта, процесса или явления, значимые с точки зрения целей изучения и реализованные с помощью средств информационных технологий

В ходе информатизации образования особое внимание должно быть уделено внедрению информационных моделей во все сферы образовательной деятельности. Использование компьютеров, информационных технологий и информационных моделей в сфере образования становится неразрывным. Естественно ввести понятие информационного моделирования, отражающего специфику использования информационных моделей.

Информационное моделирование – это исследование объектов, явлений или процессов на их информационных моделях.

В настоящее время существует уже достаточно сформированная теория построения информационных моделей, основные положения которой представляют интерес с точки зрения исследования процессов информатизации образования. Из теории информационного моделирования следует, что информационная модель выступает как совокупность взаимосвязанных описаний понятий о предмете изучения на основе применения знаковых систем. В информационной модели отражаются качественные и количественные свойства объектов, составляющих предмет изучения, а также логические, функциональные, пространственные и временные отношения между ними.

Адекватность информационной модели фактическому состоянию моделируемой области или объекта может быть повышена за счет учета в структуре описания модели динамических свойств наряду со статическими свойствами оригинала. Кроме этого, в реализации адекватного описания объекта исследования на основе выбранной модели важную роль играет свойство ее непротиворечивости. Для выполнения этого свойства должна отсутствовать возможность существования избыточности в ее описании.

Технологии информационного моделирования могут быть различными. Так, например, в ходе изучения химии возможно использование компьютерных программ, реализующих информационные модели протекания химических реакций. При этом часть моделей может функционировать на уровне формул, не демонстрируя учащимся реальные химические процессы, которые происходили бы, если бы на занятии проводились химические опыты с настоящими веществами. Другой класс информационных моделей, используя возможности современных средств информатизации и, в частности, технологий мультимедиа и виртуальной реальности, позволяет наглядно продемонстрировать обучаемым все особенности реальных химических опытов. Важно отметить, что оба вида информационных моделей в равной степени могут допускать участие педагогов и обучаемых в выборе типов и особенностей исследуемых реакций.

Благодаря информационным моделям, реализуемым с помощью компьютеров, на занятиях по математике становится возможным наглядное изучение геометрических тел и построение их сечений согласно параметров, оперативно изменяемым педагогом или обучаемым. Эти же технологии, примененные на занятиях по физике, дают возможность исследовать оптические свойства линз, а при изучении истории – создать компьютерную «ленту времени».

В ходе информатизации образования следует акцентировать внимание на создании обобщенных мультимедийных информационных моделей целых классов технических объектов, на создании всевозможных имитационных лабораторных установок, тренажеров и виртуальных моделей.

Технологии информационного моделирования позволяют расширить границы экспериментальных и теоретических исследований, дополнить физический эксперимент вычислительным экспериментом. В одних случаях моделируются объекты исследования, в других – измерительные установки. Такие технологии и соответствующие средства информатизации позволяют сократить затраты на приобретение дорогостоящего лабораторного оборудования, снижается уровень безопасности работ в учебных лабораториях, появляется возможность исследования объектов, процессов или явлений, непосредственное изучение которых по тем или иным причинам невозможно в стенах учебного заведения.

Информационные модели, как правило, не являются универсальными. Каждая из них рассчитана на моделирование достаточно узкого круга объектов, явлений или процессов. Основанные на технологии математического моделирования, информационные модели могут быть использованы не только для демонстрации трудно воспроизводимых в учебной обстановке явлений, но и для интерактивного выяснения степени влияния тех или иных параметров на моделируемую ситуацию. Данное свойство позволяет использовать информационные модели в качестве имитаторов лабораторных установок, а также для отработки навыков управления моделируемыми процессами, как это происходит в случае с обучением пилотированию самолетов или космических кораблей.

Современные средства информатизации позволяют не только работать с готовыми

информационными моделями объектов, явлений или процессов, но и производить конструирование таких моделей из отдельных элементов и модулей. В качестве примера можно привести возможное объединение отдельных информационных моделей функционирования устройств, входящих в состав компьютера в единую информационную модель работы компьютера. Использование такой модели позволило бы повысить эффективность обучения информатике.

Важно понимать, что создание технологий и средств информационного моделирования для системы образования должно проводиться с учетом того, что автоматизация учебных работ профессионального характера создает предпосылки для глубокого познания свойств изучаемых объектов и процессов, проведения параметрических исследований и оптимизации. Вместе с тем, осмысленное применение систем моделирования и автоматизации требует достаточно высокой профессиональной квалификации, которой учащиеся, как правило, еще не обладают.

В настоящее время в развитии процесса информатизации образования проявляются такие тенденции, как формирование системы непрерывного образования как универсальной формы деятельности, направленной на постоянное развитие личности в течение всей жизни, создание единого информационного образовательного пространства, активное внедрение новых средств и методов обучения, ориентированных на использование информационных технологий, синтез средств и методов традиционного и компьютерного образования, создание системы опережающего образования.

В заключение следует отметить, что в информационном обществе, когда информация становится высшей ценностью, а информационная культура человека - определяющим фактором их профессиональной деятельности, изменяются и требования к системе образования, происходит существенное повышение статуса образования.

Литература:

1. Панфилова А.П. Игровое моделирование в деятельности педагога / А.П. Панфилова; под ред. В.А. Сластенина, И.А. Колесниковой - 3 - е изд., испр. - М.: Академия, 2008. – 368 с.
2. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва: Смысл, 2001. – 366 с.
3. Бешенков С.А. Моделирование и формализация: метод. пособие / С.А. Бешенков. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2002. – 336 с.
4. Лодатко Е. А. Моделирование педагогических систем и процессов: монография / Е. А. Лодатко. - Славянск: СГПУ, 2010. – 148 с.

Николай Бажанов
(Таганрог, Россия)

ФОНД ОЦЕНОЧНЫХ СРЕДСТВ ПО КУРСУ «МАТЕМАТИКА» ДЛЯ БАКАЛАВРОВ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ «ТЕХНОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКИ МАТЕРИАЛОВ»

В соответствии с требованиями ФГОС ВПО для аттестации обучающихся на соответствие их учебных достижений поэтапным требованиям соответствующей основной образовательной программе (ООП) создаются фонды оценочных средств (ФОС) для проведения входного и текущего оценивания, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся. ФОС является составной частью нормативно-методического обеспечения системы оценки качества освоения ООП ВПО, входит в состав ООП в целом и учебно-методических комплексов (в частности Рабочей программы) соответствующей дисциплины.

Приведем частный пример: фрагмент фонда оценочных средств (паспорт фонда, вопросы к экзамену (модуль 4), образец экзаменационного билета, критерии оценки знаний студента, а также примеры заданий по теме указанного выше учебного модуля) по дисциплине математика для группы вечерней формы обучения РТбв1-7 .

№	Контролируемые разделы дисциплины	Код контролируемой компетенции	Наименование оценочного средства
1.	Матричное исчисление. СЛАУ и методы их решения.	УК-4, ОПК-1, ПК-2	Контрольные работы, экспресс-опрос
2.	Дифференциальное исчисление функции одной переменной.	УК-4, ОПК-1, ПК-2	
3.	Интегральное исчисление функции одной переменной	УК-4, ОПК-1, ПК-2	Контрольные работы, коллоквиум
4.	Основы теории вероятностей и математической статистики	УК-4, ОПК-1, ПК-2	

Вопросы к экзамену по дисциплине МАТЕМАТИКА
Модуль 4. Теория вероятностей и математическая статистика

1. Элементы комбинаторики: перестановки, размещения, сочетания.
2. Классическое определение вероятности, случайные события, элементарные исходы, свойства классической вероятности.
3. Совместные и несовместные события. Теорема сложения вероятностей (с доказательством).
4. Зависимые и независимые события. Теорема умножения вероятностей.
5. Условная вероятность. Теорема о формуле полной вероятности, формулы Байеса.
6. Понятие распределения вероятностей случайных событий. Схема независимых испытаний. Формула Бернулли. Примеры.
7. Случайные величины: определение, функция распределения случайной величины и ее свойства, независимые случайные величины. Примеры.
8. Определения числовых характеристик дискретных и непрерывных случайных величин: математическое ожидание, дисперсия, мода, медиана, центральные и начальные моменты.
9. Свойства математического ожидания и дисперсии дискретной случайной величины.
10. Биномиальное распределение, вычисление математического ожидания и дисперсии биномиально распределенной случайной величины.
11. Геометрическое распределение. Распределение Пуассона. Вычисление основных числовых характеристик этих распределений.
12. Непрерывные случайные величины. Вычисление математического ожидания и дисперсии для равномерно и нормально распределенных случайных величин.
13. Функция распределения непрерывной случайной величины и ее свойства. Функция плотности распределения. Мода, медиана. Начальные и центральные моменты.
14. Доверительные интервалы для дисперсии нормально распределенной случайной величины.
15. Интервальная и точечная оценки вероятности биномиального распределения по относительной частоте.
16. Основы регрессионного анализа. Метод наименьших квадратов.

Образец экзаменационного билета:

МИНОБРНАУКИ РОССИИ
 Федеральное государственное автономное образовательное
 учреждение высшего образования
 « ФЕДЕРАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ »

ЭКЗАМЕНАЦИОННЫЙ БИЛЕТ №10
 По дисциплине **МАТЕМАТИКА**

Структурное подразделение: Институт радиотехнических систем и управления
 Направление: 29.03.04 – Технология художественной обработки материалов

1. Численное интегрирование: формула трапеций и формула парабол (правило Симпсона) для приближенного вычисления определенного интеграла.
2. Понятие об оценках неизвестных параметров в математической статистике. Точечные и интервальные оценки (на примере доверительных интервалов).
3. Задача

Составитель _____
 Заведующий кафедрой _____
 « ____ » _____ 2015 г.

Критерии оценки:

оценка «отлично» выставляется студенту, если он своевременно выполнял все виды работ, предусмотренные программой дисциплины, активно участвовал в практических занятиях и способен продемонстрировать:

- полноту теоретических знаний в объеме содержания учебной дисциплины;
- высокую степень обобщенности знаний и интеллектуальных умений, позволяющую делать самостоятельные выводы в сфере применения логических навыков, находить корректные решения задач;
- высокий уровень владения знаниями и умениями, позволяющий использовать их для эффективного применения математического аппарата.

оценка «хорошо» выставляется студенту, если он выполнил все виды работ, предусмотренные программой дисциплины, и способен продемонстрировать:

- основные теоретические знания по учебной дисциплине;

- достаточную степень обобщенности знаний и интеллектуальных умений, уверенно решать задачи;
 - уровень владения знаниями и умениями, достаточный для использования их на практике.
- оценка «удовлетворительно»** выставляется студенту, если он освоил содержание теоретического курса, выполнил контрольные работы и способен продемонстрировать:
- знание и понимание основных понятий, предусмотренных содержанием учебной дисциплины.
- оценка «неудовлетворительно»** выставляется студенту, если он не выполнил, хотя бы одно из требований, предусмотренных в случае удовлетворительной оценки.

Модуль 4. Случайные события

(образцы заданий из сборника [2]):

Задание 1

В трех урнах находятся шары с номерами от 1 до 9. Трехзначное число составляется следующим образом: из первой урны наудачу извлекают шар, его номер – число единиц; номер шара наудачу извлеченного из второй урны – число десятков; номер шара наудачу извлеченного из третьей урны – число сотен. Какова вероятность того, что полученное число будет больше числа

$$n_1 \cdot 10^2 + n_2 \cdot 10 + n_3 ?$$

Вариант	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
n_1	3	3	4	2	3	3	2	3	3	4
n_2	2	3	3	2	2	4	2	2	3	4
n_3	2	2	3	3	3	3	4	4	4	3

Задание 2

В течение 10 единиц времени в устройство должны поступить два сообщения: одно длительностью a единиц, другое – b единиц. Устройство не может принимать второе сообщение, если не закончилось первое. Какова вероятность того, что будет принято только одно сообщение?

Вариант	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
a	1	2	3	4	2	4	3	2	1	2
b	7	3	4	5	6	3	5	4	3	5

Задание 3

На сборочный конвейер поступают однотипные детали, изготавливаемые на трех станках.

Производительности станков относятся как $m_1 : m_2 : m_3$. Вероятность изготовления бракованной детали

на первом станке $\frac{1}{k_1} \%$, на втором – $\frac{1}{k_2} \%$, на третьем – $\frac{1}{k_3} \%$. Какова вероятность того, что наудачу

взятая деталь окажется доброкачественной?

Вариант	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
k_1	3	4	5	6	3	4	5	6	3	4
k_2	4	5	6	3	4	5	6	3	4	5
k_3	5	6	3	4	5	6	3	4	5	6
m_1	1	2	1	2	3	3	3	4	4	4
m_2	2	3	3	4	1	5	2	1	3	2
m_3	3	4	2	3	2	4	1	2	4	1

Задание 4

По каналу связи передается сообщение из 2000 символов. Вероятность искажения каждого символа при передаче сообщения равна 0,001. Какова вероятность того, что:

- 1) в принятом сообщении будет n_2 искаженных символа?

- 2) сообщение будет принято правильным, если для этого число искаженных символов не должно превышать n_1 ?

Вариант	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
n_1	1	2	3	4	5	6	6	5	4	4
n_2	7	5	5	2	3	2	1	2	3	4

Литература:

1. Бажанов Н.Н. Фрагмент ФОС по математике для студентов, обучающихся по направлению 29.03.04 (часть 1) //Инструменты современной научной деятельности: сборник научных трудов VII Международной научно-практической конференции. Ноябрь 2015 г. – Самара.
2. Сборник заданий к типовым расчетам и контрольным работам по математическим дисциплинам: в 2 ч. : учебное пособие. Ч. 2 / Под ред. Сухинова А.И. , Технологический ин-т Федер. гос. образовательного учреждения высш. проф. образования "Южный федер. ун-т". - Ростов-на-Дону : Изд-во Южного федерального ун-та, 2009. - 541 с.

Валентина Буренко
(Київ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Якісно нові вимоги до розвитку післядипломної педагогічної освіти, які полягають у переході на кредитно-модульну систему навчання, застосуванні різних видів підвищення кваліфікації (очної, очно-заочної, дистанційної), посиленні ролі самостійного творчого здобуття знань, формуванні власної відповідальності вчителя за своє професійне зростання, вимагають змін та реформ. Готовність сучасного вчителя, який постійно здійснює підвищення своєї кваліфікації у системі післядипломної освіти, до якісного виконання професійних обов'язків визначається, передовсім, станом його психолого-педагогічної та фахової підготовки.

Одним із найважливіших показників підготовленості педагогів є сформована здатність до **професійного саморозвитку та самореалізації**. Розглянемо їх більш детально.

Ознакою готовності вчителя до **професійного саморозвитку** є сформовані вміння аналізувати, проектувати, прогнозувати педагогічний процес, ситуацію, явище, цілком усвідомлюючи при цьому власну відповідальну роль. Отже, у процесі підвищення кваліфікації вчителя ми маємо допомогти йому у формуванні його професійної компетентності, у розвитку **аналітичних, прогностичних, проєктивних та рефлексивних** умінь. Зокрема сформованість **аналітичних умінь** полягає в уміннях усвідомлювати складові елементи педагогічних явищ (умови, стимули, мотиви, проблеми, засоби та способи їхнього вирішення). **Прогностичні вміння** базуються на науковій основі, спираючись на знання сутності та логіки педагогічного процесу, дидактичних та методичних принципів і прийомів вікового та особистісного розвитку школярів. Це уміння сформулювати мету, відібрати технології для її досягнення, спланувати навчально-виховну діяльність, передбачити можливі труднощі і визначити шляхи їхнього подолання. Прогнозування має охоплювати як організацію навчального процесу, так і розвиток особистості зокрема і колективу в цілому. **Проективні вміння** включають конкретні завдання з урахуванням потреб, інтересів учнів, визначення та відбір видів діяльності, адекватних поставленим цілям, планування індивідуальної та інтерактивної діяльності з метою подолання перешкод у навчанні та вихованні школярів, відбір змісту, форм, методів і технологій педагогічної взаємодії, планування прийомів стимулювання активності учнів і стримування негативних проявів у їхній поведінці. Також учитель має володіти **рефлексивними вміннями** для здійснення контрольно-оцінювальної діяльності, що пов'язано з чітким уявленням про позитивні та негативні результати діяльності, про ефективність застосування визначених методів та прийомів, про їхню відповідність віковим особливостям учнів та поставленим цілям.

Значний потенціал у формуванні **професійного саморозвитку** вчителя має використання на курсах підвищення кваліфікації змодельованої **навчальної педагогічної ситуації** як засобу активізації удосконалення самостійної професійної діяльності. Вочевидь, що при правильному, методично грамотному та зваженому доборі педагогічних завдань і аналізі створених педагогічних ситуацій, які напряду пов'язані з реаліями шкільного життя, у вчителя на курсах підвищення кваліфікації формується впевненість у своїх можливостях, прагнення до здобуття нових знань і розвитку відповідних умінь та навичок, розвивається креативне педагогічне мислення та педагогічна творчість, що у цілому в результаті підвищує інтерес до професії і безумовно впливає на рівень професійного саморозвитку і самореалізації.

Важливою складовою професійної компетентності вчителя, яка теж формується у процесі підвищення кваліфікації, є знання і уміння вирішувати різні **педагогічні задачі**. Професійну діяльність учителя взагалі можна розглядати як педагогічну майстерність, мистецтво розв'язувати педагогічні

завдання. Цій проблемі присвячено багато наукових досліджень відомих вчених: І. Зязюна, В. Кан-Каліка, Н. Кузьміної, Л. Кондрашової, Л. Мільто, Л. Спіріна, В. Сластеніна, П. Щербаня тощо. Так, зокрема Н. Кузьміна вважає: «Тільки той учитель, який досконало володіє професійними знаннями, уміннями та навичками, вміє успішно досліджувати педагогічну ситуацію, формулювати та ефективно розв'язувати професійні задачі, може вважатися майстром педагогічної справи» [2, с. 35]. Отже, підвищуючи кваліфікацію вчителя, необхідно формувати його творчу особистість, навчаючи його розв'язувати низку педагогічних задач. «Процес розв'язання вчителем педагогічної задачі, - зазначає Л.Мільто, - це неповторний процес педагогічної дії, вона своєрідна і унікальна, тому що має індивідуальний стиль фахівця і не зводиться до окремих знань і умінь, а є продуктом синтезу теоретичних знань і базою практичних дій та досвіду особистості й формується у контексті індивідуальності вчителя» [5, с. 113].

Педагогічні ситуації, як складова педагогічного процесу, як певна педагогічна реальність, дозволяють учителю керувати педагогічним процесом та ведуть до формування позитивного досвіду педагогічної діяльності, а отже і до професійного саморозвитку. Цінність педагогічної ситуації у процесі курсів підвищення кваліфікації полягає у тому, що спосіб її розв'язання стає можливим за активної участі інших слухачів курсів та за допомогою кваліфікованого викладача. У цій ситуації викладач має стати досвідченим консультантом, наставником чи своєрідним тренером, який допомагає кожному вчителю знайти власний шлях професійного саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації.

Особливу увагу у системі післядипломної педагогічної освіти як у курсовий, так і міжкурсний періоди, слід приділяти саме **самореалізації** вчителя. За визначенням дослідника цієї проблеми А. Маслоу, самореалізація – це досягнення досконалості у певній діяльності людини. «Справжня самореалізація відбувається через **самоактуалізацію**, при цьому соціальна спільнота визнає цю самореалізацію як талановитий здобуток всього людства» [4, с. 18]. Результатом самореалізації вчителя є його професійний розвиток, а також формування властивостей, які сприяють подальшому самовдосконаленню. Потреба в самореалізації – це потреба у професійній, суспільній діяльності, це потреба бути потрібним. Самореалізація виявляється лише тоді, коли вчитель, усвідомивши потребу проявити себе, відчуває і розуміє свою затребуваність у педагогічній взаємодії і, разом з тим, впевненість у тому, що його зрозуміють, підтримають і не оцінять несправедливо. Нагадаємо, потребу в самореалізації А.Маслоу відносить до вищих потреб [4].

Доволі часто у науковій практиці вживаються терміни близькі до самореалізації – **самоактуалізація** та **самоздійснення**. На думку вченого К.Роджерса, **самореалізація** – досягнення успіху і розвитку в певному виді діяльності протягом певного часу; **самоздійснення** – досягнення успіху і розвитку протягом життя, досягнення соціального визнання [6]. Щодо самоактуалізації звернемося знову до дослідження А.Маслоу, який зазначає: «Потреба зв'язана із мотивацією, в якій виявляється потяг до чогось. Мотивація спрямована на задоволення усвідомлених чи неусвідомлених потреб, а під впливом педагогічної взаємодії виникає усвідомлена мотивація як потреба в самоактуалізації» [4, с. 21]. Особистість вчителя, який самоактуалізується – це самостійна, впевнена у собі, спрямована на досягнення успіху особистість. Вона емоційно стабільна, знає свої сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки, здатна до конструктивного керування власною поведінкою.

Самореалізація та самоактуалізація вчителя в пізнавальній діяльності в системі післядипломної освіти полягає у тому, що вчитель успішно самореалізується у виконанні професійних завдань на самостійному і творчому рівнях. Для досягнення самореалізації у вчителя також обов'язково має бути розвинута потреба в творчості, спілкуванні, креативності. В. Давидов зазначав, що поряд із самореалізацією завжди існує **квазісамореалізація (поверхнева, несправжня)** [1]. Тому у процесі роботи з учителем необхідно, щоб відрізнити справжню самореалізацію, звертати увагу на її рівень у кожному конкретному випадку. Дослідники виокремлюють такі чотири рівні: **примітивно-виконавський, індивідуально-виконавський, соціально-рольовий і рівень досягнення сутнісної автентичності** [3].

Підсумовуючи зазначимо, що: **а)** професійний саморозвиток і самореалізація є одними із найважливіших показників підготовленості вчителя; **б)** здатність до професійного саморозвитку вчителя у післядипломній педагогічній освіті може формуватися через змодельовані навчальні педагогічні ситуації та педагогічні засади; **в)** потреба у самореалізації – це потреба у професійній, суспільній діяльності, досягненні успіху і розвитку у певному виді діяльності; **г)** слід розрізняти справжню самореалізацію та квазісамореалізацію.

Література:

1. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В.Давыдов . – М.: Просвещение, 1996
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя / Н.В.Кузьмина. – М.:Высшая школа, 1990
3. Кузьмінський А.І. Комплексний підхід до формування професійної культури педагогів / А.І. Кузьмінський, В.Л.Омеляненко // Вісник Черкаського університету: Серія :Педагогічні науки. -2004. –Вип.55.-С.3-15
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы/ А.Маслоу. – М.: Смысл, 1999
5. Мільто Л.О. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. / Л.О. Мільто. – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013
6. Роджерс К. Я- концепція и воспитание / К. Роджерс. – М.: Педагогика, 1996.

**БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Жаңа мазмұнды білім беру үлгісі бүгінгі таңда алдыңғы қатарлы шетелдік білім беру тәжірбиелерінде нәтижеге бағытталған білім беру моделі деп аталып жүр және осы моделді кеңінен жүзеге асыруда. Бұл парадигма - бүгінгі таңдағы әрекет етуші білім беру жүйесіндегі алғы шарттарды ескеріп және білім беру саласындағы халықаралық міндеттерге назар аудара отырып, жалпы орта білім берудің мазмұнды және процессуалды негіздерін жаңғыртып, тұлғаға бағытталған білім беру үлгісін жүзеге асыруды көздейді [1, с. 23]. Ендеше, өскелең ұрпақ мұғалім берген білімді іс-әрекет тәсілдері мен бағалау өлшемдерін қамтитын қоғамдық және ұжымдық тәжірибе тағылымдарын ғана игеріп қоймай, оны әрі қарай өзінің белсенді, зерделі іс-әрекетімен сабақтастыруы тиіс. Өйткені, қоғамның алға қарыштап дамуы шығармашыл адамдарға байланысты. Оқытудың жаңа технологиялары балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту негізінде білім беруді көздейді. Бұл бастауыш мектеп кезеңінен бастап баланың шығармашылық ойлауын, шығармашылық қиялын дамытуға көп көңіл бөлуді міндеттейді.

Еліміздің бәсекеге қабілетті ұланының үш тұғырлы дамытуда, ана тіліндегі өз ойын, пікірін де көркем де анық, нақты етіп бере білу жолында ауызекі және жазбаша шығармашылықты дамыту жұмыстары септігін көптеп тигізеді анық.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты мақсаты - ұлттық және адамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына жағдай жасай отырып, оның шығармашылық қабілетін және эстетикалық тәрбие беруді дамыту» - деп көрсетті [1, с. 59].

Қазіргі заманғы педагогикалық ой-тұжырымдардағы басты мақсат - оқушының жеке тұлғалық күшін және оның шығармашылық потенциалын дамыту болып табылады. Түсініктеме сөздікте потенциал дегеніміз – адам бойындағы қабілет, іске қосылатын қуат деп анықтама береді. Аса көрнекті психолог В.С. Выготский: «Шығармашылық – жаңалық ойлап табатын іс-әрекет» деп атап көрсетеді.

Шығармашылық - өте күрделі процесс. Философиялық сөздікте «Шығармашылық - қайталанбас тарихи қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет» деп түсінік береді. Шығармашылық ұғымы әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ойшылдардың назарында болған. Ежелден - ақ ойшылдарымыз Жүсіп Баласағұн, Әл-Фараби, Абайды ерекше толғандырып, өз еңбектерінде адамның жеке басын, қабілеттерін дамытуды үнемі көтеріп отырған. Педагогтар К.Д. Ушинский, Ы. Алтынсарин, А.С. Макаренко шығармаларында шығармашылықты дамытудың жолдарын қарастырса, оқушы шығармашылығына бағыт-бағдар берудің ең алғаш білім мазмұнын енгізген М. Жұмабаев болды. Ол балалардың ойларын дамыту туралы: «Ойлау - жанның өте бір қиын ісі» деп атап көрсете келе, мұғалім баланың ойлануына, шығармашылық іс-әрекетіне жағдай туғызу керектігін атап көрсетеді [2, с. 40].

Бастауыш сыныпта шығармашылық қабілет екі түрлі әрекетте дамиды

- кез-келген бала адамзат баласының осы кезге дейінгі жинақтаған тәжірбиесін меңгеруге бағытталған оқу әрекеті арқылы дамиды;
- кез-келген оқушы шығармашылық әрекет орындау арқылы өзінің мүмкіндіктерін дамытады.

Оқу әрекетінен шығармашылық әрекетінің айырмашылығы ол баланың өзін-өзі қалыптастыруына, өз идеясын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдер іздейді, проблеманы шешеді, жаңаша шешуге талпыныс жасайды

Оқушының шығармашылық қабілетін дамыту үшін бірнеше шарттар орындалуы тиіс.

- баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту ісін ертерек қолға алу керек. Ата-ана баланың қандай да бір қабілетін байқап сезгеннен бастап, сол іспен айналысуын дер кезінде қолға алса, өз жемісін берері хақ;
- баланың жүйелі, тұрақты ұйымдастырылған шығармашылық әрекеттер жағдайында болуы;
- шығармашылық жұмыстар баланың ойлау мүмкіндігінің ең жоғары деңгейіне жетуі керек. Шығармашылық жұмыс тоқтап қалмай күннен-күнге деңгейі биіктей, күрделене түссе, тынымсыз ой қызметі баланың дамуына тигізеді пайдасы мол.
- бала әрекеттің әр түрімен айналысуға, таңдауына деген еркіндіктің болуы. Бала бойында қызығушылық, қажеттілік болса, бұл - табысқа жетудің тиімді жолы.

Психологтардың зерттеуінше, аталған шарттарды орындау – шығармашылық қасиеттердің дамуының негізі болып саналады және шығармашылық ізденісте белсенділікті дамытады [3, с.29].

Оқушылардың шығармашылық жұмысын ұйымдастыруды үш кезеңге бөлуге болады:

- Оқушышығармашылықізденісжұмыстыңнегізгімақсатынбілудікерек.
Шығармашылықізденісжұмысмақсаты – сабақтаалғанбілімінтереңдететотырып,
тақырыпбойыншазерттеужұмысынжүргізу, бұлоқушыныңтанымынкеңейтеді,
білімінтереңдетеді;
- Берілгеннақтытақырыпқазерттеужұмысынжүргізгенде,
оқушыкерекматериалдысұрыптапалудыүйренеді, қажеттіақпараттаржинақтайды;
- Оқушыөзініңізденістақырыбыбойыншажобажасап, оны қорғауғаталпынады.

Баланыңшығармашылыққабілетініңдамуынаәңтіімдікезең – бастауышкезең,
алдындаайтыпөткендей, баланыңқабілетінертерекбастаукерек. Осы кезеңдебаланыңтанымдықіс-
әрекетініңпсихологиялықнегізіқаланады. Ғалым, психолог Н.С.Лейтес:

«Бастауыш мектепкезінде оқушыларда ғажайып өзгерістер болып жатады, яғни ойдың күрделі қасиеттері қалыптасады, олардың даму деңгейлері сәбікөздерімен салыстыруға болмайтын дайылдамдықпен дамиды» – деген. Оның белгілі бір әрекетке деген қызығушылығы, ниеті, елестету, қиялдаусезімдері оянып, оны орындаудағы мінез-құлқы, байқағыштығы, белсенділігі, яғни ішкі мотивтері ашылады, шығармашылық-әркеторындауға құлшынысы байқалады.

Оқу әрекетінен шығармашылық әрекетінің айырмашылығы ол баланы өзін-өзі қалыптастыруына, өзі идеясын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдеріздейді, проблеманы шешеді, жаңаша шешуге талпыныс жасайды.

Оқушылардың шығармашылық жұмысын ұйымдастыруды үшкезеңге бөлуге болады:

- Оқушы шығармашылық ізденіс жұмыстың негізгі мақсатын білу керек. Шығармашылық ізденіс жұмыс мақсаты – сабақта алған білім интерендетте отырып, тақырып бойынша зерттеу жұмысын жүргізу, бұл оқушының танымын кеңейтеді, білім интерендетеді;
- Берілген нақты тақырыпқа зерттеу жұмысын жүргізгенде, оқушы керек материалды сұрыптап алуды үйренеді, қажетті ақпараттар жинақтайды;
- Оқушы өзінің ізденіс тақырыбы бойынша жобасын, оны қорғауға талпынады.

Баланың шығармашылық қабілетінің дамуына әңгіме кезеңі – бастауыш кезең, алдында айтып өткендей, баланың қабілеті нертерек бастау керек. Осы кезеңде баланың танымын дамықис-әркетінің психологиялық негізі қаланады. Ғалым, психолог Н.С. Лейтес: «Бастауыш мектепкезінде оқушыларда ғажайып өзгерістер болып жатады, яғни ойдың күрделі қасиеттері қалыптасады, олардың даму деңгейлері сәбікөздерімен салыстыруға болмайтын дайылдамдықпен дамиды» – деген. Оның белгілі бір әрекетке деген қызығушылығы, ниеті, елестету, қиялдаусезімдері оянып, оны орындаудағы мінез-құлқы, байқағыштығы, белсенділігі, яғни ішкі мотивтері ашылады, шығармашылық-әркеторындауға құлшынысы байқалады.

Шығармашылық жұмыс – оқушының ойлау қабілетін, ақыл-ой және іс-тәжірибесін еңтенуін дағиытауына, тану әрекеті. Әрбір зерттеушінің шығармашылық процеске қатысты тудың әдіс-тәсілдерін шешіп ала алады. Солардың ішінде Дж. Диксонның шығармашылық процестің мәнін (жаңалығы, бірегейлігі, пайдалылығы немесе құндылығы, шешімнің көркемдігі) және ойлап табушының еңкеңісін анық сапалық қасиетін қарастырумен, идея алуының таландыратын бірқатар төмендегідей нақты әдістерді қарастыратынын жөнінде Д.Ж. Кішібаева өзеңбегінде былай деп жазады:

1. «Миғашабуыл» әдісі, оның тәртібі: ешқандай сын болмайды; неғұрлым идея көп болса, соғұрлым жақсы; қысылып-қымтырылуы зойдай айту.

2. Инверсия әдісі тапсырмаға бұрынғы көзқарастан бөлек, оған кейбір жаңа немесе өзгерген тұрғыдан қарап, психологиялық инерцияны саналы жеңуді талап етеді. Ол жөнінде автордың сөзі: «Жаңа тәсілдерді іздеңдер, зерделенетін заттардың неінайналдырып, түбін жоғары қаратып қойыңдар, қозғалатын бөліктерді тоқтатыңдар және қозғалмайтын қозғалысқа келтіріңдер».

3. Фантазия (қиял) әдісі – бұл әдіс арманмен байланысты, нені қаласаң соның болғанымен елестетумен сипатталады. Ол жөнінде автордың сөзі: «Жақсы (идеал) шешімдерді қарастырғанда, егер ол тек қана қиялдың жемісі болса, оны жаңадан алынған пірменін таландыруға болады».

4. Психологиялық инерттілік әдісі. Психологиялық инерттілік әдіс дәстүрлік көзқарастар мен түсініктер схемасын бұзу үшін керек.

5. Жаңа комбинацияны жүйелі зерттеу әдісі немесе оны «морфологиялық талдау» деп те атайды.

Бұл әдістердің бәрі де ойлап табушылар тұрғысынан оңнәтиже беретіндігі дәлелденген. Әрі олардың әзіргі мектепте (бастауыш сыныптарда, орта және жоғары сыныптарда) және жоғары оқу орындарындағы оқыту процесінде, оқушылардың сыныптан тыс жұмыстарында педагогтар кеңінен қолданып жүр [1, с. 16].

Шығармашылық сабақтардың оқушылар үшін мынадай маңызды жақтары бар:

- оқушылардың танымын дамықис-ізденіс жұмысының қалыптасады;
- сұрақтарды, мәселелерді терен талдауға үйренеді;
- шығармашылық ой-өріс артады;
- кітап пен жұмыс, көркем және ғылыми әдебиеттер, баспа материалдармен жұмыс істеу бірліктерін қалыптастырады.
- оқушы өз ойын еркін айтуға, сөз мәдениетіне үйренеді;
- оқытудың ғылымилығын арттыру;
- ғылым дүниетанымын қалыптастыру [4, с. 41].

Шығармашылық сабақтарды өткізу, оқушының танымын дамықис-әркетін арттырудың құралы, сапалы білім берудің шарты, оқу үрдісін ұйымдастыру факторы, оқытудың жекелік бағдары болып табылады. Осындай жүргізілген жұмыстар арқылы оқушылар өздерінің әртүрлі танымын дамықис және шығармашылық сұраныстарын қанағаттандырады.

Сонымен қатар мектептегі оқушылардың қарасынан қабілеті жоғары балалардың шығуына ықпал етеді.

Мұғалімнің алдында тұрған міндет - жасбуынды сөз өнеріне баули отырып, оқытудың шығармашылық сипатын күшейту, баланың белсенділігін дамына жолашу, шығармашылық тұлға қалыптастыру [5, с. 17].

Шығармашылық жұмысқа икемдеудің бір сыры - кенеттен бір ситуация таңдап, соған баланы қатыстыра отырып, оқиғаны жан-тәнімен сезіндіру, осы сезім түйсік арқылы жазба жұмысын жазуға тәсілдіру.

Оқушы қаламынан туындаған нәрсенің бәрі ерешмінсіз болмайды. Ол үшін баламен бірлесе отырып жөндеп, көркемдік дәрежеге жеткізуге керек. Оқушыларға аз сөзге көп мағына сыйғызу, көп іздену, әдеби кітаптарды көп оқу тағы басқаларын ескертіп отыру керек.

Кез келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің мүмкіндіктерін дамытады. Өз-өзімен қалыптасуына, өз идеясын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдер іздейді. Проблеманы өзінше, жаңаша шешуге талпыныс жасайды. Мысалы: оқу әрекетінде белгілі бір дағдыны қалыптастыратын, білгілі бір ережені меңгеретін жаттығулар орындалса, шығармашылық әрекеттер баланың іздену жұмысында басты нысанада болады. Сондықтан оқу әрекеті баланың жалпы қабілетін дамытса, шығармашылық әрекет нақты жағдай шешу барысында нәтижеге жеткізетін қабілеттерін дамытады.

Баланың жұмыспен айналысуға деген қызығушылығы мен қанша уақыт айналысатындығында өз еркі болуы керек. Бұл табысқа жетудің бірден-бір кепілі болып табылады. Бірақ балаға берілетін еркіндік үлкеннің қамқорлығын, көмегін талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. 2010 - 2015 жылдарға дейін арналған Білім беру тұжырымдамасы
2. Педагогика: Оқулық / Абай атындағы Ұлттық Педагогикалық Университетінің педагогика кафедрасының авторлары ұжымы – Алматы: Print-S, 2005. – 430 б.
3. Тәрбие құралы. №1, 2012.
4. Бастауыш мектеп журналы №5, 2013 жыл.
5. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. I деңгей (ілгері) Екінші басылым, «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2012.

Ғылыми жетекшісі:

педагогика ғылымының кандидаты, профессор Жалелов Әміртай Жалелович.

**Галина Кимаковская (Тирасполь, Приднестровье),
Галина Пашкан (Бендеры, Приднестровье)**

К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОВ И ПРИЁМОВ, ПОЗВОЛЯЮЩИХ ОСОЗНАННО РЕШАТЬ ТЕКСТОВЫЕ ЗАДАЧИ

Часто школьники испытывают сложности при решении текстовых задач. Затруднения такого рода отражены в работах ряда психологов и методистов. Они возникают, во-первых из-за того, что школьники не всегда в состоянии соотносить текст задачи с реальной действительностью. Во-вторых, многие из учащихся недостаточно владеют знаниями о закономерностях функционирования как естественного, так и математического языков. И, в-третьих, условия задач, сформулированные на естественном языке, оказывают тормозящее влияние при актуализации у школьников раннее сформированных методов рассуждения. В результате, даже имея вычислительные навыки достаточно высокого уровня, ученик, оставшись с задачей один на один, без наводящих вопросов учителя, не в состоянии перейти от текста условия к её аналитической математической модели.

Нами был предложен метод обучения решению класса задач «на процессы», позволяющий переходить от текста условия к аналитической математической модели.

Поскольку тексты условия задач достаточно объёмны, методисты рекомендуют разбивать задачу на подзадачи. Мы пошли по пути раскладывания ситуации, которая представлена в тексте целиком, на отдельные ситуации, т.к. каждое предложение, описывает как минимум одну.

Ситуации бывают статические и динамические. Мы рассматривали динамические ситуации – это ситуации, когда изменяется пространственное расположения объектов или в самой ситуации происходят изменения с течением времени.

Чтобы определить наличие процесса в описании ситуации, т.е. отнести её к динамической, ученику необходимо знать её отличительные признаки. Нами были выделены следующие ситуационные характеристик процесса и их обозначения: В – вид процесса, И – источник процесса, Н – направление процесса, О – объект, подверженный процессу, У – условия, при котором совершается процесс, параметры процесса – П.

В результате для характеристики процесса получаем сочетание заглавных букв ВИНОУП.

Решение текстовой задачи «на процессы» можно представить в виде следующих блоков:

1. Установление этапов процесса и количества соответствующих ему ситуаций;
2. Выделение параметров процесса в каждой ситуации;

3. Определение числа процессов в зависимости от числа их источников, действующих на один объект;
4. Нахождение связей между параметрами процессов, действующих на разные объекты, в случае их связи или её отсутствия;
5. Запись математических моделей, характеризующих ситуации, заданных текстом задачи.

В школьной практике принято в качестве ориентировочной основы при решении задач давать ученикам предписание. Мы пришли к мнению, что эффективней предложить ученикам готовую общую таблицу, содержащую ситуационные характеристики и параметры процесса.

Таблица 1

Таблица анализа текста на основе ситуационных характеристик и параметров процесса

№ ситуации и вид процесса	источник процесса	направление	объект воздействия процесса	Условия протекания процесса	величина скорости а	величина времени в	величина результата с
---------------------------	-------------------	-------------	-----------------------------	-----------------------------	---------------------	--------------------	-----------------------

Поскольку разбор условия задачи осуществляется на основе логической связи предложений текста и ситуационного анализа, предлагаемый нами метод назван поэтапным логико-ситуационным анализом текстов алгебраических задач.

Использование таблицы показало, что она не только даёт ученикам метод решения целого класса задач, но и решает ряд психологических проблем: дисциплинирует мышление, уменьшают хаотичность рассуждений, облегчают поиск похожей задачи, усиливают внимание к второстепенным факторам, уменьшают поспешность в получении конечного результата, а главное, снимают отрицательный эмоциональный фон и вселяют веру у учеников в возможность правильного решения задачи. Кроме того она несёт контролирующую функцию, т. к. позволяет учителю видеть, как анализирует задачу ученик.

Разрабатывая методику обучения решению задач «на процессы», мы стремились к тому, чтобы у учеников при её использовании сформировался уровень мышления, который психологи называют интеллектуально – мотивационным, т.е. тем самым с одной стороны, вооружить их современным методом анализа, с другой – подготовить их к творческому решению возникающих перед ними проблемных ситуаций.

В ходе обучения с использованием данного метода были отмечены факты улучшения речи учеников экспериментального класса на уроках русского языка и литературы, а так же отмечались положительные изменения при использовании математического аппарата на уроках физики. Однако эти факты требуют более тщательной проверки.

Проведенное исследование позволяет утверждать, что применение предложенного нами метода разрешает: 1) управлять действиями учеников по пере моделированию текстов с естественного языка на символический математический язык и затем переходить непосредственно к аналитическим математическим моделям; 2) повышать уровень интеллектуальной активности учеников.

Нами было сделано предположение, что метод «логико-ситуационного анализа текста» можно реализовать для текстовых задач, описывающих статические ситуации. Однако это цель дальнейших исследований.

**Эльвира Латыпова, Мавлюда Юлчиева,
Абдугаффор Жабборов, Атамуратова Нафиса
(Ташкент, Узбекистан)**

К ВОПРОСУ ОПТИМИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО ПРЕДМЕТУ «БОТАНИКА»

Цель работы: в настоящее время высокое качество профессионального образования не может быть обеспечено только за счёт накопления знаний и формирования умений. Сегодня актуальным становится обучение ориентированное на практические знания, когда задачи профессионального образования решаются в русле компетентностного подхода, который возникает как альтернатива накоплению абстрактно-теоретических знаний [1, с. 119-123]. Современный специалист должен не только свободно ориентироваться в потоках информации, но и уметь превращать информацию в знание, находить ей практическое применение.

Одним из путей формирования компетенций, как академических, так и предметных является организация самостоятельной работы. Самостоятельная работа студентов является одной из основных форм внеаудиторной работы при реализации учебных планов и программ. Внеаудиторная самостоятельная работа выполняется по заданию преподавателя, но без его непосредственного участия.

Целью оптимизации самостоятельной внеаудиторной работы студентов на предмете «Ботаника» является овладение фундаментальными знаниями, профессиональными умениями и навыками работы по профилю, опытом творческой, исследовательской деятельности.

Методи: работа с литературой по организации самостоятельной работы студентов, опыт преподавания ботаники на кафедре фармакогнозии, аналитическое исследование.

Результаты: в результате проведённого аналитического исследования показано, что наиболее результативным способом оптимизации самостоятельной работы студентов являются работа с литературой, использование информационно-коммуникационных технологий, виртуальных лабораторий, видео-и аудио материалов, интернет ресурсов и др. Умение учащихся работать с литературой – важное условие для успешного самостоятельного выполнения заданий. В процессе работы с учебной литературой по ботанике у студентов формируются навыки выполнения различных операций, установления связей теории с практикой.

Для повышения интереса и мотивации к изучению ботаники нами созданы мультимедийные презентации, которые студенты используют на самостоятельных занятиях. Мультимедийные презентации позволяют представить учебный материал как систему ярких опорных образов, наполненных исчерпывающей структурированной информацией в алгоритмическом порядке. В этом случае задействуются различные каналы восприятия, что позволяет заложить информацию не только в фактографическом, но и в ассоциативном виде в долговременную память учащихся.

Что касается виртуальных лабораторий, основным преимуществом их является возможность моделирования процессов, протекание которых принципиально невозможно в лабораторных условиях. Наглядная визуализация на экране компьютера, возможность наблюдения процессов, трудноразличимых в реальных условиях без применения дополнительной техники, например, из-за малых размеров наблюдаемых частиц. Виртуальные лаборатории используются нами при изучении строения клетки и движения цитоплазмы, деления (митоз, мейоз) и роста растительной клетки, механизма фотосинтеза, внутреннего строения лишайников, размножения грибов, папоротников и др.

Для повышения познавательной активности студентам предоставляется возможность работы с имеющимися на кафедре видео- и аудиоматериалами. Их использование на самостоятельных занятиях повышает интерес студентов к изучаемой дисциплине. На самостоятельных занятиях студенты просматривают сюжеты из таких научно-популярных документальных фильмов как «Невидимая жизнь растений», «Как вырастить планету» производства компании BBC.

Студенты также активно используют электронные энциклопедии, которые являются аналогами обычных справочно-информационных изданий – энциклопедий, словарей, справочников и т.д. В отличие от своих бумажных аналогов они обладают дополнительными свойствами и возможностями [2, с. 153-182]. Удобны в использовании: электронная энциклопедия по биологии <http://www.knowbiology.ru/>; биологический словарь online <http://bioword.narod.ru/>.

Использование Интернета при самостоятельной работе по изучению нового материала повышает мотивацию студентов к получению знаний, развивает их творческие способности. В Интернете можно найти тематические сайты по всем разделам ботаники.

Выводы: правильная организация и оптимизация самостоятельной внеаудиторной работы студентов по курсу ботаники помогает им усвоить необходимый объём знаний, самостоятельно его пополнять, выработать навыки аналитического и логического мышления, профессиональное сознание, мировоззренческие установки, связанные не только с выбранной ими специальностью, но и с общим уровнем развития личности.

Литература:

1. Ковалевская Л.В. Педагогическая диагностика в процессе организации самостоятельной работы студентов. // Вестник Грозденского Государственного университета. -№ 1 (125), 2012.- С. 119-123.
2. Башмаков М.И., Поздняков, С.Н., Резник, Н.А. Понятие информационной среды процесса обучения. / М.И. Башмаков, С.Н. Поздняков, Н.А. Резник //Школьные технологии, 2010. - № 2.-С. 153-182.

Наталья Мелник (Кишинёв, Республика Молдова)
Олег Буга (Бельцы, Республика Молдова)

СТРАТЕГИИ ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ МАЙНД-МЕНЕДЖМЕНТА

Как часто вы учитесь? На этот вопрос все большее и большее количество наших клиентов отвечают, что, чтобы оставаться в теме и не отставать от конкурентов, обучаться приходится все чаще и интенсивнее. В процессе заботы, на совещаниях, на переговорах, во время знакомства с новыми продуктами. Постоянно приходится обучаться новым технологиям, повышать квалификацию на семинарах, тренингах, профессиональных курсах. Все меняется с такой скоростью, что один и тот же обучающий курс через пять лет может содержать в себе совершенно другую, новую информацию.

Для того, чтобы оставаться на месте, надо быстро бежать вперед. А чтобы опередить конкурентов, надо уметь бежать быстрее всех. И здесь важно уметь учиться быстро и эффективно, находя и легко запоминая нужную информацию [4].

Умеем ли мы правильно учиться? Учили ли нас в школе или институте правилам быстрого и правильного запоминания? Уделяется ли должное внимание максимальному использованию возможностей мозга в начальных, средних и высших образовательных учреждениях нашей страны?

Современный человек задыхается в хаосе информации. Для решения любых задач ему необходимо научиться грамотно структурировать мысли, идеи и факты [4].

Анализируя современное состояние тайм-менеджмента, можно отметить следующее: тайм-менеджмент рассматривается исключительно как технология, позволяющая более рационально использовать рабочее время. Между тем, сделанные в рамках отечественной школы тайм-менеджмента наблюдения позволяют ставить вопрос о применении тайм-менеджмента для развития организации, формирования корпоративной культуры, нацеленной на непрерывное повышение эффективности деятельности [1]. Планирование означает подготовку к реализации целей и упорядочение рабочего времени.

Майнд-менеджмент — направление в тайм-менеджменте, отвечающее а повышение эффективности личной и корпоративной деятельности с помощью интеллект-карт [2].

Если 15 лет назад рабочий стол менеджера, учителя был завален кучей бумаг документов, так как они были основным источником получения необходимой информации, то сейчас на рабочем столе может находиться только компьютер. Однако это несколько не уменьшило стресс от работы с информацией, так как стоит менеджеру открыть компьютер, как на него обрушивается огромный поток сообщений, документов, задач и планов, что часто превращает рабочий день в хаос.

Как успешно справляться с потоком поступающей информации? Как тратить на обработку, анализ и принятие решения по полученной информации минимум времени и сил? Как превратить умение быстро и эффективно обрабатывать поступающую информацию (и принимать на ее основе правильные решения) в свое главное конкурентное преимущество в век агрессивно атакующей нас со всех сторон информации?

Ответ на этот вопрос дают современные технологии майнд-менеджмента, которые начали набирать популярность в современном мире в 70-е годы XX века [4].

Он достиг потрясающих результатов, став одним из лучших студентов. Тони Бьюзен превратил процесс обучения в увлекательное и, что главное, очень эффективное занятие. Потом он стал факультативно заниматься с неуспевающими школьниками, которых все считали безнадежными, и с каждым из них достиг потрясающих результатов. Один из таких школьников воскликнул: Я не был неспособным к учению — у меня просто не было настоящего учения!

Тони Бьюзен вспомнил про Ньютона, Эйнштейна, которые в школе перебивались с двойки на тройку, и задал важные вопросы: -Умеем ли мы учиться? Правильно ли мы используем свой мозг? В его основу он положил основные принципы работы человеческого мозга, объяснил, что мы используем наш биологический компьютер под названием мозг неэффективно, и предложил способ повысить эту эффективность [2].

Интеллект-карты стали основным инструментом выполнения задач для многих работников интеллектуального труда [2].

Правила построения интеллект-карт

1. Главное! Начинайте с центра. В центре находится самая главная мысль, цель построения интеллект-карты. Начинайте с главной мысли — и у вас осядут новые идеи, чем ее дополнить.

2. Читайте по часовой стрелке, начиная с правого верхнего угла.

3. Используйте разные цвета

4. Экспериментируйте всегда

5. Центральный образ

6. Оформляйте

7. Рисуйте

8. Раскрашивайте! У каждого цвета есть свое значение, причем часто это очень индивидуально для каждого человека. Смысл того или иного цвета для отдельного индивидуума зависит от таких факторов, как личные предпочтения, предыдущий опыт, влияние культуры. В разных культурах у одного и того же цвета могут быть совершенно различные обозначения. Вы можете придумать свои обозначения или воспользоваться нижеприведенной трактовкой автора.

Цвет	Значение	Скорость восприятия
Красный цвет	Наиболее быстро воспринимающийся цвет. Максимально фокусирует внимание. Сообщает об опасности, проблемах, которые могут возникнуть, если не обратить на него внимание	Высокая
Синий цвет	Строгий, деловой цвет. Настраивает на эффективную продолжительную работу. Отлично воспринимается большинством людей	Средняя
Зеленый цвет	Цвет свободы. Расслабляющий, умиротворяющий цвет. Позитивно воспринимается большинством людей. Но его значение сильно	Низкая

	зависит от оттенков („энергичный изумруд” глаз или „тоска зеленая” в больницах советского типа)	
Желтый цвет	Цвет энергии, цвет лидерства. Очень раздражающий цвет, на который невозможно не обратить внимание.	Высокая
Коричневый цвет	Цвет земли, самый теплый цвет. Цвет надежности, силы, стабильности, уверенности	Низкая
Оранжевый цвет	Очень яркий, провокационный цвет. Цвет энтузиазма, новшества, возбуждения, энергии, динамики. Отлично привлекает внимание	Высокая
Голубой цвет	Цвет нежности, цвет романтики. Отличный фоновый цвет. В английском языке нет отдельного слова для этого цвета (blue понимается как и синий, и голубой). Этот цвет обозначает обычно свободу движения: к морю, к небу, к мечте	Низкая
Черный цвет	Строгий, ограничивающий цвет. Идеален для написания текста, создания границ	Средняя

Во многих западных школах интеллект-карты используются при обучении большинству дисциплин. Справедливости ради стоит отметить что многие прогрессивные отечественные преподаватели, в том числе бизнес-тренеры, применяют систему Шаталова в своей работе. Адаптируя алгоритм майнд-менеджмента под процесс эффективного обучения, рекомендуется применять следующую последовательность действий для повышения эффективности обучения.

1. **Поймите цель обучения, создайте образ будущего результата.** Пожалуй, самый простой и самый недооцененный этап алгоритма.

2. **Создайте в голове образ будущего результата,** и тогда вам будет гораздо проще к нему двигаться, так как вы будете сильно мотивированы картиной будущего успеха.

3. **Поймите, что нужно сделать, чтобы достичь результата.** Спланируйте основные действия, создайте в своей голове **образ процесса, выполнение которого приведет вас к результату. В ходе обучения делайте записи, пометки, обозначения.** Если обучение проходит интенсивно и дается много новой информации, то для понимания иногда нужно время, самостоятельная работа над материалом [3].

Научитесь быстро ловить и фиксировать основные мысли обучения, а основе которых можно создать в своей голове будущий образ. **Структурируйте полученные знания.** После обучения (желательно тот же день) **составьте интеллект-карту** полученного материала, при этом очень важно использовать условные обозначения, опорные сигналы, чтобы потом можно было легко вспомнить и обработать полученную информацию. **Добейтесь поставленной цели, получите результат.** Этот этап носит очень сильный мотивационный характер. Если вы несколько раз проходили обучение, результаты которого не пригодились в жизни, но вы автоматически потеряете мотивацию учиться дальше, потому что подсознательно начнете воспринимать любое обучение как бессмысленное занятие. И наоборот, если его результаты помогли вам достичь новых высот, стать более эффективным в достижении своих целей, то дальнейшее обучение будет проходить еще быстрее, еще интереснее. Вы будете больше требовать от процесса обучения, и, соответственно, больше получать взамен. Это называется жадностью знаний, получение которых позволяет еще быстрее добиваться своих целей — неотъемлемое качество современного успешного человека [2].

Заключение: Наш мозг воспринимает и обрабатывает информацию ассоциативно, стараясь создать на основе получаемой информации образ, чтобы понять ее. Практически вся информация в головном мозге хранится в виде образов.

Информация воспринимается легче, если у нас имеется аналогичный опыт или если она представлена в максимально образном виде, позволяющей задействовать максимум объема коры головного мозга.

Для того чтобы максимально быстро создать готовый интеллектуальный продукт, необходимо пройти пять этапов.

1. рождение идеи;
2. проведение мозгового штурма, создание хаоса мыслей по осуществлению идеи;
3. структурирование полученных идей в виде интеллект-карты, оценка и анализ;
4. действие на основе четкого понимания поставленных задач и будущего результата;
5. получение результата.

Майнд-менеджмент — это технология представления потоков информации в виде, требующем минимального времени и психофизиологических ресурсов для поиска, анализа и понимания.

Благодаря соблюдению принципов майнд-менеджмента вы можете существенно облегчить выполнение таких интеллектуальных работ, как:

- решение проблем и нестандартных задач;

- быстрое написание простых для понимания текстов;
- эффективное обучение;
- успешные выступления публично;
- принятие решений;
- управление задачами;
- управление проектами;
- стратегическое планирование;

Библиография:

1. Архангельский Г.А.; *Организация времени: от личной эффективности к развитию фирмы*. Монография. СПб.: Питер, 2003, 2004.
2. Бьюзен Т., *Супермышление* Минск: Попурри, 2003. — С. 11.
3. Бехтерев С. *Решение бизнес-задач с помощью интеллект-карт* Москва 2009
4. Дэн Кеннеди; *Жесткий тайм-менеджмент*; 2013г.

Мирзатова Г.Х., Абдуазизова В.В.
(Намаган, Узбекистан)

СУЩНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА КУРСАХ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Мазкур мақолада чет тили ўқитувчиларининг малакасини ошириш курсларида уларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш масалалари ҳақида фикр юритилган.

В данной статье освещены вопросы развитие коммуникативной компетенции учителей иностранных языков в процессе обучения на курсах повышения квалификации .

In this article it was said about communicative competence development issues of the foreign language teachers at the qualification institute .

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, компетенции в общении, способность, подготовка

В настоящее время принимаются все меры по совершенствованию обучения иностранным языкам. Так, 10 декабря 2012 года Президент Республики Узбекистан И.А. Каримов подписал Постановление «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков». В этих целях намечается совершенствование системы обучения иностранным языкам, подготовки специалистов – путем внедрения современных педагогических подходов и технологий, посредством обращения к «мировой цивилизации и мировым информационным ресурсам». Для реализации данных тенденций требуются преподаватели нового поколения, готовые к внедрению в практику обучения современных методик и коммуникационных технологий.

Курсы повышения квалификации педагогических кадров призваны обновлять, углублять и расширять знания. В настоящее время основной задачей курсов повышения квалификации педагогических кадров народного образования является обновление его содержания, методов обучения и достижения на этой основе принципиально нового качества образования.

Именно на курсах повышения квалификации возможна реализация данной задачи. Предмет «Актуальные вопросы педагогики» на курсах повышения квалификации для учителей иностранных языков имеет сложную структуру и охватывает всю педагогическую деятельность, особенно обучение и воспитание, всего отведено 8 часов.

Основу личности учителя иностранных языков составляет его профессионализм. Важно отметить, что он не сводится лишь к совокупности профессиональных умений, а определяется еще и уровнем личностно-профессиональных качеств специалиста, направленностью их личности, особенностями мотивации деятельности. Основываясь на этом необходимо в процессе изучения предмета «Актуальные вопросы педагогики» по теме - Пути развития педагогической компетентности для повышения качества образования, уделить внимание более углубленному изучению коммуникативной компетентности. Так как основной целью обучения иностранному языку является формирование знаний через общение и зависит это от уровня коммуникативной компетентности учителя. В процессе занятия с учителями иностранных языков необходимо раскрыть содержание понятия «коммуникативная компетентность» и его значение для преподавания иностранных языков.

Профессиональная компетентность любого преподавателя должна быть комплексной. Можно рассмотреть профессиональную компетентность учителя иностранного языка, которая представляет собой единство. Таким образом, компетентность учителя иностранного языка представляет собой специальную профессиональную компетентность. Структура специальной компетентности учителя иностранного языка складывается из следующих компонентов:

- коммуникативной компетенции (профессионально-ориентированное владение иностранным языком);
- лингвистической компетенции (предполагающей владение знаниями основных теоретических положений о языке как общественном явлении, его связи с мышлением, культурой народа, о возникновении и развитии языка);

- лингвострановедческой компетенции (знание о культуре страны изучаемого языка, ее истории и современных проблемах развития, а также о жизни, быте, играх, популярных книгах, песнях, фильмах и умение использовать эти знания при отборе содержания обучения);
- лингвометодической компетенции (знание возрастных особенностей развития обучаемых, закономерностей их физического и психического развития).

В различных источниках коммуникативная компетентность рассматривается как:

- способность выслушивать и принимать во внимание взгляды других, дискутировать и защищать свою точку зрения, выступать на публике, принимать решения, устанавливать и поддерживать контакты, справляться с разнообразием мнений и конфликтов, вести переговоры, сотрудничать и работать в команде ;
- компетенции в общении: устном, письменном, диалог, монолог, порождение и восприятие текста; знание и соблюдение традиций, этикета; деловая переписка; делопроизводство, бизнес-язык;
- умение вступать в коммуникацию, быть понятным, непринужденно общаться;
- способность достигать желаемых результатов в общении с людьми, избегая при этом нежелательных эффектов;
- владение коллективной профессиональной деятельностью и приемами профессионального общения, как сформированность социальной ответственности за результаты своей деятельности.

Важно соотношение уровня развития общей коммуникативной компетентности. Низкий уровень развития коммуникативной компетентности не позволяет учителю реализовываться в межличностном общении разных уровней, что ведет к проблемам и в профессиональной сфере. Опираясь на идею влияния коммуникативной компетентности и профессиональной компетентности, выделяем три критерия проявления коммуникативной компетентности учителя:

1. *Уровень развития коммуникативных ценностей:*
 - ценностное отношение к ребенку,
 - социокультурная направленность деятельности педагога.
2. *Степень включения учителем коммуникативных ценностей в профессиональные идеалы:*
 - соблюдение педагогического такта и этикета;
 - характер отношений педагога с детьми (межличностный, предметно-содержательный).
3. *Уровень развития профессиональных коммуникативных умений учителя:*
 - умения вербальной коммуникации - речевое общение, использование голосовых данных;
 - умения невербальной коммуникации - адекватность жестов, мимики;
 - оправданность движений в пространстве класса;
 - технология общения;

Коммуникативная компетентность формируется на базе профессиональной компетентности и определяет эффективность общения и деятельности в целом. Профессиональную компетентность определяет избирательность коммуникативных интересов, специфика делового общения. Постепенно коммуникативная компетентность и профессиональные коммуникативные навыки становятся для учителя значимыми в педагогической практике. В результате усвоения содержания сущности коммуникативной компетентности у учителей иностранного языка, которая направлена на обеспечение их профессиональными коммуникативными знаниями, развитие ценностно-мотивационной сферы, формирование практических умений иноязычного межличностного и профессионального общения.

Литература:

1. Постановление Президент Республики Узбекистан И.А. Каримова № ПП-1875 от 10 декабря 2012 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков».
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. - М.: Просвещение, 2007.
3. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова. – Академия.: 2001.
4. Сериков В.В. Обучение как вид педагогической деятельности : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений \ В.В. Сериков; под ред. В.А. Слостёнина, И.А. Колесниковой. – М.: Издательский центр «Академия», 2008.
5. Коллективная монография «Формирование личности учащихся и молодежи новой формации (способности самовыражения и самореализации)» / Под общ. ред. д.п.н., проф. Р.Х. Джураева; отв. ред. д.п.н., проф. В.И. Андриянова. - Ташкент: УзНИИПН, 2013.

**Жанна Сағидолла, Бақытжамал Ғазиева
(Ақтөбе, Қазақстан)**

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӘСІПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СТАТУСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Адам өміріндегі ең қымбат қазынаның бірі-білім. Еліміздің болашақтағы дамуы, өсіп-өркендеуі, әлемдік кеңістіктегі орны білімнің бағыт-бағдарына, оның тиімділігіне байланысты. Білім беру саласын әлемдік білім талаптарына сәйкестендірудің, білім сапасын жақсартудың басты шарттарының бірі-білікті,

білгір, озық ойлы мұғалімнің еңбегіне тікелей байланысты. Олай болса, мұғалімге деген құрмет пен қошемет, мемлекеттік тұрғыдан жасалатын әлеуметтік қолдау оның қоғамдық ортадағы беделін, мерейін өсіретіні белгілі. Педагогтың қоғамдық ортадағы мәртебесі биік болуы тиіс. ҚР «БІЛІМ ТУРАЛЫ» Заңының 50-бабында «мемлекет қоғамдағы педагог қызметкерлердің ерекше мәртебесін таниды және кәсіптік қызметін жүзеге асыру үшін жағдайлар жасайды» делінсе, 51-бабында педагог қызметкерлердің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі сөз етілген [1]. Соған сәйкес 1-ші курс студенттеріне ғылыми педагогикалық зерттеу орталығы ұсынған «Менің кәсібім» атты сауалнама және 2-ші курс студенттеріне «мамандықты игеру бойынша жұмысқа қанағаттану» әдістемесі жүргізілді және үшінші әдістеме мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттерін анықтауға бағытталған М.А. Дмитриеваның модификацияланған әлеуметтік-психологиялық кәсіби бейімделу әдістемесі жүргізілді [2, 240]. Бұл әдістеменің сұрақтарын өзіміздің мақсатымызға сәйкес бейімдедік студент өз мамандығын дұрыс тандаған ба?, мұғалімнің кәсіби маңызды гуманистік, ұйымдастырушылық, қарым-қатынаста ашық жарқын коммуникабилділігін анықтауға арналған сауалнамаларын топтастырдық.

«Менің кәсібім» деген 3-сұрақтан тұратын сауалнамалық-сұхбатты 68 студентке жүргізілді. Нәтижесіне тоқталар болсақ, Педагогикалық оқу орнына түсу мотивіңізді көрсетіңіз деген сұраққа 68 студенттің 53-і балаларға деген сүйіспеншілігін, ол 78 пайызды құрайды.

Дефектология мамандығын өз қалауы бойынша таңдап, оң көзқарас танытқан 61 студент 90 пайызды құрайды. Мамандық таңдауға қайта мүмкіндік берілетін болса деген сауалға 43 студент 63 пайыз тек қана педагогикалық мамандық десе, 15 студент 22 пайызы адам-адам саласының мамандығын қалар едік деп жауап берген. Сонымен қорыта келе, Бірінші курс студенттері дефектология мамандығын өз қалаумен таңдағандығын байқауымызға болады (Кесте 1).

Кесте 1 Қайтадан мамандық таңдау мүмкіндігі

№	Егер сізге қайтадан мамандық таңдау мүмкіндігі болса, қай мамандықты қалар едіңіз?	Сапа %	Саны
1	Тек қана педагогикалық	63%	43
2	«Адам-адам» саласының мамандығы	12%	8
3	Басқа мамандық	22%	15
4	Білмеймін	7%	5

Дефектология мамандығы 2 курс 55 студенттеріне жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша педагогикалық мамандыққа бағдар бұрынғыдан гөрі тұрақты деген жауап 100 пайызды құрайды, ал 35 студент мамандықты игеруге ең көп ықпал еткен барлық оқу-тәрбие процесі екендігін 64 пайыздық нәтижені көрсетіп отыр. Педагогикалық оқу орнында оқудан басқа қандай жұмыс формалары мұғалімдік мамандыққа тұрақты бағдарды қалыптастыруға көмектеседі деген сұраққа 34 студент 61,8% мақсат пен міндеттер қоюға, оларға жетудің жолдары мен тәсілдерін анықтауға мазмұнын таңдауға мүмкіндік береді деп жауап берген.

Сауалнаманың соңғы институт түлегінің онымен байланысы болуы керек деп ойлайсың ба деген сұрағына 53 студент 96% иә жауабын көрсеткен.

1-2курстың 120 студентінен алынған М.А. Дмитриеваның модификацияланған әлеуметтік-психологиялық кәсіби бейімделу әдістемесі деген сауалнаманы 4бөлімге бөліп қарастырдық әр бөлім нәтижесіне тоқтала кетсек, мұғалімнің кәсіби маңызды **гуманистік** қасиеті бойынша жеке қызығушылығына байланысты болмаса да, ұжым алдындағы жауапкершілігін 84 студент ұмытыппайтындығын көрсетті, ол 70% қамтиды. **Ұйымдастырушылық** қасиеттер бойынша қатысқан 120 студенттің 93-і оқитын ұжымның тату әрі ұжымшыл екендігін білдіреді. Ол 78 пайызды құрайды.

Қарым-қатынаста ашық жарқын коммуникабилді қасиеттері бойынша

Студенттер ұжымында оқу маған ұнайды деп 112 студент 93,3%, оқытушылар мен студенттер арасындағы өзара қатынас деген сауалға жақсы деп 72 студент 60% шиеленіскен деп 2 студент 1,6% деп жауап берді. Оқу ұжымындағы өзара қарым-қатынасқа 109 студент қанағаттанатындығын көрсетті ол 90,8%.

Біз зерттеу жұмысымызда Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Дефектология мамандығын таңдаған студенттердің «Өзіңді – өзің таны» деген пікірдің мәнін ашып, себептеріне талдау жасауға тырыстық. Бірінші курс студенттерінің басым көпшілігі өз қалауларымен таңдаған. Осы мамандыққа бейімделуге және мамандықтың қыр-сырын игеруге оқу дәрістері, педпрактика, қоғамдық – педагогикалық жұмыс мен сабақтан тыс жұмыстардың ықпалы зор екендігін байқатты. Студенттердің болашақ педагог-дефектолог ретіндегі гуманистік, ұйымдастырушылық, қарым-қатынаста ашық жарқын коммуникабилді қасиеттерді игеріп келе жатқандығын сауалнама нәтижесінен көруге болады (Кесте 2,3,4,5,6).

Кесте 2 Студенттердің педагогикалық оқу орнына түсу мотиві

№	Педагогикалық оқу орнына түсу мотивіңізді көрсетіңіз	Сапа %	Студент саны
1	Балаларға сүйіспеншілік	78%	53
2	Жоғары білім алу тілегі	60%	41

3	Балаларды оқытып тәрбиелеу тілегі	74%	50
4	Өзімінің педагогикалық қабілеттерімді сезіну	29%	20
5	Материалдық қамтамасыз етуге ұмтылыс	16%	11
6	Педагогикалық еңбектің романтикасы	6%	4
7	Жағдай осылай болды	7%	5
8	Ақыл-ой еңбегі	55%	37
9	Мектептің, аудандық оқу бөім жіберуімен	4%	3
10	Педагогикалық еңбектің қоғамдық маңыздылығы мен беделін ұққандығына	31%	21
11	Жолдасы мен бірге түстім	-	
12	Жеке тәжірибемнен	15%	10
13	Сүйікті мұғалімімнің ұсынысымен	1,4%	1
14	Отбасылық дәстүр	-	
15	Ата-анамның кеңесімен	40%	27
16	Басқа мотивтер	3%	2

Кесте 3 Мамандықты игеруде ықпал еткен жағдайлар

№	Мамандықты игеруде ең көбірек ықпал еткен не?	Сапа%	Саны
1	Барлық оқу тәрбие процесі және тек практика	63,6%	35
2	Барлық пәндер бойынша дәрістер	12,75%	7
3	Психолого-педагогикалық цикл	1,8%	1
4	Оқу дәрістері және практика	5,4%	3
5	Тек практика	1,8%	1
6	Өз жауабым		

Кесте 4 Мұғалімдік мамандыққа тұрақты бағдарды қалыптастыруға ықпал ететін жұмыс формалары

№	Педагогикалық оқу орнында оқудан басқа қандай жұмыс формалары мұғалімдік мамандыққа тұрақты бағдарды қалыптастыруға көмектеседі тізіп жазыңыз	Сапа%	Саны
1	Қоғамдық іс шара	20%	11
2	Мұғалімнің кеңесі	10,9%	6
3	Олимпиада	14,5%	8
4	Ашық сабақ	7,2%	4
5	Ғылыми жобалар	21,8%	12
6	Тәрбие сағаты	50,9%	28
7	Дебат	5,4%	3
8	Дәріс	23,6%	13
9	Практикалық сабақ	61,8%	34

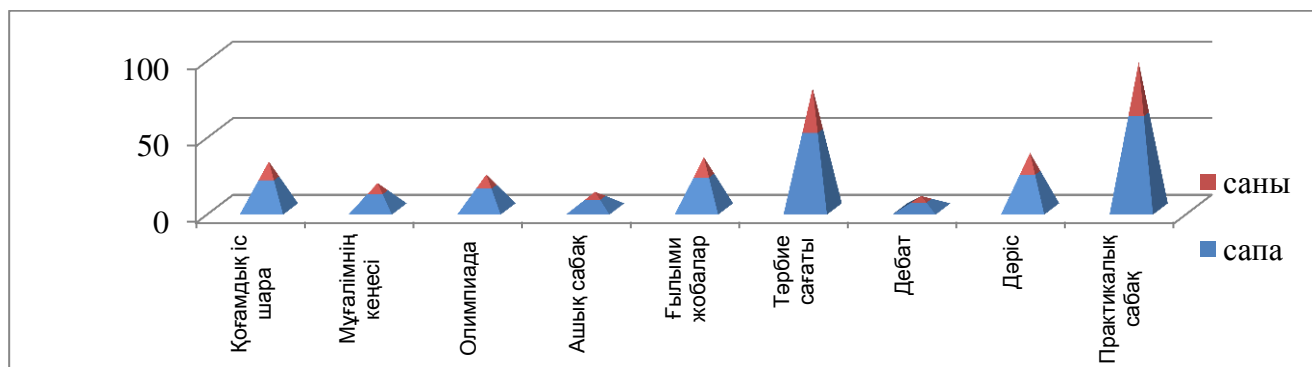

Диаграмма 1 Мұғалімдік мамандыққа тұрақты бағдарды қалыптастыруға ықпал ететін жұмыс формалары

Кесте 5 Оқу тәрбие жұмысындағы дағдылар

№	Оқу жылдарында оқу тәрбие жұмысында қандай дағдыларды меңгердіңіз	Сапа %	Саны
1	Әңгіме, дискуссия , әдеби кештер т.б. ұйымдастырып өткізу	29%	16
2	Ұжымдық шығармашылық шараларды өткізу Әңгіме, дискуссия , әдеби кештер т.б. ұйымдастырып	24%	13
3	Көпшілік алдында өзімді ұстауға ,сөйлей білуге	20%	11
4	Әр түрлі топтағы адамдармен бай орн білуге	22%	12
5	Балалар үшін түрлі үйірмелер ұйымдастыру	4%	2
6	Қиын педагогикалық жағдаяттан шығуға	11%	6
7	Мақсат пен міндеттер қоюға, оларға жетудің жолдары мен тәсілдерін анықтауға мазмұнын таңдауға	60%	33

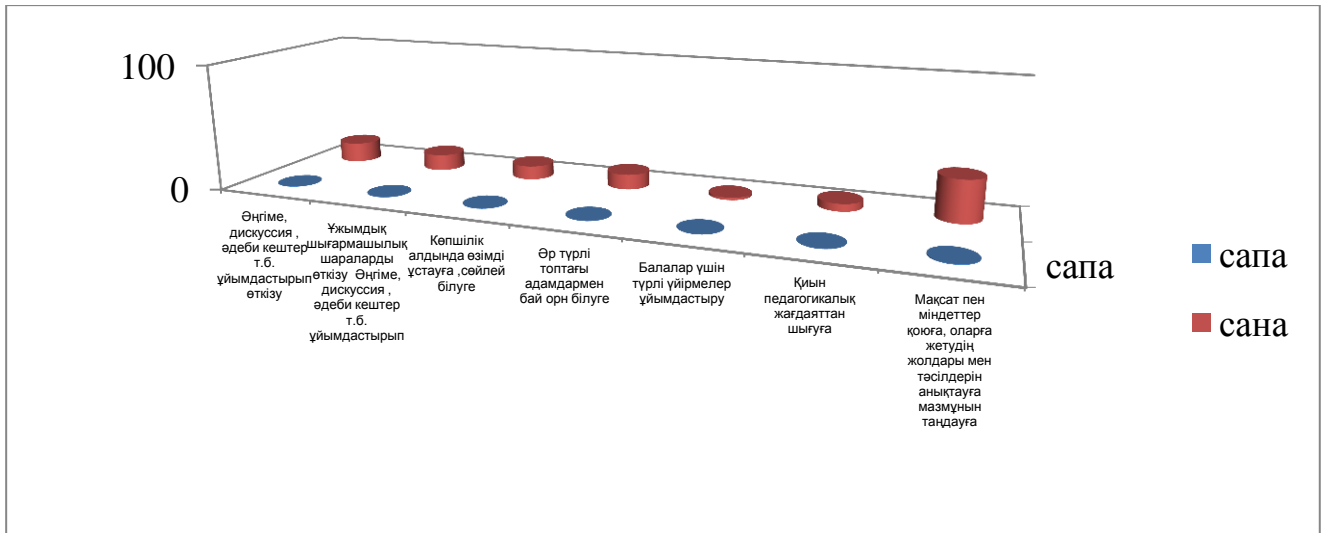

Диаграмма 2 Оқу тәрбие жұмысындағы дағдылар

Кесте 6 Мұғалім мамандығына бағдарды қалыптастыру әсері

№	Жастар ұйымы, кәсіподақ ұйымы, үйірмелер, студенттік отрядтар жетекшілерінің бастауыш класс мұғалімі мамандығына бағдарды қалыптастыруға әсері бар ма?	Сапа%	Саны
1	Педагог-психолог	45%	25
2	Тәрбиеші	33%	18
3	Бағыт бағдар беруші	56%	31
4	Мұғалім	4%	2
5	Ұйымдастырушы	18%	10
6	Өте жақсы	5%	3

Қажеттіліктен туындаған дефектология мамандығына қызығушылар саны артып келеді. Алайда, қапаландыратын жағдайда аз емес. Мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғамымызда саны артуы күрсіндіргенімен, көмек қолын созғысы келетін жас мамандар да қоғам қажеттілігін барынша өтеуде. Соның нәтижесінде педагогтың кәсіби қасиеттерін бойына сіңіріп келе жатқан ұрпақ тәрбиеленіп келе жатқанын байқадық. Сократтың мына сөзімен айтар болсақ: «Ұстаздың биігі ойлана қарасаң биіктей береді, үңіле қарасаң тереңдей береді, қол созсаң қарсы алдында, айналсаң алдында тұрғандай».

Педагогикалық кәсіптің әлеуметтік статусының төмендеуіне түрліше себептер әсерін тигізгенімен, педагог қашанда – ҰЛЫ ҚҰРМЕТКЕ ие болмақ. Себебі ұрпақтарды ұстаз тәрбиелейді. Болашақтың басшысын да, данасын да, ғалымын да, еңбекқор егіншісін де ұстаз өсіреді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының БІЛІМ ТУРАЛЫ Заңы. 7-тарау. Педагог қызметкердің мәртебесі. 50-бап. Педагог қызметкердің мәртебесі, 51-бап. Педагог қызметкердің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі (27.07.2007, № 319).
2. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента./ Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – С.-Пт., 2001. – 240 с.

Ғылыми жетекші:

педагогика ғылымдарының кандидаты Есенғұлова Мейрамгүл Нұралықызы.

	Comments
<p style="text-align: center;">Dennis Soltys Associate Professor Department of Public Administration KIMEP University Almaty, Kazakhstan</p> <p style="text-align: center;">THE LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY: TWO SAMPLE TEACHING AIDS</p> <p>The fictionalized text below offers brief examples from a course on Research Methods for the Social Sciences of a literature review and methodology for students who are writing proposals for research papers or theses. One example is of a quantitative study, another is of exploratory or qualitative research.</p> <p>A good literature review and methodology facilitates the writing of a thesis or manuscript, and greatly increases its chance of acceptance for publication.</p> <ul style="list-style-type: none"> * A literature review is supposed to describe the main previous research in a topical area and bring it up to date. That is, it presents the “state of the art,” which will serve as the point of departure for your own research. * Relatedly, the literature review allows you to explain how your work fits into the research in the area and what your contribution will be. * Very importantly, a literature review is also supposed to generate an approach, model, or theory for your research. * Further, the literature review informs your methodology and structure. * A methodology connects the model or theory generated by the literature review to the detailed steps of the research method or research design. The methodology “translates” the theory into practice. * A methodology is basically just a <i>plan or road map</i>; in it you set out all the steps of your research before proceeding further. * Your methodology should explain the logic of your thinking and make it “visible” to the reader. * The methodology also helps you to set the limits of your research project and to arrange its structure (what the research will include and not include). <p>PART I</p> <p>Literature Review, Methodology, and Conclusions for a Quantitative ‘Stimulus-Response’ or ‘Independent Variable-Dependent Variable’ Topic</p> <p>Sample topic:</p> <p style="text-align: center;">“Gender vs. socialization as factors in mathematics performance of male and female primary pupils”</p> <p style="text-align: center;">Literature review</p> <p>[From the literature review it emerges that] there was a long-held consensus across several different Western countries that boys were genetically better pre-disposed for math and sciences than were girls. This was empirically established in the 1920s and 1930s, with the advent of school performance testing in the USA, in extensive studies conducted by Smith (1921), Waggoner (1925), and Carpenter (1932). British studies</p>	<p>The literature review sets up the topic – the “straw man,” an issue, controversy, puzzle, or gap in the literature.</p> <p>While you are reading the literature you need to be alert for possible models or theories.</p> <p>What operationalized research questions will you pose? What data will you seek? How will the data help answer your research questions?</p> <p>Some history and thematic background of the topic.</p>

by (Walker, 1934) and Wheeler (1936) likewise found the performance of male primary pupils and secondary students to be better than of females in school tests. The same pattern was found to hold more recently in urban, middle-class schools in Ohio, USA (Weaver, 1985; Miller, 1987), and in Essex, England (Bowman, 1986; Miner, 1988). Likewise in continental Europe, the research of Chevalier (1989) and Lechasseur (1991) supported the genetic explanation of performance respectively in Bordeaux and Toulouse, France, as did the research of Bauer (1992) and Schultheiss (1994), conducted in urban middle-class German schools in Frankfurt and Leipzig.

In contrast, two small studies done in Los Angeles, USA, by Farmer (1996) and Fisher (1997) suggest that social stereotypes are the cause of differential male and female school performance. More specifically, Farmer and Fisher posited that the role and expectations of the teacher were the key factors in pupil performance. The two authors posited that (both male and female) teachers expect higher performance from boys. Teachers spend more time explaining math problems to boys and do so in a more patient and supportive tone of voice, while the converse applies to girls. Farmer and Fisher theorized that boys respond “upward” to the higher expectations of the teachers, while girls respond “downward” to lower expectations. In a joint work Farmer and Fisher (1998) accordingly devised their Social Expectations Theory (SET) of pupil performance. In order to test their theory, these researchers provided gender sensitivity training to teachers, prior to the teachers’ contact with pupils. Once teachers became aware of the unconscious “signaling” of their expectations, and adjusted their in-class behaviour, the differential in male and female math performance decreased substantially.

However, some researchers question Farmer’s and Fisher’s theory. Critics such as Hunter (1999) note that Farmer’s and Fisher’s studies were conducted in working-class districts of ethnically mixed Hispanic, Korean, and African-American populations; therefore extraneous factors might have accidentally accounted for the learning outcomes. In addition, Sawyer (2001) observed that the two Los Angeles studies had only small samples and therefore may have contained statistical error.

Methodology

In view of Hunter’s and Sawyer’s criticisms, the SET of Farmer and Fisher can be considered as only suggestive and provisional. The purpose of the present study is to test the SET more rigorously, with more careful attention to population sampling and statistical significance.

In order to increase comparability [validity] and reduce extraneous factors, the present study will be situated in schools of the same geographical and social regions as the four sets of studies mentioned above in the literature. That is, the schools to be selected for observation are located in middle-class urban districts of Ohio, Essex, Bordeaux, and Frankfurt. In each school, the subjects of the research will be the cohorts entering a grade 4 math class at the beginning of the school term in September; the teachers will be new ones, with whom the pupils have had no previous contact, so as not to contaminate subsequent teacher-pupil interactions. The groups will comprise 10 girls and 10 boys, for ease of statistical analysis. Moreover, the groups will be small, so as to allow teachers ample time to respond, or not, to pupils’ requests for extra help. After one month, the groups will be given identical tests, with the pupils identified only by number; and will be graded by an anonymous grader [or be machine-graded if the tests are True/False or Multiple Choice].

In each school there will be four gender-balanced and sociologically similar cohorts of 20 pupils each. Two cohorts will be taught, respectively, by a male and female teacher who has not received gender sensitivity training; and two will be taught by a male and female teacher who did receive this training. In addition, in each district there will be one more school of two cohorts, taught by teachers without sensitivity training. In these cases the pupils themselves will be alerted to gender stereotyping within the home and within society in general, but the

The contrasting view in the literature; your point of entrance.

Enough explanation and depth is provided so that the reader will understand this literature. Note that the literature is described *critically*.

Some critical description of the methodology used in the new theory.

Additional critical description from an opposing point of view – another straw man – which you will address at some point.

What is your particular new contribution?

The description here amounts to a *methodology*. A methodology is basically just a plan or “road map” of the various steps of your research. How and why will the research steps be set up, so that the results will be useful and valid?

That is, *what* questions will you “ask” of the literature or ask of interviewees? *Why* will you ask those questions? *How* will the answers and responses help you conduct your research and formulate your argument?

In other words, what *meanings* and *explanations* do you plan to ascribe to your discovered data and interview responses?

<p>teachers will not be made aware that the pupils received such instruction. That is, the pupils, not the teachers, will receive sensitivity training. The methodological intention here is to discover (a) whether it is not teachers but society and the home which are the more powerful agents of stereotyping and influencing pupils' self-expectations, or (b) whether the disapproval of societal and home stereotypes will be strong enough to equalize pupil performance despite the fact of unconscious stereotyped expectations by the untrained teachers.</p>	<p>More methodology – how and why will the steps be done?</p>
<p>Results:</p>	
	<p>Ohio Essex Bordeaux Frankfurt</p>
	<p><u>Girls' grades as % of boys' grades</u></p>
<p>Untrained male teacher</p>	<p>80% [worst atmosphere for girls] Average = 82.5%</p>
<p>Untrained female teacher</p>	<p>85%</p>
<p>Trained male teacher</p>	<p>90%</p>
	<p>Average = 95%</p>
<p>Trained female teacher</p>	<p>100% [best atmosphere for girls]</p>
	<p><u>Cohorts that received sensitivity instruction</u></p>
	<p><u>Girls' grades as % of boys' grades</u></p>
<p>Untrained male teacher</p>	<p>85% [sensitivity training within society improved performance by 5%]</p>
<p>Untrained female teacher</p>	<p>90% [sensitivity training within society improved performance by 5%]</p>
<p>Discussion and conclusions</p>	
<p>The most striking finding of the research is that there is a strong consistency of the empirical results. Sensitivity training of both male and female teachers significantly raised the performance of female pupils. In the class atmosphere most favourable to female pupils – classes taught by female teachers who had received sensitivity training – the learning gap between boys and girls was eliminated entirely, with girls attaining 100% test scores relative to boys. The gender of the teachers accounted for 5% of the differential in the category of untrained teachers and 10% with trained teachers, seeming to constitute an accompanying “pure gender effect.”</p>	<p>Describe what you found.</p>
<p>The findings have high comparability, validity, and persuasiveness because the research was conducted precisely in the regions and among the social categories which earlier seemed to favour a genetic explanation of performance. The findings also have considerable, though not decisive, statistical validity, because 120 pupils were tested in each of four countries, thus comprising a substantial population total of 480 pupils.</p>	<p>You may mention the strengths and limitations of your research.</p>
<p>Closer statistical analysis shows that the provision of sensitivity training of male and female teachers improves girls' performance scores by an average of 12.5%. In the subsidiary part of the study, where pupils received sensitivity training but were taught by untrained male and female teachers, girls' performance improved by 5%. Thus the statistics indicate a 12.5% increase owing to a teacher training effect; a 5% increase owing to a “society awareness effect”; and a 5% or 10% higher or lower pure gender effect. That is, both teacher and societal expectations are significant to pupil performance, with the role of teachers being</p>	<p>Describe your findings and offer your interpretation of them. What do you think the findings mean?</p>
	<p>Do not lose your focus by pursuing</p>

considerably more important than the role of societal attitudes. Overall, the research supports the SET of Farmer and Fisher; and also hints of a complex pure gender effect. It is likely that the seeming “pure gender effect” is itself a product (an intervening variable) of the societal effect; but this is a separate conceptual issue and is not treated further within the present study. In practical policy terms, a greater emphasis on teacher sensitivity training is recommended.

Growing out of the present study, some directions for future research seem to suggest themselves. In particular, longitudinal studies of different age cohorts could be done. In addition to the grade 4 cohorts observed in the present study, it might be useful to observe grade 1, 8, and 12 cohorts. Is the performance disadvantage of females taught by untrained teachers cumulative? Or does the disadvantage decrease over time? Can the females’ disadvantage be reduced over time through better teacher training? What is the respective significance, over time, of teacher training versus societal and home attitudes? Can a good school environment compensate for a bad home environment? Also, the research could be extended to non-Western and non-European countries [etc.].

THINGS TO NOTE:

- Notice how the literature review sets up the context of the topic and generates an analytical perspective or theory, which then informs the methodology.
- Notice that the methodology explains carefully both HOW and WHY the research will be done, step by step. What overall or general question and what smaller and more operational questions and hypotheses does the researcher pose, and how will the researcher answer them?
- Do not be intimidated by the word “methodology.” A methodology is simply a careful explanation or road map of what you will do and why. All the steps of the research are laid out logically and the reasoning is made clear and *visible* to the reader.
- Notice that an anomaly in the results – a 5% “pure gender effect” for untrained male teachers vs. 10% for untrained female teachers – is not ignored, but it is also not allowed to upset the focus of the study. It is interesting to record an anomaly, but would also be intellectually dishonest to ignore it. So you move on and say the anomaly will not be treated at present.
- Be aware that to say “I will survey official statistics, consult Internet sources, read professional literature, and conduct interviews and questionnaires” does not constitute a methodology! This is merely a list of activities, with no hint of the intellectual process intended to be used. In other words, both the literature review and, especially, the methodology require active thinking and are *highly analytical*, as in the example above.
- A good research project is “fertile” academically; that is, it points the way for further research. It is also fertile in practical policy terms; from the example above, a policy of improving teacher sensitivity was clearly implied.
- Concomitantly, good research moves the literature and “state of the art” forward. You have answered or solved one question or set of questions posed in the old literature; and future researchers will proceed from where you stopped. They will cite your work in their literature reviews and might also address some of the new research directions that you suggested in your conclusion.

PART II

a side-issue. If very important, you may put the issue into an extended footnote or appendix.

The further significance of your research. Suggest how your work could be pursued in the future, by you or someone else.

<p>Sample Literature Review and Methodology for an Exploratory and Qualitative Topic</p> <p>Topic:</p> <p>“How will immigration affect German economic and social welfare?”</p> <p>... The objective of this study is exploratory, and concerns the general topic of immigrants’ adaptation to Germany and the effects of immigration on Germany’s economic and social welfare. The analytical focus and boundaries of the study will be the economic and social dimensions of immigrant adaptation, with the emphasis on the last 20 [or other] years.</p> <p style="text-align: center;">Literature review</p> <p>There is a large body of international literature on the economic and social effects of migration. Among other things, this literature covers both voluntary (economically motivated) and forced (refugee) migration; highly skilled or poorly qualified migrants; the economic characteristics of the destination country (rural or industrial); and the attitudes of the host society (receptive or non-receptive).</p> <p>Some well-known pioneering studies began with a focus on the human capital or economic skill sets of immigrants. Loren (1948), Deniro, (1952), and Pitt (1956) documented that immigrants experienced a substantial loss of status within their countries of destination, having in most cases to accept employment at ranks substantially lower than those they had occupied in their home countries. Other researchers (Stallone, 1960; Poirot, 1962) focused on the sociological characteristics of immigrants, such as their degree of proficiency in the language of the host country; culture and religion (Holmes, 1964; Watson, 1965); and rural versus urban social origins (Lee, 1965; Presley, 1966). The consensus of these writers was that the greater were the sociological contrasts between immigrants and hosts, and accordingly the greater was the “social distance” between them, the more difficult was the adaptation of the immigrants. Johansen and Depardieu (1972) and Baldwin (1974) likewise analyzed the social distance between immigrants and hosts in terms of language, religion, and racial background; and concluded, unsurprisingly, that large social distance impeded the social adaptation of immigrants. The subjective expectations of immigrants, as predictors of their social adaptation in host countries were studied by Streep (1967) and DeCaprio (1968), who found that high expectations impeded immigrants’ social and economic adaptation.</p> <p>The academic research focus then shifted to the economic and sociological characteristics of the destination countries. Sinatra (1968) showed that rural-to-rural migration caused resentment among rural workers in host countries and provoked social conflicts between natives and immigrants. However, Lennon and McCartney (1970) discovered that the migration of rural workers to industrial countries caused relatively little social conflict within the host societies, because the migrants were ghettoized in manual and low-status occupations and did not compete directly for employment with highly qualified industrial workers. In such cases the social costs to the host countries were relatively low while the economic benefits were moderately high.</p> <p>In summary to this point, the research showed that the relations between various categories of immigrants (high or low social distance) on one side, and the different economic characteristics (agricultural or industrial) of host countries on the other side, were contingent and complex. Two massive multi-national studies synthesizing these complex relations were conducted in the 1980s. The first study was conducted by the OECD under the co-editorship of Caine, Hackman, Connery, and Bond (OECD, 1986). The other was sponsored by the International Labour Office of the United Nations and edited by Aguilera, Friske, Martin, and Streisand (ILO, 1989).</p> <p>The theoretical frameworks, methodologies, and findings of the two studies were very similar. The two studies juxtaposed the sociological characteristics of immigrants with the economic characteristics of host</p>	<p>A very broad and amorphous area of interest – how can it possibly be managed?</p> <p>A history of the main themes in the literature, describing how the issues and earlier research evolved.</p> <p>As you describe the literature you also “educate” the reader about the subject area.</p> <p>More education.</p> <p>Still more background and education.</p> <p>The two major studies are authoritative and represent the last word or “state of the art” in the subject area. Being authoritative, these studies are valid as your point of departure.</p> <p>You have identified and selected a framework or theory from the</p>
---	--

countries. The OECD and ILO studies theorized that the main determinant of immigrant adaptation was the degree of economic competition over jobs. Therefore the researchers devised a Competition Theory of Adaptation, as illustrated in Matrix I below.

Matrix I, Economic adaptation of immigrants

Characteristics of host country economy

Agricultural & resource sector	Manufacturing & service sector
-----------------------------------	-----------------------------------

Characteristics of immigrants

Low skills	Block A, Poor adaptation. -competition over low-skilled jobs -low benefit to Economy -high social tension	Block B, Good adaptation. -high employment in unskilled jobs -moderate benefit to economy -low social tension
High skills	Block C, Good adaptation. -employment in high-level rural jobs -moderate benefit to economy high social tension	Block D, Ambiguous adaptation. -competition for skilled industrial jobs -high benefit to economy -low social tension

Synthesizing and extending the earlier research, the OECD and ILO studies found that low-skilled or rural immigrants competed directly with low-skilled agricultural or natural resource workers in destination countries. As illustrated in Block A, incomers found it difficult to obtain employment in a crowded destination labour market. The economic benefit of additional immigrants was low in a technologically unsophisticated economy and social conflict was high.

Interestingly, low-skilled and formerly-rural immigrants have a much greater incidence of employment within industrial and service economies. However, the reason for this is that these immigrants do not compete directly with highly skilled native workers, but are ghettoized within a so-called “dual labour market.” The immigrants’ high incidence of employment is “bought” with their low occupational status, as shown in Block B. The economic benefit to the host country is moderately high, as immigration enables natives to avoid downward occupational mobility into low-value-added occupations, but at the cost of considerable social stress to the immigrants.

Block C shows that highly skilled workers migrating to a rural or resource economy may bypass native agricultural and low-skilled workers and obtain desirable occupations easily. This is the reverse of the situation depicted in Block B, for in Block C it is native workers who are ghettoized. In this case the economic benefit to the host country is only moderate within an unsophisticated economy, and social conflict is low; but this lack of conflict is bought at the price of the pre-empted upward mobility of natives.

Block D is analogous to Block A, in that there is direct competition with natives for jobs. However, in this case competition occurs over high-status occupations; and social conflict is high. The economic benefit to the country is found to be high, because the economy has an increased supply of skilled immigrant workers who create high economic value-added. But social costs both to natives and immigrants are also high; and these costs are externalized to society as a whole, for society needs to mediate social conflicts.

literature for your own work.

Along with the selection of the theory and methodology, the researcher is (1) *operationalizing* the concepts, in this case “adaptation”; (2) *limiting* the research just to the themes inside the blocks; and (3) developing a *structure* for the research and later analysis and arguments.

Matrixes, Tables, Graphs, and Charts do not speak for themselves; all illustrations need to be explained and interpreted in words, as below.

A critical discussion.

More critical discussion and education.

You are explaining the *meaning* of the data that earlier researchers found. All of this *foreshadows* the methodology you will use.

Here the OECD and ILO selected an additional theory for a different aspect of their research. They operationalized and explained their

<p>The second analytical dimension that the OECD and ILO researchers addressed was the social adaptation of immigrants. Within this dimension, the sociological characteristics both of immigrants and natives were studied and a Theory of Social Distance was devised. This theory holds that the greater are the objective and subjective sociological differences between immigrants and natives, the greater also are probabilities of immigrant mal-adaptation and social conflict.</p> <p>The researchers analyzed the following sociological characteristics of immigrants and natives:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Immigrants' proficiency in the destination country's language (as self-declared in immigration applications); -Immigrants' religion (as self-declared in immigration applications); -Expectations of immigrants upon arrival (taken from surveys, where available); -Friendships with natives as reported in surveys of immigrants; -Friendships with immigrants as reported in surveys of natives; -Surveys of immigrants for attitudes towards the host country [e.g. Do you agree that you should learn the host country's language, on a Likert scale of 1 to 5? How important is it for you to pass on your religious and cultural heritage to your children, 1 to 5? Would you volunteer for community service work in the host country, 1 to 5?; Would you serve in the host country's army?] -Surveys of natives for subjective social distance [eg. "Would you like to have someone of X nationality: 1. in your country? 2. in your city? 3. at your workplace? 4. as your neighbour? 5. as your friend? 6. marry your relative?, and 6. would you marry one yourself?"];] -Intermarriage rates derived from state census statistics. <p style="text-align: center;">Methodology</p> <p>The first part of the present study of immigration to Germany will apply to the economic dimension of the Competition Theory of Adaptation described above. The study's intention is to follow the OECD's and ILO's reasoning, and measure appropriate indicators of economic adaptation for Blocks A to D as illustrated in Matrix I. These measures can be readily taken from official state census statistics or other authoritative sources such as corporate and industry reports. Within each Block the study will document the following 5 sets of economic statistics:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Incidence of employment and unemployment of immigrants and natives according to sector (agricultural and resource vs. manufacturing and services); -Wages of immigrants in relation to the national average; -Job turnover rates [job insecurity] of immigrants compared to natives; -Job status of immigrant workers, as defined by a Standard Index of Occupational Status (see ILO, 1985); -Incidence of applications for state financial welfare assistance. <p>High incidences of unemployment, job turnover, and applications for state financial assistance will be taken as evidence of poor economic adaptation, as will low wages and low occupational status.</p> <p>The types of statistics identified above are easily obtainable and will provide a valid composite portrayal both of economic adaptation of immigrants and of economic benefit to Germany.</p> <p>The second part of the present study will replicate the research questions concerning immigrants' social adaptation, according to the Theory of Social Distance, as developed by the OECD and ILO and described above. It should be noted that some of the sociological questions are self-reported and subjective – such as concerning language, religion, and expectations – and might not be especially reliable. Some are “mirror-image” questions, that is, the same or similar</p>	<p>concepts.</p> <p>Empirical data here take the form of hypotheses – some indicators of concepts can be measured empirically with appropriate scales, other indicators are simply said to be present or absent.</p> <p>What did the researchers observe and measure? What did these observations and measurements tell the researchers or mean to them?</p> <p>How did the researchers conduct their measurements? In this case they used Likert scales.</p> <p>Such state statistics are objective.</p> <p>Your data-gathering focus.</p> <p>What will you measure and how?</p> <p>Operationalization.</p> <p>Ready availability of sources shows your thesis supervisor or granting agency that the research is feasible to do. This increases your chance of receiving approval.</p> <p>You are being reflective and self-critical of your methodology. You are at the same time explaining and justifying your methodology.</p>
---	--

questions are asked both of immigrants and natives. The answers should provide indicators of social distance versus social acceptance; and also indicate whether in-group responses are consonant or not with out-group ones. One question is not self-reported or other-reported and is objective, namely the incidence of intermarriage, as derived from official censuses. This mixture of a fairly long list of sociological questions is likely to have considerable internal validity [the answers will be mutually supporting]; and, as with the economic data in the first part of the study, should provide an accurate composite picture.

It will be assumed that immigrants' proficiency in the native language makes adaptation easier. The similarity of immigrant and native religions, or low religiosity of immigrants, likewise eases adaptation, as do the low expectations of immigrants. Friendship surveys among immigrants and natives are intended to record the subjective degree of adaptation. Further, one question probes the extent to which immigrants try to accommodate to the host country, while another question asks to what extent natives accept the immigrants. State statistics of intermarriage will provide objective evidence of adaptation or non-adaptation.

Overall, the combination of the economic and social dimensions should provide a valid assessment of immigrant adaptation in Germany.

[Your arguments, conclusions, and academic or policy recommendations will follow straightforwardly from what you find empirically.]

[Do not ignore or omit data which do not "fit" or support your argument; this is intellectually dishonest. Record anomalies honestly, for in any case anomalies are interesting in themselves. If your findings do not fit your theory, this does not mean that your research was a failure and of no value. It means merely that subsequent researchers should re-think the theory and method or use different ones. If the results you expected did not occur, you would say the results were "unclear," "mixed," "ambiguous," "contradictory," "anomalous," "showed no consistent pattern," or something else. Nonetheless you have moved science forward, because you have shown that future research should be re-conceptualized and time needs not be lost in trying to replicate your particular approach.]

THINGS TO NOTE:

- Notice again that the literature review generates a useable analytical perspective, example, model, or theory; the literature review sets up the context and framework for the methodology and makes the methodology easy to understand.

- You do not need to restrict yourself to just one theory or framework. You may use different theories and frameworks for different parts of your research, if this is appropriate and the entire research project is clear and makes sense.

- Like a quantitative study, a qualitative or exploratory study should have a definite framework and set of goals in mind. What is the main general question; and what are the operational questions, the combined answers to which will provide the solution to the main question? Also like a quantitative study, a qualitative study needs well defined boundaries – which topics will the study include and which ones will be left for another day, so that sight of the overall objective is not lost and so that the study does not lose its focus? (In the example above, you focus only on the 5 indicators posed for each of the four blocks of the matrix, and do not become distracted by other topics.)

- Notice also that although initially the overall subject area seemed to be very vague, difficult to focus and limit, fuzzily subjective, and fuzzily qualitative, with some thought the topic could be tightly focused and made

You are explaining what the answers to your operational and empirical questions will mean.

Anomalies alert you of the need to re-think your methods.

Anomalies are very suggestive of topics for further research.

concrete and persuasive, with hard empirical data and evidence brought to bear.

- Also notice that the researcher does not explore blindly and randomly – wasting time, becoming confused and frustrated, and losing focus. The researcher already has in mind a structure and a good idea of what topics the study will include and will not include. The researcher also has in mind well defined operational questions and understands the kinds of data s/he will need in order to answer the operational questions, and, ultimately, attain the overriding research objective.

- As with a quantitative research methodology, the exploratory or qualitative researcher *is thinking ahead and is conceptualizing, describing, and justifying the steps of the whole project* – what will fit where, which operational questions need to be asked, and what useful information and meanings will the answers provide?

- Once the methodology and structure are set up, the study easily writes itself. This is why you should spend two or four times more effort on the introduction and framework of a manuscript than on the body of the text.

- Note that a good theory or model both *limits* and *simplifies* your task, thus making your research easier to do and write up.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Гульнара Байгожина, Оксана Шевченко, Марія Ким
(Караганда, Казахстан)

CONSEQUENCES OF THE UKRAINIAN CRISIS FOR THE CIS AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

The Ukrainian crisis cardinally affected on the countries of Central Asia and changed space of the CIS territory, and also accelerated many political processes in Is this region.

According to many political scientists, the events occurring in Ukraine influence on the Central Asia in 4 directions:

- on Central Asian elite;
- on information space;
- on the interstate relations in the region;
- on changes of mutual relations of the external players having extensive interests in this region.

The Ukrainian crisis expanded the summon of questions on cooperation between Central Asia and global largest players, staticized the geopolitical importance of all space of the CIS (including Central Asia) in the conditions of a cold snap of the international situation that will be used by leaders of the countries of the region for flexibility between external actors for the sake of preservation of the normal relations and cooperation with all.

And we shouldn't exclude threats of transformation of the region into one of theaters of global opposition. Also due to the fact of cold snap of the international situation there is an objective restriction of opportunities for multi-vector foreign policy [1].

The situation in the Ukraine forced elite of the Central Asian states to carry out reevaluation of the main threats and risks for itself and the societies. Possible disintegration of the Ukrainian state does possible further change of borders on the space of the CIS that can negatively affect on the relations between Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan between which there are not resolved border disputes.

Political elite of Central Asia worried the possibility of technologies replication of color revolutions which with the case of Ukrainian not only allowed to replace a political regime and the related groups of influence disturbs, but also put the state on the edge of civil war and disintegration. Concern of elites is connected with existence in the recent past of the region of the events comparable to the Ukrainian crisis (changes of the modes in March, 2005 and April, 2010 in Kyrgyzstan, mass riots in Andijan and Jean-Ozene).

All there factors in a greater or lesser degree will force political elite to limit in their countries the main insider threat- religious extremism, a regionalism, title nationalism.

It should be note that nationalists (but not as it was possible to assume by experience of the Kiev Maidan of 2004, liberal or democratic forces) appeared the ram which broke regime of the president Victor Yanukovich.

It is possible to predict the strength of control from the states of Central Asia of the non-governmental organizations (which are especially connected with policy and human rights activity), the Internet, social networks, mass media, financial and migratory streams, foreign educational programs for an exchange and training.

Long-term deterioration of the relations with the West pushes the Russian elite to acceleration of integration processes within the CIS (The Customs union, the Eurasian economic union, the CSTO) and to expansion of cooperation with the countries of Central Asia, which are ready to participate in integration processes. In a certain degree — it is repetition of geopolitical maneuver which was successfully carried out by the Russian Empire in the second half of the XIX century for restoration of lost foreign policy positions which were after defeat in Crimean War

Destabilization of Ukraine can lead to replacement of China from Ukraine and all Eastern Europe that will force Beijing to focus the attention on the border countries, including the Central Asian republics [2].

The Central Asian region has a great importance for the Chinese economy as it is used as a transit corridor, a source of cheap raw materials and a sales market safe and alternative to Southeast Asia. Also good relations with the countries of Central Asia are one of the necessary conditions for preservation of stability in SUAR, which is strategically important for the People's Republic of China.

Considering a cold snap in the international relations and opposition of the West and Russia, China can use current situation as the chance for presented to it by history for strengthening of the economic influence and geopolitical presence in Asia. Especially as elite of the Central Asian countries will treat with great caution with any western and international investments, the credits and grants which receiving is often burdened with political conditions [3].

There are possible negative consequences from the Ukrainian crisis for the countries of Central Asia (through indirect influence of economic sanctions against Russia; the potential reduction of money transfers from labor migrants connected with delay of the Russian economy) can be blocked due to the growing investments from Russia and China.

Because of the Ukrainian crisis and its long-term consequences, USA will keep the noticeable presence in Central Asia. The purpose of it will opposition of expanding influence of Russia and China in the region, by the development of Eurasian integration.

Cautious public statements about the Ukrainian crisis, voiced in the Central Asian republics, linked with concern about internal stability, the desire to maintain good relations with all global actors and the space for diplomatic action multivariability and uncertainty of further development of the situation in Ukraine.

Литература:

1. Анора Саркорова : «Кризис на Украине: реакция стран Центральной Азии» http://www.bbc.com/russian/international/2014/08/140806_ukraine_crisis_central_asia_reaction
2. Заявление Министерства иностранных дел Кыргызской Республики от 20 марта 2014 года. - <http://www.mfa.gov.kg/zayavleniya/view/idnews/9>
3. Интервью Президента РК Агентству «Хабар» «Размышления у подножия Улытау». – 24 августа 2014 года. - <http://pravo.zakon.kz/4648972-intervju-prezidenta-rk-agentstvu-khabar.html>

Научный руководитель:

магистр экономических наук Байгожина Гульнара Муратовна.

СЕКЦІЯ: ПРАВО**Николай Бажанов
(Таганрог, Россия)****БРАЧНЫЙ ДОГОВОР vs. ТРЕБОВАНИЙ КРЕДИТОРОВ**

Основные принципы семейного права изложены в статье 1 «Основные начала семейного законодательства» Семейного кодекса РФ [1]. Пункт 3 указанной статьи устанавливает, что «регулирование семейных отношений осуществляется в соответствии с принципами добровольности брачного союза мужчины и женщины, равенства прав супругов в семье, разрешения внутрисемейных вопросов по взаимному согласию, приоритета семейного воспитания детей, заботы об их благосостоянии и развитии, обеспечения приоритетной защиты прав и интересов несовершеннолетних и нетрудоспособных членов семьи». Равенство прав супругов в семье и разрешение внутрисемейных вопросов по взаимному согласию в экономическом смысле в общем случае эквивалентно принципу равенства долей и принципу солидарной ответственности (в частных случаях суд может отступить от этого правила руководствуясь гуманитарными соображениями в интересах, например, несовершеннолетних детей). Однако по устоявшейся практике (деловому обыкновению) долги супругов распределяются пропорционально присужденным им при разделе имущества долям.

Для того, чтобы избежать споров, связанных с долгами супругов при разводе, целесообразно предусмотреть эту ситуацию в брачном договоре, и – как будет указано далее – сделать это не позднее трех лет от даты предполагаемого развода. Брачный договор впервые был предусмотрен в Российской Федерации ст. 256 части первой ГК РФ, вступившей в силу с 1 января 1995 г. Более подробно положения о брачном договоре были урегулированы в главе 8 Семейного кодекса РФ. Брачный договор представляет собой разновидность гражданско-правового договора, имеющего определенную специфику, которая заключается в особом субъектном составе, предмете и содержании договора, порядке вступления в силу и т. д. Содержанием брачного договора является установление правового режима имущества супругов. При этом в качестве предмета могут выступать не только уже существующие имущество и имущественные права, а также *обязательства*, но и те, которые возникнут в будущем в период брака. Предметом договора могут быть и имущественные права на объекты интеллектуальной собственности, и средства индивидуализации, и ответственность по обязательствам (долгам). В настоящее время широко распространены потребительские кредиты, а с появлением микрофинансовых организаций процедура получения кредита максимально упростилась. В связи с этим гражданам рекомендуется включать в брачный договор пункт, в котором ответственность по кредитам полностью лежит на том супруге, на имя которого оформлен кредит. По мнению автора, такой шаг является необходимым, но, к сожалению, не достаточным для защиты от неправомерных требований кредиторов или организаций, представляющих их интересы, по взысканию задолженности (если требования правомерны, то долги нужно возвращать).

С 1 июля 2015 г. вступил в силу федеральный закон о банкротстве [2], в котором субъектом может быть и физическое лицо (более того, гражданина могут признать банкротом даже после его смерти!), а с 1 октября 2015 г. граждане и индивидуальные предприниматели могут объявить себя банкротом. Не дублирую текст закона, отмечу, что в арбитражный суд подать заявление о признании физического лица банкротом может как сам должник, так и его кредитор. При этом долг гражданина должен составлять не менее 500 тысяч рублей, а просрочка платежей - не менее 3 месяцев. Для возбуждения банкротства по инициативе самого гражданина нижняя планка для суммы долга не установлена. По мнению В. Роднина «должникам, на которых оказывают давление коллекторы, закон о банкротстве должен помочь, так как новая редакция закона предусматривает процедуру реструктуризации долгов гражданина в соответствии с утвержденным планом. Если гражданин имеет источники дохода, которые позволяют ему погасить требования всех кредиторов в течение трех лет, суд может утвердить такой план. С даты введения процедуры реструктуризации требования коллекторов о погашении будут являться незаконными, а сделки по перечислению денег таким кредиторам – недействительными. Действия коллекторов в этом случае могут подпасть под признаки уголовно наказуемого деяния, квалифицируемого как вымогательство. В процессе реструктуризации не начисляются неустойки, пени и штрафы. В отношении граждан, чья задолженность не может быть погашена в ходе реструктуризации, применяется процедура реализации имущества должника. Вырученные средства направляются на погашение задолженности. В итоге должник освобождается от всех денежных обязательств, включая те, требования по которым не были заявлены кредиторами в ходе процедуры банкротства» [3]. Общий подход к возврату долгов по моему мнению емко и кратко сформулировал А.Власс в той же публикации [3]: «Тем, кто столкнулся с проблемами погашения кредита, следует подать заявление на расторжение договора и обратиться в суд. Долг, конечно, надо будет вернуть, но суд имеет право уменьшить неустойки, вернуть комиссии и отменить оплату навязанных услуг. Можно попросить у суда рассрочку до пяти лет. Таким образом, вы судебной реструктурируете свой долг. На сегодня это единственное решение, выгодное должнику».

Учитывая это замечание, отмечу, что брачный договор с заранее распределенной ответственностью между супругами по кредитным договорам, уже не может служить достаточной юридической панацеей. Если договор заключен в течение трех лет, предшествующих банкротству, то кредиторы вправе оспорить любую сделку, последствия которой они могут трактовать как причинение

ущерб своїм законним інтересам. Другими словами, при заключенні шлюбного договору слід строго виконувати вимогу ст. 46 СК РФ: «Шлюбний партнер зобов'язаний повідомляти свого кредитора (кредиторів) про укладення, зміну або розірвання шлюбного договору. При невиконанні цієї зобов'язаності шлюбний партнер відповідає за своїми зобов'язаннями незалежно від змісту шлюбного договору».

В даний час кредитори можуть оскаржити законність угоди, якщо вона була укладена в період трьох років, що передує банкрутству громадянина. І в цьому є своя логіка: збиток кредитору повинен бути мінімізований тим чином і за рахунок майна шлюбних партнерів, якщо воно набувалося і не було розділено між ними в період вказаного вище строку. Крім того, представляється законними дії кредиторів по майну вже колишніх шлюбних партнерів, які (як їм здається) «успішно» розірвали шлюб і благополучно розділили майно, яке повинно було бути направлено на виконання існуючих зобов'язань.

Важливо зауважити для тих шлюбних партнерів, які укладають шлюбні угоди і швидко розводяться з метою обману кредиторів: не забувайте прислів'я «На кожного мудреця достатньо простоти». Діюче законодавство про банкрутство громадян дозволяє звертатися за стягненням частки шлюбного партнера в спільному майні навіть при наявності штампа про розірвання шлюбу в паспорті громадянина.

Література:

1. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 № 223-ФЗ (ред. от 13.07.2015) // Российская газета.- N 17.- 27.01.1996.
2. Федеральный закон от 29.12.2014 N 476-ФЗ (ред. от 29.06.2015) "О внесении изменений в Федеральный закон "О несостоятельности (банкротстве)" и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования реабилитационных процедур, применяемых в отношении гражданина-должника.
3. Аликина Е. Борьба за выбивание/ Е. Аликина // «КоммерсантъДеньги». – 2015. - № 39. – С. 29-31.

Карина Пурдя
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Авторське право історично виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів та творів мистецтва. Нині авторське право поширюється фактично на будь-які результати творчої діяльності, включаючи комп'ютерні програми, бази даних, фільми, фотографії і скульптури, архітектурні проекти, рекламні проспекти, карти і технічні креслення.

Відповідно до Конституції України, що гарантує кожному громадянину свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, наша незалежна держава послідовно створює свої власні механізми захисту авторських прав, прав промислової власності, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Країни приймають закони з охорони інтелектуальної власності через такі основні причини:

- вони прагнуть законодавчо оформити немайнові та майнові права творців на їхні твори і право суспільства на доступ до цих творів;
- уряди свідомо прагнуть заохочувати творчість, поширення і застосування результатів творчої праці, а також сприяти вільній торгівлі в інтересах економічного та соціального розвитку.

У цілому законодавство у сфері інтелектуальної власності прагне захистити інтереси авторів та інших творців інтелектуальних товарів і послуг шляхом надання їм певних визначень, обмежених у часі прав, що дозволяють таким суб'єктам контролювати використання їхньої творчої діяльності. При цьому ці права стосуються не матеріального об'єкта, у якому може бути втілений результат творчої праці, а продукту діяльності людського розуму як такого.

Питання охорони і використання інтелектуальної власності в сучасних умовах переходу до ринкових відносин починають відігравати все важливішу роль у комерційній і виробничій діяльності підприємств та установ України усіх форм власності. У цьому відношенні всім, хто займається або готується до подібного роду діяльності, необхідно досить чітко уявляти, що таке інтелектуальна власність та у чому полягає її сутність.

Незважаючи на окремі недоліки системи охорони прав на інтелектуальну власність, що склалася в Україні, в цілому можна стверджувати, що зазначена система відповідає міжнародним стандартам і може забезпечити належну охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності. Але такої оцінки не можна дати системі захисту прав інтелектуальної власності. Більше того, є всі підстави стверджувати, що захист прав інтелектуальної власності не відповідає сучасним вимогам. Він не забезпечує надійного й ефективного захисту інтелектуальної власності. Засоби масової інформації буквально переповнені повідомленнями про порушення патентних чи авторських прав. Масштаби порушення прав інтелектуальної власності в Україні настільки зросли, що до нашої держави починають застосовувати економічні санкції.

У чинному законодавстві України про інтелектуальну власність більш вдало склалася система захисту авторських і суміжних прав. Щодо захисту прав промислової власності, то її не можна визнати задовільною. Виходячи з реального стану речей, система захисту прав інтелектуальної власності, що склалася в Україні, потребує радикального і невідкладного перегляду й удосконалення. Не можна

стверджувати, що наша держава у цій сфері нічого не робить. Але існуючі правові засоби захисту інтелектуальної власності не досягають мети, не забезпечують надійного та ефективного захисту права інтелектуальної власності.

Проте сьогодні маємо систему захисту права інтелектуальної власності за чинним законодавством України про інтелектуальну власність та загальними засадами захисту прав.

Захист майнових і особистих немайнових прав авторів, виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення здійснюється нормами різних галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного. Але найчастіше застосовуються цивільно-правові засоби захисту авторського права і суміжних прав. Порушення прав автора можуть бути пов'язані з порушенням його майнових інтересів або тільки особистих прав. Випуск у світ твору без зазначення імені автора, зі змінами, самовільно здійсненими видавництвом, постановка драматичного твору зі змінами без схвалення автора, перекручення твору – все це є порушенням особистих прав без матеріальної шкоди. У таких випадках автор вправі вимагати задоволення його порушених інтересів.

При захисті прав авторів значну роль відіграє спеціальний орган виконавчої влади – установа у сфері інтелектуальної власності, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони авторського права і суміжних прав, здійснює свої повноваження у межах, що передбачені законом, і виконує такі функції:

- реалізує моніторинг застосування і додержання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав;
- веде облік організацій колективного управління після їх реєстрації, здійснює нагляд за діяльністю цих організацій і надає їм методичну допомогу;
- здійснює посередництво у переговорах і при розв'язанні конфліктів між організаціями колективного управління, а також між цими організаціями і суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав;
- організує розробку нормативів і таблиць щодо розміру мінімальної винагороди та її розподілу між авторами та іншими суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав і подає їх для затвердження Кабінетові Міністрів України;
- забезпечує відтворювачів, імпортерів і експортерів примірників аудіовізуальних творів, фонограм (відеограм) контрольними марками;
- організує прийняття і розгляд заявок на державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва, а також на реєстрацію договорів, які стосуються прав авторів на твори, і здійснення їх реєстрації;
- забезпечує складання і періодичне видання каталогів усіх державних реєстрацій авторського права;
- організує публікацію офіційного бюлетеня з питань охорони авторського права і суміжних прав;
- забезпечує розробку і реалізацію освітніх програм у сфері охорони авторського права і суміжних прав;
- представляє інтереси України з питань охорони авторського права і суміжних прав у міжнародних організаціях відповідно до чинного законодавства тощо.

Державна реєстрація авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, здійснюється установою у сфері інтелектуальної власності відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку.

У світовій практиці захист права інтелектуальної власності прийнято поділяти на два види — юрисдикційний і неюрисдикційний. Перший здійснюється у судовому порядку судами та іншими уповноваженими на це державними органами. Сутність цього захисту полягає у тому, що суб'єкт права інтелектуальної власності, право якого порушене, звертається до належного державного органу за захистом, який у разі необхідності його і надає.

У свою чергу юрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності поділяється на окремі види – цивільно-правовий, кримінально-правовий і адміністративно-правовий. Крім того, цивільно-правовий спосіб також передбачає загальні і спеціальні засоби.

Юрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності здійснюється судами та іншими уповноваженими на це державними органами. Переважна більшість спорів з приводу авторського права і суміжних та патентних прав розглядаються судами загальної компетенції. Спеціалізованих судів з цих питань Україна не має.

За згодою сторін спір може бути розглянутий третейським судом. У разі, коли сторонами у спорі виступають юридичні особи, спір розглядається господарським судом.

Позивач на свій розсуд може звернутися за захистом свого порушеного права не тільки до суду, а й до відповідного державного органу управління або громадської організації. Він може звернутися до вищої організації відповідача, до творчої спілки, до якої входить відповідач, до антимонопольного органу. Такі спори частіше розв'язуються в адміністративному порядку[1, с. 106-108].

Неюрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності характеризується тим, що це позасудовий захист, який здійснюється особою, право якої порушене, самостійно, але в межах закону. Такі засоби захисту застосовуються досить рідко. Особа, право якої порушене, може відмовитися від виконання певних дій, наприклад, відмовитися внести певні зміни до твору, що не були передбачені договором, або відмовитися від виконання договору в цілому.

Особливістю захисту права промислової власності є те, що зазначена система передбачає

процедури опротестування видачі патентів чи інших неправомірних дій. Такі процедури передбачені законодавством багатьох країн і здійснюються самими патентними відомствами, які розглядають протести і приймають щодо них рішення. Найчастіше опротестовуються видачі патентів. Помилкова видача патенту може зачіпати інтереси інших патентоволодільців, які й подають протести на видані патенти. У деяких країнах допускається подання протесту ще до видачі патенту. Але є країни, законодавство яких взагалі не допускає опротестування видачі патентів.

В останні десятиліття зростає актуальність посилення захисту авторського права і суміжних прав. Це зумовлюється двома основними чинниками. Перший полягає у тому, що інтенсивно зростає вартість об'єктів авторського права і суміжних прав, неправомірним відтворенням яких можна одержати значні доходи. Другий чинник зумовлений появою нових технологій відтворення і використання охоронюваних законом об'єктів. Особливо привабливим стає їх неправомірне відтворення і використання. Ця проблема ускладнюється тим, що такі неправомірні дії часто залишаються поза контролем відповідних органів. Великі прибутки, одержувані від неправомірного відтворення і використання об'єктів авторських і суміжних прав шляхом хабарництва, сприяють уникненню державного контролю за зазначеними процесами.

Як уже зазначалося, цільної системи захисту права інтелектуальної власності в Україні ще немає. Є лише розрізнені, часто неузгоджені між собою правові норми, що містять чинні закони України про інтелектуальну власність.

Найбільш досконалою, хоча і не бездоганною, є система захисту авторського права і суміжних прав, яка викладена в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Ця система далека від зразкової, але вона краща від системи захисту права промислової власності. Її характерними рисами є відшкодування заподіяної шкоди, у тому числі втраченої вигоди. Вона також передбачає обов'язок порушника відшкодувати витрати на адвоката, чого раніше чинне законодавство не знало, а також відшкодування моральної шкоди, що раніше не було властивим нашому законодавству [7, с. 96-98].

Новим для нашого законодавства про авторське право є положення, за яким автору чи іншій особі, якій належать авторські права, при відшкодуванні заподіяних збитків надається право вибору – вимагати від порушника відшкодування заподіяної шкоди, повернення позивачеві одержаних від неправомірного використання твору доходів, грошової компенсації замість відшкодування збитків чи стягнення доходу. Крім цього, закон передбачає накладення на порушника штрафу в розмірі 10 відсотків від присудженої позивачеві суми. Сума штрафу передається в установленому порядку до Державного бюджету України.

Ще однією важливою особливістю захисту авторського права чи суміжних прав є обов'язок порушника відшкодувати моральну (немайнову) шкоду в розмірі, що визначається судом.

Підводячи підсумок, можна сказати, що:

1. Авторське право і суміжні права охороняють права автора твору, створеного в результаті творчої інтелектуальної праці. Вони стосуються особливих форм творчості, що мають відношення головним чином до засобів масових комунікацій – не тільки до друкованих публікацій, а й до радіо- та телепередач, прокатів фільмів, комп'ютерних систем збереження та відтворення інформації.

2. Авторське право охороняє форму вираження ідеї, а не самі ідеї. Як тільки ідеї втілюються в матеріальний носій, виникає правова охорона форми твору розташування слів, нот, знаків. В об'єктивному сенсі авторське право являє собою сукупність правових норм, що регулюють відношення з приводу створення і використання творів, літератури, мистецтва. У суб'єктивному сенсі авторське право – це особисті немайнові та майнові права, що належать особам, котрі створили твори науки, літератури, мистецтва.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Інтелектуальна власність в Україні : Нормативна база / Укл. О. М. Роїна. – К. : КНТ, 2003. – 438 с.
3. Захист прав на об'єкти промислової власності / Держ. патентне відомство України; За ред. В.Л.Петрова. – К.: Б.в., 1999. – 28 с.
4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 13.12.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
6. Охорона промислової власності в Україні/ Акад. правових наук України. Ін-т інтелектуальної власності і права; За ред. О.Д.Святоцького, В.Л.Петрова; Передм. В.Я.Тацій. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 1999. – 397 с.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доц. Остапенко Олена Геннадіївна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

**Ахрорбек Ғаниев Алишер угли
(Наманган, Узбекистан)**

УЯТЧАНЛИК ПСИХОЛОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА

Инсоннинг комиллик даражаси бу шунчаки орзу эмас, балки унинг билим асосидаги эзгу фаолияти билан эришиш мумкин бўлган маънавий юксакликдир. Шундай экан, узлуксиз таълим бериш ва мақсадли тарбиялаш орқалигина комиллик сифатларига эга бўлган баркамол инсонларни вояга етказиш мумкин. Шу боисдан ҳам бугунги кунда мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялаш масаласи тобора давлат сиёсатининг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Зеро, “Одобли, билимдон ва ақлли, меҳнацевар, иймон-еътиқодли фарзанд нафақат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг энг катта бойлигидир”⁴.

Инсонни тарбиялаш, унга таълим бериш, юксак қадриятли, дунёқараши

кенг қамровли чуқур, билимдон ҳамда соғлом ёш авлодни тарбиялаш бугунги куннинг долзарб масалаларидандир. Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида шахсни ижтимоийлаштириш, уни ҳар томонлама шакллантириш, камолга етказиш, ривожлантириш энг муҳим вазифадир. Айти шунинг учун ҳам истиқлол йилларида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг ёшлар камолотини таъминлашга қаратилган кенг қамровли Давлат сиёсати туфайли юртимизда миллий кадрлар тайёрлашнинг ижтимоий-иқтисодий ва маърифий асоси яратилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганларидек, “Биз фарзандларимизнинг нафақат жисмоний ва маънавий соғлом ўсиши, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, уйғун ривожланган инсонлар бўлиб, XXI-аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга етиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз”⁵.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики ҳар томонлама етук, ўзининг мустақил фикрига ва кенг дунёқарашига эга бўлган ёшларни тарбиялаш бизнинг пировард мақсадларимиздан бири бўлиб ҳисобланади. Бу мақсадни амалга ошириш учун эса ёшларга нафақат маънавий-маърифий ва илмий билимлар бериш, балки, уларга ўз вақтида психологик билим ва кўникмаларни етказиш ҳамда психологик коррексия ишларини олиб бориш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Замонамизнинг тобора ривожланиб бориши, фан техника борасидаги эришилаётган ютуқлар, турли кашфиётларнинг амалга оширилиши, кўплаб меҳнат жабҳаларида инсон ўрнини турли компьютерлаштирилган роботлар эгаллаши ва энг асосийси оммавий ахборот воситаларининг (телевизор, радио, уяли алоқа воситалари. интернет) тез суръатлар билан кишилар ҳаётига кириб келиши жамиятимиз аъзолари орасида тури руҳий-психологик муоммоларни кўпайиб кетишига қайсидир маънода сабаб бўлмоқда. Кишилар орасида учровчи шундай психологик муоммолардан бири бу уятчанлик ёки тортинчоқлик хиссидир.

Уятчанлик (журъацизлик, тортинчоқлик) – психологик ҳолат ҳамда унга мувофиқ одам ва ҳайвонларнинг шартли равишдаги феъл-атвори бўлиб бунга асосан қуйидагилар киради: қатъиянцизлик, қўрқоқлик, кескинлик, чекланганлик (еркин бўлмаслик) ва ўзига ишонмаслик ёки ижтимоий кўникмалар йўқлиги туфайли жамоатчилик орасидаги қўполлик(бесўнақайлик).

Одатда уятчан одамларга “вазмин”, “камтар”, “холис” каби ижобий баҳолар берилади, уларнинг қилиқлари(хатти-ҳаракатлари) га эса оқсуякларга хос хусусият деб қаралади. Аслида эса бундай ҳолатларда уятчанлик ўз-ўзидан ортда турган одамни яширувчи ниқоб бўлиб ҳизмат қилади.

Дунёнинг энг машхур университетларидан бири бўлмиш Оксфорднинг инглиз тили луғатида айтилишича, “уятчанлик” сўзи биринчи бўлиб ёзма равишда Исо алайҳиссалом туғулганидан кейин фойдаланилган бўлиб, ўша пайтларда бу тушунча “бироз қўрқувчи” деган маънони билдирган. Айнан мана шу мавзу кўплаб психологларни қизиқтирган бўлиб шулардан бири Пил Пилконис ҳисобланади. Пол Пилконис томонидан ўтказилган изланишлар натижасида уятчан инсонлар икки гуруҳга ажратилади:

- Жамоа ичида уялувчилар
- Ўз-ўзидан уялувчилар

Жамоа ичида уяладиган одамларнинг бошидан кечирган хис-туйғулари уларнинг ҳаракатларида намоён бўла бошлайди, бу бошқа одамларда унга нисбатан тўпланадиган фикрларга таъсир кўрсатади, натижада, уятчан одам ўзи ҳақида шу одамларни қандай фикр юритаётганини ўйлай бошлайди.

Ўз-ўзидан уяладиган одамлар катта миқдордаги ички энергияни сарфлаш орқали бошқалар олдида ўзига бўлган сохта ишонччи ҳосил қилишларига тўғри келади.

“Биз нима учун уяламиз?” деган саволга кўплаб мутахасислар ва турли психологик мактаб вакиллари турлича ёндашишади. Ҳозир шулардан айримларига атрофлича тўхталиб ўтамир:

- Реймонд Кеттел сингари инсон шахсиятини ўрганувчи олимлар уятчанлик ҳудди ақлий имконият ва одамнинг бўйи каби наслдан-наслга ўтувчи хусусият эканлигига ишонадилар. Туғма уятчанликнинг замонавий назаряси Реймонд Кеттелга тегишлидир. У ишонч билан таъкидлайдики, индивидумнинг шахсияти асосий хусусиятлар тўпламидан йиғилади, бу хусусиятлар унинг тест саволларига берган

⁴ Каримов И. А. Юксак маънавият-енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. – 56 б.

⁵ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 74-75.

жавобларини тизимли тахлил қилиш орқали аниқланади. Жавоблар йиғилади, сўнгра ота-оналар ва болаларнинг жавоблари солиштирилади, шу тарзда бу ирсийми ёки йўқлиги аниқланади.

- Бихевиористларнинг фараз қилишича, уятчан одамларга шунчаки бошқа одамлар билан тўлақонли мулоқот қилиш учун зарур бўлган ижтимоий кўникмалар етишмайди.

- Психоаналитикларнинг айтишича, уятчанлик – бу онг остидаги тўлиқ шаклланмаган чуқур психологик қарама-қаршиликлар тўлқини жараёнини онгли равишда ифода этадиган симптомдан бошқа нарса эмас.

- Жамиятшунос олимлар ва айрим болалар психологлари шундай хисоблайдилар – уятчанлик ижтимоий жиҳатдан ўрнатилган деб тушуниш мумкин: жамоавий интизомга риоя қилиш ҳақида гап кетганда, биз бироз ҳижолат чекамиз (шуларга амал қилишга ҳаракат қиламиз).

- Жамиятшунос психологларнинг таъкидлашича, одам ўзига-ўзи: “Мен уятчанман” деган лаҳзада уятчанлик ўзини намоён қила бошлайди.

- Шунингдек, шифокорлар уятчанликни сурункали симобдан захарланиш симптоми – меркуриализмга боғлайдилар.

- Нейробиологлар нуқтаи назарига кўра, уятчанлик бош мияда нейромедиаторлар алмашинувининг бузулиши (серотонин, норадреналин, дофамин ва бошқалар етишмаслиги) орқали юзага келади, яъни бу ҳолат доимо марказий асаб тизимидаги чарчоқ билан боғлиқ. Патологик уятчанлик асосан С кластери (DSM-IV таснифи бўйича)га мансуб шахсларнинг тартибсизлиги учун хос. Гипертим психотип одамлар бу каби уятчанлик хусусиятларини намоён этмайдилар. Кучли уятчанлик, агар у вақтинчалик ҳолат эмас, балки шахсга хос барқарор хусусият бўлса ва нормал ҳаёт тарзига халақит берса, бу ҳолатда шундай одамларга ўзига ишонч ҳиссини шакллантиришда ёрдам берадиган психолог ёки психотерапевт шифокорнинг аралашуви талаб этилиши мумкин.

Юқоридагилар асосида шуни хулоса қилиш мумкинки, уятчанлик ёки тортинчоқлик бу шунчаки кичик муоммо эмас. Уни ўз вақтида диагностика қилиб, коррексия ишлари олиб борилмас экан, бу муоммо шахс тараққиётининг кейинги босқичларида ва фаолият жараёнида (ўйин, ўқиш, меҳнат) ўзининг салбий таъсирини ўтказиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч . –Тошкент : Маънавият , 2008. – 56 б .
2. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир . – Т.: Ўзбекистон , 2010. – Б . 74-75.
3. *Филип Зимбардо*. Как побороть застенчивость Shyness What It Is, What To Do About It. — М.: Альпина Паблишер, 2013. — 308 с.
4. Толковый словарь русского языка: В 4 т. под ред. Д. Н. Ушакова. — М.: ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935—1940.ъ

Научный руководитель:

старший преподаватель кафедры педагогики и психологии НамГУ
Курбанова Зарифа Бокижановна.

Катерина Савета, Олена Файчук
(Миколаїв, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасний розвиток українського суспільства вимагає змін особистостей і суспільства в цілому у всіх сферах життя. Перед Україною стоять виклики, гідно вирішити які вона зможе лише змінивши пріоритетність – з економічної складової на людський капітал. Наразі, брак матеріальних і фінансових ресурсів проявляє головний потенціал вирішення проблем – інтелектуальне багатство української нації.

Політична свідомість – важлива складова особистості, необхідна для свідомого і повноцінного функціонування в суспільстві і державі.

Довгий період розвитку Української держави державотворці опирались на економіку – мали надію що вільний ринок спроможний створити соціальну справедливість. Більше 20 років українського експерименту показав провальність даного твердження. Україна згаяла час, надіючись що принцип сили і конкурентоздатності гармонізує суспільство. Аналізуючи ментальність і психологію українського народу стає зрозумілим той факт, що нам властиві ті риси характеру, які не сприяють установленню жорстокого ринку вільної економіки. Запозичена система не прижилась в українських реаліях. Наразі, в переломний етап існування України необхідний пошук нових принципів і нового вектору розвитку.

Політична свідомість громадян не зводиться лише до прийняття рішення в день виборів. Політична свідомість це частина загальної свідомості особистості, яка проявляється в цінностях, судженнях і активній позиції, готовності до дій. Політична свідомість формує стиль життя людини, і всього суспільства загалом.

За радянських часів осмисленню проблемного поля політичної свідомості приділяли увагу відомі дослідники, серед яких перш за все слід назвати М. Михальченка, П. Сергієнка та ін. Розпад Радянського Союзу, проголошення незалежності України активізує дослідницький інтерес до проблеми формування

політичної свідомості, а також розвитку політичної культури українських громадян займаються такі вчені як В. Бебик, М. Головатий, Є. Головаха, В. Лісовий, Н. Паніна, Ю. Пахомов, В. Ребкало та ін.

Процес політичної соціалізації молоді, який відбувався в колишньому Радянському Союзі, ґрунтувався на стабільній монотеїстичній культурі всього суспільства й окремих соціальних груп. Ефективність політичної соціалізації в той час забезпечувалась жорстким контролем щодо інститутів соціалізації, основними з яких була сім'я, школа, вищі навчальні заклади, ЗМІ, громадські організації, комсомол, і нарешті, КПРС. Стару систему було зруйновано, і зараз політична соціалізація української молоді відбувається значною мірою стихійно, що породжує чимало проблем [2].

Модель, яка функціонує в українському суспільстві, загалом орієнтована на західноєвропейський тип політичної соціалізації, який відрізняється високим ступенем особистісної свободи в поєднанні з відповідальністю людини за свій вибір і свої вчинки.

Найважливішою відмінною ознакою національної моделі політичної соціалізації особистості, що складається, стала інституалізація тези про неприпустимість силових методів нав'язування політичних цінностей, особливо в середовищі студентської молоді. Цей процес ґрунтується на добровільному, свідомому й вільному прийнятті політичних цілей і виборі свого ставлення до політичної діяльності. Принциповим моментом у цьому процесі є формування позитивної психологічної установки й добровільності прийняття норм і цінностей панівної в суспільстві демократичної політичної культури. Така установка особистості на політичну систему й відносини, що в ній функціонують, складається під впливом педагогічно керованих чинників, серед яких найважливіше місце належить системі вищої освіти.

Принципове значення має проблема особливостей формування політичної культури громадян з урахуванням специфіки їх ментальності. Зокрема, ментальність українців має кілька системотворчих ознак:

- українцям властива інтровертність у сприйнятті всього, що їх оточує, тобто відповідна зосередженість на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;
- для українців характерна кордоцентричність, що виявляється в сентименталізмі, емпатії, яскраво вираженій любові до природи, культуротворчості та естетизмі життя;
- поряд із переліченими особливостями українцям притаманні анархічний індивідуалізм, перевага чуттєвого над волею та інтелектом.

Як народіві українцям властиві такі риси політичної культури, як: демократизм, волелюбність, толерантність, миролюбність, проте водночас і схильність до анархізму, бунтів і міжособної боротьби, намагання поставити особистісні інтереси над загальнодержавними [9].

Характерною особливістю сучасної політичної свідомості громадян України, особливо молодих, є поліцентризм їх політичних орієнтацій. Науковці розрізняють чотири основних типи політичної свідомості: традиціоналістичну, соціал-демократичну, націонал-демократичну і національно-радикальну. За даними соціологічних опитувань найпоширеніший серед дорослих громадян, молоді в Україні на початок ХХІст. націонал-демократичний тип політичної свідомості. Поруч з ним межує націонал-консервативний [9].

Некритичне перенесення на наш національний ґрунт сумнівних цінностей та моральних норм сучасної масової культури насамперед західного світу значною мірою деформувало свідомість, психологію населення загалом і молоді особливо [9].

Результати опитувань, проведених Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, Українським інститутом соціальних досліджень та центром «Соціальний моніторинг» показують, що серед молоді віком від 14 до 28 років лише 1 % бере активну участь у політичному житті [5].

Говорячи про політичну свідомість української молоді, можна навести дослідження, проведене в Запоріжжі в 2012 році, результати якого демонструють, що 37,3% молоді мало цікавиться політикою [5].

Отже, доводиться констатувати, що загалом сучасний рівень політичної свідомості українства ще доволі низький, що негативно позначається й на його політичній активності [9].

Деформація соціальної структури підростаючого покоління зі збільшенням частки апатичних представників створює передумови для маніпулювання молодіжними настроями. Існує думка, що аполітичність молоді на пострадянському просторі це – закономірний результат надмірної ідеологізації виховання минулих років, а також результат відсутності ефективних механізмів політичної соціалізації, на нашу думку, до цього ще слід додати соціально-психологічні особливості самої молоді як окремого типу політичного суб'єкта, специфіку молодіжної субкультури та специфіку соціально-політичного середовища, тобто визначальні риси теперішнього українського суспільства [8].

З політико-соціальної точки зору, на думку О. Молдована, в Україні нині у середовищі молоді можна виділити чотири основні соціальні групи. Першу, найчисленнішу групу складає політично пасивна частина молоді. Друга соціальна група об'єднує представників різних контркультур та субкультур (націоналісти, панки, пацифісти, скінхеди, анархісти і т. ін.). [8].

Ще одним виявом суперечливості відносин молоді та політики, характерним для української молоді, є поєднання порівняно високого інтересу до політичних подій та явищ у суспільстві й високої електоральної активності з низькими показниками іншої політичної участі (у молодіжних громадсько-політичних організаціях, у підготовці та проведенні перевибірних кампаній).

Якщо проаналізувати чинники, на основі яких молодь формує свій політичний вибір, виявляється, що це рішення має переважно обґрунтований характер і приймається свідомо. Електоральний вибір молоді ґрунтується на програмі партії, також на функціональних можливостях лідера. Оцінюється зміст діяльності – готовність захищати інтереси виборців та способи здійснення функцій. Дослідження ідеального образу політичного лідера засвідчили, що найпривабливішими якостями є чесність та відповідальність [1].

Якщо проаналізувати досвід партійної розбудови в Україні, то ми бачимо, що для більшості політичних партій, не зважаючи на їх бажання залучити молодь до політичної боротьби, характерна відсутність систематичної роботи з молоддю. У

1. Ще однією подією в сучасній історії України став «Майдан» 2013-2014 рр. Точкою неповернення стало рішення українського Уряду про відмову від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у листопаді 2013 року [4]. Громадянська позиція студентської молоді покладена в основну частину мітингувальників (крім політичних активістів) складають студенти: КНЕУ, медичного університету ім. Богомольця, Національного авіаційного університету, КПІ, Києво-Могилянської академії і КНУ ім. Шевченка [6].

Ці події показали що студентська молодь є активним рушієм політичного життя українського суспільства і тією потенційною силою, здатною змінити його.

Стан та проблеми політичної культури молоді України, її особливості і перспективи розвитку, можна охарактеризувати так:

- складне соціально-економічне становище країни призводить до загострення молодіжних проблем, негативно впливає на всі сфери життєдіяльності студентів: можливості задоволення матеріальних і духовних потреб, професійне і громадянське становлення. Ці та інші причини накладають своє відображення на характеристики політичної культури студентів, що в кінцевому рахунку виявляється в оцінці студентами своєї ролі в державному будівництві як незначної;
- загалом студенти стурбовані станом суспільно-політичного життя в Україні, цікавляться проблемами політики, але простежується поверховість, епізодичність звернення до політичних проблем, недооцінка політичного фактора, як чинника виникнення і розв'язання соціально-політичних конфліктів;
- знанням студентів про політику, їх судженням та оцінкам щодо політичних процесів притаманна двоїстість. З одного боку, вони демонструють чітку орієнтацію на державні перетворення, а з іншого – відсутність інтересу до практичної участі в політичному житті.
- молодь в переважній більшості підтримує незалежність Української держави, але демонструє недостатнє розуміння соціальної значимості поняття «держава», недостатню його включеність у систему національно-політичних цінностей та пріоритетів;
- формування політичної культури молоді тісно пов'язане з формуванням певного типу особистості, таких її характеристик, як спрямованість, саморегуляція, активність, що можливе за умови постійного вивчення потреб, цінностей, мотивацій участі молоді у сфері політичного життя та врахування їх у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу;
- освоєння майбутніми фахівцями політичної культури демократичного, активістського типу неможливе без втілення такої культури у найрізноманітніші реалії оточуючого життя, включаючи вузівське.

2. Щодо стану політичної свідомості в Україні, то тут очевидне поки що одне: доля країни у найближчі десятиріччя у вирішальній мірі від цього стану залежатиме[3].

Висновки. Стратегічного значення набуває підготовка студентської молоді до суспільно-політичного життя, участі в державному устрої, свідомої активності. Студентська молодь потребує формуючого впливу на політичну свідомість, адже наявні соціальні інститути: сім'я, школа, вищий навчальний заклад, не здійснюють дану функцію в повній мірі.

Сьогоднішня студентська молодь – майбутні батьки, професіонали, основа суспільства. І від вищого навчального закладу залежить якими особистостями і громадянами стануть студенти, які цінності вони нестинуть по життю і передаватимуть оточуючим. Важливо знайти механізми формування політичної свідомості студентської молоді, та провести формуюче дослідження, як доказ того, що люди 18-23 років ще здатні піддаватись впливам, і тому вищий навчальний заклад зобов'язаний здійснювати свої виховні функції і в даному напрямку теж.

Література

1. Злобіна О. Молодь і політика: парадокси та українські реалії. / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. — К.: ІС НАН України, 2008. — Вип. 11. — С. 131-143.
2. Карнаух А. Політична соціалізація студентської молоді: сутнісні характеристики, особливості, тенденції. / А. Карнаух // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. - 2006. - № 17. - С. 136-139.
3. Кирилук Н.А. Підвищення ролі політичної культури студентської молоді як основна умова активізації її електоральної поведінки. Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
4. Киселева, А.И. Проблемы адаптации и методы диагностики уровня адаптированности иностранных студентов к условиям новой действительности высшей школы в Украине [Текст] / А.И. Киселева, А. Алфарра, З. Алафанди // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів, м. Суми, 21-22 квітня 2014 р. / Відп. за вип. О.М. Сушкова. — Суми : СумДУ, 2014. — С. 131-132
5. Кругляк І.С. Динаміка рівня політичної активності студентської молоді регіону в 2004-2009 роках. Режим доступу: www.oblrada.pl.ua/.
6. Лук'яненко М., Поденко В. Євромайдан: причини та наслідки. Режим доступу: <http://enuftir.nuft.edu.ua>
7. Панченко Ю.В. Політичне життя української молоді [Текст] / Ю.В. Панченко // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної

філології та соціальних комунікацій, Суми, 18-23 квітня, 2011р. / Відп. за вип. В.В. Опанасюк. - Суми: Вид-во СумДУ, 2011. - Ч.1. - С. 194-195.

8. Перфільєва А.О. Політична участь молоді як складова політичного процесу в сучасній Україні. Політологія- Вісник Дніпропетровського університету, 2009.
9. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К. :МАУП,2006.— 400 с.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Тетяна Капуцак, Олена Кравченко
(Старобільськ, Україна)

ПРИЙОМИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВИХ ЗНАНЬ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ “ПІЗНАВАЙКА” ТА “ІМХО”

Використання прийомів популяризації наукової інформації – одна з основних ознак науково-популярної літератури. Оскільки ступінь вираження цієї ознаки впливає на якість і доступність видання, то зрозуміле зацікавлення нею науковцями. Автори підручника “Редакторська підготовка видань” серед популяризаторських прийомів виокремлюють художнє осмислення наукової інформації [9]. Зазначаючи, що прийоми популяризації наукових знань залежать від авторської манери розповіді й редакторської майстерності, М. Тимошик виділяє нестандартне введення в текст термінів й спонування читача до їх мимовільного засвоєння, сюжетний розвиток подій, авторські відступи від розповіді, емоційно насичені авторські ремарки, що спонукають читача до певної реакції, вставки-відступи, які узагальнюють вищесказане автором тощо [11].

Мета статті – охарактеризувати прийоми популяризації наукової інформації в українських науково-популярних інтернет-виданнях на прикладі “Пізнавайки” та “ІМХО”.

Інтернет-видання “ІМХО” популяризує альтернативне бачення наукових, соціальних і мистецьких подій, при цьому намагаючись не нав’язувати свій погляд, що виражається в назві. “Пізнавайка” є класичним науково-популярним інтернет-виданням, адже предметом його розгляду виступають знання з фундаментальних наук. У зазначених часописах більшість рубрик не збігаються, а подібні відрізняються змістовим наповненням.

У “Пізнавайці” один із найуживаніших прийомів популяризації – пояснення термінів, що вводиться в текст ненав’язливо, ніби між іншим: *“Всі речовини, або, як кажуть вчені, вся «матерія», побудовані з атомів – частинок розміром в стомільйонні частки сантиметра”* [8]. Таким чином, читач легко засвоює нові слова та їх значення.

Характерне для інтернет-видання висвітлення інформації за схемою запитання – відповідь, що дозволяє створити ілюзію діалогу між реципієнтом і автором статті. За цією ж схемою відбувається й тлумачення понять: *“Що таке туман? Це – дрібні краплі води, які утворюються в повітрі, коли в ньому дуже багато водяної пари”* [8].

Широко використовується “Пізнавайкою” такий прийом популяризації, як наведення цікавих прикладів, що не лише вказують на правдивість тверджень автора, але й полегшують сприйняття і привертають увагу читача. Так, у статті “Навіщо жирафу шия?” автор наводить кілька прикладів поведінки тварин у нестандартних ситуаціях, наголошуючи на тому, що жирафи – не беззахисні тварини. Велика кількість прикладів у статті сприяє кращому запам’ятовуванню інформації [2].

Сюжетний опис подій у матеріалах “Пізнавайки” допомагає наочно продемонструвати певне явище, подію або дослідження. Стаття “Розповідь про перемогу над висотою і глибиною” висвітлює історію створення стратостату й батискафу винахідником Пікаром. Ці сюжети доповнюються прямою мовою учасників подій, їх інтерв’ю з журналістами й оцінкою автора [7].

Автори “Пізнавайки” часто поєднують популяризаторські прийоми: наприклад, у статті “Що таке анабіоз?” сюжетного опису подій (історія відкриття й подальшого розвитку анабіозу) доповнюється наведенням цікавого прикладу (професор, який дає згоду піддатися заморожуванню) і роз’ясненням терміну (“анабіоз буквально «пожвавлення», «воскресіння») [13]. Таким чином, у розповіді не лише детально описується процес анабіозу, історія його розвитку й перспективи, але й подаються думки спеціалістів з цього питання, відбувається порівняння лабораторних дослідів з природними процесами, що дозволяє зрозуміти сутність цього явища й усебічно його описати.

У своїх матеріалах “Пізнавайка” використовує прийоми гумору. Так, у статті “Білі плями на карті мозку” міститься додаток – зображення мозку чоловіка й жінки, де в жартівливій формі показано відмінності між ними. Ця інформація не стосується змісту статті, але подана автором задля привернення уваги й емоційної розрядки після прочитання наукових досліджень.

Стаття “Вчені жартують” [3] розповідає про почуття гумору відомих учених і лауреатів “Шнобелівської” премії. Текст, насичений анекдотами й кумедними історіями з життя науковців, написаний у публіцистичному стилі. У статті відсутня інформація про наукові досягнення, дослідження, факти. Матеріал не виконує популяризаторської функції, але сприяє процесу зацікавлення читача – інтерес до особистих якостей учених покликаний у майбутньому призвести до ознайомлення з їхніми науковими здобутками. До того ж наприкінці статті подається посилання на кумедні дослідження деяких учених. Такі тексти, як видно з кількості коментарів, викликають найбільшу увагу в реципієнтів.

Для науково-популярного порталу “ІМХО” найбільш уживаним є своєрідний популяризаторський прийом, коли інформація розбивається на блоки, кожен з яких отримує власну назву й супроводжується зображеннями або відеозаписами. Це допомагає читачеві не лише краще сприймати новину, але й розібрати її більш детально. Наприклад, у статті “Три «сучасні» винаходи” текст поділено на такі частини: ядерний реактор віком 1,8 млрд. років, перуанський камінь демонструє давній телескоп і сучасний одяг та “просунута” культура, відображені в настінному живописі [12].

На сторінках “ІМХО” сюжетний опис подій зустрічається рідко. Найчастіше цей прийом використовують, коли описують життєвий шлях видатної людини, як у статті “Дмитрій Іванович Менделєєв” [4].

Стаття “Як спілкуються тварини?” [15] подає цікавий приклад того, як можна популяризувати наукові факти, використовуючи лише заголовковий комплекс. Запитання в заголовку служить для привертання уваги реципієнтів та початковому зацікавленню текстом. Підзаголовки матеріалу (“Кішки нявкають тільки для людини”, “Жуки використовують Абетку Морзе” тощо) також виконують функцію зацікавлення та спонукають читача до прочитання тексту. Публіцистичний стиль мови й уникання термінології поглиблює можливість розуміння інформації реципієнтом, що робить текст доступним для широкого загалу.

Для “ІМХО” характерний прийом опису експериментів для підтвердження, роз’яснення або уточнення інформації. Майже кожна третя стаття інтернет-видання спирається на дані дослідів. Наприклад, допис “Як бідність впливає на наш мозок” ґрунтується на експерименті, проведеному вченими американських інститутів. У статті подаються факти й результати дослідження [14]. Така інформація зацікавлює читача точністю даних і висновками, котрі протирічать або ставлять під сумнів загальноприйнятну картину світу.

Важливий засіб популяризації наукових знань – мультимедійність, під якою слід розуміти використання аудіо, відео й різноманітної графічної анімації разом із текстовими матеріалами, що дозволяє збагачувати й усебічно висвітлювати інформацію. При застосуванні мультимедійних засобів редактор має стежити за тим, щоб не виникало помилок, пов’язаних із нелогічним поєднанням цих елементів із вербальними засобами.

Для доповнення текстів “ІМХО” вживає відео й аудіоматеріали. Найбільш поширеним є додавання відеофайлів до статей рубрик “Людина і людина” й “Людина і наука”. Відео вживається в трьох випадках – служить логічним доповненням, прикладом, поясненням того, про що йдеться в статті; виступає головною складовою статті, причому текст виконує додаткову функцію, складається з кількох речень або абзаців; відео й текст взаємодоповнюють один одного, тому важко виділити головну змістовну складову. У статті “Живі механізми” з рубрики “Людина і наука” йдеться про те, що зоологи виявили в суглобі коників шестерінки. Автор детально описує вигляд шестерінок та їх обертання, наводячи точні числа й вимірювання. Стаття практично позбавлена будь-яких стандартних прийомів популяризації, крім пояснення декількох висловлень. Саме тому до тексту додається відео тривалістю 13 секунд, яке наочно представляє рух шестерінок і яке виконує додаткову функцію – образного уявлення того, що докладно було описано в тексті [5].

У цій же рубриці у статті “Атака вірусу” розповідається про те, що вченим вдалося побачити й відзняти процес зараження клітини вірусом. Ця подія описується в деталях, розповідається про думки науковців з приводу відкриття. Як і в першому прикладі, стаття доповнюється відеозаписом, але на цей раз він показує весь процес і розтлумачує читачеві половину статті, тому популяризаторська функція відеозапису розкривається повною мірою [1].

Прикладом, коли відео виступає основою матеріалу, є стаття “Історія Марса”, у якій повідомляється про створення невеликого відеозапису, що відтворює реконструкцію кліматичних умов на цій планеті. Стаття складається з п’яти речень і розповідає лише про виготовлення ролика, не подаючи при цьому інформацію про історію Марса. Усе, що потрібно знати, покаже відео тривалістю всього півтори хвилини [6]. Таким чином, реалізуючи популяризаторську функцію, мультимедійний засіб стає повноцінною заміною звичній текстовій інформації.

Використання кількох відеозаписів в одній статті зустрічається вкрай рідко, адже переважання інформації засобами мультимедіа призводить до неприйняття читачем матеріалу взагалі. До того ж це робить із порталу не інтернет-видання, а відео-блог. Уживання кількох відео в одному матеріалі виправдана відповідністю змісту та призначення статті. Наприклад, у іатріалі “YouTube” використано десять найбільш популярних рекламних роликів, котрі доповнюються інформацією про час, історію, сюжет і характеристику відеозаписів [16]. Такий вид мультимедійного уточнення інформації доречний, адже без його використання стаття втрачає сенс. До того ж відео виходить на перший план, тому що воно є не тільки змістовим центром, але й служить формою вираження цього змісту.

Стаття “Реклама й гіпноз” розповідає про гіпнотичну дію реклами автомобіля Hyundai, у якій взяв участь відомий британський гіпнотизер. Для підтвердження своїх слів редакція додала до тексту два рекламні відеоролики [10]. У цьому випадку текст і мультимедійний засіб взаємодоповнюють один одного, адже поодиноці вони не містять повноцінної інформації для читача. Тому обидві складові статті рівноцінні за значенням. Такий підхід до висвітлення новин є актуальним для науково-популярної літератури, адже допомагає максимально доступно й точно донести інформацію до читацької аудиторії.

Аудіо на сайті “ІМХО” розміщується лише тоді, коли необхідно продемонструвати певний звуковий ефект. У більшості ж випадків матеріал підкріплюється відеозаписами. Це стосується й рубрики “Що послухати?”, де переважно додаються відео з піснями чи музичними творами..

Таким чином, українські науково-популярні інтернет-видання “Пізнавайка” та “ІМХО” використовують класичні прийоми популяризації наукових знань (нестандартне введення термінів, наведення цікавих прикладів, сюжетний розвиток подій, авторські відступи, використання засобів художньої виразності). “Пізнавайка” віддає перевагу тлумаченням наукових фактів через форму запитання – відповідь, гумористичним відступам, “ІМХО” для прикладів використовує дані експериментів і мультимедійні засоби.

Література:

1. Атака вірусу (відео) [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/6_liudina-i-nauka/29_meditsina/2186_ataka-virusu-video/
2. Бернард Г. Навіщо жирафу шия? [Електронний ресурс] / Г. Бернард // Пізнавайка. – 2013. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/zoologiya-2/navishho-zhirafu-shiya/#more-1343>
3. Вчені жартують [Електронний ресурс] // Пізнавайка. – 2014. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/nauka-i-svit/vcheni-zhartuyut/#more-1705>
4. Дмитрій Іванович Менделєєв [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2011. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/7_liudina-i-suspilstvo/18_bodkhisattvi/816_dmitrii-ivanovich-mendeleev/
5. Живі механізми [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/6_liudina-i-nauka/33_fakti/2479_zhivi-mekhanizmi/#xauth_profile_edit
6. Історія Марса [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/6_liudina-i-nauka/30_kosmos/2609_istoria-marsa/#xauth_profile_edit
7. Ляпунов Б. Розповідь про перемогу над висотою і глибиною [Електронний ресурс] / Б. Ляпунов // Пізнавайка. – 2013. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/nauka-i-tehnika-2/rozpovid-pro-peremogu-nad-visotoyu-i-glibinoyu/#more-1281>
8. Мешковський А. Дзеркало мікросвіту [Електронний ресурс] / А. Мешковський // Пізнавайка. – 2013. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/fizika-uk/dzerkalo-mikrosvitu/#more-714>
9. Редакторская подготовка изданий : учебник / Антонова С. Г., Васильев В. И., Жарков И. А., Коланькова О. В., Ленский Б. В., Рябинина Н. З., Соловьев В. И. / [под общ. ред. Антоновой С. Г.]. – М.: Издательство МГУП, 2002. – 468 с.
10. Реклама и гипноз [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2012. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/7_liudina-i-suspilstvo/34_doslidzhennia-sotsiumu/1726_reklama-i-gipnoz/
11. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця: практ. посіб. / Микола Тимошик. – 3-е вид., випр. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 560 с.
12. Три “сучасних” винаходи [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/zoologiya-2/koala-plyusheviy-verholaz-chastina-persha/#more-679>
13. Чирков Ю. Що таке анабіоз? [Електронний ресурс] / Ю. Чирков // Пізнавайка – 2014. – Режим доступу: <http://www.poznavayka.org/uk/biologiya-2/shho-take-anabioz/>
14. Як бідність впливає на наш мозок [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/7_liudina-i-suspilstvo/34_doslidzhennia-sotsiumu/2572_jak-bidnist-vplivaie-na-nash-mozok/
15. Як спілкуються тварини? [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/6_liudina-i-nauka/33_fakti/2525_jak-spilkuiutsia-tvarini/
16. YouTube [Електронний ресурс] // ІМХО. – 2013. – Режим доступу: http://imxo.in.ua/uk/7_liudina-i-suspilstvo/36_biznes/2331_youtube/

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Макпал Байбусинова, Галина Ткач
(Павлодар, Казахстан)

МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ СОЗДАНИЯ И ХРАНЕНИЯ ЗАМЕТОК: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ

Внедрение и широкое применение информационных технологий оказывают серьезное влияние на занятость человека и способы хранения информации и их обработки, т.к. документация, письма, сообщения и другие тексты создаются сразу в электронном виде. Поэтому появилась большая потребность создания приложения для организации заметок и решения рабочих задач. При помощи таких специальных приложений можно легко создавать сообщения, заметки, списки дел, организовывать статьи из интернета, документы, фотографии, собирать материал или обсуждать работу. Вторая потребность решения этой задачи: создать условия для пользователя, использовать эти приложения (информационные и вычислительные услуги) в любом месте при необходимости.

Выбор приложений велик, они подходят как и компьютерным, так и мобильным платформам, большинство включают OSX, IOS, Chrome OS, Android, Microsoft Windows, Windows Phone. Популярные на сегодняшний день приложения – Google Keep, OneNote и Evernote.

Мобильные приложения для создания и хранения заметок можно разделить на две категории программное решение либо Онлайн-сервис. Программные решения данной задачи представляют собой электронную записную книжку, которая позволяет быстро сохранять заметки самых разных типов (текстовые записки, картинки, фрагменты веб-страниц, URL и т.д.), а главное - без лишних усилий разбираться в накопленной информации. Информация сохраняется на носителе информации мобильного устройства. Онлайн-заметки - очень удобный способ хранения идей и важных записей для тех, кто часто бывает в дороге и пользуется большим количеством информации. Хранить всё это на каком-то одном носителе (например на флешке) не очень удобно. К тому же, это чревато потерей всех данных, если будет потерян этот носитель. В этом случае незаменимое средство - сервис для хранения онлайн-заметок. Он позволяет хранить свои заметки на "облачном" сервере и получать доступ к ним практически с любого устройства, подключенного к Интернету.

Главными функциями таких приложений являются: возможность синхронизировать свою информацию с облачным хранилищем Dropbox; дружелюбный интерфейс; возможность отправлять свои заметки в социальные сети — Facebook и Twitter, и т.д.; выбор самых полезных заметок в «Избранное», что обеспечивает быстрый доступ к ним; быстрая отправка заметок через почту; конфиденциальность, т.е. возможность установки пароля.

В связи с этим последнее время мировое общество уделяет все большее внимание вопросам развития мобильных приложений для создания и хранения заметок как одного из наиболее эффективных способов организации работы. Так как увеличение возможностей мобильных устройств и развитие глобальных компьютерных сетей делают мобильные приложения одними из наиболее удобных инструментов для получения необходимой информации.

Литература:

1. Android для программистов. Создаем приложения, П. Дейтел, Х. Дейтел, Э. Дейтел, М. Моргано – Питер, 2013.

Вячеслав Василенко, Фархад Микель Огли Гасимов
(Київ, Україна)

ЗАВАДОСТІЙКИЙ КОД УМОВНИХ ЛИШКІВ В ЗАДАЧАХ КОНТРОЛЮ ЦІЛІСНОСТІ

На сьогоднішній день завдання контролю та поновлення цілісності інформації в сучасних інформаційно-комунікаційних системах та мережах є важливим як ніколи [1-2]. Майже вся інформація в нашому житті перетекла в мережу, і без сумніву є ті, хто хоче цим скористатися вкравши або змінивши потрібну нам інформацію. На сьогоднішній день одним з найвідоміших механізмів поновлення інформації вважають формування хеш-функції на етапі запису чи передачі інформації. Під хеш-функцією розуміється відображення інформації, яка контролюється, в образ фіксованої невеликої довжини за правилами того чи іншого перетворення. Найчастіше використовують механізми блочного контролю цілісності інформації, коли контролювана інформація розподіляється на блоки – базові та узагальнені кодові слова.

Метою статті є використання завадостійкого коду, що має механізм формування контрольних ознак та є стійким щодо несанкціонованої зміни даних, або їх псування.

Задля досягнення такої мети, автори пропонують завадостійкий код, у якому для формування контрольних ознак можна використовувати певну множину невідомих зловмисникам (секретних) констант і щоб цей код міг забезпечити необхідну цілісність інформації від її несанкціонованої зміни (модифікації) або спотворення.

Для цього пропонуються використати можливості теорії лишкових класів по відношенню до інформації, наданої у вигляді кодів, незалежно від систем числення, а також застосування основ системи числення, які можуть бути використані як секретні елементи і забезпечувати за рахунок цього формування на базі теорії лишкових класів контрольних ознак, які є стійкими до розкриття.

За рахунок цього очікується забезпечення цілісності отриманої інформації шляхом виявлення та виправлення спотворень, зменшення ймовірності виникнення завад в результаті впливів природних та штучних завад, а також стійкості цієї інформації до навмисної зміни або спотворення.

Спотворення інформації, тобто її несанкціонована зміна, можливе на будь-якому етапі її перебування у обчислювальних мережах: при зберіганні, передачі або обробці. Наразі в сучасних інформаційних системах розповсюдженим є забезпечення цілісності інформації із застосуванням завадостійких коригуючих кодів. Цей метод знайшов широке застосування в протоколах передачі даних. При цьому при одночасному застосуванні перемежування потрібної глибини забезпечується можливість збільшення довжини інформаційних об'єктів, цілісність яких контролюється. Але більшість завадостійких кодів не мають можливості використовувати закриті (таємні) алгоритми чи їх константи, і тому не виключають можливостей із будь-якої модифікації інформаційних об'єктів. Як код, що має можливість використання секретних параметрів пропонуються узагальнений завадостійкий коригуючий код на базі теорії лишкових класів, так званий код умовних лишків (ЛУ – код).

В системі лишкових класів будь-яке число представляють у вигляді набору лишків від розподілу цього числа на набір взаємно простих чисел, які мають назву основ системи числення – p_i , де $i = 1, 2, \dots, n$, n – кількість таких основ. Вибір величини n здійснюють з умови, яка викладена нижче. Тоді

$$A = \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n, \quad (1)$$

де $\alpha = A - [A/p_i] \cdot p_i$, а позначка $[A/p_i]$ означає операцію розрахунку цілої частини від дробового числа A/p_i . При цьому між числом A і його уявленням (α) існує взаємна однозначна відповідність при умові, що

$$A \leq P = \prod_{i=1}^n p_i,$$

де P – діапазон представлення або робочий діапазон інформаційних об'єктів (чисел), α_i – значення i – тої групи двійкових розрядів, яка не перевищує величини відповідної основи p_i .

Основною властивістю системи лишкових класів (СЛК) є те, що вона дозволяє нам ефективніше виявляти і виправляти спотворення в групах двійкових розрядів, тобто в узагальнених символах. Якщо ми введемо ще одну, надлишкову, основу p_k , то уявлення A в розширеному діапазоні $R = P \cdot p_k$, у вигляді

$$A = \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n, \alpha_k, \quad (2)$$

де α_k – лишок по основі p_k , утворює завадостійкий код. При побудові таких завадостійких кодів слід забезпечити наступні умови: при $p_k > p_n$ будь-яке спотворення в одному з лишків (узагальненому символі) α_i може бути виявленим, а при $p_k > 2 \cdot p_n \cdot p_{n1}$, де p_n, p_{n1} – найбільші із основ, може бути і виправленим.

У такого коду є свої недоліки. По-перше можливі спотворення знаходяться і виправляються (спотворений символ поновлюється) тільки в тому випадку, якщо спотворено лише один з символів α_i , тобто спотворення повинні бути фіксованими в межах однієї із груп розрядів. Цей недолік є притаманним будь-якому коду і тому усувається всім відомими способами, наприклад, застосуванням декореляції, глибина якої повинна бути не менше ніж 2. По-друге, є також недолік, пов'язаний з необхідністю роботи з числами в системі числення в залишкових класах. Цей недолік достатньо просто усунути в ЛУ-коді, який вводиться таким чином.

Код деякого числа A – базове кодове слово (БКС), представляють в будь-якій системі числення, зокрема позиційній, наприклад двійковій. Розбивають цю послідовність певним (у загальному випадку довільним) чином на n узагальнених символів, як і для решти узагальнених кодів.

Код кожного i -го узагальненого символу розглянемо як s -значний розряд b_i , який може приймати будь-яке з s значень від 0 до $(s-1)$, де $s = 2^b$. Код цього символу вважається лишком деякого умовного числа A по основі p_i . Оскільки величина b_i , як елемент початкового числа

$$0 \leq b_i \leq s-1,$$

а як лишок від ділення A на p_i

$$0 \leq b_i \leq p_i,$$

то для представлення коду будь-якої групи у вигляді лишку по основі p_i необхідно, щоб виконувалася наступна умова

$$p_i > s-1,$$

інакше в групу із b розрядів може бути записаним код $\alpha_i \geq p_i$, що в лишкових класах не допустимо.

При такому підході будь-які комбінації початкового коду числа A ми "вписуємо" в систему числення з основами p_i ($i = 1, 2, \dots$). Якщо ми розширимо систему основ на надлишкову основу p_k для одержаного набору умовних лишків b_i ($i = 1, 2, \dots$) розрахуємо надлишковий умовний лишок b_k , то на одержане нами умовне число

$$A' = b_1, b_2, \dots, b_n, b_k, \quad (3)$$

розповсюджується усі можливості СЛК по виявленню і виправленню спотворень, тобто одержаний код (3) має всі властивості коду (2), але останній код може бути застосованим для будь-якої двійкової послідовності, а не тільки по відношенню до чисел в лишкових класах. Таким чином ми можемо усунути другий недолік коду (2).

ЛУ-код дозволяє нам знаходити і виправляти b – розрядні пакети спотворень, згруповані в межах будь-якого з n узагальнених символів і потребує при цьому надмірність біля $r \approx 2b + 1$ двійкових розрядів, оскільки

$$p_k \approx 2p_n p_{n+1}, r = [\log_2 p_k] + 1.$$

В конкретних випадках ця надмірність може відхилитися в ту або іншу сторону, що залежить також від алгоритмів кодування-декодування.

Оскільки в основі ЛУ-коду лежать властивості СЛК, то в цьому коді ми можемо використати і відомі алгоритми кодування-декодування [3].

Це стає можливим завдяки тому, що спотворення в одній з груп розрядів b_i переводить початкове

число з робочого діапазону $[0, P = \prod_{i=1}^k p_i)$ в діапазон $[P, R = p_k \cdot P)$, що призводить до збільшенню

початкового числа $A' < P$ на деяку величину $l_i \cdot R_i$. Де l_i і $R_i = R/p_i$ – цілі числа. А якщо вихідне число

$$A = b_1, b_2, \dots, b_b, \dots, b_n, b_k$$

є спотвореним по основі p_i і прийме вид

$$\tilde{A} = b_1, b_2, \dots, \tilde{\alpha}_i, \dots, b_n, b_k$$

де

$$\tilde{\alpha}_i = \{b_i + \Delta b_i\} \pmod{p_i},$$

то це буде еквівалентним наступному перетворенню

$$\begin{aligned} \tilde{A} &= (b_1, b_2, \dots, b_b, \dots, b_n, b_k) + (0, 0, \dots, \Delta b_b, \dots, 0, 0) = \\ &= (b_1, b_2, \dots, \{b_i + \Delta b_i\} \pmod{p_i}, \dots, b_n, b_k). \end{aligned}$$

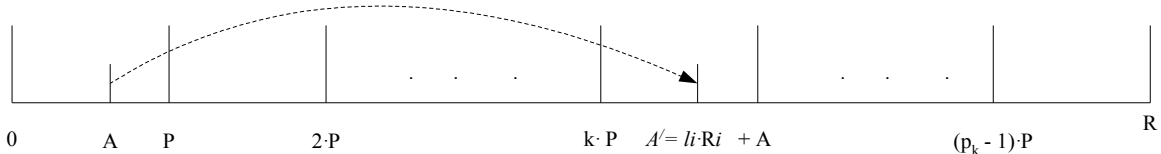

Рис. 1. До виходу спотвореного числа за межі робочого діапазону

При цьому величина спотворення перевищує величину робочого діапазону P :

$$\Delta A = (0, 0, \dots, \Delta \alpha_b, \dots, 0, 0) > P,$$

оскільки тільки число виду

$$\Delta A = l_i \cdot R_i = l_i \cdot R/p_i$$

має всі лишки, окрім лишка по основі p_b , такими, що дорівнюють нулю. Але $\Delta A = l_i \cdot R/p_i > P = R/p_k$ тобто, навіть при $l_i = 1$ величина $R/p_i > R/p_k$ по тій причині, що $p_k > p_i$.

Відтак, якщо сума $\tilde{A} = A' + \Delta A > P$, а спотворене число вийшло за межі робочого діапазону P , попало в діапазон $[P, R)$. Коли ж спотворення відсутні ($\Delta A = 0$) прийняте число $\tilde{A} < P$, знаходиться в робочому діапазоні. Завдяки цьому факту ми можемо здійснювати кодування(формування надлишкових символів) та декодування(виявлення наявності викривлень та можливого їх корегування). Це дає можливість унеможливити несанкціоновану модифікацію інформації, що циркулює в телекомунікаційних мережах.

Таким чином, запропоновано завадостійкий код умовних лишків, що дав можливість зробити несанкціоновану модифікацію інформації неможливою. Це призвело до підвищення рівня захисту інформації, що циркулює в телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах і мережах.

Література:

1. Василенко В.С., Дубчак О.В. Частотна дискретизація як метод підвищення пропускної спроможності каналів передачі даних. Матеріали V міжнародної Науково – практичної конференції “Naukowaprzestrzen Europa – 2009” 07–15 квітня 2009 року. Informacy jnetehnologie. – Перемишль: “Nauka i studia” 2009. – Т. 17, С. 84–87
2. Ігнатов В.А. Теорія інформації та передачі сигналів. – М.: Сов.радио, 1979. – 280 с.
3. Руднєв Ю.П. Підвищення надійності цифрових пристроїв методом через мірного кодування. – М.: “Енергія”, 1974. – 290 с.

Вячеслав Василенко, Денис Єнютін, Людмила Червінко
(Київ, Україна)

ЗАДАЧІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ’ЄКТІВ ТА КОД УМОВНИХ ЛИШКІВ

Сенсом перетворень при забезпеченні цілісності інформаційних об’єктів є така зміна початкового повідомлення (тексту, частини мовної конструкції тощо), при якій це повідомлення стає захищеним від неавторизованої модифікації цих об’єктів.

Цілісність програмних засобів та інформації, що обробляється досягається використанням двох груп механізмів захисту – без перетворення інформації та механізмів захисту з її перетворенням. До механізмів *забезпечення цілісності без перетворення інформації* слід віднести використання резервних копій програмних засобів та баз даних. Такий спосіб, безумовно, є найнадійнішим, оскільки він дозволяє не тільки встановити факт порушення цілісності, але й поновити порушену інформацію. Проте, цей спосіб не дає змоги оперативного встановити наявності порушення цілісності інформації, що модифікується.

До другої групи входять відомі механізми забезпечення цілісності інформації, яка передається, обробляється чи зберігається в інформаційних системах з використанням: по-перше, сигнатур важливих об'єктів, по-друге, хеш-функції важливих об'єктів.

Метою роботи є розгляд можливостей застосування в процедурах формування ознак цілісності при кодуванні – декодуванні інформаційних об'єктів алгоритмів нулізації та визначення їх криптографічної стійкості.

Код умовних лишків в задачах контролю та поновлення цілісності

В основу алгоритмів контролю цілісності інформації покладемо найбільш розповсюджені механізми блочного контролю цілісності інформації, коли інформація, що контролюється розподіляється на блоки: на базові кодові слова (БКС), в яких здійснюється первинне кодування, та на узагальнені кодові слова – сукупність БКС. При цьому як основу процедур контролю та контролю і поновлення цілісності розглянемо можливості із використання коду умовних лишків.

Для вирішення питань із виявлення та виправлення спотворень (модифікацій природного чи штучного характеру) в представлення чисел потрібно використати певну надлишковість. Ця надлишковість утворюється шляхом введення додаткових основ для розширення діапазону представлення, наприклад, до величини $[0, R)$. Цю надлишковість утворює додаткова (контрольна) основа $P_{n+1} = P_k$.

Як відомо, формування ознак цілісності здійснюється при кодуванні інформаційних об'єктів. **Для кодування** із застосуванням ЛУ-коду до початкового набору основ коду p_i ($i = 1, 2, \dots, n$) додають ще одну, надлишкову, контрольну основу p_k .

Одним із можливих алгоритмів кодування-декодування при використанні коду умовних лишків (ЛУ – коду), який застосовується для виявлення чи виявлення та виправлення спотворень у групах розрядів (в узагальнених символах) є алгоритм нулізації.

Сутність алгоритму нулізації зводиться до того, що як при кодуванні, так і при декодуванні по перших n лишках α_i ($i = 1, 2, \dots, n$) вихідного інформаційного об'єкту

$$A = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n, \alpha_k)$$

(при кодуванні вважають початкову величину контрольної ознаки α_k такою, що $\alpha_k = 0$) послідовно формуються, так звані, мінімальні числа виду:

$$t_1 = (\alpha_1, \alpha_2^1, \alpha_3^1, \dots, \alpha_n^1, \alpha_k^1),$$

$$t_2 = (0, (\alpha_2 - \alpha_2^1) \pmod{p_2}, \alpha_3^2, \dots, \alpha_n^2, \alpha_k^2),$$

$$t_3 = (0, 0, (\alpha_3 - \alpha_3^1 - \alpha_3^2) \pmod{p_3}, \alpha_3^3, \dots, \alpha_n^3, \alpha_k^3),$$

.....

$$t_n = (0, 0, 0, \dots, (\alpha_n - \sum_{j=1}^{n-1} \alpha_n^{(j)}) \pmod{p_n}, \alpha_k^n).$$

Легко помітити, що описаний вище **процес формування величини $T = A$ при попередньо невизначеній величині лишку по контрольній основі p_k є процесом кодування вихідного числа ЛУ-кодом**. Отже,

$$\alpha_k = T \pmod{p_k} = \left(\sum_{i=1}^n \alpha_k^{(i)} \right) \pmod{p_k}.$$

При декодуванні здійснюється така ж процедура нулізації із обчисленням величини T та із наступним відніманням із можливо спотвореного числа \tilde{A} цієї величини T . Це призводить до того, що отримана різниця

$$\tilde{A} - T = kP$$

має по всім основам, окрім контрольної, лишки, що дорівнюють нулю, а по контрольній – лишок, величина якого:

$$\gamma = (\alpha_k - (T \pmod{p_k})) \pmod{p_k} = kP \pmod{p_k},$$

тобто

$$\tilde{A} - T = (0, 0, \dots, 0, \dots, 0, k \cdot P \pmod{p_k},$$

де $k = 0, 1, 2, \dots, p_k - 1$.

Для неспотворених чисел, тобто при $k = 0$, величина $\gamma = 0$, для спотворених $\gamma \neq 0$. Отже, мета статті в частині розгляду можливостей застосування при кодуванні – декодуванні інформаційних об'єктів алгоритмів нулізації для виявлення наявності порушень цілісності інформаційних об'єктів є виконаним.

Покажемо, що мета статті й в частині визначення криптографічної стійкості алгоритмів формування криптозахисених ознак цілісності, при застосуванні розглянутих процедур кодування – декодування також

може бути досягнутою. Для цього слід показати, насамперед, що розглянуте формування ознаки цілісності має ознаки криптографічного перетворення.

Із цією метою звернемо увагу на наступні особливості операцій нулізації як операцій кодування – декодування.

По-перше, на відміну від багатьох завадостійких кодів (по mod 2, матричних, Хеммінга, циклічних, CRC) в кодї умовних лишків використовується не один контрольний модуль чи утворюючий поліном, а сукупність основ p_i (1, 2, ..., $n + 1$), які можуть і повинні бути невідомими неавторизованим користувачам. По-друге, як наслідок, невідомими таким користувачам стають і усі проміжні змінні при використанні операції нулізації. Іншими словами, набір основ p_i (1, 2, ..., $n + 1$) можна і слід розглядати як ключові дані такого криптографічного перетворення, наслідком якого є формування ознаки цілісності (хеш-функції). Нарешті, невідомими для неавторизованих користувачів залишаються правила розбивання інформаційних об'єктів на групи умовних лишків, потрібних в операціях кодування – декодування, та послідовність їх відповідності основам p_i як елементам ключового набору.

Слід усвідомлювати той факт, що порушити цілісність інформаційного об'єкту можливо принаймні двома шляхами. *Перший із цих шляхів полягає в розкритті ключового набору* (у цьому випадку – сукупності основ p_i (1, 2, ..., $n + 1$)). Тоді замість справжнього інформаційного об'єкту можна використати будь-який інший, для якого із використанням відомого ключа слід розрахувати нове значення ознаки цілісності. Таку модифікацію чи підміну інформаційного об'єкту розкрити неможливо.

Другим із шляхів є використання колізій щодо тієї ознаки цілісності, яка сформована для існуючого інформаційного об'єкту. Нагадаємо, що колізією називається ситуація, коли два (чи декілька) інформаційних об'єкти мають однакову ознаку цілісності (хеш-функцію). Тоді підміну справжнього інформаційного об'єкту іншим, із такою ж ознакою цілісності, також розкрити неможливо. Зрозумілим є те, що ця колізія ознак цілісності різних інформаційних об'єктів є такою, що підміна не розкривається лише в разі, коли ці ознаки сформовані на однакових ключах (у цьому випадку на однакових наборах основ p_i (1, 2, ..., ($n + 1$))). У разі ж, коли однакові ознаки цілісності різних інформаційних об'єктів сформовані на різних ключах, модифікація розкривається.

Порівняння цих задекларованих вище шляхів порушення цілісності інформаційних об'єктів свідчить, що вони є абсолютно однаковими і в їх основі лежить знання (а отже розкриття) ключових наборів. Тобто криптографічна стійкість таких ознак цілісності полягає в складності розкриття ключових наборів.

Звернемо увагу на те, що для розкриття ключів розглянутого криптографічного перетворення неавторизованим користувачам – зловмисникам (криптоаналітикам) доступними для аналізу є власне первинний інформаційний об'єкт та криптографічна ознака цілісності (хеш-функція). Ця ознака, як бачимо, сформована із використанням невідомих елементів ключового набору із невідомим порядком їх розташування, а, отже, їх розкриття можливе лише внаслідок спроб формування ознаки цілісності для усіх варіантів прямого перебору ключового набору. Оскільки кількість елементів ключового набору, їх значення та порядок розташування є невідомими, то можливість такої модифікації вихідного тексту, яка не виявляється, є малоімовірною. Формування ж модифікованих інформаційних об'єктів із таким же значенням ознаки цілісності, що є однаковим із значенням ознаки цілісності немодифікованого інформаційного об'єкту – спроба використання колізій буде малоперспективною. Це пов'язано із тим, що при контролі цілісності на справжньому наборі ключів ця модифікація буде виявленою.

У разі вибору ($n + 1$) ключів (при умові, що контрольна основа має таку ж розрядність як і робочі, що занижує шукане значення варіантів ключів) з їх наперед визначеної множини потужністю N (цей приклад забезпечує криптоаналітику – порушнику полегшення задачі умов підбору ключів) та вибору величини ознаки цілісності при розрядності m двійкових розрядів кількість $N_{ек}$ варіантів ключів дорівнює числу перестановок (розміщень) із N елементів по ($n + 1$): $N_{ек} = A_N^{n+1}$.

При виборі основ СУЛ з розрядністю, яка із умови забезпечення восьмибітових умовних лишків є більшою 256 (наприклад, при виборі взаємно простих чисел з проміжку [257, ..., 1571, 1579]), величина $N = 195$. Якщо шифруванню підлягають слова із числом символів $n = 32$, то $A_{195}^{32} \approx 10^{73}$. Окрім того врахуємо, що необхідність застосування надлишкової, контрольної, ($n + 1$) – ої (для нашого прикладу ($n + 1$) = 33) основи, величина якої повинна бути $p_k \geq 2 \cdot 1571 \cdot 1579 \approx 4,9 \cdot 10^6$, то: $N_{БК} = A_{195}^{33} \approx 4,9 \cdot 10^{79} \approx 10^{79}$.

В таблиці 1 для порівняння наведено кількість варіантів ключів для відомих механізмів формування цифрового підпису (за стандартом ГОСТ 34.310 – 94), та криптографічного перетворення (за стандартом ГОСТ 28147-89), а також запропонованого механізму). Як видно із таблиці, запропонований механізм забезпечує кількість варіантів ключів, яка є близькою, або навіть перевищує кількість варіантів ключів відомих механізмів, і за цим показником має, відповідно, вищу імітостійкість.

Таблиця 1. Кількість варіантів ключів для різних механізмів перетворень

Довжина ключа (байти)	Кількість варіантів ключів		
	ГОСТ 34.310 – 94	ГОСТ 28147-89	ЛУ – код
1	2	3	4
32	-	10^{76}	$>10^{79}$
64	$9,45 \cdot 10^{65}$	-	$>10^{139}$
128	$9,45 \cdot 10^{156}$	-	$>> 10^{263}$

Таким чином, у роботі для забезпечення контролю цілісності інформаційних об'єктів запропонована процедура контролю цілісності інформації, параметри перетворень в алгоритмі формування ознак цілісності (хеш-функцій чи інших) можуть використовувати секретні (невідомі неавторизованим користувачам), тобто алгоритм має можливість криптозахисності інформації ознак цілісності, показана його ефективність у сенсі криптографічної стійкості.

Література:

1. Василенко В.С. Василенко В.С. Прикладная теория информации и кодирования. / В.С. Василенко, Е.В. Дубчак // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland, ISBN 978-3-659-45467-7. – 2013. – с. 129.
2. Василенко В.С. Обеспечение целостности и доступности объектов в информационных сетях. / В.С. Василенко, О.В. Дубчак // LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland, ISBN 978-3-659-20764-8. – 2014. – с. 325.
3. Василенко В.С. Код условных вычетов. / В.С. Василенко // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland, ISBN 978-3-659-48203-8. – 2013. – с. 129.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Александр Стула
(Ополе, Польша)

МЕТОД ФИКСАЦИИ КООРДИНАЦИОННОЙ СЛОЖНОСТИ ТРЕНИРОВОЧНЫХ СРЕДСТВ В ПОДГОТОВКЕ ФУТБОЛИСТОВ

Wstęp

Обецине до најважніших елементів раціоналізації школення спортового в „пілце но́жнєй” залічыць нале́жы „яка́сціо́ва́ стронэ́” тего школення. Розвія́ю́це сь ся́ системы гры (од „класы́цнэго” до „бразыліяны” і ей одміан), по́водо́ва́лы, і́з глównым целем о́вчэснэго школення бы́ло кша́та́ло́ванне здо́лно́сці ко́ндыцы́яных. Бы́ло то о́чыві́сте зе względu на факт, і́з з року на рок ста́ва́ла сь ко́ра́з шы́бша, wzраста́ло тзв. „ці́сненне гры” – wymuszające на zawodnikach о́дпові́дне пры́гато́ванне шы́бко́сціо́во – wytrzymáло́сціо́ве а та́кже сі́ло́ве.

Względy до́щ до́брэ познаных і skutecznych метод кша́та́ло́ванна здо́лно́сці ко́ндыцы́яных, а та́кже і́х „шы́бкіе і wymірне ефе́кты” споводо́ва́лы, і́з шко́ленне пі́лка́рскіе на́вет ты́х најмóдшы́х насы́cone jest w zdecydowanej przewadze tymi elementami. Zatracono за́тем włáсці́ва́ і ра́ціона́лі́не узасадно́на́ релаќе́ мь́жду на́учанне́м гры в пі́лкэ но́жнэ́ а трено́ванне́ (podnoszeniem на wýсшы́ по́зіо́м здо́лно́сці ко́ндыцы́яных). W porównaniu do лі́чы́а́cych сь зespó́лów еуро́пейскі́х, полскы́ пі́лка́рзе (przede wszystkim) wyrażnie ustępują poziomem przygotowania technicznego.

Zadziwiającym faktem było to, że niepowodzenia polskich piłkarzy na „Euro 2008” tłumaczone były (także na łamach czasopism popularnonaukowych – Sport Wyczynowy) w sposób partykularny i niejednoznaczny. Znany fizjolog, zajmujący się przygotowaniem motorycznym piłkarzy, fakt słabej gry reprezentantów Polski tłumaczył niedostatecznym przygotowaniem szybkościowym, z kolei Pani psycholog niepowodzenia te tłumaczyła brakiem odpowiedniego przygotowania psychicznego. Punkty widzenia, opisujące te same fakty zależą zatem od punktów siedzenia.

Nie potrzeba być wybitnym znawcą „futbolu”, aby zgodnie z opinią wielu fachowców stwierdzić, że polskim zawodnikom brakowało wiele, w szczególności umiejętności technicznych i umiejętności prowadzenia gry.

Znany i niezwykle ceniony polski trener Kazimierz Górski, na pytanie dziennikarza „na czym polega piłka nożna” odpowiedział: „piłka nożna polega na grze w piłkę nożną”, grze której skuteczność determinowana jest przede wszystkim umiejętnościami technicznymi i umiejętnościami prowadzenia gry samej w sobie, gry wielopodmiotowej.

Skuteczność prowadzenia wielopodmiotowej gry w piłkę nożną, wg Naglaka (2005) zależy od predyspozycji (uzdolnień) do działań wewnętrznych i działań zewnętrznych. O uzdolnieniu do działań wewnętrznych świadczy między innymi trafność i szybkość podejmowania decyzji. Gdy to zostanie powzięte, następuje działanie zewnętrzne, będące w zasadniczym stopniu czynnikiem sprawności podczas prowadzenia gry. O możliwości działań zewnętrznych w znacznym stopniu decydują koordynacyjne zdolności motoryczne, pozwalające graczowi działać niezależnie od zakłóceń zewnętrznych. W im wyższym stopniu są one wspierane zdolnościami kondycyjnymi (w szczególności formami przejawiania się szybkości), tym większa jest skuteczność tych działań, wzrasta tzw. „ciśnienie gry” (określenie często używane przez znanego trenera Leo Beenhakkera).

Charakterystyka gry w piłkę nożną jako gry wielopunktowej

Działania grupowe piłkarzy – wielopunktowe – są rozdzielane (dystrybuatywne), co oznacza, że każdy z nich wykonuje z osobna zadania liczące się jednak zawsze z działaniami współpartnerów. Jednocześnie działania wielopunktowe nie są działaniami kolektywnymi, w których wszyscy wykonują te same czynności (Naglak 1994). Celem gry jest wygrana wskutek uzyskania większej liczby bramek niż przeciwnik.

Gra wielopodmiotowa jest uporządkowaną formą działania jej uczestników, skierowaną do osiągnięcia konkretnego celu, rozumianego jako przyszły stan rzeczy, który zamierzają uzyskać rywalizujące strony. Każda z nich ma własną koncepcję gry, zmierzającą do celu, który jest niezgodny z celem konkurencyjnej grupy, co powoduje, że gra staje się sposobem rozwiązywania konfliktów przez ograniczenie jednej ze stron możliwości dowolnego wpływania na jej przebieg (Naglak 2010).

Koordynacyjne zdolności motoryczne w „piłce nożnej”

Dzisiejszy stan wiedzy o treningu sportowym pozwala wyraźnie różnicować zdolności motoryczne w układzie „energia – informacja”. Jest to układ charakteryzujący każdy autonomiczny, samorealizujący i samoorganizujący się system (Raczek 1993). Pozwala to na podział działalności motorycznej w obszarze 3 grup:

1. grupy zdolności motorycznych kondycyjnych (energetycznych, ilościowych) – zdeterminowanych głównie procesami energetyczno-metabolicznymi,
2. grupy zdolności motorycznych koordynacyjnych (informacyjnych, jakościowych) – zdeterminowanych głównie procesami sterująco-regulacyjnymi i kognitywnymi,
3. grupy zdolności motorycznych kompleksowych (hybrydowych, mieszanych) – zdeterminowanych wyżej wymienionymi wynikami bez wyraźnej dominanty.

W układzie współzależności między tymi zdolnościami koordynacja ruchowa jawi się jako cecha integrująca przejawianie się innych cech lub też organizator ich współdziałania podczas wykonywania różnych

czynności ruchowych. Dlatego też nazywają ją: „super cechą” (Starosta 1993, 1995) lub „cechą fenomenalną” (Hirtz 1989).

Pomimo ścisłego związku między techniką a koordynacją ruchową nie można tych pojęć utożsamiać, gdyż koordynacja jako właściwość systemu nerwowego (mocno zdeterminowana genetycznie) ułatwia jej opanowanie. W tym ujęciu koordynacja ruchowa jest właściwością czy predyspozycją, a technika umiejętnością (Starosta 1990; Hirtz, Starosta 1990). A zatem rozwój koordynacyjnych zdolności motorycznych pozwala na przyswojenie coraz to trudniejszych zadań ruchowych, w tym również skomplikowanej techniki piłkarskiej (Ljach 1991, 1995; Raczek, Mynarski 1992; Czajkowski 1993; Ważny 1992; Konzag 1981; Hirtz, Ludwig, Wellnitz 1982; Wellnitz, Hirtz 1983; Volkner, Niemann, Thieling 1984; Behnke, Sass 1990; Barth 1994; Blaser, Vorhoelther 1988).

W procesie nauczania techniki piłkarskiej nieodzownym staje się ciągle powiększenie potencjału koordynacyjnego zawodników. Koordynacja i technika są bowiem w ścisłej zależności proporcjonalnej: wyższy poziom koordynacji pozwala opanować elementy techniczne o wysokim stopniu trudności (Zrubak 1983; Hirtz 1988; Bergier 1990; Stuła 1994, 1995, 1996, 1996a; Szopa 1992, 1993; Szopa, Mleczko, Żak 1996).

W ostatnich latach w pracach wielu autorów propaguje się koncepcje, zakładające konieczność wyodrębnienia w informatycznym potencjale motorycznym człowieka, szeregu specyficznych i w miarę odrębnych zdolności koordynacyjnych. Hirtz (1985) opierając się na dokonaniach Blume (1981) i Hare (1985), ustalił 5 „fundamentalnych” zdolności koordynacyjnych: zdolność kinestetycznego różnicowania, zdolność zachowania równowagi statycznej i dynamicznej, zdolność szybkiej reakcji, zdolność orientacji przestrzenno-czasowej, zdolność rytmizacji.

Szopa (1993) uważa, iż na zdolności koordynacyjne składają się elementarne, silnie zdeterminowane genetycznie predyspozycje, wśród których wyróżnia: koordynację nerwowo-ruchową, równowagę, orientację przestrzenną, szybkość reakcji, różnicowanie ruchów i antycypację oraz uzdolnienia ruchowe.

Do najistotniejszych zdolności koordynacyjnych w grze w piłkę nożną inni autorzy zaliczają w kolejności:

4. zdolność różnicowania, przystosowania, szybkości reakcji, przewidywania (Brill 1980),
5. zdolność orientacji, dostosowania, różnicowania, szybkiej reakcji (Zimmermann 1982),
6. zdolność różnicowania, orientacji, szybkiej reakcji, łączenia (Meiner 1983),
7. zdolność przestawiania, różnicowania, orientacji, szybkiej reakcji, łączenia (Ljach 1991a),
8. zdolność rytmizacji i wysokiej częstotliwości, przestawiania, różnicowania, orientacji i łączenia (Stuła 1997).

Wymogi współczesnej gry w piłkę nożną stawiają przed ludźmi nauki i trenerami pilne zadanie poszukiwania nowych dróg w doskonaleniu mistrzostwa technicznego młodych piłkarzy. W ostatnich latach, ponad wszelką wątpliwość stwierdzono, że jednym z najistotniejszych kierunków rozwoju oraz wykorzystania rezerw, jest odpowiednie kształtowanie i podnoszenie na wyższy poziom koordynacyjnych zdolności motorycznych (Hirtz 1989; Ljach 1995; Ljach i wsp. 1995; Raczek 1993; Szopa 1992; Bernstein 1987; Barth 1994; Dietrich 1983; Hirtz, Ockhard 1986; Müller 1988; Osiński 1993; Godik 1980; Pöhlmann, Kirchner 1981; Sozański, Śledziwski 1995; Je 1985; Fidelus 1972).

Powierzchniowo przeprowadzona analiza metod, form i organizacji szkolenia w czołowych piłkarskich klubach Europy (Ajax Amsterdam, FC Barcelona), jak również wiele danych z literatury fachowej wykazały, iż pilną koniecznością stało się wprowadzenie nowych kierunków postępowania w szkoleniu młodych piłkarzy. Problem dotyczy szczegółowej analizy stosowanych środków treningowych pod względem energetycznym i informacyjnym.

Wieloletnia obserwacja praktyki wykazuje, że w szkoleniu piłkarskim dominują ćwiczenia powtarzające się, proste i schematyczne ze względu na swoje „tempo przebiegu” – zbyt słabo obciążające mechanizmy energetyczne. W następstwie realizacji takich środków nie można się zbyt wiele spodziewać założonych skutków w obszarze kondycyjnym, tym bardziej w obszarze informacyjnym (technicznym). Czy można sobie wyobrazić sytuację, w której młody adept muzyki ciągle gra w zwolnionym tempie ten sam zestaw gam. Czy można spodziewać się jego mistrzostwa, wirtuozerii. Chyba nie. Dlaczego zatem miałyby być inaczej w szkoleniu piłkarskim.

Z analizy planów treningowych i wieloletnich obserwacji wynika, iż zdecydowana większość trenerów preferuje w nadmiarze jednostronne środki treningowe, kształtujące mechanizmy beztlenowe. W praktyce szkoleniowej wyraża się to nadmiernym stosowaniem metody interwałowej (najczęściej bez piłki), tak nieswoistej dla charakteru przebiegu gry. Zbyt duży udział w strukturze treningu piłkarskiego tych środków prowadzi do znacznego obniżenia szybkości i poprawności reagowania, zdolności koncentracji i właściwej analizy sytuacji meczowych (Liesen 1983; Weber i wsp. 1992; Chmura 1992). W wymiarze fizjologicznym taki charakter treningu prowadzi do znacznego stężenia kwasu mlekowego, które w żadnym przypadku nie występuje podczas meczu.

Z analizy planów szkoleniowych (również udokumentowanej ich realizacji), wynika, że w niektórych przypadkach obciążenia maksymalne (przewyższające funkcjonalne możliwości adaptacyjne organizmu zawodnika) (Weber i wsp. 1992), osiągają w okresie przygotowawczym wymiar 15-20% całości stosowanych środków. Efekt odbudowy po takich obciążeniach jest długotrwały i opieszły, a w organizmie zawodnika często zachodzą nieodwracalne zmiany patologiczne (Gerisch, Rode 1989).

Inne badania Webera i wsp. (1992) wykazały, iż przeciętne maksymalne stężenie mleczanów u piłkarzy „najwyższych amatorskich lig niemieckich” wynosi w rozgrywanych przez te zespoły meczach towarzyskich ok. 7-8 mmol/l krwi. Jednocześnie obciążenia treningowe o charakterze beztlenowo-kwasomlekowym nie przekraczają 5-6% ogólnej pracy w mezcycyku przygotowania specjalnego. Między stwierdzeniami niemieckich badaczy a najczęściej stosowaną strukturą obciążeń treningowych w Polsce widać wyraźną rozbieżność.

Orientacyjna matryca koordynacyjnej złożoności środków treningowych

Istnieje pilna potrzeba analizy i rejestracji obciążeń treningowych nie tylko z uwzględnieniem stref oddziaływania informacyjnego i energetycznego, ale również (na etapach szkolenia wszechstronnego i ukierunkowanego w szczególności), z uwzględnieniem stopnia koordynacyjnej złożoności środków treningowych. Skuteczność pracy treningowej o mniejszym lub większym „nasyceń informacyjnym” powinna być wymiennie oceniana i kontrolowana. Przykładem rozwiązania tego zagadnienia może być tzw. „orientacyjna matryca koordynacyjnej złożoności środków treningowych” – klasyfikująca każde ćwiczenie w skali od 1 do 10 pkt.

Próba oceny koordynacyjnej złożoności środków treningowych w piłce nożnej.

Podstawowymi kryteriami w ocenie złożoności koordynacyjnej ćwiczeń, treningu, mikrocyklu i mezocyklu są:

9. precyzja i dokładność wykonywania zadania ruchowego,
10. szybkość i aktualność czasowa,
11. ekonomia i celowość, szczególnie przy wykonywaniu „nowych” zadań ruchowych,
12. stabilność i inicjatywność,
13. nagłe zmiany w grze lub ćwiczeniach,
14. liczba obrotów, piłek, itp.

Stopień złożoności koordynacyjnej dla jednostki treningowej (mikrocyklu, mezocyklu) oblicza się wg wzoru:

$$S.Z.K.T. = \frac{(Z1 \times t1) + (Z2 \times t2) + (Z3 \times t3) + \dots + (Zn \times tn)}{T}$$

gdzie: **S.Z.K.T.** – stopień złożoności koordynacyjnej treningu,

Z1 – stopień złożoności koordynacyjnej ćwiczenia pierwszego,

t1 – czas trwania ćwiczenia pierwszego,

T – łączny czas trwania treningu.

Proponowana do stosowania w praktyce szkoleniowej „matryca” charakteryzuje się rzetelnością od $r = 0,86$ do $r = 0,94$, a także zgodnością treściową specjalistów.

Tab. 1

Środki treningowe stosowane w szkoleniu piłkarskim oraz ich koordynacyjna złożoność wg opracowanej „matrycy” (Stuła 1997)

L. p.	Środki treningowe	Złożoność koord.
1.	Ćwiczenia kształtujące wytrzymałość ogólną: marszobieg, długotrwały bieg o stałej i zmiennej intensywności, duża zabawa biegowa, mała zabawa biegowa.	1 - 2
2.	Ćwiczenia kształtujące siłę ogólną: ćwiczenia ze sztangą i ćwiczenia ze współpartnerem na ramionach lub biodrach, na atlasie, izometryczne, z ekspanderami i hantlami.	1 - 3
3.	Ćwiczenia ogólnousprawniające: kompleksowe kształtowanie cech motorycznych np. atletyka terenowa, tory przeszkód, strumienie, odwody ćwiczebne.	2 - 5
4.	Ćwiczenia kształtujące szybkość biegową oraz elementy „zwrotnościowe”.	1 - 3
5.	Ćwiczenia kształtujące zdolność koordynacyjną i ćwiczenia akrobatyczne, z płotkami i innymi przyrządami, gibkościowe, zwinnościowe (bez piłki).	3 - 5
6.	Ćwiczenia kształtujące wytrzymałość specjalną: biegi treningowe i interwałowe.	1 - 2
7.	Ćwiczenia skocznościowe, dynamiczne, ćwiczenia ze sztangą (od 40% masy ciała), i innym sprzętem z akcentem na szybkość wykonania.	2 - 3
8.	Ćwiczenia ukierunkowane na wszechstronny rozwój z piłką i bez piłki wykonywane podczas rozgrzewki.	2 - 5
9.	Indywidualne doskonalenie elementów techniki gry w piłce nożnej.	3 - 5
10.	Indywidualne lub zespołowe działania z piłką w ataku w formie ścisłej wykonywane z niską lub średnią intensywnością.	2 - 4
11.	Jak w pkt. 10 lecz wykonywane z maksymalną lub zbliżoną do maksymalnej szybkością.	5 - 6
12.	Jak w pkt. 10 lecz z pasywnym obrońcą lub obrońcami.	6 - 7
13.	Indywidualne lub zespołowe działania z piłką w ataku w formie ścisłej wykonywane z maksymalną szybkością i pasywnym obrońcą lub obrońcami.	7 - 8
14.	Jak w pkt. 13 lecz z aktywnym lub aktywnymi obrońcami.	8 - 10
15.	Działania zespołowe w ataku wykonywane w formie ścisłej z niską lub średnią intensywnością wykonywane kilkoma piłkami z zastosowaniem pomocniczego sprzętu (stojaki, płotki).	4 - 5
16.	Jak w pkt. 15 wykonywane z maksymalną lub zbliżoną do maksymalnej szybkością.	6 - 7
17.	Jak w pkt. 15 lecz z pasywnymi obrońcami.	5 - 6

18.	Jak w pkt. 15 lecz z aktywnym obrońcą (obrońcami).	7 – 8
19.	Działania zespołowe w ataku prowadzone w formie ścisłej z maksymalną lub zbliżoną do maksymalnej szybkością, wykonywane kilkoma piłkami z aktywnymi obrońcami.	8 – 10
20.	Ćwiczenia indywidualne lub zespołowe z piłką wykonywane w różnych pozycjach początkowych i końcowych np. siadzie, przysiadzie, leżeniu, wykonywanie elementów techniki piłkarskiej o zachwianej równowadze (w wyskoku, po obrocie, przewrotach i przerzutach).	6 – 8
21.	Działania indywidualne lub zespołowe w ataku lub obronie wykonywane tylko nogą słabszą bez przeciwnika lub z przeciwnikami pasywnymi.	7 – 8
22.	Jak w pkt. 21 lecz z aktywnym przeciwnikiem (przeciwnikami).	9 – 10
23.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami w ataku i obronie wykonywane na ograniczonej powierzchni bez przeciwnika lub z przeciwnikiem pasywnym (przeciwnikami pasywnymi).	7 – 9
24.	Jak w pkt. 23 lecz z przeciwnikiem (przeciwnikami) aktywnymi.	9 – 10
25.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami w ataku i obronie wykonywane z dodatkowymi zadaniami (akrobatycznymi, szybkościowymi, szybkościowo siłowymi i innymi), wykonywane w skomplikowanych połączeniach.	8 – 10
26.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami w ataku, wykonywane do kilku bramek.	6 – 8
27.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami wykonywane w warunkach dużej zmienności (np. przejście z ataku do obrony, zmiana rodzaju obrony, zmiana rodzaju ataku, itp.), na sygnał trenera.	7 – 9
28.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami wykonywane z dodatkowymi zadaniami (żonglerka w ruchu, obowiązkowe stosowanie zwodów, obrotów balansu ciałem, gra bez przyjęcia piłki, stosowanie szybkiej techniki i szybkości ataku).	8 – 10
29.	Działania indywidualne lub zespołowe z jedną lub kilkoma piłkami wymagające od ćwiczącego maksymalnej dokładności.	3 – 5
30.	Jak w pkt. 29 lecz z wymogiem dokładności i szybkości.	5 – 7
31.	Działania indywidualne lub zespołowe wymagające od ćwiczącego inicjatywy i twórczego myślenia.	7 – 10
32.	Gra szkolna, uproszczona lub właściwa ze słabszym przeciwnikiem.	3 – 5
33.	Jak w pkt. 32 lecz z równorzędnym przeciwnikiem.	5 – 8
34.	Jak w pkt. 32 lecz z silniejszym przeciwnikiem.	8 – 10

Podsumowanie

Analiza planów szkoleniowych, obserwacje zajęć praktycznych, jak również liczne badania w zakresie oceny walki sportowej, upewniają w przekonaniu, iż w pracy szkoleniowej dominują często ćwiczenia jednostronne i schematyczne o niskim stopniu złożoności koordynacyjnej. Efekty szkoleniowe widzi się najczęściej w niekontrolowanej pracy nad kondycyjnymi zdolnościami motorycznymi. Niestety problem ten dotyka często też najmłodszych piłkarzy. Powoduje to między innymi system rozliczania trenerów za wyniki sportowe. Zmiana tego stanu myślenia jest pilną potrzebą czasu.

Gra w piłkę nożną jest grą złożoną, wielopodmiotową, stąd istotne znaczenie ma skuteczność działań wewnętrznych, takich jak szybkość i trafność podejmowania decyzji. Ten element gry należy również szkolić od najmłodszych lat, z chwilą uzyskania w miarę pełnej dojrzałości społecznej młodego gracza. Szczególną uwagę na ten aspekt szkolenia sportowego zwraca znany i ceniony znawca problematyki gier sportowych (a także prekursor „polskiej teorii treningu sportowego”) prof. Zbigniew Naglak, który uważa, że „wielopodmiotowe współzawodnictwo wychowuje gracza, zaznajamiając go z mechanizmami społecznymi przez poznawanie ich związków przyczynowo – skutkowych, satysfakcję ze stanu gotowości do podjęcia działań na rzecz określonego celu, mobilizujące wykorzystanie pobudzenia emocjonalnego, poczucie radości z energii wyzwolonej podczas wysiłku” (Naglak 2005, 1991, 1979).

Zachodzi zatem pytanie, czy w praktyce szkoleniowej istnieją modele, szkoły piłkarskie, które uwzględniają racjonalne szkolenie młodych piłkarzy w aspekcie kształtowania umiejętności technicznych i umiejętności prowadzenia wielopodmiotowej gry w piłkę nożną.

W tym kontekście wymowne stają się słowa byłego trenera i menedżera „Ajaxu” Amsterdam Leo Beenhakkera „... nie można powiedzieć, że technika jest ważniejsza od techniki czy przygotowania fizycznego, ale w szkoleniu dzieci i młodzieży największą uwagę kładziemy na szkolenie techniki, co roku systematycznie wprowadzamy im więcej zagadnień taktycznych, tak aby coraz bardziej rozumieli grę, aż wreszcie na wyższy poziom podnosimy zdolności kondycyjne aby nadać ciśnienie w grze” (w poz. Maranda 1992).

Dobity przykład tego „podejścia” stanowią między innymi holenderskie i niemieckie filmy szkoleniowe, w których wybór środków treningowych, kształtujących umiejętności techniczne i umiejętności prowadzenia skutecznej gry nie stwarzają żadnych problemów (Coerver 1987).

Podstawowy wniosek i aplikacja dla powszechnego szkolenia piłkarzy

1. Wymogi współczesnej gry w piłkę nożną, między innymi wszechstronne i perfekcyjne przygotowanie techniczne sprawiają, że koniecznym staje się rejestracja i analiza środków treningowych pod względem ich koordynacyjnej złożoności. Próba rozwiązania tego problemu może być prezentowana w niniejszej pracy „matryca”.

Piśmiennictwo

1. Barth B. (1994) Startegie und Taktik im Wettkampfsport. Leistungssport, 3, 4-12.
2. Behnke D.K., Sass H. (1990) Ziele Aufgaben und Methoden der Fussballausbildung im Schulsport. Körpererziehung, 8-9, 350 – 353.
3. Bergier J. (1990) Wybrane elementy zwinności (Koordynacji ruchowej) u piłkarzy Reprezentacji Polski juniorów (W:) Koordynacja ruchowa w sporcie (red.) W.Starosta, AWF w Poznaniu, Warszawa – Gorzów Wlkp., 44-48.
4. Bernstein N. A. (1987) Bewegungsphysiologie. Sportmedizinische Schriftenreihe der DHFK, Leipzig.
5. Blaser P., Vorhoelster H. (1988) Die sporliche Technik als Gegenstand des motorischen Lernens. Theorie und Praxis der Körperkultur, 5, 348-352.
6. Blume D. D. (1981) Keenzeichnung Koordinativer Fähigkeiten und Möglichkeiten ihrer Herausbildung im Trainingsprozess. Wissenschaftliche Zeitschrift der DHFK, 3, 17 – 41.
7. Brill M. S. (1980) Otbor w sportivnych igrach. Fizkultura i Sport, Moskwa.
8. Chmura J. (1994) Dynamika zmian reakcji fizjologicznych i sprawności psychomotorycznej pod wpływem wysiłków sportowych. AWF Katowice.
9. Coerver W. (1987) Trafienie. Część 1 – 4. Filmy szkoleniowe. PZPN, Warszawa.
10. Czajkowski Z. (1993) O zwinności do zdolności zbornosciowych. Sport Wyczynowy 3 – 4, 18 – 33.
11. Deitrich W. (1983) Rechtzeitige Vervollkommnung koordinativer Fähigkeiten. Körpererziehung, 4, 151 – 155.
12. Fidelus K. (1972) Próba ustalenia podstawowych czynników motorycznych wpływających na rezultat sportowy. (W:) Studia nad motorycznością ludzką. Roczniki Naukowe AWF w Warszawie, 16, 143 – 160.
13. Gerisch G. Rode G. (1989) Technik im Fussball unter dem Einfluss Kurzzeitiger Maximalbelastung- Auswirkungen Akuter metabolischer Azidose auf die Bewegungsqualität. Leistungsfussball im Blickpunkt, Köln.
14. Godik M. A. (1980) Kontrol trenirovocznyh i soriewnowatielnyh nagruzok. Fizkultura i Sport, Moskwa.
15. Harre D. (1985) Grundlage und Methodik der Ausbildung koordinativer Fähigkeiten. (W): Trainigslehre. Sportverlag Berlin, 187 – 194.
16. Hirtz P. (1985) Koordinative Fähigkeiten im Schulsport. Volk. Und Wissen. Volksseigener Verlag, Berlin.
17. Hirtz P. (1988) Koordinative Vervollkommung als wichtiger Bestandteil der Körpererlich-sportlichen Grundausbildung. Körpererziehung, 4, 154 – 159.
18. Hirtz P. (1989) Phänomen koordinative Fähigkeiten. Theorie und Praxis der Körpererziehung, 1, 17 – 23.
19. Hirtz P., Ludwig G., Wellnitz I. (1982) Entwicklung Koordinativer Fähigkeiten – ja, aber wie? Körpererziehung, 8 – 9, 386 – 391.
20. Hirtz P., Ockhard L. (1986) Untersuchungsergebnisse zur individuellen motorischen Entwicklung. Körpererziehung, 2- 3, 81 – 88.
21. Hirtz P., Sass H. (1988) Die Ausbildung den Sportspielen und Vervollkommnung koordinativer Fähigkeiten. Körpererziehung, 10, 410 – 415.
22. Hirtz P., Starosta W. (1990) Kierunki badań koordynacji ruchowej w sporcie (W): Koordynacja ruchowa w sporcie (red.) W. Starosta. AWF w Poznaniu, Warszawa – Gorzów Wlkp., 13 – 31.
23. Je W. (1985) Wozrostrnaja dinamika faktornych struktur na etapach otbora junych futbolistow. Teoria i Praktika Fiziczeskoj Kultury, 4, 37 – 42.
24. Konzag I. (1981) Theoretische Grundlagen und methodische Aspekte der technisch-taktischen Ausbildung in der Sportspielen. Körpererziehung, 5, 202 – 217.
25. Leisen H. (1983) Schnelligkeitsausdauertraining im Fussball aus sportmedizinischer Sicht. Fussballtraining, 5, 27 – 32.
26. Ljach W. I. (1991) Wzaimootnoszenija koordinacionnyh sposobnostiej i dwigatielnyh nawykwow: teoreticzeskij aspekt. Teoria i Praktika Fiziczeskoj Kultury, 3, 31 – 35.
27. Ljach W. I. (1991a) Kriterii opriedjelenija koordinacionnyh sposobnostiej. Teoria i Praktika fiziczeskoj Kultury, 11, 17 – 20.
28. Ljach W. I. (1995) Przygotowanie koordynacyjne w zespołowych grach sportowych. In International Conference on Science Sport Team Games. Instytut Wychowania Fizycznego i Sportu, Biała Podlaska, 155 – 167.
29. Ljach W. I., Mikołajec K., Zając A., Kubaszczyk A. (1995) Kontrola złożoności koordynacyjnej środków treningowych w koszykówce. In International Conference on Science Sport Team Games. Instytut Wychowania Fizycznego i Sportu, Biała Podlaska, 229 – 237.
30. Maranda P. (1992) Wzorcowa praca z młodzieżą w Ajaxie Amsterdam. Trener, 2, 24 – 26.
31. Meiner H. W. (1983) Charakteristik und Bildung der Koordinativer Fähigkeiten im Fussballsport. Theorie und Praxis der Körpererziehung, 7, 33 – 37.
32. Müller C. (1988) Prinzipien zur Ausbildung von Leistungs voraussetzungen – dargestellt am Beispiel der Prinzipien des tenisch – koordinativen Trainings. Theorie und Praxis der Körpererziehung, 3, 171 – 177.
33. Naglak Z. (1979) Trening sportowy – teoria i praktyka. PWN, Wrocław.
34. Naglak Z. (1991) Metodyka trenowania sportowca. AWF, Wrocław.

35. Naglak Z. (1994) Zespołowa gra sportowa. Studia i Monografie. AWF, Wrocław.
36. Naglak Z. (2005) Nauczanie i uczenie się wielopodmiotowej gry z piłką. Kształcenie gracza na wstępnym etapie. T. 1. AWF, Wrocław.
37. Naglak Z. (2010) Kształcenie gracza na podstawowym etapie. AWF, Wrocław.
38. Osiński W. (1993) Rozwój motoryczny człowieka w procesie ontogenezy. (W): Osiński W. (red.) Motoryczność człowieka – jej struktura, zmienność i uwarunkowania. AWF Poznań, 39 – 62.
39. Pöhlmann R., Kirchner G. (1981) Oft der Schlüssel zum Erfolg die Rhythmus-schulung. Körpererziehung, 12, 558 – 561.
40. Raczek J. (1993) Koncepcja strukturyzacji i klasyfikacji motoryczności człowieka (W): Motoryczność człowieka – jej struktura, zmienność i uwarunkowania. (red.) W. Osiński, AWF Poznań, 63 – 80.
41. Raczek J., Mynarski W. (1992) Koordynacyjne zdolności motoryczne dzieci i młodzieży, AWF, Katowice.
42. Starosta W. (1993) koordynacja ruchowa człowieka (W): Motoryczność człowieka – jej struktura, zmienność i uwarunkowania. (red.) W. Osiński, AWF Poznań, 81 – 120.
43. Starosta W. (1995) Zdolności koordynacyjne i kondycyjne w zespołowych grach sportowych. An International Conference on Science Sport Team Games. Instytut Wychowania Fizycznego i Sportu, Biała Podlaska, 105 – 138.
44. Starosta W., Handlesman (1990) Biospołeczne uwarunkowania treningu sportowego dzieci i młodzieży. R.C.M.Sz.K.F.i S., Warszawa.
45. Sozański H., Śledziwski D. (1995) Obciążenia treningowe, dokumentowanie i opracowanie danych. (red. H. Sozański, D. Śledziwski). Biblioteka Trenera, Warszawa.
46. Stula A. (1994) Einfluss der Bewegungskoordination auf Effektivität des Spieles der Fussballspieler Conference „Sport Kinetics 1993“. AWF Poznań, 717 – 720.
47. Stula A. (1995) Wpływ koordynacji ruchowej na skuteczność gry piłkarzy nożnych oraz jej zróżnicowanie w różnych kategoriach wiekowych. Trener 5, 10 – 12.
48. Stula A. (1996) Influence of Exercises of flight Coordination Complexity on Footballers` Specialist Efficency. 4th International Scientific Conference “Sport Kinetics` 95”. Charles University Prague, 451 – 454.
49. Stula A. (1996a) Znaczenie dwigatelnoy koordynacji w igrze futbolistow (W): Naucznoje obosnowaniye fizycznego wospitaniya, sportiwnoy trenirowki i podgotowki Wospitaniya i Sporta Respubliki Bielarus, 124 – 125.
50. Stula A. (1997) Znaczenie zdolności koordynacyjnych w grze w piłkę nożną. Piłka nożna – teoria i praktyka. IWFIS w Białej Podlaskiej, 131 – 142.
51. Stula A. (1997a) Ocena koordynacyjnej złożoności ćwiczeń w rejestracji obciążeń treningowych piłkarzy. Piłka nożna - teoria i praktyka. IWFIS w Białej Podlaskiej, 143 – 152.
52. Szopa J. (1992) zarys antropomotoryki. AWF Kraków.
53. Szopa J. (1993) Raz jeszcze o strukturze motoryczności – próba syntezy. Antropomotoryka, 10, 217 – 227.
54. Szopa J., Mleczo E., Żak S. (1996) Podstawy antropomotoryki. PWN Warszawa – Kraków.
55. Ważny Z. (1992) Koordynacja ruchowa (W): teoria Sportu. (red.) T. Ulatowski. UKFiT Warszawa, 263 – 270.
56. Weber K., Gerisch G., Tritschoks H-J. (1992) Leistungsphysiologische Aspekte zur Trainingssteuerung im Fussball (In:) Analyse und Beobachtung in Training und Wettkampft. Academia Verlag, Sankt Augustin, 10 – 32.
57. Wellnitz I., Hirtz P. (1983) Langzeitwirkungen Experimentes zur Entwicklung koordinativer Fähigkeiten in der Unterstufe. Körpererziehung, 1, 4 – 5.
58. Vilkner H. J., Niemann B., Thiedig S. (1984) Vervollkommnung Koordinativer Fähigkeiten in der Ganztageserziehung. Körpererziehung, 2 – 3, 86 – 90.
59. Zimmermann K. (1982) Wesentliche koordinative Fähigkeiten für Sportspiele. Wissenschaftliche Zeitschrift der DHFK, 3, 33 – 34.
60. Zrubak A. (1983) Pohybova koordinacia futbolistov. Trener, Metodické Listy, 5, 8 – 11.

Алиакпаров М.К., Калиев С.Б.
(Жезказган, Казахстан)

ОЦЕНКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТРЕНИРОВАННОСТИ БОКСЕРОВ

К педагогическим показателям тренированности мы относим те, которые отражают эффективность выполнения боксером специфической двигательной деятельности. Сюда входят уровень развития специальных физических качеств (быстроты и силы ударов, ловкости, выносливости и др.) и специализированных восприятия (чувства дистанции и т.п.).

Точность дифференцирования специфических двигательных действий (быстроты и силы удара, точности его и т.п.); степень техникотактического мастерства.

Для оценки педагогических показателей тренированности боксеров применяется большое количество тестов. Предпочтение следует отдавать тестам со специализированными нагрузками, сходными по особенностям выполнения с соревновательной деятельностью боксеров.

Для оценки некоторых педагогических показателей тренированности боксеров предлагаем использовать тесты, в которых критериями являются количество и качество специфической работы,

выполненной за определенный промежуток времени или за минимальный отрезок его. Производительность должна быть максимальной.

Такого рода тесты получают все большее распространение в практике бокса. Приведем некоторые из них, которые, на наш взгляд, наиболее полно отражают отдельные стороны подготовленности боксеров.

Начнем с оценки быстроты боксера, которую составляют быстрота реакции, быстрота одиночных и серийных ударов, а также передвижений. Каждый из перечисленных компонентов является относительно независимым и поэтому оценивать их следует отдельно.

Быстрота ударов исследовалась много раз, что можно объяснить ее большим значением и боксе, а также сравнительной простотой измерения. Кроме быстроты одиночного удара следует оценивать быстроту серийных ударов и передвижений. С учетом того что боевые серии в большинстве случаев состоят из 3 – 5 ударов, целесообразно и быстроту серийных ударов оценивать минимальным временем нанесения указанного количества ударов. В практике успешно применялись также тесты, в которых учитывалось максимальное количество ударов за 5, 10 и 15 секунд.

Быстроту передвижения можно оценивать как по времени выполнения одиночного движения (шаг назад или вперед), так и нескольких слитных движений. Специальная аппаратура с фотоэлектрическими элементами (И.П.Дегтярев, 1970) или датчиками контактного типа, соединенными с секундомером, регистрирует начало и конец движения [1].

За неимением такой аппаратуры можно использовать тест, в котором оценивается время преодоления заданного расстояния (5 – 6 м) заданным способом передвижения, например приставным шагом вперед, назад или в сторону. Наряду с быстротой для боксера не менее важное значение имеют точность и сила ударов. Поэтому оценка их также представляет значительный интерес.

Точность удара оценивается расстоянием, на которое кулак отклоняется от заданного места нанесения удара. Это расстояние также регистрируют приборы. Исследования показали, что по мере роста тренированности боксеров увеличивается и точность ударов.

Сила удара исследовалась много раз. Однако до сих пор нет унифицированных приборов для ее измерения; использовались динамометры, основанные на самых разных принципах действия (механическом, электрическом и др.). Поэтому полученные данные являются совершенно несопоставимыми. До настоящего времени неясно, от каких факторов зависит эффективность удара (резкости, силы, импульса силы и т.п.) и поэтому, прежде чем ее оценивать необходимо провести серьезные исследования в этом направлении.

Для боксера важны не только максимальные показатели быстроты и силы ударов, но и умение точно дифференцировать их. Ведь от этого в значительной степени зависит экономичность усилий на ринге, а также эффективность техники и тактики боксера. Некоторые исследования показали, что способность дифференцировать силу удара зависит от тренированности боксеров.

Оценки точности дифференцирования силы и быстроты ударов нужно проводить по степени отклонения величины их от заданной. Например, можно давать задание нанести удар с силой или быстротой, равными 50% от максимальных показателей. Или задавать конкретные величины, на которые должен отклониться боксер при выполнении удара, например нанести удар с силой на 10 кг меньше, чем максимальная, и т.п.

С дифференцированием пространственно-временных компонентов боксерского поединка тесно связано и так называемое чувство дистанции специализированное восприятие, позволяющее определять расстояние до противника для осуществления боевых приемов. Для оценки чувства дистанции используются различные устройства от сравнительно простых до очень сложных.

Важным качеством боксера является специальная выносливость. Естественно, тестирование этого качества проводилось неоднократно. Наиболее приемлемыми тестами для оценки специальной выносливости являются те, в которых определяется эффективность выполненной специфической работы за определенное время. К таким тестам можно отнести нанесение максимального количества ударов за 3 мин. и за раунд по 3 мин., а также нанесение ударов по специальным динамометрам с предельной частотой и силой. В этих тестах оценивается либо максимальное количество ударов, либо суммарная сила их. В последнем случае пользуются динамометрами. Чем выше количество ударов или суммарная сила их, тем более высок уровень выносливости.

Известно, что существуют различные разновидности выносливости – скоростная, силовая и др. В боксе также следует оценивать скоростную (а точнее, скоростно-силовую) выносливость, для чего использовать тесты, в которых оценивается время поддержания максимального темпа ударов, наносимых в течение 15 – 20 сек., либо наибольшее количество ударов, наносимых с предельной частотой на протяжении 40 сек.

С оценкой выносливости тесно связано и определение специальной работоспособности, которая в широком смысле слова рассматривается как способность к выполнению работы, характерной для специфической деятельности боксеров. Ясно, что специальная работоспособность является более общим показателем тренированности, нежели выносливость или другие ее компоненты.

Для оценки специальной работоспособности целесообразно использовать тесты, предусматривающие нагрузки, максимально приближенные к соревновательным или превышающие их. Так, нами применялся тест, состоящий из нанесения ударов в течение 3 минут с максимальной силой и частотой по ударному динамометру, позволяющему регистрировать количество и суммарную силу ударов, величина которых и является показателем специальной работоспособности.

Диагностическая ценность данного теста повышается, если сразу после его выполнения измерять сумму пульса при восстановлении организма спортсмена в покое (сидя) на протяжении 2 мин. В таком случае можно определить не только специальную работоспособность, но и восстановление после специальных нагрузок, что в совокупности значительно точнее отражает тренированность боксеров.

Исследования показали, что специальная работоспособность у большинства боксеров за 20 дней подготовки к соревнованиям возросла от 3 до 20%. Вместе с тем у некоторых боксеров отмечалось ее снижение (от 7 до 21%), а у одного она осталось форсированной сгонкой веса за день до проведения теста [2].

У боксера с оставшейся неизменной работоспособностью наблюдалось значительное увеличение пульсовой суммы восстановления по сравнению с начальными данными. Очевидно, вначале боксер находился в состоянии переутомления. Это подтверждалось некоторыми субъективными ощущениями самого боксера-отсутствием желания тренироваться, вялостью, плохим сном.

Факт этот лишний раз подтверждает данные тех исследователей, которые отмечают, что на начальных стадиях переутомления показатели работоспособности могут не изменяться, но выполнение той же работы происходит за счет увеличения напряжения других систем организма, в частности сердечно-сосудистой.

Словом, с помощью указанного теста можно определять тренированность боксеров, выявлять их переутомление, влияние различных факторов, например сгонки веса, на специальную работоспособность.

Тест соревновательная деятельность боксеров в котором моделируется более полно. Испытуемому предлагается наносить удары по мешку в течение двух раундов по 3 мин. с минутным перерывом между ними. Раунды состоят из отрезков времени длительностью по 10 и 20 сек. В длинных отрезках боксеры наносят удары в привычном для них темпе и с обычной силой. В коротких – предельно частые и сильные удары. Специальная аппаратура позволяет регистрировать количество и суммарную силу ударов.

Измерение частоты пульса сразу после выполнения теста показало, что она может достигать 200 и более уд/мин. Именно такая частота пульса характерна соревновательного поединка. Таким образом, в тесте выполняется работа переменной интенсивности с имитацией спуртов и снагруккой, близкой к максимальной, что свойственно соревновательной деятельности.

С помощью данного теста можно регистрировать много разных параметров, среди которых такие, как суммарная сила и количество ударов за весь тест, а также за длинные и короткие отрезки времени. Отдельные параметры теста тесно связаны со спортивными результатами боксеров.

Проверка этого теста на надежность объективность показала его соответствие предъявляемым требованиям. Неоднократная апробация его в практике на предсоревновательном этапе показала, что тест отражает уровень специальной подготовленности боксеров.

Таким образом, использование тестов, основанных на применении максимальных специализированных нагрузок, сходных по характеру выполнения с особенностями соревновательной деятельности, для оценки специальной работоспособности боксеров, можно считать оправданным и целесообразным.

За последнее время повысился интерес к изучению ловкости. Специальную ловкость можно оценивать по времени, затраченному на обучение боксера специфическим действиям или по времени и качеству выполнения их. Специальную ловкость боксера предлагаем оценивать по времени выполнения специфического передвижения по рингу (по специальной схеме) с нанесением двойных ударов по грушам, укрепленным в углах ринга.

Технико-тактическую подготовленность боксеров следует рассматривать в двух аспектах. Один из них связан с оценкой биомеханической структуры техники движений -их направления и с корости, угловых характеристик, последовательности включения мышц во время выполнения ударных и защитных действий и т.п.

Другой аспект заключается в выявлении степени эффективности технико-тактической подготовленности боксеров, т. е. в получении конечного результата технических и тактических действий, который и определяет уровень технико-тактического мастерства.

Оценка правильности выполнения тактических действий проводится тренером визуально, непосредственно во время тренировки или соревнований, как правило, по трехбалльной системе: отлично, хорошо и плохо. Для более точной оценки можно применить метод экспертов (иначе метод независимых характеристик). Он заключается в том, что техническая подготовка оценивается не одним тренером, а группой компетентных специалистов. Потом выводится средняя оценка, что, конечно же, способствует повышению ее объективности.

Для оценки техники выполнения ударных и защитных действий используют киносъемку, биохимический анализ структуры движений с помощью циклографии, электромиографию. Однако все эти средства довольно трудоемки и требуют длительного времени для обработки полученных результатов.

Оценка эффективности технико-тактической подготовленности проводится непосредственно во время соревнований или спаррингов и дает наиболее точную информацию. Можно использовать, во время боя производится подсчет количества ударов, наносимых боксером и его противником, определяется коэффициент эффективности атакующих действий K_1 , вычисляемый по формуле.

$K_1 = n/N$; где n – число ударов, дошедших до цели, а N – число всех ударов, нанесенных боксером в бою. Кроме того, определяется коэффициент эффективности защитных действий $K_2 = n_1/N_1$; где n_1 – число парированных ударов, а N_1 - число ударов, нанесенных противником.

Сумма этих коэффициентов и составляет коэффициент эффективности боевых действий, или показатель технико-тактической подготовленности.

На основе всех полученных коэффициентов можно составить представление об эффективности атакующих и защитных действий, а также об уровне эффективности технико-тактической подготовленности в целом. Располагая такими данными, можно легко определить недостатки в технической и тактической подготовке и наметить пути к их устранению. Однако это можно сделать только тогда, когда имеются дополнительные сведения о поведении боксеров во время боя. Например, если у боксера очень низкий коэффициент эффективности атакующих действий, то, не зная причин этого, невозможно определить правильный путь устранения указанного недостатка. Если же причина ясна (допустим, это неумение готовить атаку), то не составит особого труда наметить путь к ее устранению [3].

На тренировках оценка эффективности технико-тактической подготовленности проводится во время спаррингов. Точность этой оценки значительно повышается при проведении спаррингов между постоянными, равными по силам партнерами. Точность особенно важна, когда технико-фактическую подготовленность или тренированность оценивают, например, в процессе предсоревновательной подготовки. Если на этом этапе спарринги проводятся каждый раз с новыми партнерами, точность может значительно снизиться, поскольку индивидуальные особенности партнеров накладывают существенный отпечаток на особенности техники и тактики боксера.

Техническую подготовленность оценивают в основном путем визуального наблюдения за действиями на тренировках и соревнованиях. Для оценки тактического мышления можно применять контрольные упражнения в виде условного боя с различными заданиями. Однако мы считаем, что их с успехом можно использовать и для оценки его.

Оценивать тактическую подготовленность лучше всего методом экспертов по трех – или пятибалльной системе. Делались интересные попытки количественного определения тактической подготовки на основе изучения отдельных действий во время соревнований. Но такие способы оценки сложны и трудоемки и не получили пока широкого распространения. Нужно сказать, что в отношении разработки способов оценки техники и особенно тактики боксеров сделано еще очень мало, и это является одной из важных задач, ждущих скорейшего решения.

Общая физическая подготовленность боксера прямо или косвенно связана с тренированностью спортсмена, поэтому оценка ее также представляет определенный интерес. Имеется в виду оценка уровня развития основных физических качеств (силы, быстроты, ловкости, выносливости) безотносительно к специфике бокса.

Оценивая общую физическую подготовленность боксера, следует учитывать связь отдельных показателей ее с тренированностью. Чем теснее такая связь, тем нужнее контроль за соответствующими показателями общей подготовленности.

В отношении взаимосвязи общей и специальной подготовленности в боксе нет единого мнения, и до сих пор данный вопрос почти не разработан. С одной стороны, имеются факты, свидетельствующие о том, что по мере роста тренированности боксера повышаются и некоторые показатели, характеризующие быстроту, силу и выносливость. Так у боксера-мастера за время учебно-тренировочного сбора показатели в беге на 100, 1500 и 3000 м повышаются в среднем на 10 – 25%.

Для определения уровня общей физической подготовленности обычно применяют тесты в виде контрольных упражнений или соревнований. Например бег на 1500 и 3000 м, отжимание в упоре лежа, подтягивание, толкание ядра и др.

Литература:

1. Хударов Н.А. Бокс /Ежегодник М. «ФиС», 2012 г.
2. Дегтяров И.П. Бокс/Учебник для ИФК.М., «ФиС», 2009 г.
3. Джероян Г.О. Бокс /Ежегодник М. «ФиС», 2010 г.

Богдан Кіндзер
(Львів, Україна)

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНИХ ТЕХНІЧНИХ ДІЙ ПРОВІДНИХ КАРАТИСТІВ СТИЛЮ КІОКУШИНКАЙНА ЧЕМПІОНАТАХ ЄВРОПИ З КУМІТЕ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Сучасна спортивна діяльність в кіокушинкай карате характеризується високим рівнем володіння спортсменами спеціальною технічною, тактикою підготовкою, та розвитком фізичних і вольових якостей з кожним роком висуває все більш високі вимоги до підготовки спортсменів. Аналіз результативної техніки провідних спортсменів та впровадження її в тренувальний процес дає змогу підняти підготовку на новий якісний рівень в одночас підібрати і відпрацювати високоефективні тактико-технічні дії. Останнім часом детальний відео аналіз сутичок за участю провідних спортсменів на головних турнірах відіграє велику роль у підготовці кваліфікованих спортсменів і є рушійною силою у підготовці до змагань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам комплексного контролю в різних видах спорту присвячений ряд наукових публікацій [1-4]. У роботах вітчизняних науковців були досліджені різні аспекти тренувального процесу Кіокушинкай карате [1,3], проте питання аналізу високоефективної техніки

провідних спортсменів в Кіокушинкай карате вивчено не достатньо. У даній статті описуються зафіксовані показники результативної техніки висококваліфікованих каратистів у виступах на відповідальних змаганнях з куміте.

Мета – визначити високоефективну та результативну техніку провідних каратистів високої кваліфікації у виступах на Чемпіонатах Європи з куміте стиль Кіокушинкай.

Методи та організація дослідження. Проведено аналіз відеозаписів 150 півфінальних та фінальних боїв. Проаналізовано високоефективну та результативну техніку 14 – ти провідних бійців, результатом застосування якої були отримані перемоги на Чемпіонатах Європи з куміте в Кіокушинкай карате.

Результати досліджень та їх обговорення

Отримані дані дозволили визначити склад ефективних техніко-тактичних дій та арсеналу бойових дій в періоди загострення змагального поєдинку окремо для кожного каратиста. З урахуванням приналежності каратиста до певного стилю ведення поєдинку, відбувалася побудова модельної характеристики

Дослідження змагальної діяльності спортсменів високої кваліфікації в Кіокушинкай карате виявило наявність у ході змагання значної кількості кризових ситуацій, характерних для більшості видів контактного одноборства, й дало змогу встановити низку закономірностей реалізації технічного арсеналу в поєдинках: За даними, одержаними в ході дослідження, побудовано модельні характеристики щодо застосування спортсменами арсеналу ударних дій руками і ногами у Кіокушинкай карате (рис. 1) та(рис.2)

Табл. 1

Найбільш результативна індивідуальна техніка ударів руками кожного спортсмена каратиста переможця змагань.

Спортсмени	Найбільш результативний удар Руками	Перемог даною технікою	% співвідношення
Валерій Дімітров	Кагецукі (удар рукою збоку)	11 з 30	36
НорічікаЦукамото	Шита цукі (удар рукою знизу)	9 з 30	30
Енді Хук	Кагецукі (удар рукою збоку)	7 з 30	23
ЕвертонТейкера	Шита цукі (удар рукою знизу)	19 з 30	63
КуніхіроСузукі	Шита цукі (удар рукою знизу)	17 з 30	56
Лечі Курбанов	Цукі (прямий удар рукою)	8 з 30	26
Донатас Імбрас	Шита цукі (удар рукою знизу)	12 з 30	40
Маріуш Ілаз	Орошицукі (Удар рукою зверху)	18 з 30	60
Кенджі Мідорі	Цукі (прямий удар рукою)	8 з 30	26
Рожи Габор	Цукі (прямий удар рукою)	10 з 30	33
Рю Нарошима	Кагецукі (удар рукою збоку)	14 з 30	46
Таріель Ніколайшвілі	Шита цукі (удар рукою знизу)	18 з 30	60
Тенчі Цукагоші	Кагецукі (удар рукою збоку)	19 з 30	63
Франческо Філіос	Шита цукі (удар рукою знизу)	6 з 30	20

Модельні характеристики арсеналу бойових дій руками спортсменів високої кваліфікації у Кіокушинкай карате за результатами дослідження техніки кращих бійців на Чемпіонатах Європи

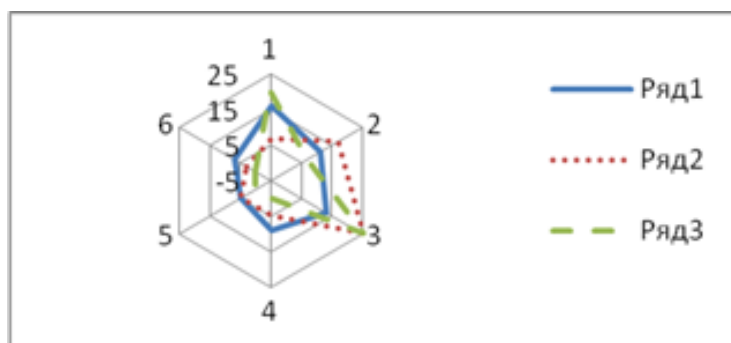

Рис. 1. Модельні характеристики ударних дій руками спортсменів високої кваліфікації в Кіокушинкай карате за результатами дослідження техніки кращих бійців на Чемпіонатах Європи

Ряд1- кількість ударів: Ряд2 – ефективність ударів: Ряд3 – удари, які застосовуються при загостренні ходу поєдинку: 1 - Цукі(Прямий удар рукою).

2 - Шита цукі - (нижній удар рукою). 3 –Каге Цукі - (удар рукою збоку).

4 – Ороши Цукі(удар рукою зверху). 5 - Тате цукі(удар розвернутим кулаком).

6 - Хіджі(удар ліктем).

Схема, що відображена на рис.1 демонструє найбільш ефективний арсенал бойових дій спортсменів високої кваліфікації із застосуванням техніки рук. Згідно результатів досліджень найбільш ефективними ударами руками, що досягли мети є Шита цукі, а найбільш ефективними в кризових моментах ведення бою є Кагечукі та црямі удари (Ою та гіакуцукі). За кількістю нанесених ударів перевагу мають прямі удари рукою (Ою та гіакуцукі).

Табл.3

Найбільш результативні технічні удариспортсменів ногами.

Спортсмени	Найбільш результативний удар	Кількість перемог даною технікою	У % співвідношенні
Валерій Дімітров	Какатогерігедан (удар п'яткою в ногу)	21 з 30	70
Норічіка Цукамото	Тобі Хізагаменгері (Удар коліном)	16 з 30	53
Енді Хук	Ороши какао гері (Удар ногою зверху)	20 з 30	66
Евертон Тейкера	Мавашигері (Удар ногою поколу)	7 з 30	23
Куніхіро Сузукі	Мавашигері (Удар ногою поколу)	6 з 30	20
Лечі Курбанов	УшироМавашигері (Удар ногою з розвороту)	19 з 30	63
Донатас Імбрас	Тобі Хізагаменгері (Удар коліном)	17 з 30	56
Маріуш Ілаз	Мавашигері (Удар ногою поколу)	9 з 30	30
Кенджі Мідорі	Мавашигері (Удар ногою поколу)	22 з 30	73
Рожи Габор	УшироМавашигері (Удар ногою з розвороту)	19 з 30	63
Рю Нарошима	Мавашигері (Удар ногою поколу)	21 з 30	70
Таріель Ніколайшвілі	Мавашигері (Удар ногою поколу)	8 з 30	26
Тенчі Цукагоші	Мавашигері (Удар ногою поколу)	7 з 30	23
Франческо Філіос	Мавашигері (Удар ногою поколу)	16 з 30	53

Модельні характеристики арсеналу бойових дій ногами спортсменів у Кіокушинкай карате за результатами дослідження техніки кращих бійців на Чемпіонатах Європи

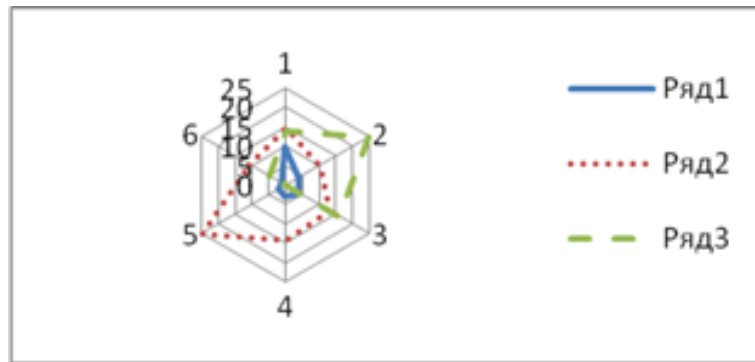

Рис. 2. Модельні характеристики ударних дій ногами спортсменів в Кіокушинкай карате за результатами дослідження техніки кращих бійців на Чемпіонатах Європи
Ряд1- кількість ударів:Ряд2 - ефективність ударів:Ряд3 - удари які застосовуються при загостренні ходу поєдинку:

1. Маваші гері (Удар ногою по колу).
2. Має гері (прямий удар ногою).
3. Хізагері (удар коліном).
4. Уширогері (удари з розворотом).
5. Тобігері (удари ногами в стрибку).
6. Орошикакатогері (удар ногою зверху в низ).

На рис. 2 відображено найбільш ефективний арсенал бойових дій спортсменів високої кваліфікації із застосуванням результативної техніки ніг. Згідно результатів досліджень найбільш ефективними ударами ногами, що досягли мети є Має гері (прямі удари ногою).

Стрибкова техніка – Тобі гері, з арсеналу бойових дій висококваліфікованих спортсменів, виявилась найбільш ефективною при загостренні змагального поєдинку.

Модельні характеристики ударних дій руками та ногами які найчастіше впливають на хід поєдинку.

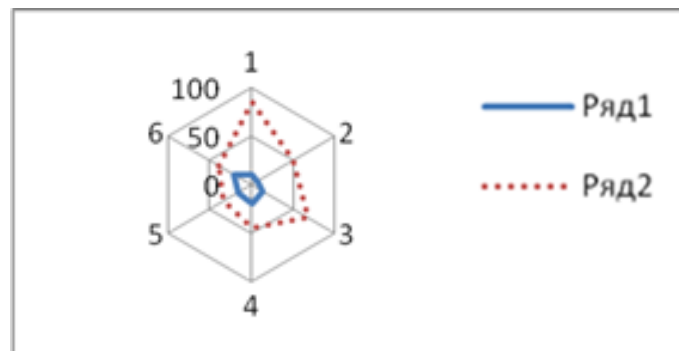

Рис. 3. Модельні характеристики ударних дій руками та ногами які найчастіше впливають на хід поєдинку.
Ряд1- Середня кількість групової модельної кількості ударів за поєдинок:

- 1 – Орошикакатогерігедан(удар п'яткою в ногу).
- 2 – уширомавашигері (удар ногою з розвороту).
- 3 – мавашігері (удар ногою по колу).
- 4 – кагецукі (боковий удар рукою).
- 5 – шита цукі (удар рукою знизу).
- 6 – цукі (прямий удар рукою) :

Ряд2 – ефективність ударів, які суттєво впливають на результат поєдинку.

За результатами аналізу проведених поєдинків можна зробити наступні висновки:

- середня кількість нанесених ударів під час поєдинку становить 120+/- 2 уд
- за кількістю нанесених ударів за поєдинок переважають удари нанесені руками – цукі (прямий удар рукою) та кагецукі (боковий удар рукою)
- найбільш ефективними, або ті, що вплинули на хід поєдинку виявились удари нанесені ногами. А саме: Орошикакатогерігедан (удар п'яткою в ногу) та мавашігері (удар ногою по колу).

Обґрунтовано і розроблено методику індивідуалізації техніко-тактичної підготовки та арсеналу бойових дій кваліфікованих каратистів прирізкому загостренні спортивного поєдинку на основі модельних характеристик змагальної діяльності.

Наявність варіативності в засобах вирішення рухових завдань створює передумови, для реалізації бажаного сценарію спортивного поєдинку в період граничного загострення спортивної боротьби.

Дані, отримані в ході дослідження, підтверджують ефективність дослідницької програми по виявленню закономірностей змагальної діяльності в Кіокушинкай карате, для яких характерна гостра конфліктна взаємодія між спортсменами.

Результати аналізу ефективності реалізації технічного арсеналу спортсменів високої кваліфікації у момент різкого загострення поєдинку можуть бути використані у побудові дидактичних схем педагогічного

процесу з формування раціональних рухових навиків, а також у процесі організації системи спеціальної техніко-тактичної підготовки спортсменів нижчої.

Перспективи досліджень пов'язані з аналізом індивідуальної техніки провідних спортсменів Кіокушинкай карате тарозробки методики підготовки кваліфікованих спортсменів та арсеналу бойових для ефективного виступу на головних змаганнях з куміте.

Нами було визначено ефективну техніку, яка застосовується спортсменами відповідно до манери ведення бою з урахування особливостей кожного спортсмена. А також побудовано модельні характеристики дій провідних висококваліфікованих спортсменів Кіокушинкай карате, що сприятиме підвищенню техніко-тактичної підготовки та розширенню арсеналу бойових дій у змагальних поєдинках кваліфікованих одноборців.

Висновки

Аналіз змагальної діяльності провідних каратистів високої кваліфікації виявив, що в спортивних поєдинках існують періоди різкого загострення змагальної боротьби, що суттєво відрізняються параметрами техніко-тактичних дій, які використовують спортсмени. Встановлено наявність чітко означених техніко-тактичних стилів ведення каратистами спортивної боротьби: ігрового, темпового, нокаутуючого та універсального.

Виділені модельні характеристики ударних дій руками кваліфікованих каратистів, які складаються з кількості нанесених ударів, які досягли цілі (61 % від загальної кількості ударів), а в періоди різкого загострення змагального поєдинку – з кількості ударів, що суттєво вплинули на хід та результат поєдинку (21%), а також ударів, ті що призвели до нокадаунів та нокаутів (18%). Визначено, що найбільш ефективними технічними прийомами, які використовують висококваліфіковані каратисти в період загострення поєдинку, є удари ногами – орошикакатогерігедан (удар п'яткою в ногу), уширомавашигері (удар ногою з розвороту), мавашигері (удар ногою по колу) та руками - кагецукі (боковий удар рукою), шита цукі (удар рукою знизу), цукі (прямий удар рукою).

Перспективи подальших досліджень

Дані наукової та науково-методичної літератури по вдосконаленню тренувального процесу в спортивних одноборствах свідчать про позитивний зв'язок між індивідуалізацією спортивного тренування та врахуванням показників змагальної діяльності кращих спортсменів каратистів. Однак на сьогоднішній день залишаються недостатньо дослідженими застосування арсеналу бойових дій спортсменів високої кваліфікації під час змагань з куміте в Кіокушинкай карате. Проблема індивідуалізації спортивної підготовки кваліфікованих каратистів з урахуванням специфічних особливостей змагальної діяльності та технічного арсеналу який використовується спортсменами високої кваліфікації у вирішальних поєдинках, зумовлює актуальність подальшого дослідження.

Література:

1. Саєнко В. Г. Побудова і контроль тренувального процесу спортсменів в кіокушинкай карате : [монографія] / В. Г. Саєнко ; Держ. закл. «Луган. нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». — Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2012. — 404 с.
2. Кіндзер Б. «Порівняльний аналіз показників варіаційної пульсометрії та біоенергетичного статусу у кваліфікованих спортсменів – каратистів» / Любомир Вовканич, Антоніна Дунець, Мирослава Гринець, Богдан Кіндзер // Молода спортивна наука України: збірник наукових праць з галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Випуск 12 том 3 – Львів, 2008 р
3. Кіндзер Б. «Оцінка функціонального стану кваліфікованих спортсменів – каратистів.» / Богдан Кіндзер, Антоніна Дунець – Лесько, Любомир Вовканич // Молода спортивна наука України: збірник наукових праць з галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Випуск 13 том 3 – Львів, 2009 р
4. Кіндзер Б. Комплексна характеристика функціональної підготовленості юних каратистів / Любомир Вовканич, Богдан Кіндзер, Антоніна Дунець-Лесько // Фізична активність, здоров'я і спорт. – 2010. – №2. – С. 30-38. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fazis/2010_2/10vlsyks.pdf

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Бусол Василь Андрійович.

Сергій Самойлик, Ростислав Дудник
(Дрогобич, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЯ ЯК ФАКТОРУ УСПІХУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ БАСКЕТБОЛУ

Перед вищою освітою сьогодні стоїть завдання формування компетентної особистості фахівця із розвитком таких якостей, як високий професіоналізм, активність, ініціативність, мобільність, почуття відповідальності, уміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, вміння застосовувати та нарощувати освітній потенціал. Сучасна система фізичного виховання студентської молоді є пріоритетною у формуванні фізичної культури як виду загальної культури молодої людини, здорового способу життя і спортивного стилю життєдіяльності майбутніх спеціалістів.

Формування соціально активної особистості в гармонії з фізичним розвитком – важлива умова підготовки випускника ВНЗ до професійної діяльності. На якість професійної підготовки впливають різні фактори, серед яких найбільш значущим ми вважаємо навчальну мотивацію. Адже як зазначав Л. Божович: «Мотивація виступає стимулюючою силою процесу учіння й зумовлює результативність навчання». Тому успішне розв'язання проблеми формування навчальної мотивації студентів є одним із найактуальніших завдань вищої школи.

В процесі навчання студент зіштовхується з низкою проблем, психолого-педагогічний аспект яких зв'язаний з пристосуванням до нової дидактичної ситуації, яка принципово відрізняється від шкільної формами та методами організації учбового процесу. Ця новизна та пов'язані з нею труднощі створюють свого роду дидактичний бар'єр, який повинен бути подоланий. З цього слідує, що у розвитку особистості майбутнього фахівця важливе значення має формування позитивних мотивів та дійсних цілей, оскільки мотиви та цілі є важливими детермінантами діяльності.

В Українському педагогічному словнику поняття «мотивація» визначається як система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Поняття «мотив» визначається як спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії).

Структура мотивів студента, сформована у час навчання, стає стержнем особистості майбутнього фахівця. Отже, розвиток позитивних навчальних мотивів - невід'ємна складова частина виховання особистості студента.

Мотивація студентів формується ще у шкільному віці, її визначають не тільки інтерес до занять різними видами спорту, але й цілі та емоції пов'язані з ними. Інтерес в процесі розвитку перетворюється в нову, вторинну духовну потребу – фізичного удосконалення, на основі якої виникають нові мотиви й інтереси [7].

Активність студента в навчанні – це вольова дія, діяльний стан, що характеризує посилену пізнавальну діяльність особи. Для активного студента властивий вияв різнобічної, глибокої цікавості до знань, докладання зусиль напруження уваги, розумових і фізичних сил для досягнення поставленої мети. В процесі навчання у вищому навчальному закладі необхідно забезпечити послідовний перехід від накопичення знань до вдосконалення пізнавальної діяльності студента. Знання, їх глибина забезпечують гнучкість і самостійність мислення, перехід на вищий рівень інтелектуального розвитку. Тому основною для визначення сформованості пізнавальної активності повинні стати рівні знань, умінь і навичок студента.

Професійна спрямованість практичних занять відіграє велику роль в удосконаленні професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури. Відбувається набуття методичних умінь і навичок майбутньої роботи; студенти навчаються вмінням самовдосконалення й самовиховання; учаться вмінню давати самооцінку своїх можливостей і бачити перспективу майбутнього; намагаються працювати так, щоб учні покращували своє здоров'я з допомогою засобів фізичної культури; уміють працювати над своїм самовдосконаленням, формувати професійні якості. Активна діяльність кожного студента на практичних заняттях із фізичної культури передбачає навчання фізичним вправам із різних видів спорту; оволодіння методичними вміннями і навичками з використанням фізичної культури й спорту, розвиток активності на навчальних заняттях і під час виконання самостійної роботи.

На формування мотивації до занять фізичною культурою впливає сукупність зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішніми умовами можуть бути такі: діяльність педагога, зміст занять, методи навчання, рівень педагогічної майстерності викладача, матеріально-технічне забезпечення, психологічний клімат у групі, використання технічних засобів навчання, взаємодія з іншими студентами в процесі навчання різним спортивним іграм, зокрема, баскетболу.

За популярністю баскетбол – один із найбільш динамічних і видовищних видів спорту і водночас з відносною простотою змісту, доступністю, органічним поєднанням постійних переміщень зі змінами швидкості й напрямів руху, стрибками й металними рухами [9]. Сучасний баскетбол – це атлетична командна гра, яка характеризується високою руховою активністю і значним напруженням ігрових дій. Різноманіття цих дій та власне ігрова діяльність мають унікальну властивість для формування позитивної мотивації до навчання студентів. Формування мотивації може відбуватися поелементно і цілісно. У першому випадку педагог вибирає і послідовно актуалізує, закріплює мотиви, а в іншому – цілеспрямовано впливає на мотивацію виховання в цілому [7].

Мотиваційний аспект навчальної діяльності під час навчання баскетболу характеризується емоційним ставленням того хто навчається, до гри, прагненням мати нові знання й уміння застосовувати їх на практиці, зміцнити власне здоров'я, покращення фізичного розвитку, підвищення життєдіяльності організму, а також підготовки до майбутньої професійної діяльності. Для студентів, які навчаються грі у баскетбол, це твердження має неабияке значення. Адже баскетбол є однією з найбільш популярних спортивних ігор серед студентської молоді. Багато авторів вважають, що причину такої популярності зумовлюють високий виховний та оздоровчий зміст гри. Досягнення позитивного спортивного результату виховує у студентів цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, сміливість, впевненість у собі, почуття колективізму, вміння швидко приймати та узгоджувати рішення. Кожен гравець впродовж гри самостійно визначає, які дії йому необхідно виконувати і вирішує, коли і яким способом йому діяти, що формує у студентів творчу ініціативу, водночас виробляє вміння підкорювати свої дії інтересам команди. А різноманітні рухи під час гри сприяють зміцненню нервової системи, рухового апарату, поліпшенню обміну речовин і діяльності всіх систем організму, удосконаленню координації рухів, тренуванню серцево-судинної та дихальної системи, розвитку мускулатури тощо. А це, на нашу думку, і є найкращою мотивацією для студентів.

Мотив є одним зі складових мотиваційної сфери студентів, це спрямованість активності на предмет, внутрішній психічний стан прямо зв'язаний з об'єктивними характеристиками предмета, на який спрямована активність. Якщо потреба характеризує готовність до діяльності, то наявність мотиву додає активності новий, більш дійсний характер. Щоб студенти усвідомлювали мету своїх дій і співвідносили їх з мотивами, ціль рухової активності може залишатися однією і тією ж, а зміст повинен змінюватися. З'ясовано, що основними факторами, що сприяє розвитку позитивної мотивації студентів до навчання, є набуття професійних знань з метою майбутньої професійної діяльності та працевлаштування; особистість викладача, який може як зацікавити так і відштовхнути, та інтерес до навчальної дисципліни. З огляду на останній, баскетбол – поза конкуренцією. Адже це найбільш видовищний вид спорту. До того ж, впливаючи різнобічно, баскетбол є засобом гармонізації особистості студентів, їх фізичного, психологічного, емоційного та інтелектуального розвитку. Системна навчальна мотивація характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю. Навчальна діяльність спонукає ієрархією мотивів, в якій домінуючими можуть бути або внутрішні мотиви, пов'язані із змістом цієї діяльності і її виконанням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою особистості зайняти певну позицію в системі суспільних відносин. При цьому з віком відбувається розвиток співвідношення взаємодіючих потреб і мотивів, зміна провідних домінуючих потреб і своєрідна їх ієрархізація.

За визначенням психологів, зовнішні мотиви, не мають такої спонукальної дії, як внутрішні мотиви, і тому недостатньо ефективні в навчальній діяльності. Це пояснюється тим, що вони мають короточасну дію на людину, яка навчається, інтерес, який виникає, має ситуативний характер. Під внутрішніми мотивами ми розуміємо пізнавальні мотиви (інтерес к знанням, пошук нового, подолання труднощів та інше), що задовольняється в навчальній діяльності. Щоб навчальна діяльність здійснювалась повноцінно, підкреслюють психологи, одночасно повинні діяти і внутрішні і зовнішні мотиви. Внутрішні мотиви додають навчальним діям студента певний зміст, зовнішні мотиви (вузько-особистісні позитивні і негативні), в основному, є безпосередніми до дії.

До видів мотивів можна віднести пізнавальні і соціальні мотиви. Якщо у студента в ході навчання переважає спрямованість на зміст навчального предмету, то можна говорити про наявність пізнавальних мотивів. Якщо у студента виражена спрямованість на іншу людину в ході навчання, то говорять про соціальні мотиви. І пізнавальні, і соціальні мотиви мають рівні: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння здобутих знань), мотиви самоосвіти (орієнтація на придбання додаткових знань). Соціальні мотиви можуть мати наступні рівні: широкі соціальні мотиви (обов'язок, відповідальність, розуміння соціальної значущості учення), вузькі соціальні або позиційні мотиви (прагнення зайняти певну позицію у відносинах з тими, що оточують), мотиви соціальної співпраці (орієнтація на різні способи взаємодії з іншою людиною) [5].

Баскетбол, як найкраще, розвиває соціальні мотиви, а особливо мотиви соціальної співпраці. Діяльність студента під час навчання гри – не просто сума окремих прийомів захисту і нападу, а сукупність дій, об'єднаних спільною метою в єдину динамічну систему. Правильна взаємодія гравців команди – основа колективної діяльності, яка повинна бути спрямована на досягнення спільних інтересів команди і спиратися на ініціативу і творчу активність кожного гравця.

Мотивація студентів до навчання є однією з основних складових навчально-виховного процесу. Психологічне вивчення мотивації і її формування – це дві сторони одного і того ж процесу виховання мотиваційної сфери цілісності особи студента. Вивчення учбової мотивації необхідно для виявлення реального рівня і можливих перспектив, а також зони її найближчого впливу на розвиток кожного студента.

Вирішення питань формування навчальної мотивації - це вирішення питань виховання особистості, формування мотивів навчання, які мобілізують внутрішні сили студентів-спортсменів для успішного психічного й професійного його розвитку, стають надбанням особистості, стійкими її соціальними властивостями (відповідальне ставлення до навчання надалі виявиться й у праці, і в способі його життя). Саме мотивація - основний засіб, який дасть можливість підвищити рівень зацікавленості студентів до навчального процесу, дозволить підвищити їх особистий науковий, творчий потенціал. Навчальна мотивація є однією з основних умов реалізації навчально-виховного процесу, системою природних, соціальних та особистісних чинників, що спонукають студента включитися у процес навчання, впливають на характер і забезпечують ефективність цього процесу

Література:

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. / Л.И. Божович – М.: Педагогика, 1995. – 352 с.
2. Галіздра А.А. Основні аспекти, що визначають відношення студентів до занять фізичною культурою/ А.А. Галіздра // Теорія та методика фізичного виховання. – Харків, 2004. – №4. –42-44с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Горбуля В.О. Дослідження технічної підготовки баскетболістів / В.О.Горбуля, В.Б.Горбуля, О.В.Горбуля // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. - №2(8). –217-225 с.
5. Загной Т.В. Особливості мотивації навчальної діяльності студентів-спортсменів в педагогічних університетах. / Т.В.Загной – Збірник наукових праць. – Луганськ: ЛНУ ім. Т.Шевченка – 318 с.
6. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоції. / С.С.Занюк – Луцьк.: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. – 180 с.
7. Карпюк І.Ю. Вивчення потребо-мотиваційної сфери студентів як системо утворюючої основи виховання у них фізичної культури. / І.Ю. Карпюк – Вісник Національного технічного університету України

- «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. - Київ, 2006. - №3(18). – 202-208 с.
8. Козленко М.П. Виховання у студентів інтересу до фізкультури і спорту / М.П. Козленко. – К.: Знання, 1982. – 48 с.
 9. Продан О.О. Методика навчання баскетболу та організація баскетбольної підготовки в умовах загальноосвітнього навчального закладу / О. О. Продан // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Педагогіка. Соціальна – Ужгород: Говерла, 2014. – Вип. 31. – 139–142с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Foziljon Shukurov, Kubaro Mamadaliyeva, Abduvahob Vaxidov
(Samarqand, O'zbekiston)

ARAB TILIGA INGLIZ TILIDAN O'ZLASHTIRILGAN SO'ZLARNING AYRIM XUSUSIYATLARI

Zamonaviy ilm-fan rivojlanishi va texnika taraqqiyoti natijasida arab dunyosida ham hanuz 19-asrning boshlanishida taraqqiyot sari siljishlar boshlandi. Shu bilan birga, siyosiy-ijtimoiy, madaniy va boshqa sohalardagi singari til sohasiga ham o'zgarishlar kiritish zaruriyati yuzaga kelgan edi.

Asrlar davomida ilm-fan va madaniyat sohalarida ulkan asarlar yaratgan tilni yangi davr oldida yana bir karra katta sinovlar kutar edi. Yana bir yangi sinov degan iborani anglashimiz uchun, Arabistonning 7-8-asrlaridan misol keltirishni lozim topdik. Zero o'sha paytlarda badaviy, ya'ni sahroi bo'lgan arab qabilalari hukmronlikni qo'lga kiritgandan so'ng, o'z hokimiyatlarini saqlab qolish uchun faqat cho'l va sahrolarda ishlatiladigan til emas, balki o'sha davrning butun sohalarini qamrab oladigan qudratli arab tili lozim edi. Ya'ni arab tilini na faqat din va shariat arkonlarini tushuntirishda ishlatiladigan, balki siyosiy-ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy, hamda adabiyot, san'at va boshqa sohalarda keng ishlatilishi mumkin bo'lgan tilga aylantirish zarurati tug'ilgan edi.

Bu vazifaning uddasidan chiqmagan taqdirda, arab tili tor bir doira (din va shariat)da ishlatiladigan tilga aylanib qolishi mumkin edi. Va arablar ham bu vazifaning uddasidan faqat bir o'zleri emas, balki o'zga millatlar vakillari yordamida chiqdilar. O'sha ta'rixiy davrda arab ulamolari qatorida fors, hind, turk, yunon va boshqa millat vakillari ham salmoqli hissasini qo'shilar. Jumladan, tabarruk diyorumizdan etishib chiqqan Imom al-Buxoriy, az-Zamaxshariy, Ibni Sino singari arab tida ijod qilgan allomalar bunga misol bo'la oladi.

Darhaqiqat, boshqa millat vakillarining hissasi arab tili grammatikasini tizish borasida beqiyosdir. Shuni hisobga olib, o'rta asrlarda mashhur bir arab sarkardasi aytdi: «Men bu forslardan hayratdaman, zero ular uch ming yil davomida hukmronlik qilib, bir lahza ham biz arablarga mo'htoj bo'lmadilar. Lekin bizlar ikki yuz yil hukmronlik qilgan bo'lsak ham, har lahzada ularga ehtiyoj sezardik».

Ma'lum bo'lishicha arab grammatikasini tuzishda boshqa xalqlar vakillari, ayniqsa tilshunos olimlar fa'ol qatnashdilar. Shu bois, arab tili mahdud va chegaralangan doiradan chiqib haqiqatan ham qudratli bir tilga aylandi. Natijada bu jarayonda arab tiliga daryo kabi yot so'zlar arab tiliga kira boshladi.

Xuddi shunday vaziyatga arab tili yana bir marta 19-asr boshlarida duch keldi. Yot so'zlar fan va texnika, yangi sivilizatsiya terminlari qiyofasida toshqin singari arab tiliga kirib ta'sir eta boshladi.

Tabiiyki, har bir tilde ham yangi atamalarni qabul qilishda ikki yo'l mavjud, ya'ni birinchisi yangi atamalarning baynalmilal variantini qabul qilish va ikkinchisi unlearning tarjima variantini ishlab chiqish.

Agar turli sohalarda bo'yicha nashr etilgan adabiyot va lug'atlarga nazar solsak, arab tilida bu ikki yo'nalishda ham so'zlar ishlatilishini kuzatishimiz mumkin. Xususan, lug'atlarda ma'lum bir so'zning ham baynalmilal, ham sun'iy tarzda yasalgan arabcha varianti uchraydi.

Aslida arab tilida qisqa unililar ma'lum alomatlar orqali belgilanib, undosh tovushlarni harakatga keltirishga xizmat qiladi. Cho'ziq unililar vazifasini esa zaif hisoblanadigan undoshlar – Alif, Vov, Yo harflari bajaradi. Yot so'zlarda bo'lsa bu harflar kerakli unililarni ifodalashda ishlatiladi.

Masalan, ingliz so'zini arabchada injiliziy, Angliya – Injiltaro, Amerika - Amri:ka: shaklida qabul qilindi. Eslatib o'tish kerakki arab tilida P, J, G, Ch harflari mavjud emas. Yot so'zlarni qabul qilish jarayonida bu harflarning o'rnida ularga o'xshash, agar o'xshashi mavjud bo'lmasa, ularga yaqinroq bo'lgan harflar ishlatiladi.

Shu tariqa si:nama: so'zi kino ma'nosida, u:bira: - opera, mitru:- metro, di:mu:qrotiyah – demokratiya, bankun – bank, konsul – qunsul, telefon - tilfu:n, radio - ra:diyu:, ananas - ana:na:s, apelsin - burtaqa:l, kakao - ka:ka:u, pechenye - biskvi:t, iampun - sha:mpu:, sifatida ishlatiladi va ko'rinib turganidek, bu so'zlarda Alif, Vov, Yo harflari ham qisqa, ham cho'ziq unililarni ifodalaydi.

Inglizcha guinea so'zi pul birligi sifatida junayh shaklida ishlatiladi.

Misol tariqasida oylar nomini keltiramiz. Arab davlatlarida arabcha nomlari qatorida evropacha variantidan ham keng foydalanadi:

ka:nu:nus-sa:niy - yana:yir (yanvar)	يناير
shuba:tu - fibra:yiru (fevral)	فبراير
a:za:ru - ma:rsu (mart)	مارس
ni:sa:nu - abri:lu (aprel)	ابريل
ayya:ru – ma:yu: (may)	مايو
hazi:ra:nu - yu:niyu: (iyun)	يونيو
tammu:zu - yu:liyu: (iyul)	يوليو
a:bu – ag'ustusu (avgust)	اغسطس
aylu:lu – sibtambaru (sentyabr)	سبتمبر
tishri:nul-avvalu - uktu:baru (oktyabr)	اكتوبر
tishri:nus-sa:niy - nu:fambaru (noyabr)	نوفمبر
ka:nu:nuk-avvalu - di:sambaru (dekabr)	ديسمبر

Ayrim so'zlar arab tilidagi «al» aniqlik artiklini qabul qilish xusiyatiga ega bo'lishadi. Masalan, moda so'zi mu:zah shaklida noaniq, al-mu:zah shaklida esa aniq holatda ifodalangan bo'ladi:

«ha:zih hiyal-mu:zatud-da:rijatil-yavma», ya'ni bu fason hozir ayni rasm bo'lgan.

Arab tilida soʻzlar kelishiklarda tuslanadi, lekin coʻziq unilar bilan tugaydigan arablashtirilgan yot soʻzlar kelishiklarda oʻzgaraydi:

Amri:ka: امريكا Faransa: فرنسا Ru:siya: روسيا Mu:sku: موسكو

Ayrim arablashtirilgan soʻzlar arab tili normalariga moslashib, koʻplik shaklini qabul qilishadi:

Bank soʻzi birlik boʻlib arab tilida siniq (taksi:r) koʻplik shaklini qabul qiladi: bunu:k. Yoxud filosof soʻzi faylasu:f shaklida qabul qilinib, fala:sifah shaklida koʻplikni bildiradi.

Yuqoridagi misollardan koʻrinib turibdiki arab tilidagi soʻzlar nafaqat tashqi tomodan qoʻshimchalar orqali oʻzgartirilib unlardan yangi soʻzlar yasaladi, balki ularda ichidan ham oʻzgartirish imkoni mavjud. Yaʼni arab tili flektiv xususiyatga ega. Bu ichki fleksiya maʼlum qoliplar yordamida amalga oshiriladi.

Masalan, asfalt soʻzi arab tiliga ham shu maʼnoda qabul qilingan. Hamda ushbu yot soʻz orqali mavjud qolip yordamida yangi soʻz hosil qilingan: musaflatun, yaʼni asfaltlashtirilgan maʼnoda.

Yot soʻzlar nafaqat yangi otlar, balki yangi feʼllar yasashda ham ishtirok etishi mumkin. Masalan, avtomatik soʻzi u:tu:ma:tiyun, avtomatika - u:tu:ma:tiyatun, avtomatizatsiya – atmatatun shaklida qabul qilindi. Hamda buning negizida «afʼala» feʼl qolipi yordamida atmata – avtomatizatsiyalashtirish feʼli hosil qilindi. Yoxud, shu tariqa Amerika soʻzidan yangi «amraka» - amerikalashtirish feʼli vuzaga keldi.

Arab tilida yangi soʻzlar yasash imkoniyati katta boʻlgani uchun koʻpgina yangi atamalarining arabcha varianti keng ishlab chiqilgan. Chunonchi: Mashina -sayya:rah, camolyot - tayya:rah, traktor - jarra:dah, velosiped - darra:jah va h.

Xulosa, texnika va fan taraqqiyoti natijasida arab tiliga yot soʻzlar qatorida koʻpgina inglizcha soʻzlar ham kirib kelib uning boyitishiga sabab boʻldi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Arab tili darsligi. Mirqobil Hasanov, Muborak Abzalova. Toshkent – 2010.
2. Oʻzbekcha-ruscha-arabcha soʻzlashgich. E.Talabov. Toshkent, 1989.
3. Uchebnik arabskogo yazika. A. A. Kovalyov, G. Sh. Sharbatov. M., 1969.
4. Arabsko-russkiy slovar. X. K. Baranov. M., 1989.
5. Russko-arabskiy slovar po estestvenno-nauchnim dissiplinam. M., 1982.

Madinabonu Yusufjonova
(Toshkent, Oʻzbekiston)

KOREYS XAQLINING MILLIYLIGI VA MADANIYATI AKS ETGAN FRAZELOGIZMLARNING OʻZBEK TILIDA TALQINI

Koreys tilining oʻziga xos jihati uning iboralarga nihoyatda boyligidir. Koreys tilidagi iboralarning lugʻaviy maʼnosi uzoq oʻtmishga borib taqaladi, bu koʻproq xalqning turmush tarzi va urf odatlariga ham qisman bogʻliq.

Zamonaviy koreys tilida frazeologizmlarni 4 turga boʻlish mumkin:

1. *Qadimiy koreyscha iboralar.* Bular nihoyatda boy boʻlib, oʻzining strukturasi koʻra har xildir. Qadimiy frazeologik birliklarda qadimgi koreys tili leksikasi keng qoʻllaniladi va ularda soʻzlar asosan koʻp maʼnoli boʻladi. Frazeologik birliklar qadimiy koreys leksikasi materiallaridan qurilgan boʻlib koreys frazeologik birliklarning asosiy qismini tashkil etadi. Boshqa guruhlarga nisbatan ular koʻpchilik qismni tashkil etadi.

2. *Xitoy tilidan oʻzlashgan frazeologik birliklar.* Ular asosan toʻrt boʻgʻinli soʻzlardan tashkil topadi va har biri butun bir leksik birlikning funksiyasini bajaradi. Masalan :

일거량득-bir oʻq bilan ikki quyonna urish ;

구밀벽검-ogʻizda asal.

3. *Xitoy tilidan aynan tarjima qilib olingan koreyscha iboralar.* Bunday frazeologik birliklar oʻzining xitoycha ekvivalenti bilan baravar qoʻllaniladi. Masalan :

눈위에서리친다-soʻzma-soʻz : qor ustida qirov ham bor.(falokat yolgʻiz kelmaydi)

4. *Boshqa tillardan aynan tarjima qilib olingan koreyscha iboralar.* Masalan : 승냐이두렵거든삼님께가지몰라boʻridan qoʻrqqan oʻrmonga bormaydi⁶.

Koreys xalqining milliy madaniyati, oʻziga xos mentaliteti frazeologiyalarda ham oʻz aksini topadi.

물고기(의) 밥이되다- suvga yiqilib oʻlmoq maʼnosini bildiradi. Misol: “멀쩡하게나갔던사람이물고기밥이되었더니믿어지지않아요”

Butun boshli inson suvga yiqilib oʻlganiga ishonolmayapman.

기름밥(을) 먹다-“zavod yo fabrikada orqali tirikchilik qilmoq” maʼnosida keladi. Misol:

“기름밥을먹고사는놈이언제돈을모으겠어요”

“Zavod orqali kun koʻradigan kishi qachon pul yigʻardi-yu.”

김치 bilan bogʻliq shunday ibora bor:

⁶RazmaxovaMariya.-Значениефразеологизмоввнациональнокультурномаспекте.- «Yoshsharqshunoslarningilmiymaqolalartoʻplami»dan.-2007.-22-bet

김칫국(물)부터마시다- sherigining fikrini hisobga olmasdan o'z fikri bilan ish tutish, uni fikri bilan hisoblashmasdan o'z qarori bilangina ish tutish. Misol:

“그렇게김칫국물부터마시다가일이뜻대로되지않으면그절망을어떻게감당하려고그러나”

“bunday sheriging bilan maslahatlashmasdan faqat o'z qaroring bilan qilingan ish aytganingdek bo'lmasa bu muvaffaqiyatni qanday qilib bo'yingga olasan?”

Koreys tilida 떡 bilan bog'liq iboralar ham anchagina:

떡을만들다-ishni buzmoq. Misol:

“별것도아닌녀석이절난채만하다가이겨놓은경기를떡을만들어놓았다 ”

Arziydigan biror narsani bilmaydigan bolapaqirlar o'ziga ortiqcha baho berishgani sabab yutilayotgan musobaqani beliga tepishdi(buzib qo'yishdi)

그림의떡-amalga oshmaydigan, yoki amalga oshishi qiyin bo'lgan narsa haqida gapirganda ishlatiladi.

Misol:

“그여자는나에게그림의떡이야. 일찍포기하는게좋아”

Bu qiz man uchun bir xomxayol.Undan ertaroq voz kechganim yaxshi.

누워서떡먹기- oson ish haqida. Misol:

“그정도뛰어넘는것은누워서떡먹기이다”

Bunaqa yugurib o'tish juda oson.

미역국을먹다-imtihondanyiqilmoq

Aslida 미역국-tug'ilgan kunda tanovul qilinadigan ovqat. Misol:

“올해가취업정년인데마지막시험에서미역국을먹었다 ”

Bu yil ish boshlamoqchiydim-u, imtihondan yiqildim-da.

구들장을지다-uyda ishsiz bekor yotmoq.

Aslida, 구들장- ondoldagi tutun o'tish yo'li ustiga qo'yiladigan katta tosh. Misol:

“일이틀어졌다다는소문이나돌때부터그는구들장을지고살았다”

Ish haqidagi biror mish-mish chiqib qolguncha u uyda bekor yotadi.

놀부의환생"-boshqalarning yaxshi narsalariga hasad qilish. Misol:

“남이잘되는꼴을보지못하니아무래도그는놀부의환생인가보다”

“Boshqalarning chiroyini ko'rolmaydigan hasadchiligidan naq Nolbu tirilib kelgandek bo'ldi”.

마당을빌리다- so'zma-so'z olganda: “hovlini qarzini qarzga olib turmoq” lug'aviy ma'nosini bildirsa-da, iboraning ma'nosi ilgari zamonlarda kuyovning kelin xonadoniga borib to'y bazmini o'tkazishidan kelib chiqqan.

국수를먹다-so'zma-so'z “kuksuni yemoq” ma'nosini bildirsa-da ibora sifatida “turmush qurmoq” ma'nosida ishlatiladi. Bu xuddi o'zbek tilidagi “qachon boshingni ikkita qilamiz” degan iboraga mos keladi. Misol:

“이봐이형언제국수를먹여줄거야? 너무뜬들이지말고할거면빨리결혼해”

I Pua I aka qachon uyanasiz? Uylanmoqchi bo'lsangiz orqaga surmasdan uylana qoling-da.

Yuqorida ko'rib o'tganimiz 상투 ham iboralarda o'z aksini topgan. Jumladan:

상투끝까지-juda, o'ta darajada ma'nosini beradi. Misol:

“아버지는그소식을듣고화가상투끝까지나서서제대로말을잊지못하고계셨다”

Dadam bu yangilikni eshitib juda jahllari chiqqanidan hech nima deymadilar

밥을먹다iborasi “hayot kechirmoq, kun ko'rmoq” ma'nosini beradi. Masalan:

“그런직업을가지고밥을먹을수있을지머르겠다”-

“Bunday kasb bilan kun ko'ra olamizmi yo'qmi bilmadim”

Koreys xalqining mashhur asarlaridan biri “Xinbu va Nolbu” XVII-XVIII asrlarda yozilgan. Asarda frazeologizmlarning ot+fe'l, fe'l+fe'l shakllari juda ko'p uchradi. Ammo koreyslarda eng ko'p tarqalgan frazeologizmlardan ot+fe'l shakli hisoblanadi. Asarda ham ushbu shakl ko'p uchradi. Misol uchun:

관청을찾다- hokimiyatni topmoq ya'ni hokimiyatga yo'l olmoq

Ushbu ot+fe'l shaklidagi frazeologizmlarning asarda qo'llanish jarayoniga e'tibor qaratib,ularni tahlil qilib ko'rsak:

그러자놀부는호랑이같이날뛰며호령을하였다-

Nolbu jahol otiga minib yo'lbarsdek o'kirdi.Bu yerda “호령을하다”- so'zma-so'z tarjima qilinsa “baqirib qichqirmoq”, tarjimada “yo'lbarsdek o'kirdi” deb bersa ham bo'ladi.

흥부는간절하게애원하였다-

Xinbu qattiq o'tinib so'rabdi.

Bu yerda “애원하다” – so'zma-soz tarjimada “o'tinib so'ramoq”, tarjimada ham “o'tinib so'ramoq” tarzida berish mumkin.

그러나놀부아내는심보가더고약했다-

Lekin Nolbuning xotining yuragi judayam yomonlashibdi.

Bu yerda “고약하다”- so'zma-so'z tarjimada “xunuk ko'rinmoq”, “yomon ko'rinmoq” tarzida, o'zbek tiliga tarjimada “yomonlashmoq” tarzida berish ham mumkin.

흥부는두눈에불이화끈일고정신이아찢했다-

Xinbuning ikki ko'zi olovdek yonib hayratdan yoqa ushlabdi.

Bu yerda “정신이아찢하다” - “miyada tezlik bilan biron narsaning o'tishi”, ya'ni biron narsadan o'ta hayratga tushishda ushbu frazeologizm ishlatiladi. Tarjimada “hayratdan yoqasini ushlabdi” tarzida berish ham mumkin.

놀부아내는어이가없어주걱은내려놓고부지깁이로흥부를실컷때렸다-

Nolbuning xotini hech narsa demay to'shakka o'tirib olov kaltagi bilan Xinbuni savalabdi.

Bu yerda “실컷때리다” - “tinmay urmoq” deb so'zma-so'z tarjima qilinsa, o'zbek tiliga “savalamoq” tarzida bersa ham bo'ladi.

큰고개를넘어오다가도독놈을만나다빼앗기고그만빈손으로왔네- katta go'shtni o'g'riga oldirib bo'sh qo'l bilan qaytibdi.

Bu yerda “빈손으로오다”- “bo'sh qo'l bilan kelmoq” deb so'zma-so'z tarjima qilinadi.

하루는생각다못해나라의곡식이나한섬얻어먹으리라마음먹고서흥부는관청을찾았다- har kuni o'ylamay davlatning don yoki bir burda nonini so'rashga o'ziga va'da berib Xinbu hokimiyatga yo'l olibdi.

Bu yerda “관청을찾다” – “hokimiyatni topmoq” ya'ni bormoq deb so'zma-so'z tarjima qilinadi. Lekin ma'nosi “hokimiyatga yo'l olmoq” hisoblanadi.

이번에도놀부는꿈쩍없이돈을빼앗겼다- Bu safar ham Nolbu ilojisiz pulni tortib oldi.

Bu yerda “돈을빼앗겼다” – “pulni tortib olmoq” deb tarjima qilinadi.

이렇게놀부가박을탈때마다계속해서각종짐승과요물, 요사스런인간들이나왔다- Nolbuning turgan joyida yovvoyi hayvon, jinlar, ajinalar, faqat yomonlikni ravo ko'ruvchi odamlar paydo bo'ldi.

Bu yerda “인간들이나왔다”- “odamlar paydo bo'ldi” deya tarjima qilish mumkin.

그런데아뿔싸,

변안간대장군한사람이와락뛰어나오는데얼굴은먹칠을한듯새까맣고눈을잔뜩부릅뜨고서우레같이소리쳤다- Lekin ey voh, birdaniga bir odam paydo bo'lib chiqdi-da, yuzi qora siyoh, ko'zini lo'q qilib qaraganda, chaqmoq chalgandek bo'lib tuyulardi.

Bu yerda “우레같이소리쳤다” – “chaqmoq chalgandek” deya tarjima qilsa bo'ladi.

놀부는서둘러땅에다박씨를심었다 - Nolbu shoshilib mevalarni pishirtirdi.

Bu yerda “박씨를심었다” – “pishmoq” ya'ni mevalarni pishishiga nisbatan ishlatiladi.

박이두쪽으로쩍갈라지더니도포를입고관을쓴늙은양반하나가나와호통을쳤다- Ikki tarfiga qarab turib keyin uzun nimcha va shlyapa kiygan qari bir boy baqirdi.

Bu yerda “호통을쳤다”- “baqirmoq, o'kirmoq” ma'nosida qo'llanilgan

그렇지않으면네놈을이박통속에담아강남으로데려가겠다- Bunday qilmasang seni janubiy daryoga olib ketaman.

Bu yerda “강남으로데려가겠다”-“janubiy daryoga olib ketmoq”, deya tarjima qilish mumkin.

Har bir xalqning o'ziga xos frazeologizmlarini tarjimada berishda o'ta ehtiyotkorlik talab etiladi. Chunki tarjimon o'sha xalq tilini yaxshi bilishi va anglay olishi darkor. Xinbu va Nolbu asari ham bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Koreys millatiga xos bo'lgan frazeologizmlarning o'rni beqiyos. Negaki, frazeologizmlarda shu xalqning o'ziga xos urf-odat va madaniyati aks etgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.Ma'naviyat.-2008.
2. Usmanova Sh. O'zbek va turk tillarida somatik frazeologizmlar: Filol.fan.nomz...diss.-Toshkent. 1998.
3. Saydazimova U. Klassik koreys nasri antologiyasi. T.:2013.

Koreys tilidagi adabiyotlar:

4. 한국어고급 II.- 경의대학교출판국.-2003.
5. 한국어능력시험.토픽고급.-시대고식기획.-2008.

Rus tilidagi manbalar:

6. “Маяк востока”jurnali.-Toshkent.-2010/2.
7. “Yosh sharqshunoslar ilmiy maqolalar to'plami” da nashr etilgan Razmaxova Mariyaning “Значение фразеологизмов в национально-культурном аспекте” maqolasi.-Toshkent.-2007.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

Позакласна робота з української мови — це обов'язкова складова частина добре організованого навчально-виховного процесу школи. Вона проводиться паралельно з класною і служить засобом розширення, поглиблення і вдосконалення знань, здобутих учнями в школі. Якими б змістовними і методично досконалими не були уроки мови, учитель не досягне бажаних наслідків, якщо не організує систематичної й багатогранної позакласної роботи. Під позакласною роботою з мови переважна більшість методистів розуміє спеціально практиковані в позаурочний час заходи, які мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною, програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення і організуються на принципі добровільної участі в них учнів. Позакласна робота тісно пов'язана з класними заняттями. На позакласних заходах учні, як і на уроках, одержують нові знання з мови, повторюють, і закріплюють їх, удосконалюють орфографічні, пунктуаційні й стилістичні навички, працюють над поліпшенням культури мовлення.

Вивчення досвіду проведення позакласних заходів з української мови в школах показує, що на практиці багато напрацьовано у цій галузі, форми і види позакласної роботи носять різноманітний і цікавий характер.

На жаль, у багатьох школах існує розрив між навчальною та позакласною роботою. Найчастіше позакласні заходи не служать безпосереднім дієвим засобом поглиблення знань, умінь і навичок учнів, отриманих ними на уроках української мови. Проте добре організована і систематично проведена позакласна робота дає можливість у цікавій та захоплюючій формі не тільки закріплювати знання та навички, отримані учнями на уроках, а й глибше розкривати багатства української мови, знайомити учнів з такими сторонами і фактами української мови, з якими вони взагалі не знайомі або про які мають неповну інформацію, але знання яких абсолютно необхідне в їх суспільно-мовній практиці. На думку В.О. Сухомлинського позакласні заходи «є другою програмою розумової праці учнів» [10].

Позакласна робота повинна сприяти розширенню і поглибленню програмового матеріалу, розвивати самостійність, творчу ініціативу школярів, тренувати їх розум, пробуджувати шанобливе ставлення до мови української нації. Розкриття закономірностей розвитку мови, тісний зв'язок її історії з історією народу - її творця, практичне знайомство з багаточисними можливостями мови у прояві найтонших відтінків, почуттів і думок - все це пробуджує інтерес до української мови, культури і традицій її носіїв.

Говорячи про важливість зв'язку позакласної роботи з уроками, слід зазначити, що вона повинна повністю втратити свою автономність. В умовах національної школи позакласна робота - це потужний засіб формування в учнів інтересу до української мови як навчального предмета та лінгвістичного явища, ефективна форма розширення і поглиблення знань, отриманих на уроці. Відповідно до цього в ході проведення позакласних заходів необхідно добре продумати їх зміст, охопити ними якнайбільше учнів, враховуючи при цьому інтереси і схильності школярів, їх знання та вміння з української мови, урізноманітнити форми і прийоми їх проведення.

Єдиної програми для позакласної роботи бути не може. Відбираючи матеріал для позакласної роботи, вчитель повинен виходити із загальних цілей і завдань навчання української мови, зазначених у навчальній програмі, враховувати запити учнів, спрямованість їхніх лінгвістичних інтересів. Тому нав'язувати учням теми та форми позакласних занять не слід. Практична діяльність вчителів показує, що найбільше школярів цікавить:

- походження слів і фразеологізмів;
- шляхи виникнення слів;
- нові значення відомих слів;
- голосні і приголосні у віршах (про роль звукопису в поетичному творі) та ін.

У сучасних умовах, коли особливе місце при навчанні української мови в школах України надається культурологічному аспекту, дуже важливо звернути увагу на рідну мову як специфічне соціально-історичне явище, що дозволяє пояснити особливості лексики і фразеології сучасної української мови, дослідити етимологію слів.

У практиці вчителів-словесників виробилися три форми позакласних занять з української мови: групова, масова й індивідуальна. Ці форми взаємопов'язані. Групова форма позакласної роботи включає гуртки, випуск газет, стінгазет, виготовлення стендів, випуск радіогазет. Масові форми є результатом діяльності гуртків і учнів усіх класів. До них відносяться ранки та вечори, олімпіади, різні конкурси (вікторини), усні і письмові лінгвістичні журнали (бюлетені, проекти), Дні і Тижні української мови, робота наукових товариств учнів «Юний лінгвіст» та інші, які зазвичай проводяться за задалегідь створеним сценарієм.

Найбільш поширеною формою групової роботи є гурток української мови, який дозволяє планомірно поглиблювати інтерес до рідної мови і одночасно сприяти кращому засвоєнню матеріалу шкільної програми. Щоб гурток зміг виконувати поставлені перед ним завдання, вчитель повинен зробити його заняття цікавими та змістовними, пов'язаними з процесом пізнання нового.

Організовується гурток з учнів одного з паралельних класів, якщо ж у школі мала кількість учнів, то пропонується організувати гурток на основі 5-7 класів, 9-10 класів. При виборі гуртка вчитель може врахувати інтереси і схильності своїх учнів і вибрати відповідно до них той чи інший напрямок у роботі.

Залежно від обраної тематики гуртку слід дати певну назву, наприклад: гурток цікавої граматики, гурток юних поетів, гурток культури мовлення, літературно-творчий гурток, гурток етимології, літературно-драматичний гурток, гурток «Розвиваймо красномовство» та ін.

Наступний етап - планування учителем роботи обраного гуртка на навчальний рік з урахуванням вікових особливостей, потенційних можливостей і побажань учнів, тому в складанні плану повинні брати участь самі учні. Важливо, щоб план занять гуртка являв собою цілісну систему, а не набір не пов'язаних між собою тем. Досвід передових учителів-словесників показує, що, наприклад, в 9-11 класах великий інтерес викликають такі теми, як «Як виникла наша мова?», «Чому одні слова вмирають, а інші народжуються?», «Скільки на планеті мов?», «Клуб світових мов», «Видатні письменники про українську мову» та інші.

Одним із найважливіших завдань гуртка української мови є розвиток пізнавальних можливостей школярів. У зв'язку з цим не слід захоплюватися розлогими повідомленнями. Потрібно намагатися розкрити суть питання за допомогою кількох проблемних ситуацій і завдань, що сприятимуть активізації членів гуртка.

Як показує практика, з великою ефективністю проходять заняття гуртка, присвячені єдиній проблемі. Так, наприклад, вивчення лексики дозволяє організувати роботу за темами: «В гостях у словників», «Як народжуються, живуть і вмирають слова», «Біографія українських слів», «Таємниці географічних назв», «Перлини народної мови» (про прислів'я і приказки).

Заняття гуртка можна провести як лінгвістичну подорож за наступним маршрутом: «Слово не горобець: вилетить - не впіймасш». (Дієслова мовлення)

Завдання для лінгвістичної вікторини:

1. Прочитайте виразно уривок з оповідання Бориса Грінченка «Украла» (дається конкретний уривок). Випишіть дієслова говоріння.
2. Як дієслова мовлення підкреслюють характер героїв?
3. Виразно прочитайте текст за ролями. Особливу увагу зверніть на читання реплік героїв.
4. Підберіть синоніми до дієслова «говорити». Хто краще впорався з цим завданням? Поясніть смислову відмінність цих слів.
5. Гра «Казкові діалоги». Згадайте і розіграйте діалоги з відомих вам українських народних казок.
6. Підберіть дієслова та словосполучення з ними: 1) із значенням мовлення; 2) зі значенням почуттів мовця; 3) слова, що позначають міміку, жести, рух мовця.
7. Гра «Хто знає прислів'я та приказки з дієсловами мовлення?»

Подібна спланована і підготовлена робота допоможе активізувати всіх гуртківців. Однею з нових популярних форм роботи з обдарованими дітьми з розвитку інтелектуальних здібностей, дослідницьких умінь і навичок є створення наукових товариств учнів.

Наукове товариство учнів - добровільне творче об'єднання школярів. У секції учні вдосконалюють свої знання з української мови та літератури, набувають навичок науково-дослідної роботи під керівництвом педагогів, учителів-предметників. Членами наукового товариства можуть бути учні, які виявили бажання працювати в Малій академії наук України і мають схильність до літературної і мовної творчості та проводять самостійні дослідження.

Метою наукового товариства учнів є виховання і розвиток учнів, створення умов для самореалізації, самовизначення.

Завдання наукового товариства учнів:

- виховувати інтерес до пізнання світу, до поглибленого вивчення української мови і літератури;
- готуватись до вибору майбутньої професії, розвивати інтерес до обраної спеціальності, допомогти придбати додаткові знання, вміння та навички в галузі літератури, топоніміки, історії, ономастики ін .;
- розвивати навички науково-дослідної роботи, вміння самостійно і творчо мислити, використовувати отримані знання на практиці;
- розвивати навички самостійної роботи з науковою та додатковою літературою (з довідниками, енциклопедіями, словниками);
- розвивати навички поглибленого аналізу художнього тексту з метою підготовки до ЗНО, предметних олімпіад.

Формами звітності є реферати, доповіді, статті, фото-відеоматеріали, стендові звіти, комп'ютерні презентації.

Участь у республіканських, міжнародних, всеукраїнських конкурсах, творчих, дослідницьких роботах і олімпіадах

Масовою, але епізодичною формою організації позакласної роботи є тематичні ранки і вечори, на які виносяться найбільш важливі питання, що сприяють вихованню любові до української мови та підвищенню мовної культури учнів. До таких питань слід віднести: «Мова моя калинова», «Звукопис», «Синонімічні засоби мови», «Фразеологізми та крилаті вирази» та інші.

Традиційно в багатьох школах проводяться Дні і Тижні української мови - багатогранний і складний вид комплексного виховання учнів. Вони включають в себе, крім повідомлень вчителя та учнів із заданої теми, виставку книг, засідання гуртка, лінгвістичну інсценівку та інші.

Головною темою окремого ранку або вечора може стати боротьба за чистоту української мови («Говорімо українською!»). Проведення вікторин, розгадування кросвордів, ребусів, шарад, невеликі сценки - все це є корисною і цікавою формою виступів самих учнів.

До таких же епізодичних позакласних заходів належить олімпіада, яка проводиться між класами, школами, районами, складається з конкурсної програми з різних розділів української мови і літератури. В умовах національної школи олімпіада - одне з дієвих засобів створення україномовного середовища, залучення учнів до активної мовної практики.

У процесі проведення шкільної олімпіади з української мови доцільні завдання двох типів: лінгвістичні та ситуативно-тематичні. До лінгвістичним належать такі: розгадування мовної вікторини, завдання на підбір синонімів, антонімів, пояснення і внесення в текст незрозумілих слів, вправи на словотвір, пояснення в тексті фразеологізмів, стилістична правка тексту і т.п. Ситуативно-тематичні завдання передбачають складання розповіді за картиною, діафільмом, за запропонованою ситуацією, написання творів-мініатюр і т.п.

На сьогодні популярним стало проведення КВК між класами, навіть між школами, коли учні виконують завдання з цікавої граматики, стилістики і лексики. Пропагандистом мовних знань є випуск лінгвістичної, літературної газети. Даний вид роботи вирішує такі завдання:

1. Здійснює знайомство учнів з різноманітними газетними жанрами, сприяє вдосконаленню навичок роботи над творами в публіцистичному стилі (нотатками, рецензіями, звітами, інтерв'ю, кореспонденціями та іншими - на розсуд вчителя).
2. Сприяє розвитку художнього, естетичного смаку.
3. Виховує почуття пропорційності, виробляє навички компонування відібраного матеріалу на певному форматі стінгазети.

Вимоги до створення стінних газет:

1. Відповідність змісту газети темі.
2. Науково-популярний виклад матеріалу (зміст газети має бути передано в цікавій формі, тобто відображати творчість учнів - передачу своїми словами відібраних зі спеціальної літератури фактів мови з заданої теми).
3. Художнє оформлення (барвистість, наявність малюнків, дотримання рамок, акуратне написання заголовків, текстів статей, заміток і інших в стінгазеті жанрів, а також списку прізвищ з ініціалами членів редколегії, що беруть участь у підборі матеріалу газети; чітка вказівка цифри і букви класу).
4. Оригінальна назва (бажано визначити постійну назву газети).
5. Обсяг матеріалу - 1 аркуш ватмана.
6. Використання «Правильно наголошуємо», «Цікава грамика», «У години дозвілля», «Мовленнєві ігри-забави»
7. Періодичність видання газети: 1-2 рази на семестр.

Серед різних прийомів цікавості гра займає особливе місце і є найулюбленишим заняттям учнів різного віку. Тому її треба проводити на будь-якому позакласному занятті. За своєю цілеспрямованістю всі ігри можуть бути розділені на чотири групи:

- Ігри, завдання, вправи, що сприяють збагаченню словникового запасу мови учнів.
- Ігри, що сприяють збагаченню фразеологічного запасу мови учнів
- Ігри з графіки та орфографії
- Ігри з фонетики і орфоєпії

Крім цього, масова участь дітей у підготовці та проведенні таких позакласних занять сприяє вихованню у дітей почуття колективізму, відповідальності за спільну справу.

Літературна вітальня - своєрідний і ефективний вид позакласної роботи з предмета в старших класах. Завдання літературної вітальні багатогранні. Однією з найважливіших цілей є виховання в учнів потреби в спілкуванні один з одним, вчителями, батьками. Це завдання особливо необхідне для малокомплектних шкіл, де учнів небагато, віддаленість від культурного середовища значна.

Форми роботи літературної вітальні різноманітні: зустрічі з письменниками, поетами, драматургами, вечори одного вірша, пісні та інші. Які види діяльності учнів і вчителів переважають в літературній вітальні? Костюмовані вистави, історико-літературні довідки, бесіди, спогади, інсценівки, виразне читання віршів і уривків із художніх творів, музичне оформлення. Багато уваги приділяється і оформленню інтер'єру літературної вітальні в залежності від її теми. Можна при створенні відповідної ситуації використовувати конкурсні роботи: малюнки, плакати, макети. Ця робота формує в учнів естетичний смак і розвиває творчу уяву.

Не менш значущим є й інше завдання: літературні вітальні дозволяють школярам розсунути рамки часу, стати немовби учасниками далеких або недавніх часів і подій, грати ролі і письменника (поета), і його сучасників, і критиків. А щоб донести все це до глядача, необхідна копійка підготовча робота учнів з найрізноманітнішими за змістом і призначенням книгами. Крім того, ведеться процес навчання учнів акторській майстерності. Рекомендовані теми для літературної вітальні:

- Поезія – це завжди неповторність... (Ліна Костенко)
- Мужай, прекрасна наша мово! (М.Рильський)
- Із слова починається людина (до Міжнародного дня радної мови)
- Лірика Івана Франка

- З історії писанкарства (лекція про мистецтво створення писанки)
- Година поезій Василя Стуса
- Енциклопедія етикету

Критерієм ефективності різних видів позакласних занять з української мови в школі є активність учнів у цій роботі. У зв'язку з цим особливого значення набувають позакласні заходи типу змагань, конкурсів, олімпіад, КВК. Різноманітний і захоплюючий за змістом матеріал позакласних занять, спрямований на розвиток і вдосконалення навичок правильного українського мовлення, повинен відповідати цілям і завданням програмової спрямованості уроку української мови і літератури, його ситуативно-тематичній побудові, освітньо-виховним цілям і завданням.

Література:

1. Покальчук Є. Системний підхід до організації уроків позакласного читання у старших класах загальноосвітніх шкіл (автореферат кандидатської дисертації). — К.: 1998.
2. Волошина Н. Й. Уроки позакласного читання в старших класах. — К.: Рад. школа, 1988.
3. Глухова П. А. Позакласна робота як засіб підвищення ефективності уроку. — К.: Рад. школа, 1983.
4. Львова Ю. Л. Республіка МУЗ (посібник для учителя). — К.: Рад. школа, 1984.
5. Майстерність словесника (збірник статей). — К.: Рад. школа, 1978.
6. Позакласна робота з літератури (посібник для вчителів). Упор. В. Я. Неділько. — К.: Рад. школа, 1986.
7. Програма для середньої загальноосвітньої школи. Українська література. Факультативні курси 7-11 кл. — К.: Перун, 1996.
8. Програми педагогічних інститутів. Методика викладання української літератури. Пасічник.-К.:1984.
9. Стріха А.Д.; Гуревич А.Ю. Цікава граматики К. Рад. шк. 1991.
10. Сухомлинський В.О. Джерело невмирущої криниці. УМЛШ. — 1989. - №7. — с. 3-8 З.
11. Скуратівський В. Місяцелік. К. Мистецтво, 1993. — с. 206.
12. Укр. мова в школі. Конспекти нетрадиційних уроків. Піддубний М. А. Рівне, 1998.
13. Фасоля А.М. Свята рідної мови в школі УМЛШ. — 1989. - №7- с.51-56 26.
14. Явір В.В., Білоусенко П.І. Виховна робота на уроках укр. мови. Посібник для вчителів. — К.: Рад. Шк., 1986 — с. 15.

Севара Кузибекова, Аллаярова Ф.О.
(Гулистан, Узбекистан)

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К САМООБРАЗОВАНИЮ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В условиях глобализации современных образовательных процессов и развития компьютерных процессов обучения актуализируется проблема интенсивного изучения иностранных языков, национальных культур. В этих социокультурных условиях развивается новая концепция педагогического образования, в частности, подготовки учителя иностранного языка, повышения квалификации преподавателей иностранного языка в школьных, средних, средне-специальных и высших учебных заведениях.

Имеются две главные составляющие учителя – мастерство и личность. Если учитель не будет ими обладать, нам не удастся сделать образование мощным фактором социального, экономического и духовного развития общества, фактором его интеллектуального возрождения.

Самообразование педагога есть необходимое условие профессиональной деятельности педагога. Общество всегда предъявляло, и будет предъявлять к педагогу самые высокие требования. Для того, чтобы учить других нужно знать больше, чем все остальные. Педагог должен знать не только свой предмет, и владеть методикой его преподавания, но и иметь знания в близлежащих научных областях, различных сферах общественной жизни, ориентироваться в современной политике, экономике и других сферах человеческой деятельности. Педагог должен учиться всему и постоянно, потому что в лицах его обучающихся перед ним каждый год сменяются временные этапы, углубляются и даже меняются представления об окружающем мире. Способность к самообразованию не формируется у педагога вместе с дипломом педагогического вуза. Эта способность определяется психологическими и интеллектуальными показателями каждого отдельного учителя, но не в меньшей степени эта способность вырабатывается в процессе работы с источниками информации, анализа и самоанализа, мониторинга своей деятельности и деятельности коллег. Однако, как бы ни были высоки способности учителя к самообразованию, не всегда этот процесс реализуется на практике [1]. Причины, которые чаще всего называют учителя – это отсутствие времени, нехватка источников информации, отсутствие стимулов и др. Это всего лишь проявление инертности мышления, так как самосовершенствование должно быть неотъемлемой потребностью каждого педагога. Какие мотивы побуждают учителя к самообразованию?

1. Ежедневная работа с информацией. Готовясь к занятию, выступлению, родительскому собранию, классному часу, общешкольному мероприятию, олимпиаде и другим мероприятиям, у педагога возникает необходимость поиска и анализа новой информации.

2. Желание творчества. Педагог – профессия творческая. Творческий человек не сможет из года в год работать по одному и тому же пожелтевшему плану или сценарию, читать одни и те же доклады. Должно появиться желание большего. Работа должна быть интересной и доставлять удовольствие.

3. Стремительный рост современной науки. Особенно психологии и педагогики.

4. Изменения, происходящие в жизни общества. Эти изменения в первую очередь отражаются на обучающихся, формируют их мировоззрение, и соответственно, очень часто, формируют образ педагога как «несовременного человека».

5. Конкуренция. Не секрет, что многие родители, приводя ребенка в образовательное учреждение, просят к конкретному педагогу.

6. Общественное мнение. Педагогу не безразлично, считают его «хорошим» или «плохим». Плохим педагогом быть обидно.

7. Материальное стимулирование. Категория педагога, мнение аттестационной комиссии, премии, надбавки, а может быть даже звания и правительственные награды – все это зависит от квалификации и мастерства педагога. Без постоянного усвоения новых знаний этого не добиться.

8. Интерес. Учиться просто интересно. Как человек, который ежедневно учит, не будет постоянно учиться. [2]

Потребность в самообразовании может возникнуть на любом этапе профессионального роста педагога, т. к. это одно из условий удовлетворения потребности утвердить себя в роли учителя, занять достойное место в обществе через профессию. Например, в классификации Р. Фуллера представлены три стадии профессионального становления педагога, каждая из которых обязательно сопровождается процессом самообразования:

1. "выживание" (первый год работы, который отмечен личными профессиональными затруднениями);

2. "адаптация" (от 2 до 5 лет работы, характеризуется особым вниманием учителя к своей профессиональной деятельности);

3. "зрелость" (от 6 до 8 лет работы, характеризуется стремлением переосмыслить свой опыт и желанием самостоятельного педагогического исследования) [3].

Под самообразованием традиционно понимают осуществляемую человеком познавательную деятельность. Но самообразование может быть продуктивным, только если педагог испытывает потребность в собственном развитии, владеет способами самопознания и самоанализа, понимает как позитивные, так и негативные моменты своей профессиональной деятельности. При совершенствовании своего мастерства и развитии компетентности перед учителем встают задачи как личностного, так и профессионального развития. При этом уровни личностного, морального и интеллектуального развития обуславливают успешность профессионально-педагогической деятельности.

В настоящее время учителя иностранного языка находятся в сложной ситуации, так как в методике обучения иностранным языкам за последние годы произошли большие изменения. Если раньше учитель страдал от недостатка интереса и потребности в изучении иностранного языка со стороны общества, отсутствия новейшей научно-методической литературы, недостатка информации о стране изучаемого языка и контактов с его носителями, то теперь положение во многом изменилось: учитель имеет доступ к многообразным отечественным и зарубежным материалам по иностранным языкам. Порой учитель стал затрудняться в выборе приоритетов в профессиональной деятельности, осуществлении объективной оценки и самооценки ее результатов и проведении коррекции на этой основе. Учителю нелегко ориентироваться в потоке методической литературы по изучению иностранного языка.

Работу по развитию профессионального самообразования следует начинать в вузе, чтобы суметь наилучшим образом подготовить учителя к работе в новых, постоянно меняющихся условиях многообразия образовательных программ, учебников, выработать способность адаптироваться к педагогическим инновациям и быстро реагировать на современные процессы социального и экономического развития общества.

Основу профессионального самообразования учителя иностранного языка составляет его методическая компетенция: умение систематически планировать свою педагогическую деятельность, владение широким спектром методических приемов и умение адекватно использовать их применительно к возрасту учащихся и поставленным целям обучения; умение ориентироваться в современной методической литературе, осуществляя соответствующий условиям выбор пособия и других средств обучения; готовность и желание повышать свой профессиональный уровень [4].

Широкую популярность в последнее время набирает так называемые «сетевые педагогические сообщества» [5] – новая форма организации самообразования учителей. Сетевое педагогическое сообщество – это интернет-ресурс, созданный для общения единомышленников, педагогов различных регионов планеты, желающих поделиться опытом, поспорить, рассказать о себе, узнать нужную информацию. Сетевое сообщество открывает перед педагогами следующие возможности: использование открытых, бесплатных и свободных электронных ресурсов, самостоятельное создание сетевого учебного содержания, освоение информационных концепций, знаний и навыков, наблюдение за деятельностью участников сообщества. Главные преимущества этой формы самообразования: обмен опытом осуществляется между учителями-практиками, методическая помощь является персональной и адресной, попросить и получить консультацию можно в удобное для педагога время.

Однако, несмотря на такой широкий спектр форм организации процесса самообразования, ведущую в нем роль играют администрация образовательного учреждения и методические объединения педагогов. Именно они способствуют формированию устойчивой потребности в самообразовании, побуждают к изучению новой информации и передового опыта, приучают к самооценке и самоанализу. Каждый педагог, учитывая внутренние и внешние мотивы, запросы, предъявляемые современным

обществом, влияние морально-психологического климата, сложившегося в коллективе, и требования администрации образовательного учреждения, определяет свою траекторию самосовершенствования и саморазвития.

Литература:

1. Конышева А.В. Современные методы обучения английскому языку. – Минск: Мир, 2005. – 230 с.
2. Смирнов И.Б. Актуальные вопросы преподавания немецкого языка в средней школе. – СПб: Кристалл, 2005. – 200 с.
3. Фуллер Р. Стадии профессионального становления педагога. – Лондон: Макмиллан Пресс, 2014. – 274 с.
4. Дормаш С.В. Технологии учебного процесса. – Минск: Мир, 2004. – 189 с.
5. Иностранные языки в школе, №4/2008. – 92 с.

Севара Кузибекова, Аллаярова Ф.О.
(Гулистан, Узбекистан)

QO'SHIQLAR YORDAMIDA TIL O'RGANUVCHILARNING INGLIZ TILI BO'YICHA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Hozirgi kunda ta'lim sohasida "Yangi pedagogik texnologiya", "Ilg'or pedagogik texnologiya", "Zamoniy pedagogik texnologiya" iboralari keng qo'llanilmoqda. Pedagogik texnologiya – bu butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'z oldiga ta'lim shakllarini samaradorlashtirish vazifasini qo'yuvchi texnik hamda shaxs resurslari va ularning o'zaro aloqasini xisobga olib, bilimlarni yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli uslubidir.

Xalqaro hamjamiyatda o'z o'rnini topayotgan va buyuklikka intilayotgan mamlakat uchun horijiy tillarni mukammal bilgan muttaxislarga ega bo'lish nihoyatda muhimdir. Shu bois ham, biz ingliz tili o'qituvchilari darslarimizda ilg'or pedagogik texnologiyalardan, interfaol, noan'anaviy usullardan, texnik va informatsion texnologiyalardan foydalanishimiz shartdir.

Inglizabon bo'lmagan muhitda o'quvchilarni og'zaki nutqini rivojlantirish ancha murakkab yumishdir. Bu muammoni hal qilish uchun o'qituvchilardan darslarda turli usullardan foydalanish talab etiladi.

Mazkur maqolada biz darslarda qo'shiqlardan foydalanish va ularning afzallik tomonlari haqida fikr yuritmoqchimiz. Qo'shiqlarni til o'rgatishda ta'sirchan vosita sifatida qabul qilish mumkin. Qo'shiqlar talabalarning fonetika, grammatika, leksika sohasidagi bilimlarni mustahkamlash bilan birga og'zaki nutqini ham rivojlantiradi.

Qo'shiqlar darsda qo'llanilganda turli vazifani bajaradi:

Ular darsda inglizcha gapirishga undaydi, chunki talabalar qo'shiq, uning janri, ijro etgan guruh yoki xonanda va ularning repertuarlari haqida muhokama olib borishadi.

Ular til o'rganishga ijobiy yondoshishga sabab bo'ladi, chunki aynan 16-19 yoshdagilarga maqul keladigan qo'shiq eshittirilsa, qo'shiq ularni zavqlantiradi va bu ularni o'rganayotgan tiliga qiziqishini kuchaytiradi.

Qo'shiqlar talabalarga tili o'rganilayotgan mamlakatning musiqsi va madaniyatini tanishtirish bilan birga, mahalliy aholi tushinishi oson, lekin xorijliklarga qiyinchilik tug'diradigan so'zlarni anglab olishga imkon beradi.

Qo'shiqlar talabalarni, san'at sohasidagi didlarini yuksaltiradi, tinglagan qo'shiqqa tanqidiy baho berishga va shu bilan birga ingliz tili darslarida qanday qo'shiqlardan foydalansa samaraliroq natija berishini o'rganadi.

Shuni takidlash kerakki, darsda qo'llanilgan qo'shiq tinglovchilarni hammasiga yoqadigan va shu bilan birga tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi shart. «Bittlz» guruhi qo'shiqlari yuqorida ta'kidlangan talablarga javob bera oladi. Bundan tashqari mazkur guruh ijro etgan qo'shiqlar pop musiqasiga shinavanda yoshlarga ham, yoshi ulug'larga ham birdek yoqadi [1].

Talabalarni og'zaki nutqini qo'shiqlar orqali rivojlantirish uch bosqich: tayyorgarlik, shakllantirish va rivojlantirishdan iborat bo'ladi.

Birinchi, ya'ni tayyorgarlik bosqichi monologik nutqni rivojlantirishga qaratiladi. Bu bosqichda talabalar "Bittlz" va shunga o'xshagan xorij yoki mahalliy guruhlar tarixini o'rganadi, musiqa yo'nalishlariga oid kichik matnlarni tarjima qiladi va gapirib beradi. Bunday amallar faqat gapirish, tarjima qilish, ma'lumot olishga emas, balki ilm o'rganuvchilarni so'z boyligini ham kengaytiradi.

Ikkinchi bosqichning asosiy maqsadi, og'zaki nutqni shakllantirishga qaratiladi va bu quyidagi yettita ketma – ketlikda amalga oshiriladi: 1) qo'shiq taqdim etilishidan oldingi vazifalar, 2) qo'shiqni eshinish, 3) qo'shiq taqdimotidan oldingi savollarga javob qaytarish, 4) qo'shiq taqdimotidan keyingi savollarga javob berish, 5) qo'shiq matnini yozma bayon etish, 6) qo'shiqni qayta tinglash, 7) qo'shiqni muhokama qilish [1].

Masalan: "Bittlz" ijro etgan "Yesterday" qo'shig'i ustida quyidagi amallarni bajarish mumkin. Qo'shiq taqdimotidan oldingi savollar: What is the song about? What feelings does it evoke? Qo'shiq tinglagandan keyingi savollar: How do the melody and lyrics evolve? What can you say about the singer's way of singing? What instruments accompany singer's voice? Whose image is created in the song? What kind of love is depicted in the song? Yuqorilardagidan tashqari talabalarni gapirishga undovchi ko'plab savollar berish mumkin [2].

Uchinchi bosqich, talabalarning og'zaki nutqini rivojlantirishga qaratilgan. Bu bosqichda talabalarga darslarda qaysi usuldagi qo'shiqlarni qo'llash mumkinligi o'rgatiladi va quyidagi muammoli masalalarni muhokama qilishga e'tibor qaratiladi. Should a person understand only one musical genre or different kinds? Some people say that rock (jazz) music promotes juvenile delinquency. Do you agree? va hokazo.

Yuqorida keltirilgan usullarni qo'llashda o'qituvchilarga quyidagilarni tavsiya qilamiz: tanlagan qo'shig'ingiz muhokama qilishga arziydigan bo'lsin; bastakor va qo'shiqchilar haqida qiziqarli matnlar tayyorlang; qo'shig'ingizni oldin o'zingiz tinglab, beriladigan savollarni tayyorlab oling; ingliz yoki o'zbek qo'shiqchilari, bastakorlari to'g'risida talabalar bilan suxbat quring; darsni qiziqarli o'tkazish uchun uni rejasini ishlab chiqing.

Vazifalar namunasini quyidagicha tashkil qilish mumkin:

Task 1. These occupation are related to music. Consultant English – English dictionary for their meaning: composer, listener, conductor, music publisher, music producer, instrument manufacturer, singer, musicologist, ethnomusicologist, music arrange, technician in a recording studio [2].

Task 2. Listen to the song (choose any song you like) and determine the mood the song evokes. Use the following adjectives about the voice of a singer: deep, gentle, soft, fresh, clear, lyrical, expressive, velvety, small, quit, nasal, guttural, hollow, resonant, gruff, harsh, husky, mellow, metallic, weak, etc [2].

Task 3. Use the words of the task 2 and describe the voice of the singer you know.

Agar qo'shiqlar klip shaklida bo'lsa, klipdagi manzara, qahramonning harakati, tashqi ko'rinishi, tasvir ranglari va boshqa xususiyatlari haqida ham munozaralar, muhokamalar o'tkazish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, darslarda qo'shiqlar qo'llanilishi og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan maqsadimizni amalga oshirishga samarali natija beradi.

Adabiyotlar:

1. Palmer Harold. The Oral Method of Teaching Languages. – Cambridge Univ. Press. 1923. – 164 p.
2. Pollard Lucy. Guide to Teaching English. 2008. E-book // <http://www.twirpx.com>

Людмила Люлька, Ірина Редзюк
(Київ, Україна)

МОТИВАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СУЧАСНИМИ СТУДЕНТАМИ ДЛЯ УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Створення європейського простору вищої освіти висуває завдання щодо більш ефективного міжнародного спілкування та глибокого взаєморозуміння. З розвитком економічних, політичних і культурних взаємовідносин між Україною та іншими країнами виникають сприятливі умови для обміну студентів, організації спільних наукових досліджень у різних галузях, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів і студентів у проектах міжнародних організацій, а також створення спільних підприємств. Саме в наш час соціальне замовлення висуває нові вимоги до навчально-пізнавального процесу вищих нелінгвістичних навчальних закладів, метою яких є формування та розвиток творчої, соціально адаптованої, готової до продуктивної діяльності в умовах ринкового неоднозначного економічного суспільства особистості, яка вільно володіє іноземною мовою або кількома мовами і здатна до взаємодії з носіями різних мов. Усе це обумовлює формування мотивації до вивчення іноземної мови у вищих нелінгвістичних навчальних закладах.

Одним із головних завдань викладачів вищих нелінгвістичних навчальних закладів є, перш за все, забезпечення високого рівня мотивації вивчення іноземної мови, що потребує обґрунтування психолого-педагогічних умов, які б сприяли формуванню мотивації учіння студентів при вивченні іноземної мови, що, в свою чергу, сприяло б підвищенню ефективності процесу навчання.

Теоретичні розробки з даної проблеми у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці розкриваються в наукових працях, присвячених вивченню природи мотивів (Асєєв В.А., Божович Л.І., Матюхіна М.В., Щукіна Г.І. та ін.), процесу формування пізнавальних мотивів на різних етапах навчання (Алексєєва М.І., Башарін В.Ф., Брунер Д., Матюхіна М.В., Торндайк Е., Шаповал Т. та ін.). Дослідженню мотиваційного компонента навчальної діяльності студентів та вивченню засобів його формування присвячені роботи Левченко Т.І., Левочко М.Т., Клачка В.М., Козика П.Я., Красноголової І.Б. та ін. У них визначається зміст мотиваційного синдрому вивчення на основі критеріїв: дієвості мотиву, його відповідності провідній діяльності та віковим особливостям суб'єкта вивчення, зв'язку з позитивними емоційними переживаннями. Встановлюється оптимальна структура мотиваційної сфери студента з точки зору роботи над іноземною мовою, обґрунтовуються шляхи, механізми та способи формування мотивів навчання студентів вищих навчальних закладів [5, с. 2].

Успішна соціалізація студентів потребує формування іншомовної комунікативної компетентності - уміння співвідносити мовні засоби з конкретними сферами, ситуаціями, умовами та завданнями спілкування, що визначає здатність і готовність суб'єкта професійної діяльності до здійснення професійного спілкування іноземною мовою. Необхідні сформованість комунікативних умінь у чотирьох основних видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі), наявність мовних знань (фонетичних, граматичних, лексичних) і навичок оперування ними. У структурі іншомовної комунікативної компетентності виділяють мотиваційний, функціональний і рефлексивний компоненти. Мотиваційний компонент включає прагнення до вивчення іноземної мови, а також прагнення до професійного спілкування іноземною мовою. Критерієм сформованості є інтерес до вивчення іноземної мови, прагнення підтримувати високий рівень власної іншомовної комунікативної компетентності [3, с. 28].

У процесі навчання здобуваються знання, відбувається не тільки виховання і розвиток, але й одночасно процес соціалізації. Студент звикає діяти у певному соціальному середовищі відповідно до

норм права, моралі та ідеології. Особливе значення у процесі соціалізації має характер співпраці викладача і студента. Взаємодія викладача і студента – це спілкування вищого рівня. Мета у них спільна: оволодіти знаннями, набути практичних навичок і умінь, успішно розвиватися, формувати риси вихованої людини. Важливим моментом такої взаємодії є реалізація і самореалізація як викладача, так і студента. Зважаючи на складність процесу реалізації, треба брати до уваги їхні специфічні властивості, зокрема, темперамент, здібності, інтереси тощо. Спілкування є компонентом психологічного аспекту заняття і розглядається через такі параметри: знання рівнів спілкування, характер співпраці між викладачем і студентом, взаємна позитивна установка, здійснення соціалізації особистості студента, ступінь реалізації індивідуального підходу до студента. Зокрема, використання вищого рівня спілкування передбачає використання діалогової форми на демократичних засадах і можливостей емоційної сфери особистості.

Специфічною особливістю іноземної мови є негативне, суб'єктивне ставлення до неї, яке сформувалося у студентів як до дуже важкого предмета, який неможливо опанувати в умовах шкільного (та й університетського) навчання. Однак складність полягає у щоденній і систематичній вмотивованій роботі. На думку І. Кобяцької, мета вивчення іноземної мови завжди повинна бути конкретною, відчутною, необхідною для студента. Отож у разі правильної організації викладання навчальних завдань, які мають комунікативну цінність для студентів, вона може бути засвоєна у процесі адекватного педагогічного спілкування викладача зі студентами не менш ефективно ніж будь-яка інша навчальна дисципліна [4, с. 67].

Зміст освіти, методики та технології навчання, активність студентів та види діяльності, в яких вони беруть участь у процесі навчання, навички і уміння, які формуються в процесі оволодіння предметом, є факторами формування професійної компетентності та іншомовної комунікативної компетентності. Усе це в комплексі формує та розвиває особистість, націлюючи її на оволодіння засобами саморозвитку та самовдосконалення. В.Г. Первутинський серед умов розвитку професійної компетентності виділяє, у тому числі, такі: - змістовні (відбір змісту занять, інтеграція різних курсів, виділення провідних ідей); - технологічні (контрольно-оцінювальні процедури, організація активних форм навчання, використання інноваційних технологій); - акмеологічні (формулювання цілей навчання, система мотивації та стимулювання, включення студентів у керування освітнім процесом, сприяння творчій діяльності, розвиток креативності) [6, с. 2].

Важливим показником професійної компетентності є наявність досвіду професійної діяльності. Відповідно, іншомовна комунікативна компетентність характеризується наявністю досвіду професійного спілкування іноземною мовою. Досвід будь-якої, у тому числі комунікативної, діяльності може бути сформований винятково в процесі цієї діяльності як її результат. Отже, при організації освітнього процесу необхідно передбачити можливість для студентів спілкуватися іноземною мовою. Причому насиченість, складність такого спілкування повинна постійно зростати, наближаючись до характеристик реального професійного спілкування. Тому компетентнісний підхід до навчання іноземних мов, що припускає активність, самостійність студентів і спрямований безпосередньо на розвиток всіх компонентів професійної компетентності, може бути взятий за основу при організації як аудиторної, так і позааудиторної іншомовної підготовки студентів [7, с. 191].

Дослідження засновників теорії комунікативної компетенції Н. Чомські, Д. Хаймса та їхніх послідовників (Дж. Аллена, К. Брамфіта, М. Кенела, Т. Террела та ін.) засвідчили, що для адекватного спілкування індивіда з носієм мови, яку він вивчає, необхідне не лише знання про те, як використовувати ту чи іншу іншомовну лексику, грамотно і правильно висловити свою думку (знання лінгвістичного коду мови, яка вивчається), але і діяльні знання (як саме використовувати певні засоби іноземної мови у різноманітних ситуаціях спілкування з іноземцями); вміння використовувати прийоми сприйняття стратегічної компетенції у раз івиникнення труднощів у процесі спілкування й оцінювати виконання акту комунікації. Компетенція фахівця нерозривно пов'язана з принципами комунікативної поведінки. Вона інтегрує ставлення, мотивацію, знання особливостей мови, її використання. Щоб підтримувати компетенцію на необхідному рівні, треба використовувати соціальний досвід, мотиви і потреби, результати дій. Крім того, результати дій самі по собі є оновленим джерелом мотивів, потреб та досвіду [6, с. 22].

Розглянуте вище дозволяє дійти висновку про необхідність оптимізації іншомовної освіти студентів з метою підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності, в тому числі: об'єму словника, аудіювання текстів професійного змісту, побудови професійно орієнтованих монологів, діалогів та полілогів. Таким чином, система навчання іноземних мов, що існує сьогодні, вимагає її методологічної та змістовної корекції, а також побудови системи мотиваційного впливу як компонента процесу формування іншомовної комунікативної компетентності. При цьому ефективність формування іншомовної комунікативної компетентності студентів багато в чому визначається адекватністю та силою мотивації, а також застосуванням сучасних методів навчання іноземних мов та професійним змістом курсу.

Отже, для оптимізації процесу навчання іноземних мов можна рекомендувати:

- підвищувати мотивацію студентів до вивчення іноземних мов;
- опиратися на компетентнісний підхід при навчанні іноземних мов, забезпечувати контекстне навчання; – враховувати положення діяльнісного підходу: забезпечувати участь студентів у наукових конференціях, семінарах, зустрічах і дискусіях з фахівцями, у науково-дослідній діяльності, у практичній реалізації інноваційних інженерних та технологічних проектів;
- створювати вільну, творчу, демократичну атмосферу на заняттях;
- обґрунтовувати професійну значимість іншомовної комунікативної компетентності;

- застосовувати активні, у тому числі, проблемні методи навчання: ділові та рольові ігри, метод проектів і т.п.;
- використовувати сучасні форми і методи навчання іноземних мов: комунікативно-орієнтоване, інтенсивне, комп'ютерне навчання;
- активізувати самостійність студентів, забезпечувати змагальний характер навчальної діяльності.

Отже, навчання іноземної мови у вищих нелінгвістичних навчальних закладах має свою специфіку. По-перше, у названих закладах освіти іноземна мова не є профільним предметом, тому кількість кредитів, відведених навчальними програмами на вивчення цієї дисципліни, є недостатньою для її досконалого опанування. Проте майбутні фахівці повинні володіти іноземною мовою в такому обсязі, щоб мати змогу одержувати з різних джерел інформацію, яку б вони могли використовувати у своїй професійній діяльності: проводити переговори, робити презентації, листуватися, брати участь у дискусіях та співбесідах, укладати угоди, обробляти кореспонденцію та обговорювати контракти. По-друге, навчання іноземної мови у вищих нелінгвістичних навчальних закладах починається в аудиторії, яка має нерівномірну підготовку, що не завжди відповідає загальноєвропейським стандартам щодо рівнів володіння англійською мовою для потреб спеціалізації [2, с. 127].

До третьої особливості навчання іноземної мови у вищих нелінгвістичних навчальних закладах можна віднести вік студентів. Як слушно вказував Алхазішвілі А.А., студенти в цьому віці «знаходяться за межами критичного для мовних здібностей періоду» [1, с. 43].

До четвертої особливості навчання іноземної мови ми відносимо зміст мовного матеріалу, який має враховувати попередній досвід студентів, їхні потреби у навчанні та кінцеві результати і може використовуватись для різних спеціальностей та спеціалізацій професійної підготовки студентів.

Виходячи з цього, робимо висновок, що одним із головних завдань викладачів вищих нелінгвістичних навчальних закладів є, перш за все, забезпечення високого рівня мотивації вивчення іноземної мови, що потребує обґрунтування психолого-педагогічних умов, які б сприяли формуванню мотивації учіння студентів при вивченні іноземної мови, що, в свою чергу, сприяло б підвищенню ефективності процесу навчання та успішній соціалізації.

Література:

1. Алхазішвілі А. А. Основы овладения устной иностранной речью. – М.: Просвещение, 1988. – 124 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання і оцінювання / [наук. ред. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 237 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
4. Кобяцька І. Роль мотивації вивчення іноземної мови студентами технічних ВНЗ у період адаптації // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 5. С. 82–88.
5. Красногорова І. Б. Формування мотивів учіння студентів у процесі викладання англійської мови: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / І. Б. Красногорова; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 1999. - 20 с.
6. Первутинский В.Г. Современные подходы к развитию профессиональной компетентности студентов [Электрон. ресурс] / В.Г. Первутинский . – Режим доступа: <http://akmeo.rus.net/index.php?id=119>. – Заглав. с экрана.
7. Савченко О.О. Развитие иншомовної комунікативної компетентності студентів інженерно-технічного профілю. // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти, Випуск 16, Харків, 2010. - С. 187-194.

Арайлым Молдабекова
(Талдықорған, Қазақстан)

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ТҮРКІ СӨЗДЕРІ

Кез келген тілдің сөздік құрамы сол тілдің ежелгі, төл сөздерінен және кірме сөздерден тұратыны белгілі. Өйткені белгілі бір тілдегі барлық сөздердің жиынтығы – сөздік құрамға қоғамдағы сан қилы маңызды тарихи факторлар өз ықпалын тигізбей қоймайды. Түрлі елдердің экономикалық, саяси, мәдени қарым-қатынастарына, қоғамның дамуына, ғылыми техникалық өзгерістеріне байланысты жаңа сөздер мен сөз тіркестері пайда болып, сөздік құрамды үнемі толықтырып отырады [1].

Кез келген тілдің сөздік құрамының толығып кемелденуі бір ғана өзінің ішкі мүмкіндіктері арқылы болып қоймайды. Өзінде жоқ сөзді өзге тілдерден ауысып алу арқылы да тіл өзінің сөздік құрамын байытып, жетілдіріп отырады. Мұны қазақ халқының даму тарихына саралап көз жүгіртсек, олардың көптеген көрші елдермен үнемі тығыз қарым-қатынаста болғандығын көреміз. Сөздер бір тілден екінші тілге тікелей немесе жанама тәсілдер арқылы ауысады. Тікелей тәсіл – бір тілден екінші тілге сөз тікелей ауысады, ал екінші жанама тәсіл дегеніміз – сөздердің бір тілден екінші тілге басқа тіл арқылы енуі. Мысалы, «дүкен» сөзі қазақ тіліне араб тілінен тікелей енсе, сол мағынада қолданылатын «магазин» (makhāzin) сөзі араб тілінен алдымен итальян тіліне (magazzino), итальян тілінен француз тіліне (magasin), осыдан барып ХУІІІ ғасырда орыс тіліне енген, ал **сүндүк** сөзі түркі тіліне араб тілі арқылы грек тілінен, кейін ХУ ғасырда түркі тілінен орыс тіліне енген [2, б. 432].

Бір тілден басқа тілге сөз ену орыс лингвисті И.И. Огненконың айтуынша үш түрлі болады: 1) тілдің ежелгі даму дәуірінен енген және тілде кеңінен қолданыс тауып, олардың басқа тілден енгендігі білінбей кеткен сөздер. Олар халық тілінде көп қолданылады және де жаңа сөз жасауға негіз болады: казна (қазына), деньги (теңге), алтын (алтын), базар (базар), ватаг (а) (жатақ), карандаш (қарындаш), қаратас, булга (бұлға), кочевать (көшу), т.б.; 2) Шет тілінен енген сөздер, бірақ олар тілде жиі қолданыста болғандықтан, халық тілінде еркін қолданылады да, жаңадан сөз жасауға негіз болады. Мысалы, кандалы, белиберда, бекрень, каюк, мусор, сумбур, ура, тьми, шарап (шерап), чугун, айда, т.б.; 3) Халық тілінде белгісіз, кеңінен қолданылмайтын шет тілінен енген сөздер: констатировать, культивировать, критика, т.б.

Осындай тілдік құбылыстардан тіл-тілде өзге тілден енген сөздер ұзақ уақыт бойы қолданыста болады. Мысалы, орыс, қытай моңғол, грек, латын тілдерінен қазақ тіліне сөз ауысқанын тарихи деректермен көз жеткізуге болады. Бұл сөздер қазіргі уақытта қазақ тілінің сөздік қорына еніп те кеткен. Сонымен қатар қазақ тілінен, не болмаса түркі тілдерінен енген сөздер де өзге тілдерде елеулі орын алады. Сондай тілдердің бірі – орыс, славян тілдері.

Орыс тілінің элементтері де қазақ тіліне еніп, қалыптасып, қазақ тілінің фонетикалық, грамматикалық нормаларына сәйкес өз тұлғасын өзгертіп жібергені мәлім. Әсіресе қазақ даласына жаңа әкімшілік жүйенің орнауына, орыс әскерінің келуіне, екі ел арасындағы әлеуметтік-экономикалық байланыстардың тереңдей түсуіне байланысты орыс тілінің элементтері қазақ тіліне көбірек енді. Бұлар болыс (волость); сот (сут), бекет (пикет); майыр (майор); солдат, жандарал (генерал); самауыр (самовар); кереует (кровать); бөкебай (пуховый); камыт (хомут); соқа (соха); шәйнек (чайнек); божы (вожжи); кір (гири для весов); күркебай (круговой), піркәшік (приказчик); доға (дуга), т.б.

Орыс тіліндегі түркизмдерді зерттеу мәселесі әлі де бірқатар жайттарды жан-жақты зерделей түсуді талап етеді. Осы мәселеге қатысты жарияланған еңбектердің бірі – Е. Шипованың «Орыс тіліндегі түркі сөздерінің сөздігі». Бұл сөздікте орыс тіліне енген екі мыңға жуық түркі сөздері (едәуір бөлігі қазақ сөздері) қамтылған. Осы еңбектен бірнеше мысал келтірейік: орыстар «гоголь» деп «көкала үйректі» атайды (қазақша «көгіл»); деньги – тамға, яки теңге; ералаш (беспорядок, путаница) – аралас; кабак (трактир) – қабақ, яғни шарап құятын ыдыс; калита (сумка) – қалта; кочевать – көшу; лошадь – алаша ат; маяк – байрақ, жалау, штандарт; мишень – нысан; стакан – тостаған; сурок – суыр, тормоз – тұрмас, тоқтамас; туша – төс; уйма – үйме; урон – ойран [1].

Түркі элементтері орыс тілінің сөздік құрамынан белгілі бір орын алады. Мұндай сөздердің орыс тілінде қолданылу өрісі мейлінше кең, әрі алуан түрлі болып келеді. Түркі тілдерінен ауысқан сөздер адамдар арасындағы тілдік қарым-қатынастың сан қырлы жақтарын қамтиды: әлеуметтік, қоғамдық және саяси өмір салалары, егіншілік пен мал шаруашылығы, географиялық атаулар, топонимдер, антропонимдер, отбасы және тағы басқа салалар.

Жоғарыда атап өткеніміздей, “Орыс тіліндегі түркі сөздерінің сөздігінде” орыс тіліне енген 2000-ға жуық түркі сөздері қамтылған. Бұл сөздерді белгілі бір ғылым саласы, салт-дәстүр, кәсіпке немесе шаруашылыққа ғана байланысты деп жіктеуге келмейді. Олар – жалпы халықтық қолданыстағы сөздер. Оны төмендегі мысалдармен дәлелдеп көрелік.

Алтын. Орыс тіліне түркі тілінен енген. Татар тілінде *алтын* – «золото, золотая монета» деген мағынада жұмсалады [2, б. 25].

Алый. Ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген. Татарша *ал* – «ашық қызыл, ақшыл қызғылт», ал түрік тілінде *alew* – «жалын, алау». Біздіңше, түркі тіліндегі атау жанған оттың (шоқтың) ал қызыл түсімен байланысты болуы мүмкін.

Амбар. Түркі тілінен енген. Татар тілінде *амбар* – «қамба, қойма» мағынасына жұмсалады. Парсы тілінде *anbar* – «дүкендер», жекеше түрі *nibr* – «дүкен, қойма» [2, б. 26].

Атаман. Ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген. Түркіше *атаман* – «үлкен әке, басшы» – түбірі *ата* (әке) және *-ман* қосымшасы арқылы жасалған. [2, б. 30].

Балаған. Түркі тілінен енген. Қазақ, башқұр, түркмен, өзбек, қырғыз тілдерінде *балаған* – «ағаштан жасалған құрылыс» мағынасын білдіреді.

Балбес. Түркі тілінен енген (қырғызша *билбес* – «ақымақ», татарша *билмес* – «білімсіз, көргенсіз»). Түркі тілінде *билмес* – «ол білмейді», түбірі *бил* – «біл» сөзі болымсыздық формасында қолданылған [2, б. 35].

Башқа. Ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген. Түркіше *баш* – «бас», орыс тілінің сөзжасамына қарай *-ка* жұрнағы арқылы түрленген. [2, б. 38].

Деньги. Ежелгі орыс тілінің атау септігінің көпше түр формасындағы *деньга* сөзі, XIII – XIV ғасырларда түркі тілінен енген. Татарша *тәнкә*, қазақша *теңге* – «күміс тиын» мағынасы. [2, б. 123].

Ералаш (беспорядок). Алғаш XIX ғасыр сөздіктерінде тіркелген. Түркі тілінен енген (түркіше аралаш – «аралас, былық, тәртіпсіздік») [2, б. 139].

Жемчуг. Шығыс славян тіліне түркі тілінен енген. XII ғасыр ескерткіштерінде тіркелген. Ежелгі түркі тіліндегі *жапеу* сөзі қытай тілінен енген *гончу*: *гон* – «нағыз», *чу* – «жемчуг» [2, б. 144].

Изумруд. Түркі тілінен енген. XV ғасыр ескерткіштерінен белгілі. Түрікше *zümrüt* – «бағалы жасыл түсті тас». Орыс тіліндегі бастапқы *и* дыбысының пайда болу жайы белгісіз [2, б. 174].

Кабан. Түркі тілінен XVII ғасырдың аяғында енген. Татарша *кабан* – «жабайы шошқа, қабан» [2, б. 181].

Каракули. Атау септігінде, көпше түрдегі *каракуля* сөзі, түркі тілінен енген. «Шимай жазу» мағынасын білдіреді, екі сөздің бірігуі нәтижесінде пайда болған: *кара* – «жаман, жағымсыз» және *кул* – «қол» [2, б. 187].

Карандаш. ХУІІІ ғасырда түркі тілінен енген. Түркі тілінде *карандаш* сөзі екі сөздің бірігуінен жасалған: *кара* – «қара» және *даш* – «тас».

Караул (стража). Түркі тілінен ежелгі орыс тіліне енген. ХІУ ғасыр ескерткіштерінен байқалады. Түркіше *караул* – «қарауыл, күзет, қорықшы» [2, б. 188]

Кирпич. Ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген (татарша *кирпич*, қазақша *кірпіш* сол мағынада қолданылады). Ескерткіштерде ХІУ ғасырдан байқалады [2, б. 195].

Колпак. Түркі тілінен енген. ХУ ғасыр ескерткіштерінде белгіленген. Түркіше *колпак* – «бас киім түрі».

Колчан. Түркі тілінен енген. ХУІ ғасыр ескерткіштерінде байқалады. Татарша *колчан* – «қорамсақ, оқ қап» [2, б. 206].

Серьга. Жалпы мақұлданған этимологиясы жоқ, ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енуі ықтимал. Бұл жағдайда *серьга* «шеңбер, дөңгелек» мағынасында жұмсалады [2, б. 407].

Стакан. Ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген. Шағатай тіліндегі *tostakan* – «кішкене ағаш ыдыс». Ежелгі орыс тіліндегі *достаканъ* – *стокан* – *стакан* болып өзгерген [2, б. 425].

Табун. ХУІІІ ғасырда түркі тілінен енген. Түркіше *табун* – «табын, үйір».

Таз. Түркі тілінен енген. ХУІІ ғасыр ескерткіштерінен белгілі. Түрікше *tas* – «тостаған, шынаяқ».

Тал (кустарная ива). ХУІІІ ғасырда түркі тілінен енген. Түркіше *тал* – «бұталы және ағаш тектес өсімдік» [2, б. 435].

Товар. Түркі тілінен енген. Түрікше *tavar*, татарша *тувар* – «мал, үй жануары», түркменше *давар* – «мал», т.б. Алғашқы мағынасы – «мал», кейіннен – «дүние, мүлік – меншік – тауар» болып өзгерген. Бұл өзгеріс көшпенділердің сауда айналымындағы басты байлығы малдың болуына байланысты. *Товар* сөзінің қазіргі мағынасы орыс тілінде ХІІІ ғасырдан бастап байқалған.

Товарищ. Түркі тілінен енген. Түркі тілінде бұл сөз екі сөздің бірігуінен жасалған: *tavar* (мал), *is* – «дос». Алғашқы мағынасы «саудадағы серіктес» болуы ықтимал [2, б. 444].

Чай. ХУІІІ ғасырда түркі тілінен енген. Түркіше *чай* – «шәй» қытай тіліндегі *ча* сөзі [2, б. 487].

Яр (обрыв). Түркі тілінен енген. («Слово о полку Игореве» жәдігерлігінде *яруга* – «жыра»). Татарша *яр* – «жар, жыра» [2, б. 525].

Осы күні орыс тіліндегі көптеген сөздер түркі тілінен бастау алатынын көпшілік біле бермейді. Осы білмеушіліктің әсері болар, өзімізден орыс тіліне енген сөздер қазақ тіліне қайта аударылуда. Мысалы, **баклажан** деген сөзді қазіргі уақытта «қисық қара, кәді, баялды» деп аударып алғанбыз. Бұл сөз ХУІІІ ғасырда орыс тіліне түркі тілінен енген. Түрік тілінде *патлыджан*, оның алғашқы түрі – *бадинджан* [2, б. 32]. «Баклажан» сөзі өзімізден шығып отырса, оны баламалаудың қажеті шамалы, әрі оны сол күйінде қолдану ыңғайлы болар еді. Осы сияқты сөздердің бірі – **каблук**. Бұл сөз ежелгі орыс тіліне түркі тілінен енген. ХУІ ғасырдың ескерткіштерінде бұл сөз кездесіп отырады екен. Түркіше *каблук* – «аяқ киім өкшесі». [2, б. 181]. Осы сияқты көптеген сөздер орыс тілінен аударылғанымен, жалпыхалықтық қолданысқа ене алмай, әлі күнге дейін орыс тіліндегі нұсқасы қолданылып, өзге тіл элементі ретінде танылып жүр. Сондықтан кез-келген балама тілге жеңіл әрі сіңімді болуы шарт.

Н.К. Дмитриевтің пікірінше, түркі тілдерінің ықпалы славян тілдерінің тек лексикасына әсер етіп қоймаған, славян тілдерінің грамматикасы мен фонетикасына, бір сөзбен айтқанда, жалпы тілінің жүйесіне күшті ықпал еткен. Бұған қарағанда өзге тілдер түркі халықтарының тілдеріне қаншалықты игілікті әсер еткен болса, түркі халықтарының тілдері де сол тілдерге кем ықпал етпегендігі байқалады. Алайда, бір тілден ауысқан сөздердің сан мөлшері әрдайым тең болады деген теріс ұғым тумауға тиіс [3, б. 139].

Бұл келтірілген тілдік материалдарға қарап, орыс тіліндегі түркі сөздерінің орыс тілінің талқысына түсіп, түрлі өзгерістерге ұшырағандығын аңғарамыз. Түркі тілдерінен енген сөздер мағыналық жағынан гөрі сыртқы дыбысталуы жағынан көбірек өзгерістерге түскенін байқауға болады. Бірақ бастапқы, яғни түркі тіліндегі мағынасы тарылған немесе алғашқы мағынасын мүлде өзгерткен сөздер де бар. Бұған дәлел **абыз** сөзі, оның түркі тіліндегі мағынасы – көреген, білгір болса, орыс тілінде біршама жерлерінің диалектілерінде бұл сөз теріс ұғымды, атап айтсақ «құдайдан безген», «антұрған», «оңбаған» деген мағынада жұмсалады.

Түркизмдер орыс тілінің сөздік қорынан елеулі орынға ие болғандықтан, бұл мәселе әлі де зерттеуді қажет етеді. Себебі бір тілден екінші тілге сөздің енуі өте күрделі құбылыс, уақыт өте келе сөздің нақты қай тілден, қай уақытта және қалай енгенін анықтау мүмкіндігі азаюы мүмкін. Себебі бұл сөздер дыбыстық, мағыналық өзгерістерге ұшырап, тіпті өзінің төл тіліндегі қолданыстан шығып қалуы немесе диалект ретінде қолданылуы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Мақала. Китманова Меруерт. <http://group-global.org/> сайты – 23 Сәуір 2013.
2. Н.М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителей. Москва – «Просвещение», 1975 – 543 л.
3. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқу құралы. – Алматы, «Санат» 1997 – 256 б.

Ғылыми жетекші:

филология ғылымдарының кандидаты, доцент Сарбасова Қарлығаш.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Валерій Кóсяк
(Сумы, Україна)

ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И КОГНИТИВНОСТЬ

Движение есть атрибутивное свойство материи, биоматерии, биосистем разной формы организации (возможно, в нарративах синергетики об алгоритме самоорганизующихся систем содержится секрет двигательной активности Вселенной). Движение определяется законом кинезофилии, задающем активность человеку (выраженную, например, мыслительной и двигательной деятельностью) и являющимся основой его жизни.

История культуры и науки свидетельствует, что деятельная (и движенческая) человеческая субъективность присутствует во всех продуктах человеческого познания. Встроенность, вдействие субъекта в мир, согласно буддийскому мирозерцанию – это путь к истинному познанию мира. Деятельное, конструктивистское начало присутствует во всяком процессе познания; в нем субъект и объект взаимно детерминируют друг друга. Когнитивный субъект становится таким, каков тот мир, который он создал своим действием. Познание, пишет Е.А. Князева, энантивировано, то есть осуществляется в действии и через действие. Через двигательную активность формируются и когнитивные способности живого организма, как в онтогенезе, так и филогенезе. Познавательная активность создает саму окружающую по отношению к познающему субъекту среду – в смысле отбора познающим субъектом из мира только того, что соответствует его когнитивным способностям [2, с. 25].

Речь идет о получившем широкое распространение в научном сообществе "Embodied cognition approach" (телесном подходе в эпистемологии). Смысл этого подхода его авторы Р. Бир, Р. Брукс, Ф. Варела, Э. Кларк, Ж. Лакофф и другие раскрывают, ссылаясь на известный тезис М. Мерло-Понти о том, что организм активно выбирает из всего многообразия окружающего мира те стимулы, на которые ему предстоит откликнуться, и в этом смысле создает под себя свою среду. Познающее тело и окружающий его мир находится в отношении взаимной детерминации (М. Мерло-Понти). Дальнейшее осмысление эта парадигма нашла у Е.Н. Князевой, в эпистемологии человеческой телесности, занимающейся выяснением базовых познавательных возможностей телесного (чувственного) опыта в разных видах жизнедеятельности человека, в разных формах культуры, в разных познавательных полях.

Когнитивный субъект и окружающая его среда (топос) связаны взаимным предоставлением возможностей, которые определяются складывающейся ситуацией познания, зависимой не столько от точки зрения человека, сколько от места восприятия мира, места его про- и переживания. Ибо не бывает чистого, рафинированного от топоса познания. И не бывает сознания, чистого от тела, погруженного в тот или иной топос. Оно всегда "рефлексия разумного тела из определенного топоса" (В.В. Савчук) "Мышление является продуктом мысли и тела, а не только или поверх их существующего" (В.В. Савчук). "Мыслить телом – значит мыслить от имени интересов топоса, места, тела ... рисковать, брать ответственность ... развивать местную культуру и вырабатывать стратегии выживания." Концепт «"мышление телом" свидетельствует не об отказе от мышления, но о распространении мышления на те сферы, которые прежде мышлениям не схватывались» [4, с. 336–337].

Результатом топографической рефлексии становятся не идеальные объекты, но концепты, которые есть продукт в равной мере и теоретического самопознания, и познания природы (топоса. – В.К.), и художественного обобщения, и эстетического опыта, и экологической и этической ответственности за топос. Концепты топологической рефлексии (мышления телом, помещенным в топос. – В.К.) проверяются... выживанием в реальных условиях и обиходе в предметно-чувственном мире" [4, с. 315]. По Е.Н. Князевой, взаимное предоставление возможностей субъекта и окружающей среды и есть подлинное энантивированное познание. Концепция энантивного познания, или энантивизма, становится все более влиятельной в современной когнитивной науке. Влиятельной потому, что она развивается в русле современных широко распространенных конструктивистских ориентации в эпистемологии, психологии, социальной философии, теории управления и исследовании будущего. В рамках этой концепции субъект познания, или когнитивный агент, будь то человек или животное, рассматривается как активный и интерактивный: он активно встраивается в среду, его когнитивная активность совершается посредством его "вдействия" в среду или ее энантивирования. Познание, причем и восприятие, и мышление, сопряжено с действием [3, с. 93].

Когнитивная активность нуждается в действии. Познание есть эпистемическое действие. По словам А. Бергсона, "наша мысль изначально связана с действием". Именно по форме действия был отлит наш интеллект, отмечает он в "Творческой эволюции". В конце двадцатого века нейробиологи обнаружили, что между концептуализацией, чувственным восприятием и моторными системами тела, существует на биологическом уровне связь. "Познание через действие" является базовым для обучения познающего человека и животного: "обучение через действие" ("learning by doing"). Важность движения для формирования нормального восприятия когнитивного существа показывают экспериментальные результаты Ф. Варелы. Котята, которые имели возможность активно двигаться по помещению в течение нескольких недель, хорошо ориентировались в ранее изученном пространстве, а котята, которые пассивно передвигались в корзинах на колесах, двигались в нем крайне неуверенно, ударялись об углы и

в целом вели себя почти как слепые, хотя в своих корзинках они наблюдали все точно то же самое, что и первые [2, с. 31].

По Л.С. Выготскому, оперирование материальными предметами, имеющее спонтанный, пробный, игровой характер, сыграло решающую роль в развитии у высших млекопитающих интеллекта как изобретательной, креативной функции мозга. Молодые собаки, кошки, как и человеческое дитя, в отличие от насекомых играют. Их игра, отмечал Л.С. Выготский в "Этюдах по истории поведения", являясь инстинктивной деятельностью, упражняет другие инстинкты. Играя, выполняя те или иные действия, двигаясь, животные находят правильные решения, устраняют препятствия на пути своих намерений. Мир живого организма возникает вместе с его действием. Это – "энактивированный" мир. Не только познающий разум познает мир, но и процесс познания формирует разум, придает конфигурации его познавательной активности. Поэтому, пишет Е.Н. Князева, прав Ф. Варела, утверждая, что мир, который меня окружает, и то, что я делаю, чтобы обнаружить себя в этом мире, неразделимы. Познание есть активное участие, глубинная кодeterminация того, что кажется внешним, и того, что кажется внутренним. (Франческо Варела много писал о неразделенности внешнего и внутреннего в процессе познания) [2, с. 31].

Телесно-двигательная активность в парадигме антропологии тела – это проявление значимых функций тела в различных областях социальной жизни, понимаемой предельно широко, поскольку тело включено в производство множества социокультурных процессов – перцептивных, коммуникативных, символических, когнитивных, креативных и т.д. – и определяет подчас развитие того или иного феномена, поведение, способности человека. И потому движения человека являются важнейшим предметом анализа антропологии тела. Можно предположить, что от движений тела человека (человечества) будет зависеть его будущее. Поэтому, имеющая место недооценка телесно-двигательной активности, – это "элемент цивилизованного безумия" (М.М. Ибрагимов).

Двигательная активность, возможно, – это средство, с помощью которого можно преодолеть углубляющуюся у современного человека рассогласованность между эго и телом, интеллектом и чувством. Можно сказать, что двигательная деятельность способна гармонизировать интеллектуальную и чувственную составляющие человеческой экзистенции, придать человеку "равновесное" положение относительно самого себя и мира. Всю жизнь человека, считал один из основоположников философской антропологии А. Гелен, можно понять, исходя из действия, движений (труда), которыми осуществляются, в конечном счете, все запланированные изменения в мире, создаются все культуры и культура в целом как мир человека. Действие, считал философ П.Ж. Прудон, является для всякого органического существа главным условием жизни, здоровья и силы. Посредством действий развивает оно свои способности, увеличивает свою энергию и достигает полноты своего удела. По П.А. Гольбаху, "Жизнь есть совокупность движений, свойственных организованному существу" [1, с. 12].

Переход человека из мира природы в мир культуры был возможен прежде всего благодаря преобразованию кинетики его тела, так как всякое воспитание человека есть прежде всего культивирование его тела и его телесных способностей – как природного субстрата его субъективности. Сошлемся на К. Маркса, подчеркивавшего в "Немецкой идеологии", что первой предпосылкой всей человеческой истории является телесная организация индивидов.

Истоки концепции телесных оснований истории и культуры можно видеть в вестибуломоторике. Вестибулярный анализатор является древнейшей сенсорной системой, которая влияет на другие сенсорные системы, интегрирует их деятельность, стимулирует развитие всех сущностных сил человека (мускульную силу, речевой аппарат, интеллект, эмоционально-волевую сферу), обеспечивает жизненно важную константу – динамическое равновесие тела, то есть ориентировку его в хронотопе, в пространственно-временном континууме. Поэтому вестибуломоторика необходимо выступает как основа развития двигательных координаций для всех составляющих человеческой жизнедеятельности.

С появлением на земле живых существ именно двигательный способ (двигательные координации) были основными для добывания пищи, размножения и самосохранения. Без координации невозможна аккомодация – принаравливание движений и восприятий к объектам, и ассимиляция – приспособление субъектом предметов к своим желаниям и способностям (Ж. Пиаже). Координация может быть критерием согласованности между сенсорными системами, между телесным и психическим, между внутренними и внешними структурными уровнями жизнедеятельности человека. Первые движения – это спонтанные пробы (видно на грудном младенце). Наиболее удачные пробы закрепляются и упорядочиваются под влиянием родителей, наставников и общественных норм. С момента появления на свет человек в онтогенезе повторяет филогенетический путь адекватного реагирования двигательными актами на сигналы среды обитания.

Посредством телодвижений, которые коэволюционно корректируются, совершенствуются, окультуриваются и культивируются, человек научился вначале владеть сколами с камнями как скребками, долотами, ножами, топорами и т.д., научился изготавливать орудия лова, охоты, защиты от других охотников и обработки земли. Тонкая двигательная дифференцированная способность руки к многообразным манипуляциям позволила человеку уже мадленской эпохи создавать шедевры пещерной графики. Затем совершенная рука, в марксистском понимании, смогла создавать совершенные картины, музыку и статуи. Это стало возможным потому, что между внутренними тонкими энерго-информационными субстанциями и логической, инструментальной деятельностью изначально

существуют иерархические причинно-следственные отношения, потому что, как отмечал И. Кант, по мере формирования тела человека совершенствуются и его мыслительные способности. Потому что,

как писал Лукреций Кар в поэме "О природе вещей", "Силы души одновременно с телом всегда возрастают..."».

Литература:

1. Гольбах П. Избранные произведения: В 2 т. / П. Гольбах. – М.: Соцэкгизм, 1963. – Т. 1. – 715 с.
2. Князева Е.Н. Нелинейная паутина подосознания / Е.Н. Князева // Человек. – 2006. – №2 – С. 21 – 33.
3. Князева Е.Н. Энактивизм: концептуальный поворот в эпистемологии / Е.Н. Князева // Вопросы философии. – 2013. – №10. – С. 91 – 104.
4. Савчук В.В. Топологическая рефлексия / В.В. Савчук. – М. "Канон" – РООН "Реабилитация", 2012. – 416 с.

Оксана Шипко
(Київ, Україна)

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний розвиток суспільства характеризується такою тенденцією, як глобалізація, у процесі якої поглиблюється та розширюється міжнародна співпраця у різних сферах політичної, економічної, культурної, освітньої діяльності. Нині суспільство перебуває на етапі соціокультурної трансформації, тобто формується нова культурна реальність та нові відносини між людьми, а це в свою чергу потребує швидкої адаптації людини до умов полікультурного світу. Глобалізаційними процесами викликані й нові вимоги до вищої освіти, внаслідок яких відбувається інтернаціоналізація навчальних закладів, розширення зв'язків і співробітництва між ними, формування загальноєвропейського освітнього простору. Тому зважаючи на нові реалії, новий досвід світобачення актуальними постають питання міжкультурної комунікації.

У сучасному плюралістичному світі з різноманітним культурним змістом і символікою міжкультурна комунікація є однією з основних методологічних передумов пізнання дійсності. Представники різних культур, об'єднані спільними інтересами, часто недостатньо обізнані з особливостями культури своїх співрозмовників. У полікультурному соціальному середовищі сьогодення спостерігаються прояви нетолерантності, зневаги до людей інших національностей, небажання поділяти загальнолюдські цінності, які є основою взаєморозуміння як окремих людей, так і націй в цілому. Тому важливими постають питання подолання етноцентризму, розуміння ролі інших національних культур у розвитку полілогічного способу осмислення дійсності.

Міжкультурна комунікація як взаємодія та взаємопроникнення культур є основою для розуміння інших культур та світорозуміння загалом. Філософське дослідження проблематики міжкультурної комунікації на сьогодні є одним із актуальних завдань, оскільки взаємодія між різними культурами належить до глобальних проблем сучасності.

Комунікація як складне й універсальне явище досліджується багатьма науками. Дослідники наголошують на необхідності інтеграції знань про комунікацію у вигляді особливої науки. Тож на сьогодні теорія комунікації оформлюється в окрему дисципліну і вивчає різноманітність та складність комунікативної діяльності, а саме суспільство пояснюється через процеси комунікативні. Поняття комунікації не є принципово новим явищем, однак саме в наш час активно здійснюються пошуки нових підходів до розуміння сутності та ролі комунікативних стратегій у сучасній культурі та освіті. На думку Н. Лумана, сучасна культура неможлива поза комунікацією, комунікація є найістотнішою характеристикою сучасного суспільства. Суспільство він розглядає як мережу комунікацій, які створюють можливість для самоопису і самовідтворення суспільства і є активним самоорганізованим середовищем.

Термін «комунікація» має багато дефініцій і використовується в різних контекстах. У контексті філософської науки комунікацію розглядаємо як спілкування, взаємодію між людьми.

Поняття «міжкультурна комунікація» вперше ввійшло в науковий обіг у другій половині ХХ століття з виходом праці Е. Холла і Д. Трагера «Культура як комунікація: модель та аналіз». Згодом у своїй роботі «Німа мова» Е. Холл показує тісний зв'язок культури з комунікацією, виводить проблему міжкультурної комунікації не тільки на рівень наукових досліджень, але й самостійної наукової дисципліни.

Подальші дослідження міжкультурної комунікації з'ясували проблеми міжкультурних відмінностей, взаємовідносин і характерну поведінку носіїв культур, проблеми культури й особистості, у процесі яких важливого значення набуває осмислення співвідношення культури і комунікації, їх взаємодії і взаємозв'язку. Як зазначає С. Тер-Мінасова, «Навчити людей спілкуватися усно та письмово, створювати, будувати, а не тільки розуміти мову, вже створену кимось, є важким завданням, яке ускладнене ще й тим, що спілкування не є простим вербальним процесом. Його ефективність залежить від багатьох чинників: знання мови, умов та культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм висловлювання (міміки, жестів і т. ін.), ґрунтовних фонових знань і т. ін. Мова тісно пов'язана зі світом її носіїв. Вона відображає не тільки фізичні умови життя, природу, клімат, побут його носіїв, але й їхню мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер, відносини між людьми та багато інше – усе те, що складає культуру у широкому етнографічному смислі цього слова» [8, с. 14].

Сучасні дослідження міжкультурної комунікації як взаємодії культур різних країн і народів є важливими для розробки університетських програм. В умовах етнокультурного різноманіття актуальності набуває полікультурна спрямованість освітнього процесу. Побудова міцного і мирного майбутнього через

систему освіти можлива за активного використання в освітньому процесі знань про інокультурних представників, усвідомлення культурних відмінностей та принципів міжкультурної взаємодії. Адже у процесі комунікації між учасниками відбувається не лише обмін повідомленнями та інформацією, а й на основі притаманної їм культури відбувається порозуміння між ними.

Впровадження міжкультурної освіти у міжнародну практику є важливим елементом глобальної освіти. Залучення освіти до міжкультурної комунікації спонукає до взаємного пізнання відмінностей, поглибленого вивчення як власної культури, так й інокультурного середовища, розуміння значення культурної інтеграції. В епоху полікультурності міжкультурна освіта покликана забезпечити взаємне засвоєння елементів культури, сприяти інтеграційним процесам, взаємному культурному обміну та збагаченню культур. Тому метою міжкультурної освіти має бути прищеплення розуміння і толерантне ставлення до інших культур, рас, релігій, поглядів і звичаїв. Разом з тим, за умов тривалої комунікації з іншою культурою, з одного боку, посилюється національна самосвідомість, а з іншого – існує загроза втрати основної, сутнісної частини рідної культури, що може призвести до певних соціокультурних проблем міжкультурної комунікації.

Для успішного здійснення комунікації між представниками різних культур і народів важливо бути відкритим, толерантним до різноманіття думок і поглядів, володіти навиками міжкультурної компетентності та іншомовної комунікативної компетенції. Іншомовна комунікативна компетенція, це, зокрема, практичне володіння іноземною мовою, знання якої розширює кругозір, дозволяє пізнати культуру та звичаї іншого народу, спілкуватися з представниками іншого світогляду та ментальності, сприяє соціокультурній освіченості, розвитку комунікативної культури та дозволяє бути рівноправними партнерами міжкультурної комунікації. Але самого володіння іноземною мовою недостатньо для здійснення міжкультурної комунікації. Для цього потрібно володіти міжкультурною компетентністю.

Поняття «міжкультурна компетентність» поки не має усталеного термінологічного визначення. На думку О. Садохіна, міжкультурна компетентність є сукупністю знань, навичок і вмінь, за допомогою яких індивід може успішно спілкуватися з партнерами з інших культур як на побутовому, так і на професійному рівні [7, с. 133]. Він називає такі ознаки міжкультурної компетентності, як відкритість до пізнання чужої культури і прийняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей; психологічну налаштованість на кооперацію з представниками іншої культури; вміння розмежовувати колективне й індивідуальне в комунікативній поведінці представників інших культур; здатність долати соціальні, етнічні й культурні стереотипи; володіння набором комунікативних засобів і коректний їх вибір у залежності від ситуації спілкування; дотримання етикетних норм у процесі комунікації [7, с. 133].

Міжкультурна компетентність студента, на думку Н. Янкіної, є важливим результатом університетської освіти, базовим показником її якості в контексті глобальних тенденцій інтеграції освітнього простору в сучасному світі; виступає інтегративною професійно-особистісною якістю, що синтезує сукупність знань (лінгвістичних, соціокультурних, професійних, культурологічних), умінь (вербальної, невербальної й паравербальної комунікації, загальнокультурних та культурно-специфічних) і орієнтацій (лінгвокраїнознавчих, пізнавальних, лінгвістичних, предметних, поведінкових, орієнтацій на комунікацію); передбачає розвинену готовність особистості до участі в міжкультурній комунікації, у тому числі на професійному рівні, у просторі діалогу культур, що розширюється [9, с. 320].

Т. Овсянникова розуміє міжкультурну компетентність як здатність ефективно здійснювати міжкультурну взаємодію, виступаючи в ролі посередника між представниками своєї та іншої культури, усвідомлюючи себе представником певної етнічної спільноти, нації і всього людства і сприймаючи ситуацію міжкультурного діалогу як обов'язкову умову самореалізації і взаємозбагачення представників різних культур [6, с. 153].

Міжкультурна компетентність формується на засадах толерантності до інших культури, мови, традицій, особливостей соціальної, у тому числі й комунікативної, поведінки. Основою міжкультурної компетентності є її соціокультурний аспект, мовленнєвий та культурний етикет. Це система знань, цінностей, особливостей поведінки, а також умінь застосовувати їх у процесі комунікації з метою забезпечення її ефективності. Комунікативна компетентність проявляється у доцільності вживання мовленнєвих засобів у різних соціальних умовах, у знанні правил і тактики спілкування. Ці компоненти спілкування відіграють важливу роль, тому що порушення культурного і поведінкового етикету співрозмовником призводить до втрати інтересу комунікації.

Отже, міжкультурна комунікація сприяє взаємопроникненню і відкритості культур при збереженні індивідуальності кожної. Успіх міжнародної співпраці залежить від пізнання та осмислення інших культур, толерантного ставлення до представників інших культур, впровадження міжкультурної освіти як нової форми взаємодії в освітній системі.

Література:

1. Беспмятных Н.Н. Методология кросс-культурного анализа: базовые концепты, направления и перспективы исследований / Н.Н. Беспмятных // Наука. Религия. Сообщество. – 2008. – № 1. – С. 11-19.
2. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин. ; под ред. А.П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 2002.
3. Кастельс М. Информационная эпоха / М. Кастельс // Экономика, общество, культура. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
4. Луман Н. Медиа коммуникации [Текст] / Н. Луман ; пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров. – М. : Логос, 2005. – 280 с.

5. Макаев В.В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В.В. Макаев., З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова // Педагогика. – 1994. – №9. – С.12.
6. Овсянникова Т.В. Педагогические условия формирования межкультурной компетентности студентов / Т.В. Овсянникова // Вектор науки ТГУ. – 2011. – №2 (5). – С. 152-155.
7. Садохин А.П. Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования / А.П. Садохин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X. – №1. – С. 125 – 139.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
9. Янкина Н.В. Формирование межкультурной компетентности студента университета : дис. ... д - ра пед. наук : [спец.] 13.00.8 «Теория и методика профессионального образования» / Янкина Наталья Владиславовна. – Оренбург, 2006. – 360 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Dennis Soltys** – Associate Professor Department of Public Administration KIMEP University. Almaty, Kazakhstan.
- Yusufjonova Madinabonu Abdumannob qizi** – Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti Sharq filologiyasi fakulteti Tarjimanazariyasi va amaliyoti yo'nalishi 4-kurs talabasi.
- Абдуазизова В.В.** – преподаватель кафедры «Педагогика и педагогические технологии» НамИПИ.
- Абуева Айжан** – магистрантка кафедры «Учет и аудит», АО «Финансовая академия».
- Алиакпаров М.К.** – доцент, заслуженный тренер РК.
- Аллаярова Ф.О.** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Асылбекова Сандугаш Кабдыгалымовна** – магистр информатики, старший преподаватель кафедры «Информатика» Евразийского Национальный университет им. Л.Н. Гумилева.
- Атамуратова Нафиса Тиллаевна** – ассистент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Ахрорбек Ғаниев Алишер угли** – студент 3-го курса направления Психология
- Бабіченко Віктор Володимирович** – кандидат економічних наук, заступник Голови Правління, начальник фінансово-економічного управління ПАТ «Укртатнафта».
- Бажанов Николай Николаевич** – доцент Южного федерального университета. Ростовская обл., г. Таганрог.
- Бажанов Николай Николаевич** – доцент Южного федерального университета.
- Байбусинова Макпал Сапаровна** – магистр информатики, преподаватель кафедры «Физика и информатика» Инновационный Евразийский Университет. Казахстан, г. Павлодар.
- Байтуова Лаура Толегетаевна** – магистр, преподаватель кафедры «Учет и аудит», АО «Финансовая академия».
- Бердиев Гайрат Ибрагимович** – преподаватель. Гулистанский государственный университет.
- Бозорова Шахноза** – студентка Самаркандского государственного университета.
- Борвінко Ельвіра Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри соціальної медицини, організації і управління охороною здоров'я Дніпропетровської медичної академії.
- Борщевська Дар'я Олександрівна** – студентка, Одеський державний екологічний університет.
- Босимова Малохат Арслонбеккизи** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Буга Олег** – доктор наук, профессор, Государственный университет «Alecu Russo» Бельцы, Республика Молдова.
- Булегенова Мадина Джумагуловна** – магистрант кафедры «Биологическая безопасность», КазНАУ.
- Буренко Валентина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики мов та літератури ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Василенко Вячеслав Сергійович** – кандидат технічних наук. Національний авіаційний університет.
- Вольвач Оксана Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів Одеського державного екологічного університету.
- Гасімов Фархад Мікель Огли** – студент Національного авіаційного університету.
- Гордієнко Володимир Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів.
- Деденко Людмила Валеріївна** – студентка університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка.

- Деркач Олена Петрівна** – студентка університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Дудник Ростислав Ігорович** – викладач кафедри фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Дүйсенбі Торехан** – 3 курс студенті Қосалқы авторлар жөнінде мәліметтер «Қаржы академиясы» АҚ.
- Єнютін Денис Геннадійович** – студент Національного авіаційного університету.
- Жабборов Абдугаффор** – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Косьяк Валерій Андрійович** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри туризмознавства, спортивно-гуманітарних дисциплін та економіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- Камінська Майя Володимирівна** – викладач I-ї категорії. Вище художнє професійне училище №19, смт. Гриців, Україна.
- Капуцак Тетяна Василівна** – студентка ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
- Ким Марія** – Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза.
- Кимаковская Галина Николаевна** – старший преподаватель кафедры алгебры, геометрии и методики преподавания математики Приднестровского государственного университета имени Т.Г. Шевченко.
- Кіндзер Богдан Миколайович** – старший викладач кафедри Фехтування, боксу та Національних одноборств Львівського державного університету фізичної культури.
- Кравченко Олена Леонідівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики і видавничої справи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
- Крисак Олена Олександрівна** – студентка Одеського Державного Екологічного Університету.
- Ксьоншка Аліна Василівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Кузибекова Севара Толибжон кизи** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Кулинська Христина Валеріївна** – студентка Одеського Державного Екологічного Університету.
- Қасымова Гүлдәурен Ырзалыққызы** – Қарағанды облысы, Сатбаев қаласы «Абай атындағы №4 мектеп- лицейі». КММ бастауыш сынып мұғалімі
- Латыпова Эльвира Азатовна** – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Люлька Людмила Анатоліївна** – доктор філософії в галузі соціології, старший викладач кафедри іноземних мов факультету УП та МКНЕУ імені Вадима Гетьмана.
- Мелник Наталия** – аспирант, Государственный Педагогический Университет Молдовы «Ion Creangă».
- Мельник Ірина Василівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Мельничук Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Мирзатова Г.Х.** – преподаватель кафедры “Педагогика, психология и менеджмент в образовании” Нам. обл. ИППКРНО.
- Молдабекова Арайлым Ақихатқызы** – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің студенті.
- Нормуродова Музаффар** – ассистент кафедры физвоспитания Самаркандского государственного института иностранных языков.
- Пасічник Наталя Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Пашкан Галина Ивановна** – учитель II категории МОУ «БСОШ № 11» Приднестровье, г. Бендеры.

- Пашкова Людмила Андреевна** – старший преподаватель кафедры архитектурных конструкций Белгородского государственного технологического университета имени В.Г. Шухова.
- Перемишленікова Юлія Ігорівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Пічкур Альона Володимирівна** – магістрант Одеський державний екологічний університет.
- Пурдя Карина Вікторівна** – студентка Харківського Національного автомобільно-дорожнього університету.
- Редзюк Ірина В'ячеславівна** – доктор філософії в галузі психології, старший викладач кафедри іноземних мов факультету УП та М КНЕУ імені Вадима Гетьмана.
- Савета Катерина Ігорівна** – Чорноморський державний університет імені Петра Могили.
- Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри «Учет и аудит» АО «Финансовая академия».
- Самойлик Сергій Віталійович** – старший викладач кафедри спортивних дисциплін та методики їх викладання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Солоніна Діана Борисівна** – студентка. Університетський коледж Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Стула Александр** – доктор наук по физическому воспитанию и спорту, Директор Института на Факультете физической культуры и физиотерапии Политехнического института в г.Ополе, Польша.
- Сувонкулов Хусан Тоирович** – преподаватель Гулистанского государственного университета.
- Тадеуш Марина Анатоліївна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Ткач Галина Михайловна** – старший преподаватель кафедры «Математика и информатика», магистр информатики Павлодарский государственный университет имени С.Торайгырова.
- Тягнирядно Лілія Юріївна** – бакалавр, Одеський університет імені І.І. Мечникова.
- Уривська Ганна Іванівна** – студентка. Університетський коледж. Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Файчук Олена Леонідіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, управління та педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Червінко Людмила Петрівна** – студентка Національного авіаційного університету.
- Шевченко Оксана** – Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза.
- Шипко Оксана Миколаївна** – науковий співробітник Інститут вищої освіти НАПН України.
- Шодибоева Мастура Комилжонкизи** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Юлчиева Мавлуда Тургунбоевна** – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Юсуфалиевич Олим Абдурахмонович** – преподаватель. Гулистанский государственный университет.
- Янгибоев Бобур Фахриддин угли** – студент Гулистанского государственного университета.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
 молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
 студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 декабря 2015 г. проводится XXI Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекосведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджикський, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 грудня 2015 г. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в рубль – 500 рубль). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переклади по системі «Юністрім» для Бобровника Юрія Вікторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний **код перекладу** та Ф.І.О. того, хто перекладає гроші, країна).

(комісія 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (500 руб.) оплати організаційних зборів в рубль РФ (RUB) в відділеннях **ОАО «Сбербанк Росії»** для того, щоб організаційні збори дійшли, в розділі **НАЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖА**, потрібно вказувати **«ПЕРЕКЛАД ЛІЧНИХ ЗАСОБІВ»** і **тільки ці три слова.**

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Jurij Viktorovich) (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.12-31.12.2015 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 грудня 2015 р. проводиться XXI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 грудня 2015 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **30.12-31.12.2015 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дискетах (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Muzaffara Normurodova (SamDCHTI), Shahnoza Bozorova (SamDU) ORGANIZMADA YOD ALMASHINUVI VA UNING FIZIOLOGIK-BIOKIMYOVIY XUSUSIYATLARI.....	6
Мадина Булегенова, Жумагуль Киркимбаева (Алматы, Казахстан) ВИРУЛЕНТНЫЕ СВОЙСТВА ЛИСТЕРИЙ, ВЫДЕЛЕННЫХ ОТ ОВЕЦ, В ОПЫТАХ НА ЛАБОРАТОРНЫХ ЖИВОТНЫХ.....	6
Лілія Тягнирядно (Одеса, Україна) ОСОБЛИВОСТІ АНТАГОНІСТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ БАКТЕРІЙ PSEUDOMONAS AERUGINOSA.....	9

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Тетяна Борденюк (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ПЕРІОДУ ПЕРЕЗИМІВЛІ ОЗИМИХ КУЛЬТУР.....	12
Софія Вікнянська (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗРОСТАННЯ КАРТОПЛІ В ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	14
Оксана Вольвач, Альона Пічкур (Одеса, Україна) АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ВРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ.....	16
Оксана Вольвач, Дар'я Борщевська (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ КУКУРУДЗИ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	18
Олена Крисак (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЇВ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	21
Христина Кулинська (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЇВ СОНЯШНИКА В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	23
Вікторія Українець (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗРОСТАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	25

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Віктор Бабіченко (Кременчук, Україна) КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ.....	28
Лаура Байтуова, Айгуль Ахметжанова, Дина Сарсенова (Астана, Қазақстан) ҰЙЫМДА БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ЕСЕП САЯСАТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	29
Лаура Байтуова, Бунед Абдивалиев (Астана, Қазақстан) ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТЕРГЕ САЛЫНҒАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕБИ МЕН ОЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	31
Гайрат Бердиев, Бобур Янгибоев (Гулистан, Узбекистан) ЎЗБЕКИСТОН ВА ХИТОЙ ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ..	34
Ельвіра Борвінко, Володимир Гордієнко (Дніпропетровськ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ (ЦП).....	36
Людмила Деденко (Київ, Україна) РОЗРАХУНКОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ.....	39
Олена Деркач (Київ, Україна) ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ.....	42
Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова (Вінниця, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУТА ОЦІНКИПОТОЧНИХ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ.....	44
Оксана Мельничук, Марина Тадеуш, Ірина Мельник (Вінниця, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ДОХОДІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЙОГО РОЗКРИТТЯ ТА ВИЗНАННЯ.....	47
Кунсулу Садуакасова, Лаура Байтуова, Айжан Абуева (Астана, Казахстан) РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	50
Діана Солоніна (Київ, Україна) БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ.....	52
Марина Тадеуш, Ірина Мельник (Вінниця, Україна) XYZ - МЕТОД В АНАЛІЗІ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВА.....	54
Лаура Байтуова, Торехан Дүйсенбі (Астана, Қазақстан) КӘСІПОРЫННЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ.....	56
Ганна Уривська (Київ, Україна) ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	60
Мастура Шодибоева, Бобур Янгибоев (Гулистан, Узбекистан) РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ТРУДА.....	62

Олим Юсуфалиев, Холбоев С.И. (Гулистан, Узбекистан) МИКРОКРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИ МИКРОМОЛИЯВИЙ ХИЗМАТЛАР КЎРСАТУВЧИ ЮРИДИК ШАХС СИФАТИДА.....	64
Бобур Янгибоев (Гулистан, Узбекистан) СТРУКТУРА РЫНКА ТРУДА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	66

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Андрей Гавриков (Беларусь, Гомель) ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРАВОМОНАРХИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ПАРТИЙ И ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СВОИМИ ОТДЕЛАМИ В ЗАПАДНЫХ ГУБЕРНИЯХ (на примере Священной дружины, РС, СРЛ, РМП).....	69
Наталя Пасічник (Кіровоград, Україна) ЙОЗЕФ ЛАНГ ТА ЙОГО МАКРОЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ.....	71
Жанара Смагулова (Караганда, Казахстан) ИНИЦИАТИВЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ.....	74

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Малохат Босимова (Гулистан, Узбекистан) ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ УРАВНЕНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРИКЛАДНЫХ ЗАДАЧАХ.....	77
Мадрахимов А.Э., Аҳмедов О. (Фергана, Узбекистан) ОБ ОДНОМ МНОЖЕСТВЕННОЙ ЛИНЕЙНОЙ КОРРЕЛЯЦИИ.....	80

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Майя Камінська (Шепетівка, Україна) РОЗВИТОК ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ....	84
Людмила Пашкова (Белгород, Россия) ДИЗАЙН ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ В КУРСОВЫХ РАБОТАХ.....	86

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

To`rayeva N. (Namangan, VHTXQTMOI) O`QISH DARSLARIDA O`QUVCHILAR NUTQINI O`STIRISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYADAN FOYDALANISH.....	90
Сандугаш Асылбекова (Астана, Казахстан), Галина Ткач (Павлодар, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ ИНФОРМАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ...	91
Николай Бажанов (Таганрог, Россия) ФОНД ОЦЕНОЧНЫХ СРЕДСТВ ПО КУРСУ «МАТЕМАТИКА» ДЛЯ БАКАЛАВРОВ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ «ТЕХНОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКИ МАТЕРИАЛОВ».....	93
Валентина Буренко (Київ, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	96
Гүлдәурен Қасымова (Сәтбаев, Қазақстан) БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..	98
Галина Кимаковская (Тирасполь, Приднестровье), Галина Пашкан (Бендеры, Приднестровье) К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОВ И ПРИЁМОВ, ПОЗВОЛЯЮЩИХ ОСОЗНАННО РЕШАТЬ ТЕКСТОВЫЕ ЗАДАЧИ.....	100
Эльвира Латыпова, Мавлюда Юлчиева, Абдугаффор Жабборов, Атамуратова Нафиса (Ташкент, Узбекистан) К ВОПРОСУ ОПТИМИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО ПРЕДМЕТУ «БОТАНИКА».....	101
Наталія Мелник (Кишинёв, Республіка Молдова) Олег Буга (Бельцы, Республіка Молдова) СТРАТЕГИИ ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ МАЙНД-МЕНЕДЖМЕНТА.....	102
Мирзатова Г.Х., Абдуазизова В.В. (Намаган, Узбекистан) СУЩНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА КУРСАХ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ	105
Жанна Сағидолла, Бақытжамал Ғазиева (Ақтөбе, Қазақстан) ПЕДАГОГІКАЛЫҚ КӘСІПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СТАТУСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	106
Dennis Soltys (Almaty, Kazakhstan) THE LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY: TWO SAMPLE TEACHING AIDS.....	110

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Гульнара Байгожина, Оксана Шевченко, Мария Ким (Караганда, Казахстан) CONSEQUENCES OF THE UKRAINIAN CRISIS FOR THE CIS AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA.....	119
--	-----

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Николай Бажанов (Таганрог, Россия) БРАЧНЫЙ ДОГОВОР vs. ТРЕБОВАНИЙ КРЕДИТОРОВ.....	121
Карина Пурдя (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	122

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ахрорбек Ғаниев Алишер угли (Наманган, Узбекистан) УЯТЧАНЛИК ПСИХОЛОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА.....	125
Катерина Савета, Олена Файчук (Миколаїв, Україна) ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ...	126

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Тетяна Капушак, Олена Кравченко (Старобільськ, Україна) ПРИЙОМИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВИХ ЗНАТЬ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ "ПІЗНАВАЙКА" ТА "ІМХО".....	130
---	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Макпал Байбусинова, Галина Ткач (Павлодар, Казахстан) МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ СОЗДАНИЯ И ХРАНЕНИЯ ЗАМЕТОК: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ.....	133
Вячеслав Василенко, Фархад Мікель Огли Гасімов (Київ, Україна) ЗАВАДОСТІЙКИЙ КОД УМОВНИХ ЛИШКІВВ ЗАДАЧАХ КОНТРОЛЮ ЦІЛІСНОСТІ.....	133
Вячеслав Василенко, Денис Єнютін, Людмила Червінко (Київ, Україна) ЗАДАЧИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА КОД УМОВНИХ ЛИШКІВ...	135

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Александр Стула (Ополе, Польша) МЕТОД ФИКСАЦИИ КООРДИНАЦИОННОЙ СЛОЖНОСТИ ТРЕНИРОВОЧНЫХ СРЕДСТВ В ПОДГОТОВКЕ ФУТБОЛИСТОВ.....	139
Алиакпаров М.К., Калиев С.Б. (Жезказган, Казахстан) ОЦЕНКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТРЕНИРОВАНОСТИ БОКСЕРОВ.....	144
Богдан Кіндзер (Львів, Україна) АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНИХ ТЕХНІЧНИХ ДІЙ ПРОВІДНИХ КАРАТИСТІВ СТИЛЮ КІОКУШИНКАЙНА ЧЕМПІОНАТАХ ЄВРОПИ З КУМІТЕ.....	147
Сергій Самойлик, Ростислав Дудник (Дрогобич, Україна) ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЯ ЯК ФАКТОРУ УСПІХУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ БАСКЕТБОЛУ.....	151

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Foziljon Shukurov, Kubaro Mamadaliyeva, Abduvahob Vaxidov (Samarqand, O'zbekiston) ARAB TILIGA INGLIZ TILIDAN O'ZLASHTIRILGAN SO'ZLARNING AYRIM XUSUSIYATLARI.....	155
Madinabonu Yusufjonova (Toshkent, O'zbekiston) KOREYS HAQLINING MILLIYLIGI VA MADANIYATI AKS ETGAN FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEK TILIDA TALQINI.....	156
Валентина Александрова (Київ, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ.....	159
Севара Кузибекова, Аллаярова Ф.О. (Гулистан, Узбекистан) НОВЫЕ ПОДХОДЫ К САМООБРАЗОВАНИЮ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	162
Севара Кузибекова, Аллаярова Ф.О. (Гулистан, Узбекистан) QO'SHIQLAR YORDAMIDA TIL O'RGANUVCHILARNING INGLIZ TILI BO'YICHA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH.....	164
Людмила Люлька, Ірина Редзюк (Київ, Україна) МОТИВАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СУЧАСНИМИ СТУДЕНТАМИ ДЛЯ УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.....	165
Арайлым Молдабекова (Талдықорған, Қазақстан) ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ТҮРКІ СӨЗДЕРІ.....	167

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Валерій Косьяк (Сумы, Украина) ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И КОГНИТИВНОСТЬ	170
Оксана Шипко (Київ, Україна) МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	172
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	175

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИ

Информация для участников из зарубежных стран.....	178
Інформація для учасників з України.....	181

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 187 с.

Материалы XX Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2015 г. – 187с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

